



This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

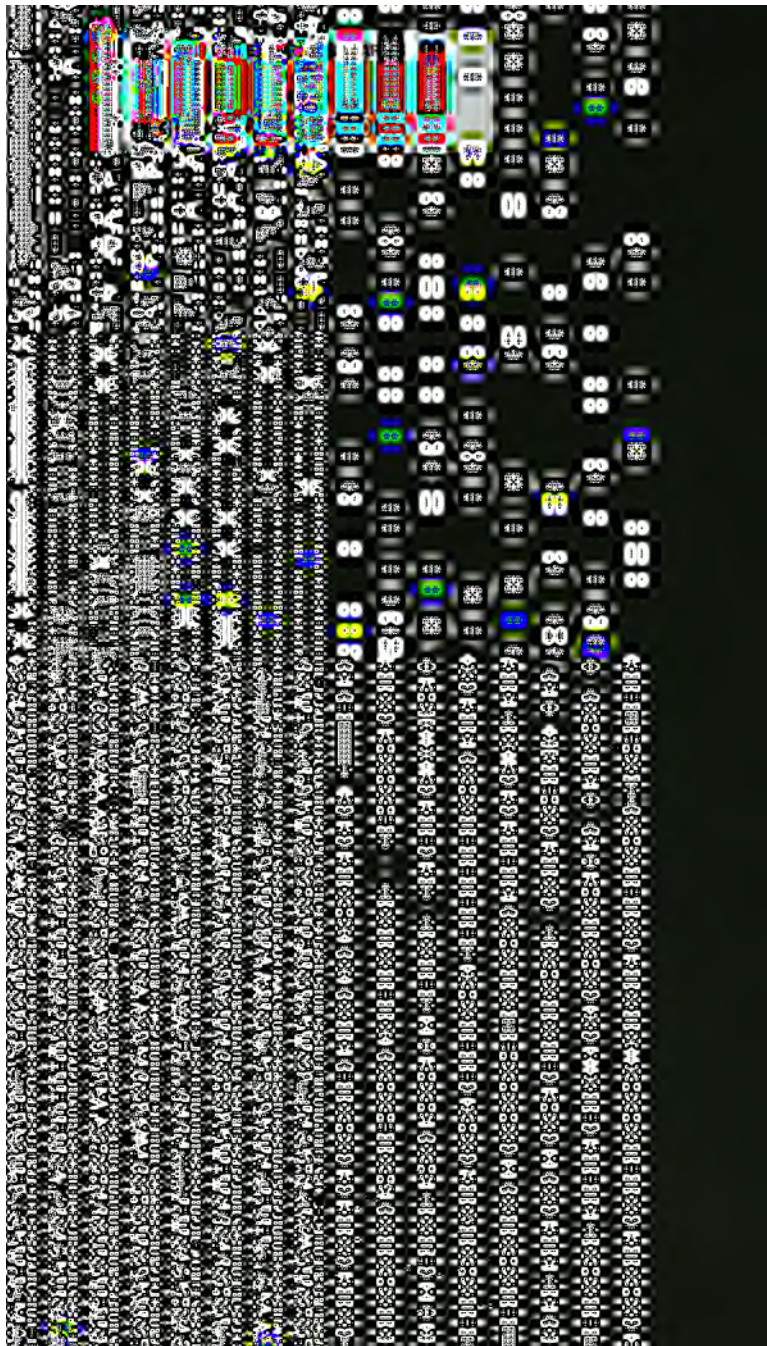
Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

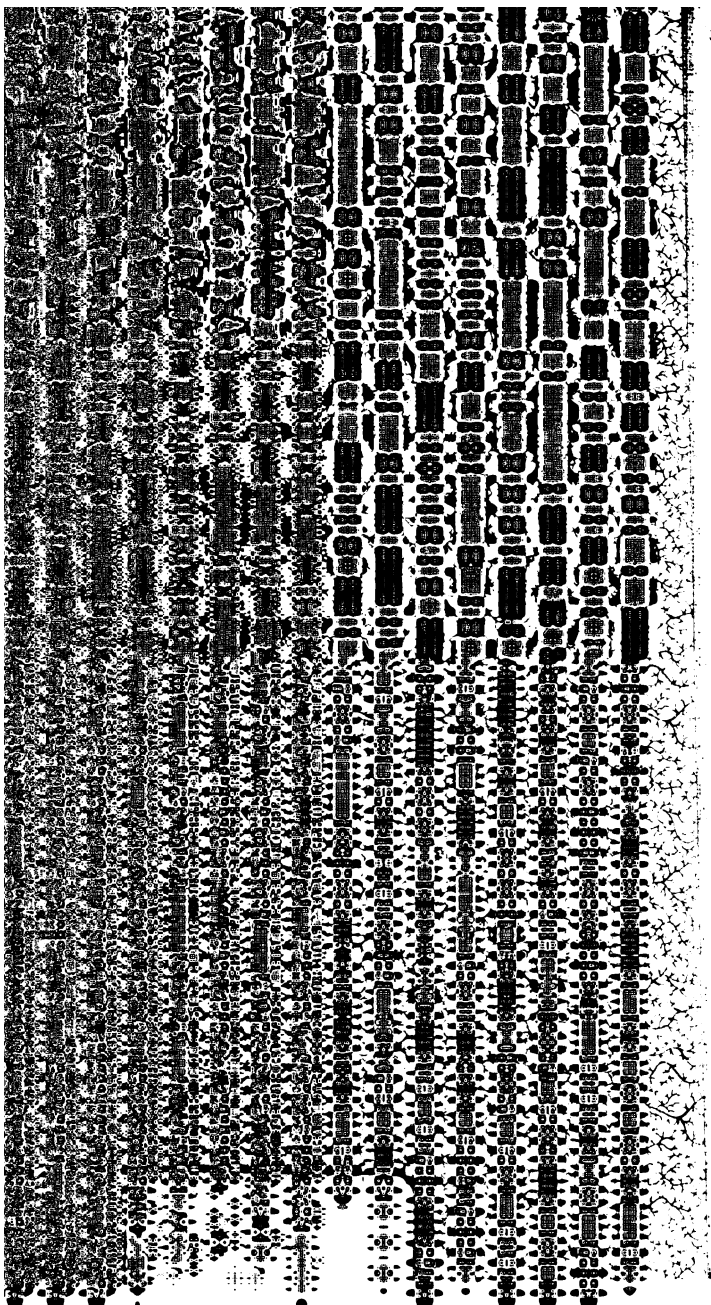
We also ask that you:

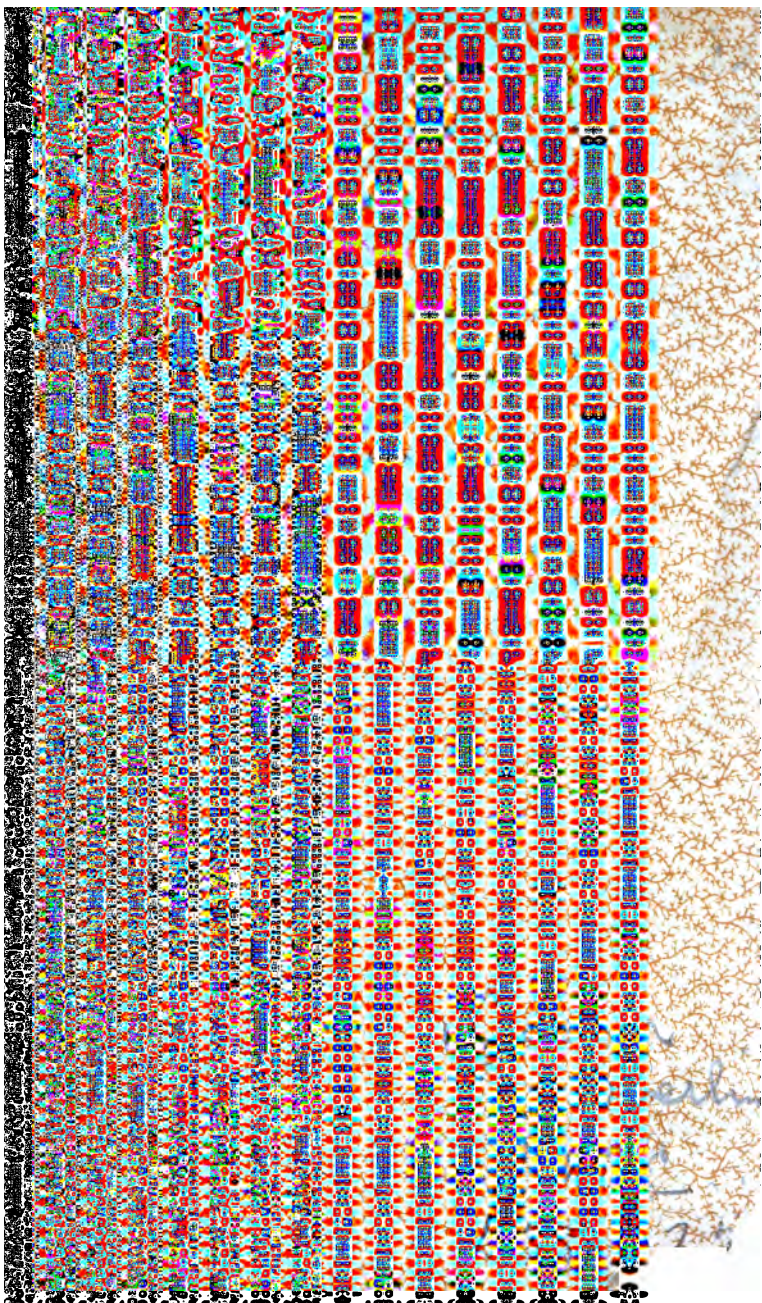
- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

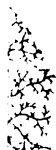
About Google Book Search

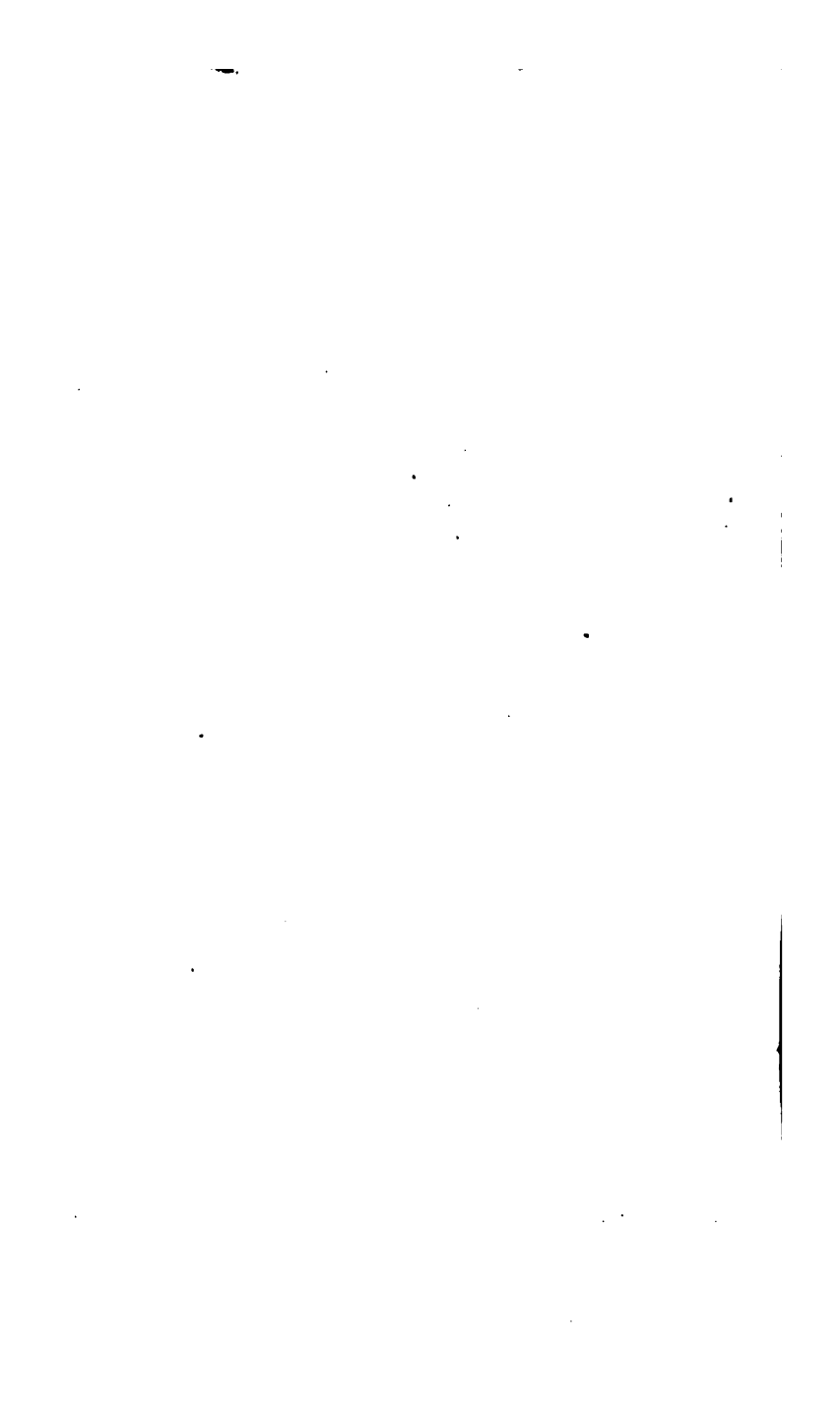
Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>











2

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

REVISIT C. J. J. J. J.
C. IULII CAESARIS
COMMENTARII

DE
BELLO GALLICO ET CIVILI

—
E RECENSIONE
MDCCCLXXXVI
FRANCISCI OUDENDORPII
—

POST
CELLARIUM ET MORUM
DENUO CURAVIT
IER. IAC. OBERLINUS

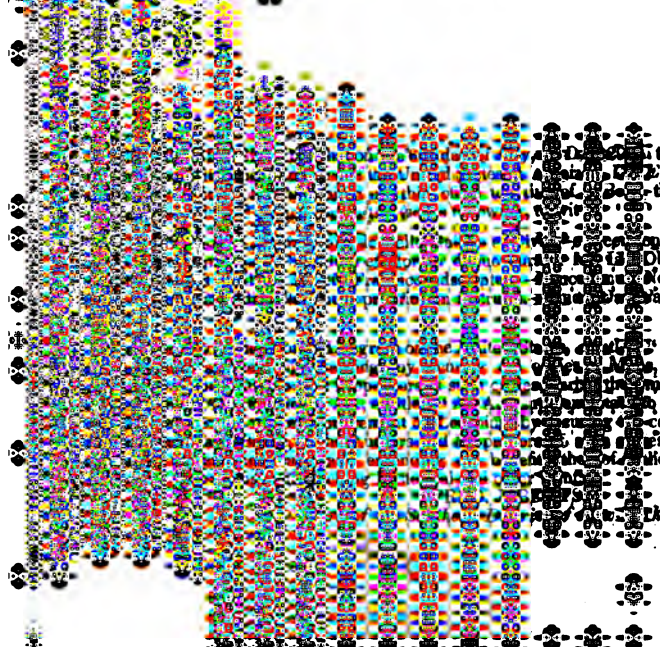
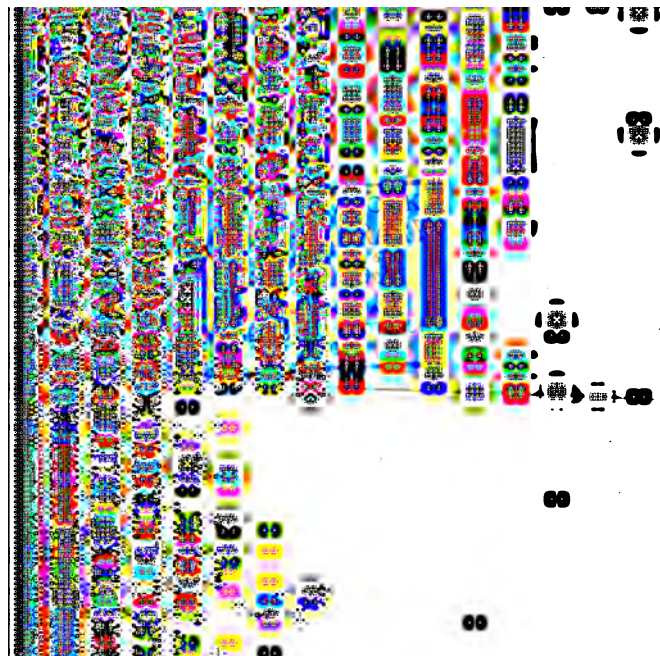
ARGENTORATENSIS
INSTITUTO LITTER. FRANCISCO ADSCRIPTUS.

—
NUNC DENUM
NOTIS ANGLICE ILLUSTRATI
ET
INDICE NOMINUM PROPRIORUM INSTRUCTI.
—

STUDIO.
DAV. PATTERSON, A.M.

~~~~~  
**NOVI-EBORACI;**  
VENIUNT APUD COLLINS ET HANNAY, 230 PEARL STREET.

.....  
**REVISORUM GULIELMUS E. DEAN.**  
**MDCCCLXXXIX.**



the fifty-  
Dean,  
the right  
Fran-  
Oberlinus  
Notis An-  
Battersen,  
An Act  
Charts,  
there  
an Act,  
copies of  
during  
the arts of  
Lk.

## AD LECTOREM.

IN hac Caesaris Commentariorum editione, quam accuratissima diligentia recognovimus, Oberlini editionem, quae anno 1819 Lipsiae prodit, exprimere visum est. Ediderat, verba Oberlini sunt, ante hos centum annos vir clar. Christoph. Cellarius in usum studiosae juventutis C. Julii Caesaris commentarios, consueta industria emendatos, notis, tabulis et indicibus illustratos. Eam editionem aliquoties repetitam anno superioris saeculi octogesimo sub incudem revocavit vir celeb. Samuel Fr. Nathan. Morus, qui, Davisii, Clarkii et Oudendorpii in eum auctorem laboribus usus, tersiorem emisit in lucem. Contulit et aliorum animadversiones, tum eorum, quos jam Jungermannus Caesari suo junxerat, tum recentiorum, Marklandi, Guichardi aliorumque, quos inter autem observata Thomae Bentleii et Jac. Jurinii, saepe nimium sedula, edita Londini anno 1742 oculis optimi viri sese subtraxerant. Veteres etiam historiae Romanae scriptores Graecos, Plutarchum, Dionem Cassium, Appianum, studiose contulit, parcius Julium Celsum, qui de vita Caesaris scripsit, nec nisi, ubi extricando sensui vel stabiliendae lectioni videbatur inservire. Obstetriciam manum Caesari post Morum commodare invitatus, et alia quaedam, passim a doctis viris, et in his a cryptonymo in Miscell. Lipsiens, novis t. 2. sub literis J. C. H. latente, animadversa, in usum trahenda putavi, et lectionis varietatem paullo frequentius discutiendum, quare potissimum iis, qui, majore ista Oudendorpiana editione,

ribus  
inju-  
n le-  
ptae  
nes,  
sua  
tent.

glisce  
ntes  
est  
igna

sunt,  
soli-  
ctos  
roso.

rup

rup

rup

rup

rup

rup

rup

rup

# C. IULII CAESARIS

## COMMENTARII

### DE BELLO GALLICO.

#### LIBER PRIMUS.

##### ARGUMENTUM.

###### I. Prooemium.

Cap. 1. *Gallia tempore Caesaris.*

###### II. Bellum Helveticum.

Cap. 2. 3. *Motus Helvetiorum auctore Orgetorige.* 4. *Huius mors praetura.* 5—9. *Iter Helvetiorum per Provinciam tentatum, sed, via Caesaris munitionibus interclusa, per Sequanos susceptum.* 10. 11. *Consilia Caesaris, ut hoc quoque itinere eos prohibeat. Gallorum querelae de iniuriis Helvetiorum.* 12. *Clades Tigurinorum ad Ararim.* 13. *Legati Helvetiorum ad Caesarem postulata minae.* 14. *Responsum Caesaris indignatio Helvetiorum, petitis obsidibus.* 15. *Galli equites ab Helvetiis pulsati, iter utriusque exercitus.* 16—18. *Querela Caesaris adversus Aeduorum principes. Lasci exortatio. perfidia Dumnorigis Aedui, cui.* 19. 20. *venia data, deprecante fratre.* 21. 22. *Opportuna occasio Helvetios opprimendi errore P. Considii omissa.* 23—26. *Clades Helvetiorum. fuga.* 27. 28. *Deditio. poena profugorum. reditus Helvetiorum et sociorum in fines suos. Boiorum collocatio in Aeduis.* 29. *Numerus Helvetiorum ante et post bellum.*

###### III. Bellum Ariovisti.

Cap. 30—32. *Commune Gallorum concilium. querelae de Ariovisto, Germanorum rege.* 33. 34. *Colloquium a Caesare petitum, denegatum a rege.* 35. 36. *Postulata Caesaris per legatos. responsum Ariovisti.* 37. 38. *Iter Caesaris ad Ariovistum. occupat. Vesontio.* 39—41. *Ingens trepidatio in castris Romanorum oratio Caesaris ad milites. iter.* 42—46. *Colloquium Caesaris et Ariovisti impetu Germanorum diremptum.* 47. *Galli, petito novo colloquio ad Ariovistum missi. in vincula coniecti.* 48. *Proelium cum summis copiis ab Ariovisto evitatum. equestre certamen.* 49. 50. *Duo castra ab Romanis facta. minorum oppugnatio. causa detrectati ab Ariovisto proelii cum omnibus copiis.* 51—54. *Galli legati erepti. hiberna Caesaris. iter ad conventus habendos in ceteriore Gallia.*

GALLIA<sup>1</sup> est omnis divisa in partes tris,<sup>2</sup> quarum unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam, qui ipsorum lingua Celtae,<sup>3</sup> nostra Galli, appellantur. Hi omnes lingua, instituta

1. *Gallia.* This is exclusive of the possessions of the *Allobroges*, *Gallia Provincia* and *Gallia Cisalpina*, which parts were already subdued by the Romans.

2. *tris.* It is thus found in ancient manuscripts. Nouns which have *um* in the genitive plural, make their accusative plural in *es*, *ois*, or *is*.

3. *Celtae.* Their possessions in Gaul reached from the extremity of *Britagne* throughout all the country between the *Seine* and *Garonne*, east-



tis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, a Belgis Matrôna et Sequana dividit. Horum omnium fortissimi sunt Belgae, propterea quod a cultu atque humanitate Provinciae<sup>4</sup> longissime absunt, minimeque ad eos mercatores saepe commeant atque ea, quae ad effeminandos animos pertinent, important; proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt: qua de causa Helvetii quoque reliquos Gallos virtute praecedunt, quod fere quotidianis proeliis cum Germanis contendunt, quum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum<sup>5</sup> una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit a flumine Rhodano; continetur Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum; attingit etiam ab Sequanis et Helvetiis flumen Rhenum: vergit ad septemtriones. Belgae ab extremis Galliae finibus oriuntur; pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni; spectant in septemtriones et orientem solem. Aquitania a Garumna flumine ad Pyrenaeos montes et eam partem Oceani, quae est ad Hispaniam; pertinet, spectat inter occasum solis et septemtriones.

2. Apud Helvetios longe nobilissimus et ditissimus fuit Orgetorix. Is M. Messala et M. Pisone cons.<sup>6</sup> regni cupiditate inductus, coniurationem nobilitatis fecit et civitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent: perfacile esse, quum virtute omnibus praestarent, totius Galliae imperio potiri. Id hoc facilius eis persuasit, quod undique loci natura Helvetii continentur: una ex parte flumine Rheno, latissimo atque altissimo, qui agrum Helvetium a Germanis dividit; altera ex parte monte Iura altissimo, qui est inter Sequanos et Helvetios; tertia lacu Lemanno et flumine Rhodano, qui Provinciam nostram ab Helvetiis dividit. His rebus fiebat, ut et minus late vagarentur et minus facile finitimis bellum inferre possent: qua de causa homines bellandi cupidi magno dolore afficiebantur. Pro multitudine autem hominum, et pro gloria belli atque fortitudinis, angustos se finis<sup>7</sup> habere arbitrabantur, qui in longitudinem milia passuum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant.

ward to the Rhine and the Alps. Towards the south a branch of the Celtae, named Volcae, had established themselves along the coast of the Mediterranean; and towards the east, the Helvetii also belonged to their nation.

4. *Provinciae.* The name of the south part of Gaul, which had already been made a Roman province.

5. *Eorum.* That is, of the Belgae, Galli and Aquitani.

6. *Mess. et Pis. cons.* In the year of the city 693. The year was named by the Romans after the consuls, as it used to be at Athens from one of the archons.

7. *finis.* See note 2.

5. His rebus adducti, et auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt, ea, quae ad proficiscendum pertinerent, comparare; iumentorum et carrorum quam maximum numerum coemere; semences quam maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppetere; cum proximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare. Ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt, in tertium annum profectionem lege confirmant. Ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur; is, ubi legationem ad civitates suscepit, in eo itinere persuadet Castico, Catamantalëdis filio, Sequano, cuius pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, et a S. P. R.<sup>8</sup> amicus appellatus erat, ut regnum in civitate sua occuparet, quod pater ante habuerat: itemque Dumnorigi Aeduo, fratri Divitiaci, qui eo tempore principatum in civitate obtinebat ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur,<sup>9</sup> persuadet eique filiam suam in matrimonium dat. Perfacile factu esse, illis probat, conata perficere, propterea quod ipse suae civitatis imperium obtenturus esset: non esse dubium, quin totius Galliae plurimum Helvetii possent: se suis copiis suoque exercitu illis regna conciliaturum, confirmat. Hac oratione adducti, inter se fidem et iusiurandum dant et, regno occupato, per tris potentissimos ac firmissimos populos totius Galliae sese potiri posse sperant.

4. Ea res ut est Helvetiis per indicium enunciata, moribus suis Orgetorigem ex vinculis<sup>10</sup> causam dicere coegerunt: damnatum poenam sequi oportebat, ut igni cremaretur. Die constituta causae dictionis, Orgetorix ad iudicium omnem suam familiam,<sup>11</sup> ad hominum milia decem, undique coegit et omnes clientes obaeratosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit: per eos, ne causam diceret, se eripuit. Quum civitas, ob eam rem incitata, armis ius suum exsequi conaretur multitudinemque hominum ex agris magistratus cogerent, Orgetorix mortuus est: neque adest suspicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciverit.

5. Post eius mortem nihilo minus Helvetii id, quod constituerant, facere conantur, ut e finibus suis exeant. Ubiam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia,

8. a S. P. R. a Senatu Populi Romani. This is the reading of the most ancient MSS. and is preferable to that which is commonly used, viz. a S. P. Q. R.

9. *conaretur*. Some read *conetur*, as it depends on a verb of the present time. However, in narrations where the preceding present occupies the place of an imperfect, it is not unfrequently followed by an imperfect.

10. *ex vinculis*, in chains.

11. *familiam*. They who were employed by him in his rural affairs, and in the collection of his revenue.

privata  
cum  
lata,  
suum  
sua-  
idem  
profi-  
et in  
t, re-  
  
exire  
inter  
carri  
per-  
tram,  
prum  
ianus  
oppi-  
Ge-  
rogi-  
opu-  
os, ut  
ofec-  
odani  
isone,  
  
anciam  
; et,  
con-  
maxi-  
mo. In  
  
of the  
at com-  
as con-  
roads  
by the  
her to  
lura  
March  
under  
696

Gallia ulteriore legio una) pontem, qui erat ad Genēvam, iubet rescindi. Ubi de eius adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt, nobilissimos civitatis, cuius legationis Nameius et Verudoctius principem locum obtinebant, qui dicērent, sibi esse in animo, sine ullo maleficio iter per Provinciam facere, propterea quod aliud iter habērent nullum; rogare, ut eius voluntate id sibi facere liceat. Caesar quod memoria tenebat, L. Cassium Consulem occisum,<sup>20</sup> exercitumque eius ab Helvetiis pulsum et sub iugum<sup>21</sup> missum, concedendum non putabat: neque homines inimico animo, data facultate per Provinciam itinēris faciundi, temperaturos ab iniuria et maleficio existimabat. Tamen, ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperaverat, convenirent, legatis respondit, diem se ad deliberandum sumturum; si quid velent, a. d. Idus Apr.<sup>22</sup> reverterentur.

8. Interea ea legione, quam secum habebat, militibusque, qui ex Provincia convenerant, a lacu Lemanno, qui in flumen Rhodānum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequānorum ab Helvetiis dividit, milia passuum decem novem murum, in altitudinem pedum sedēcim fossamque perducit.<sup>23</sup> Eo opere

20. *Cassium—occisum.* See chap. 12. This event happened in the year of the city 646.

21. *sub iugum*, frequently *sub iugo*. A conquered army was made to pass under the yoke in the following manner.—Two spears were fixed in the ground, and to their upper extremity a third was fastened, so as to present the appearance of door posts and their lintel; under this the conquered army, deprived of its armour, was made to pass.

22. *a. d. Idus Apr.* (April 19th.) See note 17. The names of all the months are used as substantives or adjectives, except *Aprilis*, which is used only as a substantive.

23. *a lacu Lemanno—ad montem Iuram—morum perducit.* It would be tedious to relate the various opinions of annotators on the situation of this wall. That we may ascertain the meaning of the expression, it is necessary to recollect that there were only two roads by which the Helvetii could leave their country; the one through the Sequani between the mountains of Iura and the river Rhone; the other through the Roman province. Also, that the Rhone flows between the country of the Helvetii and that of the Allobroges, and can be forded in many places. Moreover, that the Helvetii, when attempting to march through the country of the Allobroges, and having, with that intention, then passed the Rhone, were prevented from proceeding further by the wall and the guards placed thereon. If we keep these things in view, it will be plain that the wall was situated within the province, and was drawn on the south side of the river Rhone from lake Lemannus, and along the river to the mountains of Iura; so that nothing but the channel of the river and the narrow road beside the bottom of the mountains intervened between the wall and them. For the word *ad*, which seems to have produced the difficulty in this passage, by no means indicates that the wall and mountains touched each other. The phrases “*annos ad quinquaginta*,” “*ad duo millia et trecenti occisi*,” “*castra ad Cybistra quod op-*”

perfecto, praesidia disponit, castella communiter, quo facilius, si se invito transire conarentur, prohibere possit. Ubi ea dies, quam constituerat cum legatis, venit, et legati ad eum revertuntur, negat, se more et exemplo Populi Romani posse iter ulli per Provinciam dare; et, si vim facere conentur, prohibendum ostendit. Helvetii, ea spe deieci, navibus iunctis ratibusque<sup>24</sup> compluribus factis, alii vadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat, nonnunquam interdum, saepius noctu, si perrumpere possent, conati, operis munitione<sup>25</sup> et militum concursu et telis repulsi, hoc conatu destiterunt.

9. Relinquebatur una per Sequanos via, qua, Sequanis invitis, propter angustias ire non poterant. His quum sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Aeduum mittunt, ut eo deprecatore a Sequanis impetrarent.<sup>26</sup> Dumnorigis gratia et largitione apud Sequanos plurimum poterat, et Helvetiis erat amicus, quod ex ea civitate Orgetorigis<sup>27</sup> filiam in matrimonium duxerat, et cupiditate regni adductus novis rebus studebat et quam plurimas civitates suo sibi beneficio habere obstrictas volebat. Itaque rem suscipit et a Sequanis impetrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur, obsidesque uti inter sese deat, perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant; Helvetii, ut sine maleficio et iniuria transeant.

10. Caesari renunciatur, Helvetiis esse in animo, per agrum Sequanorum et Aeduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe a Tolosatium finibus absunt, quae civitas est in Provincia. Id si fieret, intellegebat, magno cum Provinciae periculo futurum, ut homines bellicosos, Populi Romani inimicos, locis patentibus maximeque frumentariis finitimos haberet. Ob eas causas ei munitioni,<sup>28</sup> quam fecerat, T. Labienum Legatum praefecit: ipse in Italiam<sup>29</sup> magnis itineribus contendit, duasque ibi legiones<sup>30</sup> conscribit et tris, quae cir-

---

pidum est ad montem Taurum, locavi," Cic. Ep. L. XV. 2. sufficiently show that *ad* frequently has the same power as *prope* or *circiter*.

24. *ratibus*, rafts, which were composed of beams and planks fastened together with cords or wooden pins.

25. *operis munitione*, the wall, ditch, and forts mentioned above.

26. *mittunt—impetrarent*. See note 9.

27. *Orget. filiam duxerat*. See chap. 3.

28. *munitioni, quam fecerat*. See chap. 8.

29. *Italiam*. That is, Gallia Cisalpina, a part of Gaul which lies between the river Po and the Alps.

30. *legiones*. Legio is derived from *lego*, to choose. Each legion was divided into ten cohorts, each cohort into three maniples, and each maniple into two centuries. There were thirty maniples and sixty centuries in a legion; and if there had always been 100 men in each century, as its name imports, the legion would have consisted of 6000 men. The number of men in a legion seems to have varied between 7 and 6000 men.

eum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit et, qua proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrōnes et Graiocēli et Caturiges, locis superioribus occupatis, itinēre, exercitum prohibere conantur. Compluribus his proeliis pulsīs, ab Ocelo, quod est citerioris Provinciae<sup>31</sup> extremum, in fines Voconiorum ulterioris Provinciae<sup>32</sup> die septimo pervenit : inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Segusianos exercitum ducit. Hi sunt extra Provinciam trans Rhodānum primi.

11. Helvetii iam per angustias et fines Sequanorum suas copias transduxerant et in Aeduorum fines pervenerant eorumque agros populabantur. Aedui, quum se suaque ab iis defendere non possent, legatos ad Caesarem mittunt rogatum auxilium ; ita se omni tempore de Populo Romano meritos esse, ut paene in conspectu exercitus nostri agri vastari, liberi eorum in servitutem abduci, oppida expugnari non debuerint. Eodem tempore Ambarri, necessarii et consanguinei Aeduorum, Caesarem certiores faciunt, sese, depopulatis agris, non facile ab oppidis vim hostium prohibere : item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos possessionesque habebant, fuga se ad Caesarem recipiunt, et demonstrant, sibi praeter agri solum nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Caesar, non expectandum sibi statuit, dum, omnibus fortunis sociorum consumtis, in Santonas Helvetii pervenirent.

12. Flumen est Arar, quod per fines Aeduorum et Sequanorum in Rhodanum influit incredibili lenitate, ita ut oculis, in utram partem fluat, iudicari non possit. Id Helvetii ratibus ac lintribus<sup>33</sup> iunctis transibant. Ubi per exploratores Caesar certior factus est, tris iam copiarum partes Helvetios id flumen transduxisse, quartam vero partem citra flumen Ararim reliquam esse : de tertia vigilia<sup>34</sup> cum legionibus tribus e castris profectus, ad eam partem pervenit, quae nondum flumen transierat. Eos impeditos et inopinantes aggressus<sup>35</sup>, magnam eorum partem concidit : reliqui fugae sese mandarunt atque in proximas silvas abdidērunt. Is pagus<sup>36</sup> appellabatur Tiguri-

31. *citerioris Provinciae.* The same as Gallia Cisalpina. See note 29.

32. *ulterioris Provinciae.* That is, Gallia Transalpina, that part of Gaul which lies beyond the Alps in regard to the inhabitants of Rome.

33. *lintribus*, boats made of trunks of trees hollowed.

34. *de tertia vigilia*, the third watch, which lasted from midnight till half the time to sun-rise had passed. The night was divided into four watches, each consisting of about three hours.

35. *aggressus—concidit.* This was not performed by Caesar, but by his lieutenant Labienus; for Caesar, according to the custom of the Romans, ascribed to himself whatever was performed by his lieutenants.

36. *pagus.* This word a little above was called *pars Helvetiorum*, and a little after it is named *pars civitatis Helvetiae*; whence the true meaning of *pagus* may easily be inferred.



nus : nam omnis civitas Helvetia in quatuor pagos divisa est. Hic pagus unus, quum domo exisset, patrum nostrorum memoria L. Cassium Consulem interfecerat et eius exercitum sub iugum miserat. Ita, sive casu, sive consilio Deorum immortalium, quae pars civitatis Helvetiae insignem calamitatem Populo Romano intulerat, ea princeps poenas persolvit. Quae in re Caesar non solum publicas, sed etiam privatas iniurias ultus est, quod eius socii L. Pisonis avum, L. Pisonem legatum, Tigurini eodem proelio, quo Cassium, interfecerant.

13. Hoc proelio facto, reliquas copias Helvetiorum ut consequi posset, pontem in Arari faciendum curat atque ita exercitum transducit. Helvetii, repentino eius adventu commoti, quum id, quod ipsi diebus viginti aegerrime confecerant, ut flumen transirent, una illum die fecisse intellegerent, legatos ad eum mittunt : cuius legationis Divico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Helvetiorum fuerat. Is ita cum Caesare agit ; Si pacem Populus Romanus cum Helvetiis faceret, in eam partem ituros atque ibi futuros Helvetios, ubi eos Caesar constitisset atque esse voluisset ; sin bello perssequi perseveraret, reminisceretur et veteris incommodi<sup>37</sup> Populi Romani et pristinae virtutis Helvetiorum. Quod improvisum unum pagum adortus esset,<sup>38</sup> quum ii, qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent, ne ob eam rem aut suae magno opere virtuti tribueret<sup>39</sup> aut ipsos despiceret : se ita a patribus maioribusque suis didicisse, ut magis virtute, quam dolo contenderent aut insidiis niterentur. Quare ne committeret, ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate Populi Romani et internecione exercitus nomen caperet aut memoriam prodere.

14. His Caesar ita respondit : Eo sibi minus dubitationis<sup>40</sup> dari, quod eas res, quas legati Helvetii<sup>41</sup> commemorassent, memoria teneret ; atque eo gravius ferre, quod minus merito Populi Romani accidissent : qui si alicuius iniuriae sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cavere ; sed eo deceptum, quod neque commissum a se intellegeret, quare timeret ; neque sine causa timendum putaret. Quod si veteris contumeliae oblivisci vellet : num etiam recentium iniuriarum, quod eo invito iter per Provinciam per vim tentassent, quod Aeduos,

37. *veteris incommodi*. This refers to the disaster which befel Cassius and his army.

38. *adortus esset*, instead of *fugisset*.

39. *tribueret*, with *quidquam* understood.

40. *eo minus dubitationis*, viz. whether he would make peace with the Helvetii or attack them.

41. *legati Helvetii*. It is thought that these words have crept into the text from the marginal notes.

quod Ambarros, quod Allobrōgas vexassent, memoriam deponere posset? Quod sua victoria tam insolenter gloriarentur, quodque tam diu se impune tulisse iniurias admirarentur, eodem pertinere: consuesse enim Deos immortales, quō gravius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, his secundiore interdu res et diuturniorem impunitatem concedere. Quum ea ita sint, tamen, si obsides ab iis sibi dentur, uti ea, quae polliceantur, facturos intellegat; et si Aeduis de iniuriis, quas ipsis sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum iis pacem esse facturum. Divico respondit: Ita Helvetios a maioribus suis institutos esse, uti obsides accipere, non dare, consuerint: eius rei Populum Romanum esse testem.

15. Hoc responso dato, discessit. Postero die castra ex eo loco movent: idem facit Caesar equitatumque omnem; ad numerum quatuor milium, quem ex omni Provincia et Aeduis atque eorum sociis coactum habebat, praemittit, qui videant, quas in partes hostes iter faciant. Qui, cupidius novissimum agmen insecuti, alieno loco cum equitata Helvetiorum proelium committunt: et pauci de nostris cadunt. Quo proelio sublato Helvetii, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere, nonnumquam ex novissimo agmine proelio nostros lacescere coeperunt. Caesar suos a proelio continebat ac satis habebat in praesentia, hostem rapinis, pabulationibus populationibusque prohibere. Ita dies circiter quindēcum iter fecerunt, uti inter novissimum hostium agmen et nostrum primum non amplius quinque aut sex milibus passuum interesset.

16. Interim quotidie Caesar Aeduos frumentum, quod essent publice polliciti, flagitare: nam propter frigora, quod Gallia sub septemtrionibus, ut ante dictum, posita est, non modo frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat: eo autem frumento, quod flumine Arāri navibus subvexerat, propterea minus uti poterat, quod iter ab Arāre Helvetii averterant, a quibus discedere nolebat. Diem ex die ducere Aedui; conferri, comportari, adesse dicere. Ubi se diutius duci intellexit et diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret: convocatis

42. eodem pertinere. That it had the same tendency over the mind of Caesar, to prevent him from making peace with the Helvetii.

43. In a reported speech, or when the narration is purely oblique, no mood is admissible but the subjunctive and infinitive.

44. qui is equivalent to ut illi.

45. alieno, disadvantageous, is the reverse of suo, convenient.

46. flagitare, ducere, dicere. See Adam's Latin Grammar, Syntax.

Rule III. Obs. 3.

47. frumen'tum. Besides pay, each soldier was furnished with clothes.

eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Divitiāco et Lisco, qui summo magistratu<sup>48</sup> praeerat, (quem Vergobretum appellant Aedui, qui creatur annuus et vitae necisque in suos habet potestatem,) graviter eos accusat, quod, quum neque emi, neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab iis non sublevetur : praesertim quum magna ex parte eorum precibus adductus bellum susceperit, multo etiam gravius, quod sit destitutus, queritur.

17. Tum demum Liscus, oratione Caesaris adductus, quod antea tacuerat, proponit : Esse nonnullos,<sup>49</sup> quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat ; qui privati plus possint, quam ipsi magistratus. Hos seditiosa atque improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant, quod praestare debeant. Si iam principatum Galliae obtinere non possint, Gallorum, quam Romanorum imperia perferre, satius esse, neque dubitare, quin, si Helvetios superaverint Romani, una cum reliqua Gallia Aeduis libertatem sint erepturi. Ab iisdem nostra consilia, quaeque in castris gerantur, hostibus, enunciari : hos a se coerceri non posse : quin etiam, quod necessario rem coactus Caesari enunciarit, intelligere sese, quanto id cum periculo fecerit, et ob eam causam, quam diu potuerit, tacuisse.

18. Caesar hac oratione Lisci Dumnorigem, Divitiaci fratrem, designari sentiebat : sed, quod pluribus praesentibus eas res iactari nolebat, celeriter concilium dimittit, Liscum retinet : quaerit ex solo ea, quae in conventu dixerat. Dicit liberius atque audacius. Eadem secreto ab aliis quaerit ; reperit esse vera. Ipsum esse Dumnorigem, summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum rerum novarum :<sup>50</sup> compluris annos portoria reliquaque omnia Aeduorum vectigalia parvo pretio redempta habere,<sup>51</sup> propterea quod illo licente contra liceri audent nemo. His rebus et suam rem familiarem auxisse, et facultates ad largiendum magnas comparasse ; magnum numerum equitatus suo sumtu semper alere et circum se habere : neque solum domi, sed etiam apud finitimas civitates largiter posse : atque huius potentiae causa matrem in Biturigibus homini illic nobilissimo ac potentissimo collocasse : ip-

---

and received a certain allowance (*dimensum*) of corn, commonly four bushels a month. For these things a part of their pay was deducted. The soldiers in the Roman army dressed their own victuals.

48. *magistratu*, the old form of the dative case.

49. *Esse nonnullos*. See above, note 43.

50. *rerum novarum*, of a revolution, of a change of government.

51. *vectigalia redempta habere*, that he had farmed the public taxes.

sum ex Helvetiis uxorem habere : sororem ex matre et propinquas suas nuptum in alias civitates collocasse : favere et cupere Helvetiis propter eam affinitatem : odisse etiam suo nomine Caesarem et Romanos, quod eorum adventu potentia eius deminuta et Divitiacus<sup>52</sup> frater in antiquum locum gratiae atque honoris sit restitutus. Si quid accidat Romanis, summam in spem regni per Helvetios obtinendi venire ; imperio<sup>53</sup> Populi Romani non modo de regno, sed etiam de ea, quam habeat, gratia desperare. Reperiebat etiam in quaerendo Caesar, quod proelium equestre adversum paucis ante diebus esset factum, initium eius fugae factum a Dumnorige atque eius equitibus, (nam equitatu, quem auxilio Caesari Aedui miserant, Dumnorix praeerat) eorum fuga reliquum esse equitatum perterritum.

19. Quibus rebus cognitis, quum ad has suspiciones certissimae res accederent, quod per fines Sequanorum Helvetios transduxisset,<sup>54</sup> quod obsides inter eos dandos curasset, quod ea omnia non modo iniussu suo et civitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset, quod a magistratu Aeduorum accusaretur : satis esse caussae arbitrabatur, quare in eum aut ipse animadverteret, aut civitatem animadvertere iuberet. His omnibus rebus unum repugnabat, quod Divitiaci fratris summum in Populum Romanum studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, iustitiam, temperantiam cognoverat : nam, ne eius supplicio Divitiaci animum offenderet, verebatur. Itaque priusquam quidquam conaretur, Divitiacum ad se vocari iubet et, quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Proculum, principem Galliae provinciae, familiarem suum, cui summam omnium rerum fidem habebat, cum eo colloquitur : simul commonefacit, quae ipso praesente in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta, et ostendit, quae separatim quisque de eo apud se dixerit : petit atque hortatur, ut sine eius offensione animi vel ipse de eo, causa cognita, statuatur, vel civitatem statuere iubeat.

20. Divitiacus multis cum lacrimis, Caesarem complexus, obsecrare coepit, ne quid gravius in fratrem statueret :<sup>55</sup> scire se, illa esse vera, nec quemquam ex eo plus, quam se, doloris capere, propterea quod, quum ipse gratia plurimum domi

52. *Divitiacus sit restitutus.* Compare chap. 8.

53. *imperio Pop. Rom.* i. e. imperante pop. Rom.

54. *quod—transduxisset.* Because he had obtained leave from the Sequani to permit the Helvetii to pass through their country. See chap. 9.

55. *ne quid gravius in fratrem statueret,* not to determine on any measure too severe, or not to deal too rigorously with his brother.

atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adolescentiarum posset, per se<sup>56</sup> crevissēt: quibus opibus ac nervis non solum ad militandam gratiam, sed paene ad perniciem suam uteretur: scire tamen et amore fraterno et existimatione vulgi commoveri. Quod si quid ei a Caesare gravius accidisset, quum ipse eum locum amicitiae apud eum teneret, neminem existimaturum, non sua voluntate factum: qua ex re futurum, uti totius Galliae animi a se averterentur. Haec quum pluribus verbis flens a Caesare peteret, Caesar eius dextram premit: consolatus rogat, finem orandi faciat: tanti eius apud se gratiam esse ostendit, uti et reipublicae iniuriam<sup>57</sup> et suum dolorem eius voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se vocat; fratrem adhibet: quae in eo reprehendat, ostendit; quae ipse intellēgat, quae civitas queratur, proponit; monet, ut in reliquum tempus omnes suspiciones vitet; praeterita se Divitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit; ut, quae agat, quibuscum loquatur, scire possit.

21. Eodem die ab exploratoribus certior factus, hostes sub monte consedissee milia passuum ab ipsius castris octo: qualis esset natura montis et qualis in circuitu ascensus, qui<sup>58</sup> cognoscere, misit. Renunciatum est, facilem esse. De tertia vigilia T. Labienum, Legatum pro Praetore, cum duabus legionibus et iis ducibus, qui iter cognoverant, summum iugum montis ascendere iubet; quid sui consilii sit, ostendit. Ipse de quarta vigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit, equitatumque<sup>59</sup> annem ante se mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur et in exercitu L. Sullae, et postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus praemititur.

22. Prima luce, quum summus mons<sup>60</sup> a T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius, mille et quingentis passibus abesset, neque, ut postea ex captivis compertit, aut ipsius adventus, aut Labieni, cognitus esset: Considius equo admissus<sup>61</sup> ad eum accurrit; dicit, montem, quem a Labieno occupari viderit, ab hostibus teneri; id se a Gallicis armis atque insignibus cognovisse. Caesar suas copias in proximum colleum subducit, aciem<sup>61</sup> instruit. Labienus, ut erat ei praeceptum a Caesare, ne proelium committeret, nisi ipsius

56. *per se crevisset*, i. e. per Divitiacum.

57. *reipubl. injuriam*, i. e. the injury done to the republic.

58. *qui* is equivalent to *ut illi*.

59. *summus mons*, the top of the mountain.

60. *equo admissus*, at full gallop.

61. *aciem*. This word is generally applied to an army in battle order, — *agmen*, to an army on march; and *exercitus*, to an army while engaged in exercise; but this distinction is not always observed.

copiae prope hostium castra visae essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret, monte occupato nostros expectabat proelioque abstinēbat. Multo denique die<sup>62</sup> per exploratores Caesar cognovit, et montem a suis teneri, et Helvetios castra movisse, et Considium, timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi renunciasse. Eo die, quo consuērat, intervallo hostes sequitur et milia passuum tria ab eorum castris castra ponit.

23. Postridie eius diei, quod omnino biduum supererat, quum exercitus frumentum metiri oporteret, et quod a Bibracte, oppido Aeduorum longe maximo ac copiosissimo, non amplius milibus passuum XVIII aberat, rei frumentariae prospiciendum existimavit, iter ab Helvetiis avertit ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitivos L. Aemilii, decurionis<sup>63</sup> equitum Gallorum, hostibus nunciatur. Helvetii, seu quod timore perterritos Romanos discedere a se existimarent, eo magis, quod pridie, superioribus locis occupatis, proelium non commiserant; sive eo, quod re frumentaria<sup>64</sup> intercludi posse confiderent: commutato consilio atque itinere converso, nostros a novissimo agmine<sup>65</sup> insēqui ac lacessere coeperunt.

24. Postquam id animus advertit, copias suas Caesar in proximum collem subducit, equitatumque, qui<sup>66</sup> sustineret hostium impetum, misit. Ipse interim in colle medie triplicem aciem<sup>67</sup> instruxit legionum quatuor veteranarum, ita, uti supra se in summo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat,<sup>68</sup> et omnia auxilia collocaret: ac totum montem hominibus compleri et interea sarcinas in unum locum conferri et eum ab his, qui in superiore acie constituerant, muniri iussit. Helvetii, cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in unum locum<sup>69</sup> contulerunt: ipsi, confertissima acie relecto nostro equitatu, phalange<sup>70</sup>, facta, sub primam nostram aciem successerunt.

25. Caesar, primum suo,<sup>70</sup> deinde omnium ex conspectu

62. *multo die*, the day being far spent.

63. *decurio*, a commander of ten (*decem*) men of the cavalry.

64. *re frumentaria*, corn.

65. *novissimo agmine*, the rear.

66. *qui* is equivalent to *ut ille*.

67. *triplicem aciem*. The Roman army was usually drawn up in three lines; the *Hastati* were placed in the first line; the *Principes* in the second; and the *Triarii* or *Pilani* in the third.

68. *quas—conscripserat*. Compare chap. 10.

69. *phalange facta*. From what follows, it seems that the word *phalanx* here signifies nearly the same as *testudo*, i. e. the shields were joined over their heads in the form of a tortoise, to protect them from the missile weapons cast by the enemy.

70. *suo*, viz. *equo remoto*.

remotis equis, ut aequato omnium pericūlo spem fugae tollēret, cohortatus suos, proelium commisit. Milites, e loco superiore pilis missis, facile hostium phalangem perfregērunt. Ea disiecta, gladiis dēstrictis in eos impētum fecērunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quod, pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis et colligatis,<sup>71</sup> quum ferrum se inflexisset, neque evellēre, neque, sinistra impedita,<sup>72</sup> satis commōde pugnare potērant; multi ut diu iactato brachio praeoptārent scutum manu emittēre et nudo corpore pugnare. Tandem vulneribus defessi et pedem referre et, quod mons suberat circiter mille passuum, eo se recipere coeperunt. Capto monte et succedentibus nostris, Boii et Tulingi, qui hominum milibus circiter XV agmen hostium claudabant et novissimis praesidio erant, ex itinere nostros latere aperto aggressi, circumvenēre: et id conspicati Helvetii, qui in montem sese recepērant, rursus instare et proelium redintegrare coeperunt. Romāni conversā signa bipartito intulērunt:<sup>73</sup> prima ac secunda acies, ut victis ac submotis resistēret; tertia, ut venientes excipēret.

26. Ita ancipiti proelio diu atque acriter pugnatum est. Diutius quum nostrorum impētus sustinēre non possent, alteri se, ut coeperant, in montem recepērant: alteri ad impedimenta et carros suos se contulērunt. Nam hoc toto proelio, quum ab hora septima<sup>74</sup> ad vespērum pugnatum sit, aversum hostem vidēre nemo potuit. Ad multam noctem<sup>75</sup> etiam ad impedimenta pugnatum est, propterea quod pro vallo carros obicērant, et e loco superiore in nostros venientes tela coniciebant, et nonnulli inter carros rotasque matāras ac tragūlas<sup>76</sup> subiiciebant nostrosque vulnerabant. Diu quum esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia, atque unus e filiis captus est. Ex eo proelio circiter milia hominum CXXX superfuērunt, eaque tota nocte, continenter iēruūt: nullam partem noctis itinere intermisso,<sup>77</sup>

71. *pluribus scutis—colligatis.* The shields were so placed over their heads, that a part of the shield of one soldier covered a part of the shield of the soldier next him; and thus two shields at least could be transfixed, and bound, the one to the other.

72. *sinistra impedita, viz. scutis.*

73. *Romani conversā signa bipartito intulērunt,* the Romans advanced in two divisions.—*signa inferre,* to advance.—*signa convertere,* to face about.

74. *hora septima.* According to our calculation this is about one o'clock in the afternoon. The natural day was from the rising to the setting of the sun. It was divided into twelve hours, which were of different lengths at different seasons.

75. *Ad multam noctem,* till late at night.

76. *mataras ac tragulas,* a sort of javelins used by the Gauls.

77. *nullam partem noctis itinere intermisso.* It is generally believed



in fines Lingonum<sup>77</sup> die quarto pervenerunt, quum, et propter vulnera militum et propter sepulturam occisorum, nostri, triduum morati, eos sequi non potuissent. Caesar ad Lingonas litteras nunciosque misit, ne eos frumento, neve alia re iuarent : qui si iuvisset, se eodem loco, quo Helvetios, habiturum. Ipse, triduo intermisso, cum omnibus copiis eos sequi coepit.

27. Helvetii, omnium rerum inopia adducti, legatos de deditione ad eum miserunt. Qui quum eum in itinere conyessissent seque ad pedes proiecissent suppliciterque locuti flentes pacem petissent, atque eos in eo loco, quo tum essent, suum adventum expectare iussisset, paruerunt. Eo postquam Caesar pervenit, obsides, arma, servos, qui ad eos perfugissent,<sup>78</sup> poposcit. Dum ea conquiruntur et conferuntur, nocte intermissa, circiter hominum milia VI eius pagi, qui Verbigenus appellatur, sive timore perterriti, ne armis traditis supplicio afficerentur, sive spe salutis inducti, quod, in tanta multitudine dediticiorum,<sup>79</sup> suam fugam aut occultari, aut omnino ignorari posse existimarent, prima nocte<sup>80</sup> ex castris Helvetiorum egressi, ad Rhenum finesque Germanorum contenderunt.

28. Quod ubi Caesar rescivit, quorum per fines ierant, his, uti conquirent et reducereant, si sibi purgati esse vellent, imperavit : reductos in hostium numero habuit :<sup>81</sup> reliquos omnes, obsidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit. Helvetios, Tulingos, Latobrigos in fines suos, unde erant profecti, reverti iussit et quod, omnibus fructibus amissis, domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit, ut iis frumenti copiam facerent : ipsos oppida vicosque, quos incendierant, restituere iussit. Id ea maxime ratione fecit, quod noluit, eum locum, unde Helvetii discesserant, vacare ; ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans

that these words were a marginal note in explanation of the word *continenter*, and have thence crept into the text ; otherwise we cannot account for the tautology of our author.

78. *Lingones*, a people of Gaul, whose territories included Vogesus, *Vauge*, and consequently the sources of the rivers Mosa the *Meuse*, and Matrona the *Marne*.

79. *servos qui ad eos perfugissent*. The slaves, either from the hard treatment of their masters, or from the natural desire of liberty, usually, when they approached a hostile army, made their escape to it.

80. *dediticiorum*. Those enemies who voluntarily laid down their arms and surrendered themselves, were permitted to retain the rights of freedom, and were called *dediticii*.

81. *prima nocte*, early in the night.

82. *reductos in hostium numero habuit*. Enemies, when taken in the field or in the storming of cities, were sold by auction, which was termed *sub corona*, because they wore a crown when sold ; or *sub hasta*, because a spear was set up where the crier or auctioneer stood.

Rhenum incolunt, e suis finibus in Helvetiorum fines transierunt et finitimi Galliae provinciae Allobrogibusque essent. Boios, petentibus Aeduis, quod egregia virtute erant cogniti, ut in finibus suis collocarent, concessit: quibus illi agros dederunt, quosque postea in parem iuris libertatisque conditionem, atque ipsi erant, receperunt.

29. In castris Helvetiorum tabulae repertae sunt, litteris Graecis confectae<sup>83</sup> et ad Caesarem relatae, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent: et item separatim pueri, senes, mulieresque. Quarum omnium rerum summa erat, capitum Helvetiorum milia CCLXIII, Tulingorum milia XXXVI, Latobrigorum XIII. Rauracorum XXIII, Boiorum XXXII: ex his, qui arma ferre possent, ad milia XCII. Summa omnium fuerunt ad milia CCCLXVIII.<sup>84</sup> Eorum, qui domum redierunt, census habito,<sup>85</sup> ut Caesar imperaverat, repertus est numerus milium C et X.

30. Bello Helvetiorum confecto totius fere Galliae legati, principes civitatum, ad Caesarem gratulatum convenerunt: intellegere sese, tametsi, pro veteribus Helvetiorum iniuriis Populi Romani,<sup>86</sup> ab iis poenas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terrae Galliae, quam Populi Romani accidisse: propterea quod eo consilio florentissimis rebus domos suas Helvetii reliquissent, uti toti Galliae bellum inferrent imperioque potirentur, locumque domicilio ex magna copia delegerent, quem ex omni Gallia opportunissimum ac fructuosissimum iudicassent, reliquasque civitates stipendiarias<sup>87</sup> haberent. Petierunt, uti sibi concilium totius Galliae in diem certam indicere, idque Caesaris voluntate facere, liceret: sese habere quasdam res, quas ex communi consensu ab eo

83. *tabulae, litteris Graecis confectae*, written in Greek characters. Some of the nations near *Gallia Narbonensis* seem to have derived a knowledge of the Greek language from the flourishing and polished colony which came from Phocaea, and settled at Massilia (Marseilles) B. C. 539.

84. *Summa omnium—milia CCCLXVIII*. Writers are much at variance with regard to the accuracy of this number.

85. *censu habito*. The word *census* here denotes merely a numbering of the people, having no reference to their amount of property.

86. *Helvet. iniuriis Pop. Rom.* The injuries done by the Helvetii to the Roman People. See chap. 20. *injuria reipublicae*. A single substantive often governs two genitives at once, of which one is commonly to be explained actively or possessively, the other objectively, or in some other way.

87. *stipendiarias*. The victors either imposed on the vanquished an annual tribute, called *census capitis*, or deprived them of a part of their grounds. Those who paid their taxes in money were called *stipendiarii* or *tributarii*.

petere vellent. Ea re permissa, diem concilio constituerunt et iureiurando, ne quis enunciaret, nisi quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt.<sup>88</sup>

31. Eo concilio dimisso, iidem principes civitatum, qui ante fuerant ad Caesarem,<sup>89</sup> revertērunt, petieruntque, uti sibi secreto ~~de sua~~ de sua omniumque salute cum eo agere liceret. Ea re impetrata, sese omnes flentes Caesari ad pedes proiecerunt: non minus se id contendere<sup>91</sup> et laborare, ne ea, quae dixissent, enuntiarentur, quam uti ea, quae vellent, impetrarent, propterea quod, si enunciatum esset, summum in cruciatum se venturos viderent. Locutus est pro his Divitiacus Aeduus: Galliae totius factiones esse duas: harum alterius principatum tenere Aeduos, alterius Arvernos. Hi quum tantopere da potentatu inter se multos annos contendērent, factum esse, uti ab Arvernīs Sequānisque Germāni mercēde arcesserentur. Horum primo circiter milia XV Rhenum transisse: posteaquam agros et cultum et copias<sup>92</sup> Gallorum homines feri ac barbari adamassent, transductos plures: nunc esse in Gallia ad C et XX milium numerum: cum his Aeduos eorumque clientes<sup>93</sup> semel atque iterum armis contendisse: magnam calamitatem pulsos accepisse, omnem nobilitatem, omnem senatum, omnem equitatum amisisse. Quibus proeliis calamitatibusque fractos, qui et sua virtute et Populi Romani hospitio atque amicitia plurimum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequānis obsides dare, nobilissimos civitatis, et iureiurando civitatem obstringere, sese neque obsides repetituros, neque auxilium a Populo Romano imploratuuros, neque recusatuuros, quo minus perpetuo sub illorum ditione atque imperio essent. Unum se esse ex omni civitate Aeduorum, qui adduci non potuerit, ut iuraret, aut suos liberos obsides daret. Ob eam rem se ex civitate profugisse et Romam ad senatum venisse,<sup>94</sup> auxilium postulatum, quod solus neque iureiurando neque obsidibus teneretur. Sed peius victoribus Sequānis, quam Aeduis victis, accidisse: propterea quod Ariovistus, rex Germanorum, in eorum finibus consedisset tertiamque partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliae, occupavisset et nunc de alte-

88. *et iureiurando*—*sanxerunt*, they bound themselves by an oath that none should divulge any thing, &c.

89. *ad Caesarem*, i. e. apud Caesarem. Thus also B. III. chap. 9. *ad omnes nationes*.

90. *secreto in occulto*. This is the reading of the ancient MSS. but it is evidently tautological; and either *secreto* or *in occulto* should be omitted.

91. *non minus se id contendere*. See note 43.

92. *copias Gallorum*, i. e. facultates, frumentum, &c.

93. *clientes*, the allies of the Aedui.

94. *Romam*—*venisse*. See B. VI. chap. 12.

ra parte tertia Sequānos decedēre iubēret, propterea quod paucis mensibus ante Harūdum<sup>95</sup> milia hominum XXIII ad eum venissent, quibus locus ac sedes pararentur: Futurum esse paucis annis, uti omnes ex Galliae finibus pellerentur atque omnes Germāni Rhenum transirent: neque enim conferendum esse Gallicum cum Germānorum agro, neque hanc consuetudinem victus cum illa comparandam. Ariovistum autem, ut semel Gallorum copias proelio vicēnt, quod proelium factum sit ad Magetobriam,<sup>96</sup> superbe et crudeliter imperare, obsides nobilissimi cuiusque liberos pascere et in eos omnia exempla cruciatusque edere,<sup>97</sup> si qua res non ad nutum aut ad voluntatem eius facta sit: hominem esse barbarum, iracundum, temerarium: non posse eius imperia diutius sustineri. Nisi si quid in Caesare Populoque Romano sit auxilii, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Helvetii fecerint, ut domo emigrent, aliud domicilium, alias sedes, remotas a Germānis, petant fortunamque, quaecumque accidat, experiantur. Haec si enunciata Ariovisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, gravissimum supplicium sumat. Caesarem vel auctoritate sua atque exercitus, vel recenti victoria, vel nomine Populi Romani deterrere posse, ne maior multitudo Germanorum Rhenum transducatur: Galliamque omnem ab Ariovisti iniuria posse defendere.

32. Hac oratione ab Divitiāco habita, omnes, qui adērāt, magno fletu auxilium a Caesare petere coeperunt. Animadvertit Caesar, unos ex omnibus Sequānos nihil earum rerum facere, quas ceteri facerent: sed tristes, capite demisso, terram intueri. Eius rei causa quae esset, miratus ex ipsis quaesiit. Nihil Sequāni respondere,<sup>98</sup> sed in eadem tristitia taciti permanere.<sup>99</sup> Quum ab iis saepius quaereret, neque ullam omnino vocem exprimere posset, idem Divitiācus Aeduis respondit: Hoc esse miseriores gravioresque fortunam Sequanorum, quam reliquorum; quod soli ne in occulto quidem<sup>99</sup> queri, neque auxilium implorare auderent, absentisque Ariovisti crudelitatem, velut si coram adesset, horrerent: propterea quod reliquis tamen fugae facultas daretur; Sequanis vero, qui intra

95. *Harudes*, a people of Germany, next the Marcomanni, between the Rhine and the Danube.

96. *Magetobriam*. From the circumstance of an urn with the inscription MAGETOP. being discovered in 1802 in the channel of the river Arar, near its confluence with the Ognon; and from the modern name *Moigte de Broie* the situation of Magetobria seems to be determined.

97. *exempla cruciatusque*, i. e. *exempla cruciatuum*; in eoa exempla cruciatusque edere, he was inflicting on them every species of torture.

98. *respondere*, coeperunt understood.

99. *ne in occulto quidem*; *ne—quidem*, *not even*, are two words which must always be separated by the words upon which the emphasis falls.

finis suos Ariovistum recepissent, quorum oppida omnia in potestate ejus essent, omnes cruciatus essent perferendi.

33. His rebus cognitis, Caesar Gallorum animos verbis confirmavit, pollicitusque est, sibi eam rem curae futuram: magnam se habere spem, et beneficio suo et auctoritate adductum Ariovistum finem iniuriis facturum. Hac oratione habita, concilium dimisit, et secundum ea<sup>100</sup> multae res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam et suscipiendam putaret; imprimis quod Aeduos, fratres consanguineosque saepenumero a Senātu appellatos, in servitute atque in ditione videbat Germanorum tenēri, eorumque obsides esse apud Ariovistum ac Sequānos intellegebat: quod in tanto imperio Popūli Romāni turpissimum sibi et reipublicae esse arbitrabatur. Paullatim autem Germanos consuescere Rhenum transire; et in Galliam magnam eorum multitudinem venire, Populo Romāno periculōsum videbāt: neque sibi homines feroces ac barbāros temperatūros existimābat, quin, quum omnem Galliam occupassent, ut ante Cimbri Teutōnique fecissent, in provinciam exirent, atque inde in Italiam contendērent; praesertim quum Sequanos a provincia nostra Rhodanus divideret: quibus rebus quam maturrime occurrendum putabat. Ipse autem Ariovistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumserat, ut ferendus non videretur.

34. Quamobrem placuit ei, ut ad Ariovistum legātos mitteret, qui<sup>101</sup> ab eo postularent, uti aliquem locum medium utriusque colloquio dicēret: velle sese de republica et summis utriusque rebus cum eo agere. Ei legationi Ariovistus respondit: Si quid ipsi a Caesare opus esset, sese ad eum venturum fuisse; si quid ille a se velit, illum ad se venire oportere. Praeterea se neque sine exercitu in eas partes Galliae venire audere, quas Caesar possideret, neque exercitum sine magno comaeatu, atque emolimento, in unum locum contrahere posse: sibi autem mirum vidēri, quid in sua Gallia, quam bello vicisset, aut Caesari, aut omnino Populo Romāno negotii esset.<sup>102</sup>

35. His responsis ad Caesarem relātis, iterum ad eum Caesar legātos cum his mandātis mittit: Quoniam tanto suo Popūlique Romāni beneficio affectus, quum in consulātu suo rex atque amicus a Senātu appellatus esset, hanc sibi Popūloque Romāno gratiam referret, ut in colloquium venire invitatus gravāretur, neque de communi re dicendum sibi et cognoscendum putaret; haec esse, quae ab eo postularet: primum,

100. *secundum ea*, besides (what Divitiacus had said.)

101. *qui* is equivalent to *ut illi*.

102. The construction is, *quid negotii esset aut Caesari, aut omnino Populo Romano, in sua, &c.*

ne quam multitudinem hominum<sup>103</sup> amplius trans Rhenum in Galliam transduceret: deinde obsides, quos haberet ab Aeduis, redderet Sequānisque permitteret, ut, quos illi haberent, voluntate eius reddere illis liceret; neve Aeduos iniuria laceret, neve his sociisque eorum bellum inferret: si id ita fecisset, sibi Popūloque Romāno perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram: si non impetraret, sese, quoniam M. Messala M. Pisone Coss.<sup>104</sup> Senātus censuisset, uti, quicumque Galliam provinciam obtineret, quod commōdo reipublicae facere posset, Aeduos ceterosque amicos Popūli Romāni defenderet, sese<sup>105</sup> Aeduum iniurias non neglecturum.

36. Ad haec Ariovistus respondit: Ius esse belli, ut, qui vicissent, iis, quos vicissent, quemadmodum vellent, imperarent: item Popūlum Romānum victis non ad alterius prescriptum, sed ad suum arbitrium, imperare consuesse. Si ipse Popūlo Romāno non praescriberet, quemadmodum suo iure uteretur; non oportere sese a Popūlo Romāno in suo iure impediri. Aeduos sibi, quoniam belli fortunam tentassent et armis congressi ac superati essent, stipendiarios esse factos. Magnam Caesarem iniuriam facere, qui suo adventu vectigalia sibi deteriora faceret. Aeduis se obsides redditurum non esse, neque iis, neque eorum sociis iniuria bellum illaturum, si in eo manerent, quod convenisset, stipendiumque quotannis pendere: si id non fecissent, longe iis fratrum nomen Popūli Romāni a futurum.<sup>106</sup> Quod sibi Caesar denunciaret, se Aeduum iniurias non neglecturum: neminem secum sine sua pernicie contempsisse. Quum vellet, congregaretur; intellecturum, quid invicti Germani exercitissimi in armis, qui inter annos XIII tectum non subissent, virtute possent.

37. Haec eodem tempore Caesari mandata referebantur, et legati ab Aeduis et a Treviris veniebant: Aedui questum, quod Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur; sese ne obsidibus quidem<sup>107</sup> datis pacem Ariovisti redimere potuisse: Treviri autem,<sup>108</sup> pagos

103. *Ne quam multitudinem hominum.* It is thought by many that Caesar here sought war for very light reasons; but the event proved his foresight when the Roman empire was devastated by the multitudes which shortly afterwards issued from the North.

104. *Mess. et Pis. coss.* In the year of the city 693.

105. *sese.* This word is repeated from the phrase, *si non impetraret*, *sese*, a few lines above.

106. *longe iis—afuturum*, would not avail them. Virgil uses a similar phrase, *longe illi Di a mater erit.* Aen. XII. 52.

107. *ne obsidibus quidem.* See note 99.

108. *Treviri autem*, viz. nunciatum veniebant.

centum Suevorum<sup>109</sup> ad ripas Rheni consedissee, qui Rhenum transire conarentur; iis praeesse Nasuam et Cimerium fratres. Quibus rebus Caesar vehementer commotus, maturandum sibi existimavit, ne, si nova manus Suevorum cum veteribus copiis Ariovisti sese coniunxisset, minus facile resisti posset. Itaque re frumentaria, quam celerrime potuit, comparata, magnis itineribus ad Ariovistum contendit.

38. Quum tridui viam processisset, nuntiatus est ei, Ariovistum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vesontionem,<sup>110</sup> quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere, triduique viam a suis finibus profecisse. Id ne accideret, magno opere praecavendum sibi Caesar existimabat: namque omnium rerum, quae ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido facultas;<sup>111</sup> idque natura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem, propterea quod flumen Dubis,<sup>112</sup> ut circino circumductum, paene totum oppidum cingit: reliquum spatium, quod est non amplius pedum DC, qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita ut radices eius montis ex utraque parte ripae fluminis contingant. Hunc murus circumdatus arcem efficit et cum oppido coniungit. Huc Caesar magnis diurnis nocturnisque itineribus contendit, occupatoque oppido ibi praesidium collocat.

39. Dum paucos dies ad Vesontionem rei frumentariae commensusque caussa moratur, ex percuntatione nostrorum vocibusque Gallorum ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute atque exercitatione in armis esse praedicabant, saepenumero sese cum eis congressos ne vulum quidem atque aciem oculorum ferre potuissent, tantus subito timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animosque perturbaret. Hic primum ortus est a Tribunis<sup>113</sup> militum, praefectis<sup>114</sup> reliquis-

109. *pagos centum Suevorum*, i. e. the soldiers chosen from the hundred cantons; for there were in all only a hundred cantons, from each of which one thousand soldiers were yearly raised. See B. IV. chap. 1.

110. *Vesontionem*, the capital town of the Sequani.

111. *facultas*, i. e. copia, a plenty.

112. *Dubis* is a river of Gallia, which rises at the foot of mount Jura, and after a course of 50 miles, falls into the Arar, or *Saone*, near Cabilonum, the modern *Chalons*. It is now the *Doubs* or *Dour*.

113. *Tribunis*. In each legion there were six military tribunes, who commanded under the consul each in his turn, usually month about. In battle a tribune seems to have had the charge of ten centuries or about a thousand men.

114. *praefectis*. The troops of the allies (which, as well as the cavalry, were called *Alae*, from their being stationed on the wings) had *praefects* appointed them, who commanded in the same manner as legionary tribunes.

que, qui ex urbe amicitiae causa Caesarem secuti,<sup>115</sup> non magnum in re militari usum habebant: quorum alius, alia causa illata,<sup>116</sup> quam sibi ad proficiscendum necessariam esse dicent, petebant, ut eius voluntate discedere liceret: nonnulli, pudore adducti, ut timoris suspicionem vitarent, remanebant. Hi neque vultum fingere, neque interdum lacrimas tenere poterant; abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur, aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur. Vulgo totis castris testamenta obsignabantur. Horum vocibus ac timore paulatim etiam ii, qui magnum in castris usum habebant, milites Centurionesque,<sup>117</sup> quique equitatu praeerant, perturbabantur. Qui se ex his minus timidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias itineris et magnitudinem silvarum, quae intercederent inter ipsos Ariovistum, aut rem frumentariam, ut satis commode supportari posset, timere dicebant. Nonnulli etiam Caesari renuntiabant, quum castra moveri ac signa ferri iussisset, non fore dicto audientes milites,<sup>118</sup> nec propter timorem signa laturos.<sup>119</sup>

40. Haec quum animadvertisset, convocato consilio, omniumque ordinum ad id consilium adhibitis Centurionibus,<sup>120</sup> vehementer eos incusavit: primum, quod, aut quam in partem, aut quo consilio ducerentur, sibi quaerendum aut cogitandum putarent. Ariovistum, se Consule, cupidissime Populi Romani amicitiam appetisse; cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum iudicaret? Sibi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis<sup>121</sup> atque aequitate conditionum perspecta, eum neque suam, neque Populi Romani gratiam repudiatum. Quod si furore atque amentia impulsus bellum intulisset.

115. *secuti*. After this word in some MSS. the words *magnum periculum miserabantur*, quod are inserted; however, they are omitted in other MSS. and most annotators sanction the omission.

116. *quorum alius, alia causa illata*, of whom one alleging one reason and another alleging another.

117. *Centuriones*. The officer who commanded a century or 100 men was called *Centurio* or *ordinis dux*, and was elected by the tribune from among the common soldiers, according to his merit.

118. *non fore dicto audientes milites*, that the soldiers would not obey orders.

119. *nec signa laturos*, nor would advance.

120. *omniumque ordinum ad id consilium adhibitis Centurionibus*, the centuries of all ranks being admitted, &c. There were two centurions in each manipulus, called by the same name, but distinguished by the title *prior* former, and *posterior* latter; because the one was chosen and ranked before the other. As there were two centurions in each manipulus, and thirty manipuli in a legion, there must have been sixty centurions to each legion.

121. *postulatis*, reasonable requests. Compare chap. 35.



set, quid tandem vererentur? aut cur de sua virtute, aut de ipsius diligentia,<sup>122</sup> desperarent? Factum eius hostis periculum patrum nostrorum memoria, quum, Cimbris et Teutonis a C. Mario pulsus, non minorem laudem exercitus, quam ipse Imperator, meritus videbatur: factum etiam nuper in Italia servili tumultu, quos<sup>123</sup> tamen aliquid usus ac disciplina; quam a nobis acceperant sublevarent.) Ex quo iudicari posset, quantum haberet in se boni constantia;<sup>124</sup> propterea quod, quos aliquamdiu inermes sine causa timuissent, hos postea armatos ac victores superassent. Denique hos<sup>125</sup> esse eosdem, quibuscum saepenumero Helvetii congressi, non solum in suis, sed etiam in illorum finibus, plerumque superarint, qui tamen pares esse nostro exercitu non potuerint. Si quos adversum proelium et fuga Gallorum<sup>126</sup> commoveret, hos, si quaerent, reperire posse, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Ariovistum, quum multos menses castris se ac paludibus tenuisset, neque sui potestatem fecisset, desperantes iam de pugna et dispersos subito adortum, magis ratione et consilio, quam virtute, vicisse. Cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuisset, hac de ipsum quidem sperare, nostros exercitus capi posse. Qui suum timorem in rei frumentariae simulationem angustiasque itinerum conferrent,<sup>127</sup> facere arroganter, quum aut de officio Imperatoris desperare, aut praescribere viderentur. Haec sibi esse curae; frumentum Sequanos, Leucos,<sup>128</sup> Lingonas subministrare; iamque esse in agris frumenta matura: de itinere ipsos brevi tempore iudicatu-  
 turos. Quod non fore dicto audientes milites, neque signa laturi dicantur, nihil se ea re commoveri: scire enim, quibuscumque exercitus dicto audiens non fuerit, aut, male re gesta, fortunam defuisse; aut, aliquo facinore comperto, avaritiam esse coniunctam. Suam innocentiam perpetua vita, felicitatem Helvetiorum bello<sup>129</sup> esse perspectam. Itaque se, quod in longiorem diem collaturus esset, repraesentaturum et proxima nocte de quarta vigilia castra moturum, ut quam primum intellegere posset, utrum apud eos pudor atque officium, an timor valeret. Quod si praeterea nemo sequatur, tamen se

122. de sua (militum) virtute, aut de ipsius (Caesaris) diligentia.

123. quos, referring to servos understood.

124. constantia, animus intrepidus.

125. hos, i. e. Germanos.

126. adversum proelium et fuga Gallorum. See chap. 31 and chap. 15.

127. Qui suum timorem—conferrent. That they who were pretending their fear arose from corn not being brought up, and from the difficulties of the way, &c. See chap. 39.

128. Leucos, a people of Gaul, between the Moselle and the Maese.

129. Helvetiorum bello. See chap. 27.

cum sola decima legione <sup>90</sup>urum, de qua non dubitaret; sibique eam praetoriam cohortem<sup>130</sup> futuram. Huic legioni Caesar et impulsérat praecipue et propter virtutem confidebat maxime.

41. Hac oratione habita, mirum in modum conversae sunt omnium mentes, summaque alacritas et cupiditas belli gerendi innata est, princepsque decima legio per Tribunos militum ei gratias egit, quod de se optimum iudicium fecisset, seque esse ad bellum gerendum paratissimam confirmavit. Deinde reliquae legiones per Tribunos militum et primorum ordinum Centuriones<sup>131</sup> egerunt, uti Caesari satisfacerent: se neque umquam dubitasse, neque timuisse, neque de summa belli suum iudicium, sed Imperatoris esse, existimavisse. Eorum satisfactione accepta et itinere exquisito per Divitiacum, quod ex Gallis ei maximam fidem habebat, ut milium amplius quinquaginta circuitu locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia, ut dixerat, profectus est. Septimo die, quum iter non intermittéret, ab exploratoribus certior factus est, Ariovisti copias a nostris milibus passuum quatuor et viginti abesse.

42. Cognito Caesaris adventu, Ariovistus legatos ad eum mittit: quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset: seque id sine periculo facere posse existimare. Non respuit conditionem Caesar: iamque eum ad sanitatem reverti arbitrabatur, quum id, quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur; magnamque in spem veniebat, pro suis tantis Populi que Romani in eum beneficiis, cognitis suis postulatis, fore, uti pertinacia desisteret. Dies colloquio dictus est, ex eo die quintus. Interim, quum saepe ultro citroque legati inter eos mitterentur, Ariovistus postulavit, ne quem peditem ad colloquium Caesar adduceret; vereri se, ne per insidias ab eo circumveniretur: uterque cum equitatu veniret: alia ratione se non esse venturum. Cesar, quod neque colloquium interposita causa tolli volebat, neque salutem suam Gallorum equitatu committere audebat, commodis-

130. *praetoriam cohortem*. The general was usually attended by a select band of life guards, called *Cohors Praetoria*, which was first instituted by Scipio Africanus.

131. *primorum ordinum Centuriones*. In a Roman army the different kinds of infantry which composed the legion were three, the *Hastati*, *Principes*, and *Triarii*. The *Hastati* formed the first line in battle, the *Principes* the second, and the *Triarii*, who were old soldiers of approved valour, formed the third line. The centurion of the first century of the first manipule of the *Triarii* was called *Centurio primi pili*; that of the *Principes* was named *Primus princeps*; and that of the *Hastati*, *Primus hastatus*. These three centurions were the *primorum ordinum centuriones*. See Lrs. V. 28, 37.

armum esse statuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, eo legionarios milites legionis decimae, cui quam maxime confidebat, imponere, ut praesidium quam amicissimum, si quid opus facto esset, haberet. Quod quum fieret, non irridicula quidam ex militibus decimae legionis dixit: plus, quam pollicitus esset, Caesarem facere; pollicitum, se in cohortis praetoriae loco decimam legionem habiturum, nunc ad equum rescribere.<sup>132</sup>

43. Planicies erat magna et in ea tumulus terrenus satis grandis. Hic locus aequo fere spatio ab castris utrisque aberrat. Eo, ut erat dictum, ad colloquium venerunt. Legionem Caesar, quam equis devexerat,<sup>133</sup> passibus ducentis ab eo tumulo constituit. Item equites Ariovisti pari intervallo constituerunt. Ariovistus, ex equis ut colloquerentur et, praeter se, denos<sup>134</sup> ut ad colloquium adducerent, postulavit. Ubi eo ventum est,<sup>135</sup> Caesar initio orationis sua Senatusque in eum beneficia commemoravit, quod rex appellatus esset a Senatu, quod amicus, quod munera amplissima: quam rem et paucis contigisse et pro magnis hominum officiis consuesse tribui docebat: illum, quum neque aditum, neque causam postulandi iustam haberet, beneficio ac liberalitate sua ac Senatus ea praemia consecutum. Docebat etiam, quam veteres, quamque iustae causae necessitudinis ipsis cum Aeduis intercederent, quae Senatus consulta,<sup>136</sup> quoties, quamque honorifica in eos facta essept: ut omni tempore totius Galliae principatum Aedui tenuissent, prius etiam, quam nostram amicitiam appetissent; Populi Romani hanc esse consuetudinem, ut socios atque amicos non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore auctiores velit esse; quod vero ad amicitiam Populi Romani attulissent,<sup>137</sup> id iis eripi, quis pati posset? Postulavit deinde eadem, quae legatis in mandatis dederat, ne aut Aeduis aut eorum sociis bellum inferret; obsides redderet: si nullam partem Germanorum domum remittere posset, at ne quos amplius Rhenum transire pateretur.

44. Ariovistus ad postulata Caesaris pauca respondit; de

132. *ad equum rescribere*, sc. *legionem*, to rank a legion among the cavalry. When soldiers were raised, their names were *written* down on tables; hence *scribere*, to enlist, to levy, or raise soldiers.

133. *quam equis devexerat*, which he had brought on horseback.

134. *denos*, ten men on each side.

135. *ventum est*, sc. *ab illis*, used for *venerunt*. An impersonal passive may be elegantly used for any person active of the same mood and tense.

136. *Senatus consultum* denotes what the senate decreed; a *decree*.

137. *quod attulissent*, what they possessed when they became the allies of the Roman people.

ese,  
non  
que  
bsi-  
belli,  
allis,  
s ad  
eas  
; si  
; si  
sua  
Ro-  
por-  
num  
inus  
iam  
iam  
ndae  
atus,  
Se  
um-  
pro-  
suas  
miam,  
nos-  
in  
duos  
uperi-  
prox-  
in his  
buis-  
icari,  
nabe-  
atque  
ami-  
ultis  
fac-  
bere,  
redi-

mēre posset. Quod si decēssisset ac libēram possessionem Galliae sibi tradidisset, magno se illum praemio remuneraturum et, quaecumque bella geri vellet, sine ullo eius labōre et pericūlo confecturum.

45. Multa ab Caesāre in eam sententiam dicta sunt, quare negotio desisterē non posset, et neque suam, neque Popūli Romāni consuetudinem pati, uti optime meritos socios deserēret; neque se iudicare, Galliam potius esse Ariovisti, quam Popūli Romāni. Bello superatos esse Arvernos et Rutēnos ab Q. Fabio Maxīmo, quibus Popūlus Romānus ignovisset,<sup>144</sup> neque in provinciam redegisset, neque stipendium imposuisset. Quod si antiquissimum quodque tempus spectari oportēret, Popūli Romāni iustissimum esse in Gallia imperium: si iudicium Senātus observari oportēret, libēram debēre esse Galliam, quam bello victam suis legibus uti voluisset.

46. Dum haec in colloquio geruntur, Caesāri nunciatum est,<sup>145</sup> equites Ariovisti propius tumūlum accedēre et ad nostros adequitare, lapīdes telaque in nostros coniicēre. Caesar loquendi finem fecit seque ad suos recēpit suisque imperavit, ne quod omnino telum in hostes reiicērent. Nam etsi sine ullo pericūlo legionis delectae cum equitātu proelium fore videbat: tamen committendum non putabat, ut, pulsus hostibus, dici posset, eos ab se per fidem in colloquio circumventos. Posteaquam in vulgus militum elatum est, quā arrogantia in colloquio Ariovistus usus omni Gallia Romānis interdixisset, impētumque in nostros eius equites fecissent eaque res colloquium ut diremisset; multo maior alacritas studiumque pugnandi maius exercitū iniectum est.

47. Biduo post Ariovistus ad Caesārem legātos mittit, vel se de his rebus, quae inter eos agi coeptae, neque perfectae essent, agere cum eo: uti aut iterum colloquio diem constituēret; aut, si id minus vellet, ex suis Legātis aliquem ad se mitteret. Colloquendi Caesāri caussa visa non est et eo magis, quod pridie eius diei Germāni retinēri non potērant, quin in nostros tela coniicērent. Legātum ex suis sese magno cum periculo ad eum missurum et hominibus feris obiecturum, existimābat. Commodissimum visum est, C. Valerium Procellum, C. Valerii Cabūri filium, summa virtute et humanitate adolescentem, (cuius pater a C. Valerio Flacco civi-

144. quibus *Populus Romanus ignovisset*. The Romans were said to pardon (ignoscere) the vanquished when they left them their liberty, and permitted them to use their own laws and to appoint their own magistrates.

145. *nunciatum est*. See note 135.

tate donātus erat)<sup>146</sup> et propter fidem et propter linguae Gallicae scientiam, qua multa iam Ariovistus longinquā consuetudine<sup>147</sup> utebatur, et quod in eo peccandi Germānis caussa non esset,) ad eum mittere, et M. Mettium, qui hospitio<sup>148</sup> Ariovisti usus erat. His mandavit, ut, quae dicēret Ariovistus, cognoscērent et ad se referrent. Quos quum apud se in castris Ariovistus conspexisset, exercitū suo praesente, conclamavit: Quid ad se venīrent? An speculandi caussa? Conantis dicere prohibuit et in catēnas coniecit.

48. Eōdem die castra promōvit et milibus passuum sex a Caesāris castris sub monte consēdit. Postridie eius diei<sup>149</sup> praeter castra Caesāris suas copias transduxit et milibus passuum duobus ultra eum castra fecit, eo concilio, uti frumento commeatuque, qui ex Sequānis et Aeduis supportaretur, Caesārem intercluderet. Ex eo die dies continuos quinque Caesar pro castris suas copias produxit et aciem instructam habuit, ut, si vellet Ariovistus proelio contendere, ei potestas non deesset. Ariovistus his omnibus diebus exercitum castris continuit; equestri proelio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnae, quo se Germāni exercuerant. Equitum milia erant sex; totidem numero pedītes velocissīmi ac fortissīmi; quos ex omni copia<sup>150</sup> singuli singulos, suae salutis caussa, delegērant.<sup>151</sup> Cum his in proeliis versabantur, ad hos se equites recipiebant: hi, si quid erat durius, concurrēbant: si qui, graviore vulnere accepto, equo decidērat, circumstebant: si quo erat longius prodeundum, aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut, iubis equorum sublevati, cursum adaequarent.

49. Ubi eum castris se tenere Caesar intellexit, ne diutius commeātu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germāni consēderent, circiter passus sexcentos ab eis, castris idoneum locum delegit, acieque triplici instructa, ad eum locum venit. Primam et secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire iussit. Hic locus ab hoste circiter passus

146. *cuius pater a C. Valerio Flacco civitate donatus erat*, had been presented with citizenship, &c. These newly made Roman citizens usually assumed the name of the illustrious Roman family under whose protection or patronage they were.

147. *longinquā consuetudine*, from long habit.

148. *hospitium*. As the ancients had not proper inns for the accommodation of travellers, the Romans, when they were in foreign countries, or at a distance from home, used to lodge at the houses of certain persons, whom they in return entertained at their houses in Rome. This was esteemed a very intimate connection, and called *hospitium*, or *ius hospitii*.

149. *Postridie ejus diei*, the day after that day, the next day.

150. *copia*, the army.

151. *singuli singulos—delegerant*, each had selected one.

sexcentos, uti dictum est, abērat. Eo circīter homīnum numēro XVI milia expedita<sup>152</sup> cum omni equitātu Ariovistus misit. quae<sup>153</sup> copiāe nostros perterrērent et munitione prohibērent. Nihilō secius Caesar, ut ante constituērat, duas acies hostem propulsare, tertiam opus perficēre, iussit. Munitis castris, duas ibi legiones reliquit et partem auxiliorum;<sup>154</sup> quatuor reliquas in castra maiōra reduxit.

50. Proxīmo die, institūto suo,<sup>155</sup> Caesar ē castris utrisque copias suas eduxit; paulūmque a maioribus progressus, aciem instruxit hostībusque pugnandī potestātem fecit. Ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circīter meridiem exercitum in castra reduxit. Tum demum Ariovistus partem suarum copiarum, quae castra minōra oppugnāret, misit: acriter utrimque usque ad vespērum pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariovistus, multis et illatis et acceptis vulneribus, in castra reduxit. Quum ex captivis quaerēret Caesar, quam ob rem Ariovistus proelio non decertāret, hanc reperiebat causam, quod apud Germānos ea consuetūdo esset, ut matres familiae eorum sortibus<sup>156</sup> et vaticinationibus declarārent, utrum proelium committi ex usu<sup>157</sup> esset, nec ne: eas ita dicēre: Non esse fas, Germānos superare, si ante novam lunam proelio contendissent.

51. Postridie eius diei Caesar praefidio utrisque castris, quod satis esse visum est, reliquit;<sup>158</sup> omnis alarios<sup>159</sup> in conspectu hostium pro castris minoribus constituit, quod minus multitudīne militum legionariorum<sup>160</sup> pro hostium numēro valēbat, ut ad speciem alariis<sup>161</sup> uterētur. Ipse, triplici instructa acie, usque ad castra hostium accessit. Tum demum necessario Germāni suas copias castris eduxerunt, generatimque<sup>161</sup> constituērunt paribusque intervallis Harūdes, Marcomannos, Triboccos, Vangiones, Nemētes, Sedusios, Suevos omnemque aciem suam rhedis et carris circumdedērunt, ne

152. *expedita*, light-armed, free from baggage.

153. *quae*—*perterrērent*. When the relative has the force of *ut ego, ut tu, ut ille*, &c. it is construed with the subjunctive.

154. *auxiliorum*. The auxiliaries were the troops sent by foreign kings and states.

155. *instituto suo*, according to his resolution or design.

156. *sortibus*. This word plainly signifies all sort of divine responses, by which was obtained a knowledge of futurity.

157. *ex usu*, advantageously.

158. *praesidio utrisque castris*—*reliquit*. The verb *reliquit* here governs two datives. See Mair's Introduction, Rule 26, note 1.

159. *omnis alarios*, all the auxiliaries. These were so called from *ala*, a wing, because they were posted on the wings of an army in battle.

160. *militum legionariorum*, the Roman infantry.

161. *generatim*, each nation by itself.

qua spes in fuga relinqueretur. Eo mulieres imposuerunt, quae in proelium proficiscentes milites passis crinibus flentes implorabant, ne se in servitutem Romanis tradèrent.

52. Caesar singulis legionibus singulos Legatos et Quaestorem praefecit,<sup>162</sup> uti eos testis suae quisque virtutis haberet. Ipse a dextro cornu, quod eam partem minime firmam hostium esse animam adverterat, proelium commisit. Ita nostri acriter in hostes, signo dato, impetum fecerunt itaque hostes repente celeriterque procurrerunt, ut spatium pila in hostes coniiciendi non daretur. Reiectis pilis, communis gladiis pugnatum est: at Germani, celeriter ex consuetudine sua phalange facti,<sup>163</sup> impetus gladiatorum exceperunt. Reperti sunt complures nostri milites, qui<sup>164</sup> in phalanges insilirent et scuta manibus revellerent et desuper vulnerarent. Quum hostium acies a sinistro cornu pulsa atque in fugam conversa esset, a dextro cornu vehementer multitudine suorum nostram aciem premabant. Id quum animadvertisset P. Crassus adolescens, qui equitatu praeerat, quod expeditior erat, quam hi, qui inter aciem versabantur, tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit.<sup>165</sup>

53. Ita proelium restitutum est atque omnes hostes terga venterunt, neque prius fugere destiterunt, quam ad flumen Rhenum milia passuum ex eo loco circiter quinquaginta pervenerint. Ibi perpauci aut viribus confisi transnatare contenderunt, aut lintribus inventis sibi salutem repererunt. In his fuit Ariovistus, qui, naviculam deligatam ad ripam nactus, ea profugit: reliquos omnes consecuti equites nostri interfecerunt. Duae fuerunt Ariovisti uxores, una Sueva natione, quam ab domo secum eduxerat; altera Norica, regis Vocionis soror, quam in Gallia duxerat, a fratre missam: utraeque in ea fuga perierunt. Duae filiae harum, altera occisa, altera capta est. C. Valerius Proculus, quum a custodibus in fuga trinis catenis vinctus

162. *Caesar—praefecit.* Caesar set a lieutenant and quaestor over each legion. The number of lieutenants assigned by the senate to each consul or commander was different according to his rank or the extent of his province. Thus, Cicero in Cilicia had four, Caesar in Gaul ten, and Pompey in Asia fifteen. The office of the provincial quaestor was to take care that provisions and pay was furnished to the army, to keep the money deposited by the soldiers, to exact the taxes and tribute of the empire, to take care of the money, and to sell the spoils taken in war; to return an account of every thing to the treasury, and to exercise the jurisdiction assigned him by the governor.

163. *phalange facta.* See chap. 24.

164 *qui insilirent—revellerent—vulnerant.* The Relative *Qui*, after *Reperio*, requires the subjunctive mood.

165. *laborantibus nostris subsidio misit.* The verb *misit* is one of those verbs which govern two datives.



traheretur, in ipsum Caesarem, hostis equitatu persequentem, incidit. Quae quidem res Caesari non minorem, quam ipsa victoria, voluptatem attulit, quod hominem honestissimum<sup>166</sup> provinciae Galliae, suum familiarem et hospitem, ereptum e manibus hostium, sibi restitutum videbat, neque eius calamitate de tanta voluptate et gratulatione quidquam fortuna diminuērat. Is, se praesente, de se ter sortibus<sup>167</sup> consultum dicebat, utrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reservaretur: sortium beneficio se esse incolūmem. Item M. Mettius repertus et ad eum reductus est.

54. Hoc proelio trans Rhenum nunciato, Suevi, qui ad ripas Rheni venērant, domum reverti coepērunt: quos Ubii, qui proximi Rhenum incolunt, perterritos insecūti, magnum ex his numerum occiderunt. Caesar, una aestate duobus maximis bellis confectis, maturius paullo, quam tempus anni postulabat, in hiberna in Sequānos exercitum deduxit: hibernis Labienum praeposuit: ipse in citeriorem Galliam ad conventus agendos<sup>168</sup> profectus est.

166. *honestissimum*. See chap. 19. where he is called *princeps Galliae*.

167. *sortibus*. Tacitus says that the Germans, in consulting the lots, cut the branch of a tree into small parts or slips, and after distinguishing them by certain marks, scattered them at random on a white cloth. Then a priest, when the presage was to be made for the public, but if otherwise, the master of a family, prayed to the gods; and having looked to heaven, he took up each of the slips three times, and interpreted it according to the mark impressed thereon.

168. *ad conventus agendos*, to hold assizes or courts of justice. This the proconsul did in the principal cities of the province, so dividing his time that he might go round the whole province in a year. He summoned these meetings by an edict, that such as had causes to be determined should attend on a certain day. He chose usually twenty of the most respectable men of the province, who sat with him in judgment, according to whose opinion he passed sentence.

# C. IULII CAESARIS

## COMMENTARII

### DE BELLO GALLICO.

#### LIBER SECUNDUS.

##### ARGUMENTUM.

##### 1. Coniuratio Belgarum et bellum.

Cap. 1. *Coniuratio Belgarum.* - 2-3. *Deditio Remorum, adveniente Caesare.*  
4. *Origo et copiae Belgarum.* 5. *Iter et castra Caesaris ad flumen Axonam.*  
6. 7. *Oppugnatio oppidi nomine Bibrax soluta, misso a Caesare contra Belgas subsidio.* 8. *Castra Caesaris idoneo loco contra Belgas.* 9-11. *Discessus Belgarum ad tuendos fines contra Aeduos, Titurio legato frustra impugnato. clades.* 12-14. *Deditio Suessionum et Bellovacorum.* 15. *Ambianorum. mores Nerviorum.* 16-23. *Bellum Nervicum. clades. deditio.* 29-33. *Bellum Aduatucorum, obsessio. perfidia. calamitas.*

##### II. Expeditio P. Crassi in Armoricam.

Cap. 34. *Plures civitates maritimae a P. Crasso subactae.*

##### III. Res post Belgas pacatas gestae.

Cap. 35. *Opinio huius belli apud Germanos. legati Germanorum ad Caesarem. iter Caesaris in Italiam et Illyricum. hiberna. supplicatio Romae.*

QUUM esset Caesar in citeriøre Gallia in hibernis, ita uti supra demonstravimus, crebri ad eum rumores afferebantur litterisque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliae partem dixeramus,<sup>1</sup> contra Populum Romanum coniurare obsidesque inter se dare: coniurandi has esse causas; primum, quod vererentur, ne, omni pacata Gallia,<sup>2</sup> ad eos exercitus noster adduceretur: deinde, quod ab nonnullis Gallis sollicitarentur, partim qui, ut Germanos diutius in Gallia versari noluerant, ita Populi Romani exercitum hiemare atque inveterascere in Gallia moleste ferebant;<sup>3</sup> partim qui mobilitate et levitate animi novis imperiis studebant:<sup>4</sup> ab nonnullis etiam,<sup>5</sup> quod in Gallia a potentioribus atque his, qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgo Regna occupabantur, qui minus facile eam rem in imperio nostro<sup>6</sup> consequi poterant.

1. *dixeramus.* See B. I. chap. 1.

2. *pacata Gallia*, Gaul properly so called, excluding the country of the Belgae.

3. *moleste ferebant*, they were greatly dissatisfied.

4. *novis imperiis studebant*, were plotting a revolution.

5. *ab nonnullis etiam.* Here *solicitantur Belgae* is understood.

6. *in imperio nostro*, under our government. In this phrase the word *in* is sometimes used, and sometimes omitted. See B. I. chap. 18.

2. Iis nunciis littërisque commôtus Cæsar duas legiões in citeriøre Gallia novas conscripsit et inïta aestâte, in interiorem Galliam qui<sup>7</sup> deducëret, Q. Pedium Legâtum misit. Ipse, quum primum pabuli copia esse incipëret, ad exercitum venit : dat negotium Senonibus reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant, uti ea, quae apud eos gerantur, cognoscant seque de his rebus certiorem faciant. Hi constanter omnes nunciavêrunt, manus cogi, exercitum in unum locum conducî. Tum vero dubitandum non existimavit, quin ad eos [duodecimo die] proficiscerëtur, Re frumentaria provisa, castra movet diebusque circiter quindëcim ad fines Belgarum pervenit.

3. Eo quum de improvise celeriusque omni opinione venisset, Remi, qui proximi Galliae ex Belgis sunt, ad eum legatos, Iccium et Antebrogium, primos civitatis, miserunt, qui<sup>8</sup> dicërent, se<sup>9</sup> suaque<sup>9</sup> omnia in fidem atque in potestatem Populi Romani permittëre : neque se<sup>9</sup> cum reliquis Belgis consensisse, neque contra Populum Romanum omnino coniurasse ; paratosque esse et obsides dare et imperata facere et oppidis recipere et frumento cetërisque rebus iuvare : reliquos omnes Belgas in armis esse : Germanosque, qui cis Rhenum incolunt,<sup>9</sup> sese<sup>9</sup> cum his coniunxisse, tantumque esse eorum omnium furorem, ut ne Suessiones quidem, fratres consanguineosque suos, qui<sup>10</sup> eodem iure et eisdem legibus utantur, unum imperium unumque magistratum cum ipsis habeant, deterrere potuerint, quin cum his consentirent.

4. Quum ab his quaerëret, quae civitates, quantaque in armis essent et quid in bello possent, sic reperiebat : plerosque Belgas esse ortos ab Germanis ; Rhenumque antiquitus transductos, propter loci fertilitatem ibi consedissee Gallosque, qui<sup>10</sup> ea loca incolerent, expulisse ; solosque esse, qui, patrum nostrorum memoria, omni Gallia vexata, Teutonos Cimbroscque intra fines suos ingredi prohibuerint. Qua ex re fieri, uti earum rerum memoria magnam sibi auctoritatem magnosque spiritus in militari sumerent. De numero eorum omnia se habere explorata, Remi dicebant, propterea quod propinquitatibus affinitatibusque coniuncti, quantam quisque

7. *qui*. When *qui* is equivalent to *ut ille*, *ut illi*, it is construed with the subjunctive.

8. *se suaque*. *Sui* and *suus* almost always refer to the leading noun of the sentence ; and when a second person or thing is introduced, we must use *hic*, *is*, *ille*, *ipse*, or some other pronoun.

9. *Germanosque, qui cis Rhenum incolunt*. These are afterwards called *Condrusi*, *Eburones*, *Caeraesi*, *Paemani*.

10. *qui* governs the subjunctive, because our author here is giving a report of a speech.

multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus sit, cognoverint. Plurimum inter eos Bellovacos et virtute et auctoritate et hominum numero valere : hos posse conficere armata milia centum : pollicitos ex eo numero electa milia LX, totiusque belli imperium sibi postulare. Suessiones suos esse finitimos, latissimos feracissimosque agros possidere. Apud eos fuisse Regem nostra etiam memoria Divitiacum, totius Galliae potentissimum, qui quum<sup>11</sup> magnae partis harum regionum, tum etiam Britanniae imperium obtinuërit : nunc esse Regem Galbam : ad hunc, propter iustitiam prudentiamque, summam totius belli omnium voluntate deferri : oppida habere numero XII, polliceri milia armata quinquaginta : totidem Nervios, qui maxime feri inter ipsos habeantur longissimeque absint : XV milia Atrebates : Ambianos X milia : Morinos XXV milia : Menapios VIII milia : Caletos X milia : Velocasses et Veromandos totidem : Aduatucos XXVIII milia, Condrusos, Eburones, Caeraesos, Paemānos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad XL milia.

5. Caesar, Remos cohortatus liberaliterque oratione prosecutus,<sup>12</sup> omnem senatum ad se convenire, principumque liberos obsides ad se adduci iussit. Quae omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. Ipse, Divitiacum Aeduum magno opere cohortatus, docet, quanto opere rei publicae communisque salutis intersit, manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine uno tempore configendum sit. Id fieri posse, si suas copias Aedui in fines Bellovacorum introduxerint et eorum agros populari coeperint. His mandatis, eum ab se<sup>13</sup> dimittit. Postquam omnes Belgarum copias in unum locum coactas ad se venire vidit, neque iam longe abesse ab his, quos miserat, exploratoribus et ab Remis cognovit, flumen Axonam, quod est in extremis Remorum finibus, exercitum transducere maturavit atque ibi castra posuit. Quae res et latus unum castrorum ripis fluminis muniebat et, post eum<sup>13</sup> quae essent, tuta ab hostibus reddebat et, commeatus ab Remis reliquisque civitatibus ut sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. In eo flumine pons erat. Ibi praesidium ponit et in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum, Legatum, cum sex cohortibus reliquit : castra in altitudinem pedum duodecim vallo, fossaque duodeviginti pedum, munire iubet.<sup>14</sup>

11. *quum*—*tum*, both—and.

12. *liberaliterque oratione prosecutus*, and having complimented them highly in a speech,

13. *post eum*, i. e. Caesar.

14. *jubet*, sc. Q. Titurium Sabinum.

Ab his castris oppidum Remorum, nomine Bibrax, aberrat milia passuum VIII. Id ex itinere magno impetu Belgae oppugnare coeperunt. Aegre eo die sustentatum est.<sup>15</sup> Gallorum eadem atque Belgarum oppugnatio est haec. Ubi, circumiecta multitudine hominum totis moenibus, undique lapides in murum iaci coepti sunt murusque defensoribus nudatus est, testudine facta portas succedunt<sup>16</sup> murumque subruunt. Quod tum facile fiebat. Nam, quum tanta multitudo lapides ac tela conicerent, in muro consistendi potestas erat nulli. Quum finem oppugnandi nox fecisset, Iccius Remus, summa nobilitate et gratia inter suos, qui tum oppido praeerat, unus ex his, qui legati de pace ad Caesarem venerant, nuncios ad eum mittit, nisi subsidium sibi submittatur, sese diutius sustinere non posse.

7. Eo de media nocte Caesar, iisdem ducibus usus, qui nuncii ab Iccio venerant, Numidas et Cretas sagittarios et funditores Baleares subsidio oppidanis mittit.<sup>17</sup> quorum adventu et Remis, cum spe defensionis, studium propugnandi accessit et hostibus eadem de causa spes potiundi oppidi discessit. Itaque, paullisper apud oppidum morati agrosque Remorum depopulati, omnibus vicis aedificiisque, quos adire poterant, incensis, ad castra Caesaris omnibus copiis<sup>18</sup> contenderunt et ab milibus passuum minus II castra posuerunt, quae castra, ut fumo atque ignibus significabatur, amplius milibus passuum VIII in latitudinem patebant.

8. Caesar primo, et propter multitudinem hostium, et propter eximiam opinionem virtutis, proelio supersedere statuit; quotidie tamen equestribus proeliis, quid hostis virtute posset<sup>19</sup> et quid nostri auderent, sollicitationibus periclitabatur. Ubi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris, ad aciem instruendam natura opportuno atque idoneo, (quod is collis, ubi castra posita erant, paullulum ex planitie editus,<sup>20</sup> tantum adversus in latitudinem patebat,<sup>21</sup> quantum loci acies instructa occupare poterat, atque ex utraque parte lateris de-

15. *Aegre eo die sustentatum est*, sc. ab oppidanis, they with difficulty held out that day.

16. *portas succedunt*, they advance to the gates.

17. *mittit*. This word governs the two datives *subsidio* and *oppidanis*. See Mair's Introduction, Rule 26, note 1.

18. *omnibus copiis*. Some insert *cum* before these words, but see B. II. c. 19 and 33. also B. IV. c. 24. B. V. c. 49.

19. *posset*, sc. *facere*.

20. *paullulum ex planitie editus*, having a gentle acclivity.

21. The order is *adversus (is collis) patebat tantum loci in latitudinem quantum, &c.*, that hill before the camp extended as far in breadth as, &c.

iectus habebat<sup>22</sup> et frontem leniter fastigatus<sup>23</sup> paulatim ad planitiem redibat) ab utrōque latere eius collis transversam fossam obduxit circiter passuum CD et ad extrēmās fossas castella constituit, ibique tormenta<sup>24</sup> collocavit, ne, quum aciem instruxisset, hostes, quod tantum multitudīne poterant, ab latēribus pugnantes suos circumvenire possent. Hoc facto, duabus legionibus, quas proxīme conscripserat,<sup>25</sup> in castris relictis, ut, si qua opus esset, subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes item suas copias ex castris eductas instruxerant.

9. Palus erat non magna inter nostrum atque hostium exercitum. Hanc si nostri transirent,<sup>26</sup> hostes expectabant: nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut impeditos aggredērentur,<sup>27</sup> parāti in armis erant. Intērim proelio equestri inter duas acies contendebatur. Ubi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equitum proelio nostris, Caesar suos in castra reduxit. Hostes protinus ex eo loco ad flumen Axōnam contendērunt, quod esse post nostra castra demonstratum est.<sup>27</sup> Ibi vadis repertis, partem suarum copiarum transducere conāti sunt eo consilio, ut, si possent, castellum, cui praeerat Q. Titurius Legatus, expugnarent<sup>28</sup> pontemque interscindērent; si minus potuissent, agros Remorum popularentur,<sup>28</sup> qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant, commeātūque nostros prohibērent.<sup>28</sup>

10. Caesar, certior factus ab Titurio, omnem equitatum et levis armaturae Numidas, funditores sagittariosque pontem transducit atque ad eos contendit. Acrīter in eo loco pugnatum est. Hostes impeditos nostri in flumine aggressi, magnum eorum numerum occiderunt. Per eorum corpora reliquos, audacissime transire conantes, multitudīne telorum repulērunt; primos, qui transiērant, equitatu circumventos interfecērunt. Hostes, ubi et de expugnando oppīdo et de flumine transeundo spem se fefellisse intellexērunt, neque nostros in locum iniquiorem progrēdi pugnandi caussa viderunt,

22. *dejectus habebat*, it had a steep descent.

23. *leniter fastigatus frontem*, i. e. quoad frontem, sloping gently in front.

24. *tormenta*, engines by the aid of which, darts, and more especially stones, were cast at the enemy.

25. *conscripserat*. See B. II. c. 2.

26. *transirent*. Here the imperfect tense is used, because a *present* or *future* tense is followed by the *present* subjunctive; a *past* tense by the *imperfect*. The same remark applies to *aggredērentur*.

27. *demonstratum est*. See B. II. c. 3.

28. *expugnarent—popularentur—prohiberent*. These words are subjoined to, or depend upon, *conati sunt*; they are therefore in the imperfect. See above, note 26.

atque ipsos res frumentaria deficere coepit, concilio convocato constituērunt, optimum esse, domum suam quemque reverti, ut, quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent,<sup>29</sup> ad eos defendendos undique convenirent et potius in suis, quam in alienis, finibus decertarent et domesticis copiis<sup>30</sup> rei frumentariae uterentur. Ad eam sententiam cum reliquis caussis haec quoque ratio eos deduxit, quod Divitiacum<sup>31</sup> atque Aeduos finibus Bellovacorum appropinquare cognoverant. His persuaderi, ut diutius morarentur neque suis auxilium ferrent, non poterat.

11. Ea re constituta, secunda vigilia<sup>32</sup> magno cum strepitu ac tumultu castris egressi, nullo certo ordine, neque imperio, quam sibi quisque primum itinēris locum peteret et domum pervenire properaret, fecerunt, ut consimilis fugae profectio videretur. Hac re statim Caesar per speculatores cognita, insidias veritus, quod, qua de causa discederent, nondum perspexerat, exercitum equitatumque castris continuit. Prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui<sup>33</sup> novissimum agmen<sup>34</sup> moraretur, praemisit. His Q. Pedium et L. Aurunculeium Cottam Legatos praefecit. T. Labienum Legatum cum legionibus tribus subsēqui iussit. Hi, novissimos adorti et multa milia passuum prosecuti, magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt, quum ab extremo agmine,<sup>35</sup> ad quos ventum erat, consistērent fortiterque impetum nostrorum militum sustinerent; prioresque (quod abesse a periculo viderentur, neque ulla necessitate, neque imperio continerentur,) exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fuga sibi praesidium ponerent. Ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium: sub occasumque solis destiterunt<sup>36</sup> seque in castra, ut erat imperatum, receperunt.

12. Postridie eius diei Caesar, prius quam se hostes ex terrōre ac fuga reciperent, in fines Suessionum, qui proximi Remis erant, exercitum duxit et magno itinere confecto

29. *introduxissent*, should lead. See, on this use of the pluperfect, Mair's Introduction (Patterson's ed. 1827.) page 21.

30. *copiis rei frumentariae*. See B. I. c. 31.

31. *Divitiacum—appropinquare*. This was done at the entreaty of Caesar. See B. II. c. 5.

32. *secunda vigilia*, about 9 o'clock A. M.

33. *qui* is here equivalent to *ut ille*, and therefore governs the subjunctive.

34. *novissimum agmen*, the last part of the army, the rear. *Agmen* is generally applied to an army on march, and *acies* to an army in battle order.

35. *ab extremo agmine*, i. e. ii in extremo agmine.

36. *destiterunt*, sc. interficere.

ad oppidum Noviodunum contendit. Id ex itinere oppugnare<sup>37</sup> conatus, quod vacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossae muriue altitudinem, paucis defendentibus, expugnare non potuit. Castris munitis, vineas agere,<sup>38</sup> quaeque ad oppugnandum usui erant, comparare coepit. Interim omnis ex fuga Suessionum multitudo in oppidum proxima nocte convenit. Celeriter vineis ad oppidum actis, aggere iacto<sup>39</sup> turribusque constitutis,<sup>40</sup> magnitudine operum, quae neque viderant ante Galli, neque audierant, et eeleritate Romanorum permoti, legatos ad Caesarem de deditione mittunt et, petentibus Remis, ut conservarentur, impetrant.

13. Caesar, obsidibus acceptis, primis civitatis atque ipsius Galbae<sup>41</sup> Regis duobus filiis armisque omnibus ex oppido traditis, in deditionem Suessiones accepit, exercitumque in Bellovacos duxit. Qui quum se suaque omnia in oppidum Bratuspantium contulissent, atque ab eo oppido Caesar cum exercitu circiter milia passuum quinque abesset, omnes maiores natu, ex oppido egressi, manus ad Caesarem tendere et voce significare coeperunt, sese in eius fidem ac potestatem venire,<sup>42</sup> neque contra Populum Romanum armis contendere. Item, quum ad oppidum accessisset castraque ibi poneret, pueri mulieresque ex muro passis manibus suo more pacem ab Romanis petierunt.

14. Pro his Divitiacus (nam post discessum Belgarum, dimissis Aeduorum copiis, ad eum<sup>43</sup> revertērat) facit verba: Bellovacos omni tempore in fide atque amicitia civitatis Aeduae fuisse:<sup>44</sup> impulsos a suis principibus, qui dicērent, Ae-

37. *oppugnare*, to attack a place by a sudden assault:

38. *vineas agere*, to erect sheds. These *vineas* were a sort of sheds or mantlets constructed of wood and hurdles, and covered with earth or raw hides, or any materials which could not easily be set on fire. Under them, the besiegers tried to undermine the walls. They were pushed forward to the walls by wheels placed below.

39. *aggere iacto*, a mount being raised. The *agger* was a mount composed of earth, wood, hurdles, and stone, which was gradually advanced by wheels towards the town, being always increased in height, till it equalled or overtopped the walls.

40. *turribus constitutis*, towers being erected. Towers were erected on the *Agger* or mount, several stories in height, from which showers of darts and stones were discharged on the townsmen by means of engines, called *Catapullae*, *Balistae*, and *Scorpiones*.

41. *Galbae*. See B. II. c. 4.

42. *sese in ejus fidem ac potestatem venire*, that they were come under his protection and power.

43. *ad eum revertērat*, i. e. ad Caesarem.

44. *fuisse*. The reader may here again be reminded, that in every



duos, a Caesare in servitūtem redactos, omnes indignitates contumeliasque perferre et ab Aeduīs, <sup>viaeuea</sup> defecisse et Populo Romano bellum intulisse. Qui huius Consilii principes fuissent, quod intellegērent, quantam calamitatem civitati intulissent, in Britanniam profugisse. Petēr, non solum Bellovācos, sed etiam pro his Aeduos, ut sua clementia ac mansuetudine in eos utatur. Quod si fecerit, Aeduum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum: quorum auxiliis atque opibus, si qua bella incidērint, sustentare<sup>46</sup> consuērint.

15. Caesar honoris Divitiāci atque Aeduum causa sese eos in fidem recepturum et conservaturum dixit: sed, quod erat civitas magna inter Belgas auctoritate atque hominum multitudine praestabat, DC obsides poposcit. His traditis, omnibusque armis ex oppido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum pervēnit, qui se suaeque omnia sine mora dediderunt. Eorum fines Nervii attingebant: quorum de natura moribusque Caesar quum quaereret, sic reperiēbat: Nullum aditum esse<sup>47</sup> ad eos mercatoribus: nihil pati vini reliquarumque rerum, ad luxuriam pertinentium, inferri, quod his rebus relanguescere animos<sup>48</sup> et remitti virtutem existimarent: esse homines feroces magnaeque virtutis: increpitare atque incusare reliquos Belgas, qui<sup>49</sup> se Populo Romano dedidissent patriamque virtutem proiecissent: confirmare, sese neque legatos missuros, neque ullam conditionem pacis accepturos.

16. Quum per eorum fines triduum iter fecisset, inveniēbat ex captivis, Sabim flumen ab castris suis non amplius milia passuum decem abesse: trans id flumen omnis Nervios con-sedissee adventumque ibi Romanorum expectare una cum Atrebatibus et Veromanduis, finitūmis suis: (nam his utrisque persuaserant uti eandem belli fortunam experirentur) expectari etiam ab his Aduatucorum copias, atque esse in itinere: mulieres, quique per aetatem ad pugnam inutiles viderentur, in eum locum coniecisse, quo propter paludes exercitui aditus non esset.

17. His rebus cognitis, exploratores Centurionesque praemittit, qui<sup>49</sup> locum idoneum castris deligant. Quumque ex

---

unmixed example of oblique narration, when an author details or refers to the sentiments of another, two moods only are admissible—the *Infinitive* and *Subjunctive*; and consequently, as the relative is never employed but in the secondary and subordinate members of a sentence, it must always, in oblique statements, be followed by the *Subjunctive*.

46. *sustentare*, sc. *ea bella*, to support these wars.

47. *Nullum aditum esse*. See note 44.

48. *animos*. In some copies *eorum* is found after *animos*. It appears to me that it ought to be omitted,—did it refer to *Nervios*, it should be *suos*.

49. *qui*, because they.

49. *qui* is here equivalent to *ut illi*.

deditionis Belgis reliquisque Gallis complures, Caesarem secuti, una iter facerent: quidam ex his, ut postea ex captivis cognitum est, eorum dierum consuetudine<sup>50</sup> itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad Nervios pervenerunt atque iis demonstrarunt, inter singulas legiones impedimentorum magni numerum intercedere, neque esse quidquam negotii,<sup>51</sup> quum prima legio in castra venisset reliquaeque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri: quae pulsa, impedimentisque direptis, futurum, ut reliquae contra consistere non auderent. Adjuvabat etiam eorum consilium, qui rem deferebant, quod Nervii antiquitus, quum equitatu nihil possent, (neque enim ad hoc tempus ei rei student, sed, quidquid possunt, pedestribus valent copiis,) quo facilius finitumorum equitatum, si praedandi causa ad eos venisset, impedirent, teneris arboribus incisis atque inflexis, crebris in latitudinem ramis et rubis sentibusque interiectis effecerant,<sup>52</sup> ut instar muri hae sepes munimenta praebarent; quo non modo<sup>53</sup> intrari, sed ne perspicere quidem posset. His rebus quum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Nervii aestimaverunt.

18. Loci natura erat haec, quem locum<sup>54</sup> nostri castris delegerant. Collis, ab summo aequaliter<sup>55</sup> declivis, ad flumen Sabim, quod supra nominavimus, vergebat. Ab eo flumine pari acclivitate collis nascebatur, adversus huic et contrarius, passus circiter ducentos, infima apertus,<sup>56</sup> ab superiore parte silvestris, ut non facile introrsus perspicere posset. Intra eas silvas hostes in occulto sese continebant; in aperto loco<sup>57</sup> secundum flumen paucae stationes equitum videbantur. Fluminis erat altitudo pedum circiter trium.

50. *eorum dierum consuetudine—perspecta*, having observed the order in which the Roman army during those days used to march.

51. *neque esse quidquam negotii*, and there was no difficulty.

52. *teneris arboribus—effecerant*, by having half-cut two rows of young trees, so that they continued to grow, and having bent them longitudinally, many boughs of trees, brambles and thorns being planted between these two rows, they had effected, &c.

53. *Non* is seldom used after *non modo*, when these words are followed by *ne quidem*.

54. *quem locum*. Caesar frequently repeats the antecedent with the relative.

55. *aequaliter*, so that there were neither eminences nor depressions.

56. *infima apertus*, i. e. apertus quoad infima loca, being void of wood on the part adjoining the river. A construction similar to this is found B. II. c. 8. *frontem fastigatus*.

57. *in aperto loco*, &c. in the place void of trees along the river a few out-posts, &c. Guards placed as out-posts were called *stationes*, on the ramparts *custodias*, watches either by day or night *excubiae*, only by night *vigiliae*.

19. Caesar, equitatu praemisso, subsequebatur omnibus copiis : sed ratio ordoque agminis<sup>58</sup> aliter se habebat, ac Belgae ad Nervios detulerant. Nam, quod ad hostis appropinquabat,<sup>59</sup> consuetudine sua Caesar sex legiones expeditas<sup>60</sup> ducebat : post eas totius exercitus impedimenta collocarat : inde duae legiones, quae proxime conscriptae erant, totum agmen claudébant, praesidioque impedimentis erant. Equites nostri, cum funditoribus sagittariisque flumen transgressi, cum hostium equitatu proelium commiserunt. Quum se illi identidem in silvas ad suos recipèrent ac rursus ex silva in nostros impetum facerent, neque nostri longius, quam quem ad finem porrecta ac loca aperta pertinebant,<sup>61</sup> cedentes inssequi auderent : interim legiones sex, quae primae venerant, opere dimenso,<sup>62</sup> castra munire coeperunt.<sup>63</sup> Ubi prima impedimenta nostri exercitus ab his, qui in silvis abditi latebant, visa sunt, (quod tempus inter eos committendi proelii convenerat)<sup>64</sup> ita, ut<sup>65</sup> intra silvas aciem ordinesque constituerant atque ipsi sese confirmaverant, subito omnibus copiis provolarunt impetumque in nostros equites fecerunt. His facile pulsus ac proturbatis, incredibili celeritate ad flumen decurrerunt, ut paene uno tempore et ad silvas et in flumine et iam in manibus nostris hostes viderentur. Eadem autem celeritate adverso colle ad nostra castra atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt.

20. Caesari omnia uno tempore erant agenda : vexillum proponendum,<sup>66</sup> quod erat insigne, quum ad arma concurr

58. *ratio ordoque agminis*, the manner or form, and order of the march.

59. *quod ad hostis* (i. e. *hostes*) *appropinquabat*. This is the true reading, (and not the common one of *quod hostis appropinquabat*.) for the enemy were not approaching, but were waiting for the arrival of the Romans beyond the river. See c. 16.

60. *legiones expeditas*, legions bearing nothing but their armour.

61. *longius, quam quem ad finem porrecta ac loca aperta pertinebant*, farther, than to where (*quem ad finem*) the place void of wood (*loca aperta*) along the river (*porrecta*) extended.

62. *opere dimenso*. When the Romans came near the place of encampment, some tribunes and centurions, with proper persons appointed for that service (*cum metatoribus*), were sent before to mark out the ground, and assign to each his proper quarters, which they did by erecting flags (*vexilla*) of different colours in the several parts.

63. *castra munire coeperunt*. The Romans never passed a night, even in the longest marches, without pitching a camp and fortifying it with a rampart and ditch.

64. *tempus—convenerat*. See B. II. c. 17.

65. *ita, ut*, in the same manner as.

66. *vexillum proponendum*, the flag was to be displayed. When a general had determined to lead forth his troops against the enemy, a red flag was displayed on a spear from the top of the *Prætorium*, or general's tent, which was the signal to prepare for battle.

oportēret : signum tuba dandum :<sup>67</sup> ab opēre revocandi milites : qui paullo longius aggēris petendi caussa processerant, arcessendi : acies instruenda, milites cohortandi, signum dandum ;<sup>68</sup> quarum rerum magnam partem temporis brevitas et successus<sup>69</sup> et incursus hostium impēdiebat. His difficultatibus duae res erant subsidio, scientia atque usus militum, quod, superioribus proeliis exercitati, quid fieri oportēret, non minus commōde ipsi sibi praescribere, quam ab aliis doceri poterant ; et quod ab opēre singulisque legionibus singulos Legatos Caesar discedere, nisi munitis castris, vetuerat. Hi, propter propinquitatem et celeritatem hostium, nihil iam Caesaris imperium spectabant, sed per se, quae videbantur, administrabant.

21. Caesar, necessariis rebus imperatis, ad cohortandos milites,<sup>70</sup> quam in partem fors obtulit, decucurrit et ad legionem decimam devenit. Milites non longiore oratione cohortatus, quam uti suae pristinae virtutis memoriam retinere, neu perturbarentur animo, hostiumque impetum fortiter sustinerent, quod non longius hostes aberant, quam quo telum adiaci posset, proelii committendi signum dedit. Atque in alteram partem item cohortandi caussa profectus, pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas, hostiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut non modo ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas inducendas<sup>71</sup> scutisque tegimenta<sup>72</sup> detrahenda tempus defuerit. Quam quisque in partem ab opēre casu devenit, quaeque prima signa conspexit, ad haec constitit, ne, in quaerendis suis, pugnandi tempus dimitteret.

22. Instructo exercitu, magis ut loci natura deiectusque<sup>73</sup> collis et necessitas temporis, quam ut rei militaris ratio atque ordo<sup>74</sup> postulabat, quum diversis locis legiones, aliae alia in parte,<sup>75</sup>

67. *signum tuba dandum.* This was the signal to commence the conflict.

68. *signum dandum.* The watch-word was to be given, which was done either *vivā voce*, or by means of a *tesstra*.

69. *successus et incursus*, the approach and assault, &c.

70. *ad cohortandos milites*, to exhort the soldiers. When the army had advanced near the enemy, the general riding round the ranks exhorted them to be courageous, and then gave the signal to engage.

71. *ad galeas inducendas*, to put on the helmets. Many here read *induendas*, but it is unnecessary. See Ovid Art. Am. 2. 496. *inducta capillis laurus erat*, laurel was placed on his hair.

72. *tegimenta*, the coverings. These were made of a bull's hide, and were used to prevent the ornaments of their shields from receiving injury.

73. *deiectus*, the declivity.

74. *ut rei militaris ratio atque ordo*, as order, and the nature of the military art demanded.

75. *aliae alia in parte*, some in one part and some in another.

hostibus resistērent, sepibusque densissimis, ut ante demonstravimus, interiectis prospectus impediretur : neque certa subsidia collocari,<sup>76</sup> neque quid in aquaque parte opus esset providēri, neque ab uno omnia imperia administrārī poterant. Itaque in tanta rerum iniquitate fortunae quoque eventus varii sequebantur.

23. Legiōnis nonae et decimae milites, ut in sinistra parte acie<sup>77</sup> constitērant, pilis emissis, cursu ac lassitudine exanimatos vulneribusque confectos Atrebatēs (nam his ea pars obvenērat) celeriter ex loco superiori in flumen compulērunt, et transire conantes insecūti gladiis magnam partem eorum impeditam interfecērunt. Ipsi transire flumen non dubitaverunt et, in locum iniquum<sup>78</sup> progressi, rursus regressos ac resistentes hostes redintegrato proelio in fugam dederunt. Item alia in parte diversae duae legiones, undecima et octava, profligatis Veromanduis, quibuscum erant congressi, ex loco superiori in ipsis fluminis ripis proeliabantur. At tum totis fere a fronte et ab sinistra parte nudatis castris, quum in dextro cornu legio duodecima et non magno ab ea intervallo septima constitisset, omnes Nervii confertissimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperii tenebat, ad eum locum contendērunt : quorum pars aperto latere legiones circumvenire, pars summum castrorum locum petere,<sup>79</sup> coepit.

24. Eodem tempore equites nostri levisque armaturae pedites, qui cum iis una fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram,<sup>80</sup> quum se in castra recipērent, adversis hostibus occurrēbant<sup>81</sup> ac rursus aliam in partem fugam petebant : et calones, qui ab decumana porta ac summo iugo collis nostros victores flumen transisse conspexerant, praedandi causa egressi, quum respexissent et hostes in nostris castris versari vidissent, praecipites fugae sese mandabant. Simul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor fremitusque oriebatur aliique aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treviri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis, qui auxilii causa ab civitate missi ad Caesarem venerant, quum multitudine hostium castra nostra compleri, legiones premi et paene circumventas

76. *subsidia collocari*, nor could bodies of reserve be placed.

77. *acie*. This ancient form of the genitive has been restored from the MSS.

78. *in locum iniquum*, to disadvantageous ground.

79. *summum castrorum locum*. Caesar by this expression means the top of the hill.

80. *dixeram*. See. B. II. c. 19.

81. *adversis hostibus occurrēbant*, they met the enemy in front, (coming in an opposite direction through the camp, which was now in their possession.)

tenēri, calōnes, equītes, funditōres, Numīdas, diversos<sup>82</sup> dissipātosque in omnes partes fugēre vidissent, desperātis nostris rebus, domum contendērunt: Romānos pulsos superātosque castris impedimentisque eorum hostes potitos, civitāti renuciavērunt.

25. Caesar, ab decimae legionis<sup>83</sup> cohortatiōe ad dextrum cornu profectus, ubi suos urgēri signisque in unum locum collatis duodecimae legionis confertos milites sibi ipsos ad pugnam esse impedimento;<sup>84</sup> quartae cohortis omnibus Centuriōibus occisis Signiferoque interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium omnibus fere Centuriōibus aut vulnerātis, aut occisis, in his Primo pilo,<sup>85</sup> P. Sextio Batūlo, fortissimō viro, multis gravibusque vulneribus confecto, ut iam se sustinēre non posset, reliquos esse tardiōres; et nonnullos ab novissimis desertos<sup>86</sup> proelio excedēre ac tela vitare; hostis neque a fronte ex inferiōre loco subeuntes intermittēre, et ab utroque latēre instāre; et rem esse in angusto vidit, neque ullum esse subsidium, quod submitti posset: scuto ab novissimis uni militi detracto, quod ipse eo sine scuto venērat, in primam aciem processit. Centuriōibusque nominatim appellātis, reliquos cohortātus milites, signa inferre<sup>87</sup> et manipulos laxare,<sup>88</sup> iussit, quo facilius gladiis uti possent. Cuius adventu spe illata militibus ac redintegrātō animo, quum pro se quisque<sup>89</sup> in conspectu Imperātōris etiam in extrēmis suis rebus, opēram navare<sup>90</sup> cupērent, paullum hostiū impetus tardātus est.

26. Caesar, quum septimam legionem, quae iuxta constitērat, item urgēri ab hoste vidisset, Tribūnos militum monuit, ut paullatim sese legiōnes coniungērent et conversā signa in hostes inferrent.<sup>91</sup> Quo facto, quum alius alii subsidium ferrent, neque timērent, ne<sup>92</sup> aversi ab hoste circumvenirentur, audacius resistēre ac fortius pugnāre coepērunt. Intērim mi-

82. *diversos*, some in one place and some in another.

83. *ab decimae legionis*. See B. II. c. 21.

84. *impedimento*. In some MSS. after this word is found *vidit*, which is inaccurate, the whole oblique narration being dependent on *vidit* near the middle of the chapter.

85. *Primo pilo*, the centurion who commanded the first century of the *Triarii* or third line.

86. *desertos*, sc. ducibus. They were shunning the conflict because they had no longer commanders, to urge them to their duty.

87. *signa inferre*, to advance.

88. *laxare*, to place apart at proper intervals, (for they had been crowded together as was above mentioned.)

89. *pro se quisque*, every one to his utmost.

90. *operam navare*, to exert himself.

91. *conversa signa in hostes inferrent*, and advance towards the enemy with a double front.

92. *timere*, *ne*. After *timeo* the *ne* is taken in an affirmative sense.

lites legionum duarum, quae in novissimo agmine praesidio impeditis fuerant, proelio nunciato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspiciebantur. Et T. Labienus, castris hostium potitus et ex loco superiore, quae res in nostris castris gererentur, conspiciens, decimam legionem subsidio nostris misit. Qui quum ex equitum et calonum fuga, quo in loco res esset, quantoque in periculo et castra et legiones et Imperator versaretur, cognovissent, nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt.<sup>93</sup>

27. Horum adventu tanta rerum commutatio facta est, ut nostri, etiam qui<sup>94</sup> vulneribus confecti procubuissent, scutis innixi, proelium redintegrarent; tum calones, perterritos hostes conspicati, etiam inermes armatis occurrerent; equites vero, ut turpitudinem fugae virtute deferrent, omnibus in locis pugnae se legionariis militibus praeferrerent. At hostes, etiam in extrema spe salutis,<sup>95</sup> tantam virtutem praestiterunt, ut, quum primi eorum cecidissent, proximi lacentibus insisterent atque ex eorum corporibus pugnarent; his deiectis et concervatis cadaveribus, qui superessent,<sup>96</sup> ut ex tumulo, tela in nostros conicerent et pila intercepta remitterent: ut non nequidquam tantae virtutis homines iudicari deberet ausos esse<sup>97</sup> transire latissimum flumen, adscendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum: quae facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat.

28. Hoc proelio facto et prope ad internecionem gente ac nomine Nerviorum redacto, maiores natu, quos una cum pueris mulieribusque in aestuaria ac paludes collectos dixeramus,<sup>98</sup> hac pugna nunciata, quum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrantur, omnium, qui supererant, consensu legatos ad Caesarem miserunt seque ei dederunt et in commemoranda civitatis calamitate ex DC ad III senatores, ex hominum milibus LX vix ad D, qui arma ferre possent,<sup>99</sup> sese

93. nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt, they made all the haste in their power.

94. qui—procubuissent, When *qui* possesses a power equal to *quantum*, or *etiam* is, &c. it requires the subjunctive.

95. in extrema spe salutis, in the last hope of life. *Spe* seems here to be used for *desperatio*.

96. At hostes—tantam virtutem praestiterunt, ut—qui superessent. When *qui* combines with its signification as a relative, or when the preceding clause implies a force equal to *so that, such that, the man to, such a man as*, &c. it requires the subjunctive. See Adam's Latin Grammar, Patter-son's ed. 1827. Construction of the Subjunctive with *Qui*.

97. iudicari deberet ausos esse, that it ought not to be judged that men of such bravery had to no purpose dared to pass, &c.

98. dixeramus. See B. II. c. 16.

99. qui—possent. The relative here governs the subjunctive because it is a reported speech.

redactos esse dixerunt. Quos Caesar, ut in miseros ac supplices usus misericordia videretur, diligentissime conservavit, suisque finibus atque oppidis uti iussit et finitumis imperavit, ut ab iniuria et maleficio se suosque prohiberent.

29. Aduatuci, de quibus supra<sup>100</sup> scripsimus, quum omnibus copiis auxilio Nervii venirent,<sup>101</sup> hac pugna nuntiata, ex itinere domum revertunt; cunctis oppidis castellisque desertis, sua omnia in unum oppidum, egregie natura munitum, contulerunt. Quod quum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes despectusque haberet, una ex parte leniter acclivis aditus, in latitudinem non amplius CC pedum, relinquebatur: quem locum duplici altissimo muro muniunt; tum magni ponderis saxa et praeacutas trabes in muro collocant. Ipsi erant ex Cimbris Teutonicisque prognati; qui, quum iter in provinciam nostram atque Italiam facerent, iis impedimentis, quae secum agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis, custodiae ex suis ac praesidio sex milia hominum [una] reliquerunt.<sup>102</sup> Hi, post eorum obitum<sup>103</sup> multos annos a finitumis exagitati, quum alias bellum inferrent, alias illatum defenderent, consensu eorum omnium pace facta, hunc sibi domicilio locum delegerunt.

30. Ac primo adventu exercitus nostri crebras ex oppido excursiones faciebant, parvulisque proeliis cum nostris contendeant: postea vallo pedum XII,<sup>104</sup> in circuitu XV milium, crebrisque castellis circummuniti, oppido sese continebant. Ubi, vineis actis,<sup>105</sup> aggere exstructo, turrin procul constitui viderunt, primum irridere ex muro atque increpitare vocibus, quo tanta machinatio ab tanto spatio institueretur?<sup>106</sup> quibusdam manibus, aut quibus viribus, praesertim homines tantulae staturae, (nam plerumque hominibus Gallis prae magnitudine corporum suorum brevis nostra contemptui est) tanti oneris turrin in muros<sup>107</sup> sese collocare confiderent?

31. Ubi vero moveri et appropinquare<sup>107</sup> moenibus viderunt, nova atque inusitata specie commoti, legatos ad Caesarem de pace miserunt, qui, ad hunc modum locuti: Non se existimare; Romanos sine ope divina bellum gerere, qui tan-

100. *supra*. See B. II. c. 16.

101. *auxilio Nervii venient*. This verb here governs these two datives,—also *is impedimentis custodiae reliquerunt*, follows the same rule.

102. *post eorum obitum*. After the Cimbri and Teutones were overcome by Marius.

103. *vallo pedum XII*. sc. in altitudinem.

104. *vineis actis*. See notes 38 and 39. B. II.

105. *institueretur*, was erected.

106. *in muros*, i. e. juxta muros.

107. *moveri et appropinquare*, was moving and approaching.



tæ altitudinis machinationes tanta celeritate promovere [et ex propinquitate pugnare] possent: se suaque omnia eorum potestati permittere, dixerunt. Unum petere ac deprecari: si forte, pro sua clementia ac mansuetudine, quam ipsi ab aliis audirent, statuisset, Aduatucos esse conservandos, ne se armis despoliaret: sibi omnes fere finitimos esse inimicos ac suae virtuti invidere: a quibus se defendere, traditis armis, non possent. Sibi praestare, si in eum casum deducerentur, quamvis fortunam a Populo Romano pati, quam ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari consuessent.

32. Ad haec Caesar respondit: Se magis consuetudine sua, quam merito eorum, civitatem conservaturum, si prius, quam murum aries attingisset, se dedidissent: sed deditionis nullam esse conditionem, nisi armis traditis: se id, quod in Nervii fecisset, facturum finitimisque imperaturum, ne quam dedititiis Populi Romani iniuriam inferrent. Re nunciata ad suos, quae imperarentur, facere<sup>108</sup> dixerunt. Armorum magna multitudo de muro in fossam, quae erat ante oppidum, iacta, sic ut prope summam muri aggerisque altitudinem acervi armorum adaequarent; et tamen circiter parte tertia, ut postea perspectum est, celata atque in oppido retenta, portis patefactis, eo die pace sunt usi.

33. Sub vespere<sup>109</sup> Caesar portas claudi militesque ex oppido exire iussit, ne quam noctu oppidani ab militibus iniuriam acciperent. Illi, ante invito, ut intellectum est, consilio, quod deditione facta nostros praesidia deducturos, aut denique<sup>110</sup> indiligentius servaturos, crediderant, partim cum his, quae retinuerant et celaverant, armis, partim scutis ex cortice factis aut viminibus intextis, quae subito, ut temporis exiguitas postulabat, pellibus induxerant, tertia vigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones adscensus videbatur, omnibus copiis repente ex oppido eruptionem fecerunt. Celeriter, ut ante Caesar imperarat, ignibus significatione facta, ex proximis castellis eo concursus est pugnatumque ab hostibus<sup>111</sup> ita acriter, ut a viris fortibus, in extrema spe salutis, iniquo loco, contra eos, qui ex vallo turribusque tela iacerent, pugnari debuit,<sup>112</sup> quum in una virtute omnis spes salutis consis-

108 *facere dixerunt.* The present has here the power of the future.

109. *Sub vespere*, about evening.

110. *denique indiligentius servaturos*, in short, would keep guard carelessly.

111. *concursum est pugnatumque ab hostibus.* Impersonal passives are elegantly used for active verbs of the same mood and tense.

112. *debuit.* These verbs *potest*, *coepit*, *incipit*, *desinit*, *debet*, and *solet*, are used impersonally when joined with impersonal verbs.

tāret. Occisis ad hominum milibus quatuor, reliqui in oppidum reiecti sunt. Postridie eius diei, refractus portis, quum iam defendēret nemo, atque intrōmissis militibus nostris, sectionem<sup>113</sup> eius oppidi universam Caesar vendidit. Ab his, qui emērant, capitum numerus ad eum relatus est milium LII.

24. Eodem tempore a P. Crasso, quem cum legione una misērat ad Venētos, Unellos, Osismios, Curiosolitas, Sēsuvios, Aulercos, Rhedōnes, quae sunt maritimae civitates Oceānumque attingunt, certior factus est, omnes eas civitates in ditionem potestatemque Populi Romani esse redactas.

35. His rebus gestis omni Gallia pacata, tanta huius belli ad barbāros opinio perlata est, uti ab his nationibus, quae trans Rhenum incolērent, mitterentur legāti ad Caesārem, quae se obsides daturas, imperata facturās, pollicerentur : quas legationes Caesar, quod in Italiam Illyricumque properabat, inīta proxima aestate ad se reverti iussit. Ipse in Carnūtes, Andes, Turōnesque, quae civitates propinquae his locis erant, ubi bellum gessērat, legionibus in hiberna deductis, in Italiam profectus est, ob easque res, ex litteris Caesāris, dies XV supplicatio<sup>114</sup> decreta est, quod ante id tempus accidit nulli.

---

113. *sectionem—vendidit*, Caesar sold the whole booty of that town: If any one among the Romans was indebted to several persons, and could not find bail within sixty days, his whole effects might be divided (*secari*) among his creditors. Thus *sectio* is put for the whole booty of a place, or for the whole effects of a proscribed or condemned person.

114. *supplicatio*, a thanksgiving. When a general had obtained a signal victory, a thanksgiving was decreed by the senate to be made in all the temples.

*Tringua ginta*  
*figurae nunc - figurae - pro - tunc*

# C. IULII CAESARIS

## COMMENTARII

### DE BELLO GALLICO.

#### LIBER TERTIUS.

##### ARGUMENTUM.

###### I. Bellum Alpisorum.

Cap. 1. *Hiberna Servii Galbae in Veragris et Nantuatis.* 2. *Motus Gal-  
lorum.* 3—6. *Periculum Romanae legionis. victoria. iter in Provinciam.*

###### II. Bellum Veneticum.

Cap. 7—11. *Novum bellum in Armorica auctoribus Venetis conflatum, appa-  
ratus ad id bellum.* 12. 13. *Situs Venetorum et armatura classis.* 14—16.  
*Proelium navale. clades Venetorum.*

###### III. Bellum Unellorum.

Cap. 17. *Iter Q. Titurii in Unellos. castra.* 18. 19. *Unelli ratione et consilio  
superati.*

###### IV. Expeditio P. Crassi in Aquitaniam.

Cap. 20—22. *Sotiates a P. Crasso victi. soldurii.* 23—27. *Deditio maximae  
partis Aquitaniae.*

###### V. Expeditio Caesaris in Morinos et Menapios.

Cap. 28. *Iter Caesaris ad hostes. receptus Morinorum in silvas. impetus in  
Romanos.* 29. *Conflicta Caesaris tempestatibus impedita. hiberna.*

Quum in Italiam proficisceretur Caesar, Servium Galbam cum legione duodecima et parte equitatus in Nantuatis, Veragros Sedunosque misit, qui ab finibus Allobrogum et lacu Lemanno et flumine Rhodano ad summas Alpes pertinent. Causa mittendi fuit, quod iter per Alpis, quo magno cum periculo magnisque cum portoriis mercatores ire consueverant patefieri volebat. Huic permisit, si opus, esse arbitrareretur, uti in eis locis legionem hiemandi causa collocaret. Galba, secundis aliquot proeliis<sup>1</sup> factis, castellisque compluribus eorum expugnatis, missis ad eum undique legatis obsidibusque datis et pace facta, constituit, cohortis duas in Nantuatis collocare et ipse cum reliquis eius legionis cohortibus in vico Veragrorum qui appellatur Octodurus, hiemare: qui vicus, positus in valle, non magna adiecta planicie, altissimis montibus undique continetur. Quum hic in duas partes flumine divideretur, alteram partem eius vici Gallis conces-

1. secundis aliquot proeliis, some successful battles.

sit, altēram, vacuum ab illis relictam, cohortibus ad hiemandum attribuit. Eum locum vallo fossaque munivit.

2. Quum dies hibernorum complures transissent frumentumque eo comportari iussisset, subito per exploratōres certior factus est, ex ea parte vici, quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse, montesque, qui impendērent,<sup>2</sup> a maxīma multitudine Sedunorum et Veragrorum tenēri. Id aliquot de caussis accidērat, ut subito Galli belli renovandi legiōnisque opprimendae consiliū capērent: primum, quod legiōnem, neque eam plenissimam, detractis cohortibus duabus et compluribus singillatim, qui commeātus petendi caussa missi erant, absentibus, propter paucitatem despiciēbant: tum etiam, quod propter iniquitatem loci, quum ipsi ex montibus in vallem decurrērent et tela coniciērent, ne primum quidem posse impetum suum sustinēri existimabant. Accedēbat,<sup>3</sup> quod suos ab se liberos abstractos obsidum nomīne dolebant: et Romānos non solum itinērum caussa, sed etiam perpetuae possessionis, culmīna Alpium occupare conari et ea loca finitūmae provinciae adiungere, sibi persuasum habēbant.

3. His nunciis acceptis, Galba, quum neque opus hibernorum munitionesque plene essent perfectae, neque de frumento reliquoque commeātu satis esset provisum,<sup>4</sup> quod, deditiōne facta obsidibusque acceptis, nihil de bello timendum existimaverat, consilio celeriter convocato, sententias exquirere coepit. Quo in consilio, quum tantum repentini periculi praeter opinionem<sup>5</sup> accidisset, ac iam omnia fere superiora loca multitudine armatorum completa conspicerentur, neque subsidio veniri, neque commeātus supportari interclusis itineribus possent, prope iam desperata salute, nonnullae huiusmodi sententiae dicebantur, ut, impedimentis relictis, eruptione facta, iisdem itineribus, quibus eo pervenissent, ad salutem contenderent. Maiori tamen parti placuit, hoc reservato ad extremum consilio, intērim rei eventum experiri et castra defendere.

4. Brevi spatio interiecto, vix ut his rebus, quas constituisent, collocandis atque administrandis tempus darētur, hostes<sup>6</sup> ex omnibus partibus, signo dato, decurrere, lapides gaesaeque<sup>7</sup> in vallum conicere: nostri primo intēgris viribus fortiter repugnare, neque ullum frustra telum ex loco superiori<sup>8</sup> mit-

2. *qui impenderent.* Here *qui* is construed with the subjunctive, because it is a *reported speech*.

3. *Accedebat,* to this was added, moreover.

4. *esset provisum.* This impersonal verb is either construed with the ablative and the preposition *de*, or with the dative.

*praeter opinionem*, contrary to expectation.

*hostes*, sc. *coeperunt*.

*gaesa*, a Gallic dart or javelin.

*ex loco superiore*, i. e. *e vallo*. See B. III. c. 2.

tère : ut quaeque pars castrorum nudata defensoribus p videbatur, eo occurrere et auxilium ferre ; sed hoc super quod diuturnitate pugnae hostes defessi proelio excedere alii integris viribus succedebant : quarum rerum a nostris pro paucitatem fieri nihil poterat ac non modo<sup>10</sup> defesso ex pro excedendi, sed ne saucio quidem eius loci, ubi constituta linquendi ac sui recipiendi facultas dabatur.

5. Quum iam amplius horis sex continenter<sup>11</sup> pugnae ac non solum vires, sed etiam tela, nostris deficerent et hostes acrius instarent, languidioribusque nostris vallum dēre et fossas complere coepissent, resque esset iam ad tremum perducta casum, P. Sextius Baculus, primipili turio, quem Nervico proelio compluribus confectum viribus diximus,<sup>12</sup> et item C. Volusenus, Tribunus militum vir et consilii magni et virtutis, ad Galbam accurrunt et unam esse spem salutis docent, si, eruptione facta, extrinsecus auxilium experirentur. Itaque, convocatis Centurionibus, celeriter milites certiores facit, paulisper intermittērent pugnam ac tantummodo tela missa exciperent seque ex la reficerent ; post dato signo ex castris erumpērent atque nem spem salutis in virtute ponērent.

6. Quod iussi sunt, faciunt ac, subito omnibus post eruptione facta, neque cognoscendi, quid fieret, neque colligendi hostibus facultatem relinquunt. Ita commutata tūna, eos, qui in spem potiundorum castrorum venerant, atque circumventos interficiunt et ex hominum milibus annis triginta, quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat, plus tertia parte interfecta, reliquos perterriti fugam coniciunt ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. Sic, omnibus hostium copiis fuis armisque utis, se in castra munitionesque suas recipiunt. Quo profecto, quod saepius fortunam tentare Galba nolebat a alio sese in hiberna consilio venisse meminērat, aliis occurrisse<sup>14</sup> rebus vidērat, maxime frumenti commeatusque in permotus, postero die omnibus eius vici aedificiis incens in Provinciam reverti contendit : ac nullo hoste prohibente aut iter demorante, incolūmem legionem in Nantuatis, in Allobrogas, perduxit ibique hiemavit.

9. *hoc superari*, they (the Romans) were outdone in this.

10. *non modo defesso*, i. e. *non modo non defesso*. See B. II. c. 1.

11. *continentur*, unceasingly, without intermission.

12. *diximus*, see B. II. c. 25.

13. *portis*. The camp had four gates, one on each side ; the one the enemy was called *Porta Praetoria* ; that which was opposite *Decumana*. The other two were *Porta principalis dextra*, and *principalis sinistra*.

14. *occurrisse*, that he had by chance met with, &c.

7. His rebus gestis, quum omnibus de caussis Caesar pacatam Galliam existimāret, superātis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedūnis, atque ita inīta hiēme Illyricum profectus esset, quod eas quoque nationes adire et regiones cognoscere volebat, subitum bellum in Gallia coortum est. Eius belli haec fuit causa. P. Crassus<sup>15</sup> adolescens cum legione septima proximus mare Oceanum in Andibus hiemarat. Is, quod in his locis inopia frumenti erat, Praefectos<sup>16</sup> Tribunosque militum complures in finitimas civitates frumenti commeatusque petendi causa dimisit:<sup>17</sup> quo in numero erat T. Terrasidius, missus in Unellos, M. Trebius Gallus in Curiosolitas, Q. Velanius cum T. Silio in Venetos.

8. Huius civitatis est longe amplissima auctoritas omnis orae maritimae regionum earum, quod et naves habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare consueverunt, et scientia atque usu nauticarum rerum reliquos antecedunt et in magno impetu maris<sup>18</sup> atque aperto,<sup>19</sup> paucis portibus interiectis, quos tenent ipsi, omnes fere, qui eo mari uti consueverunt, habent vectigales. Ab iis fuit initium retinendi Silii atque Velanii, quod per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent,<sup>20</sup> recuperaturos existimabant. Horum auctoritate finitimi adducti, (ut sunt Gallorum subita et repentina consilia) eadem de causa Trebium Terrasidiumque retinent et, celeriter missis legatis, per suos Principes inter se coniurant, nihil nisi communi consilio acturos, eundemque omnis fortunae exitum esse laturos: reliquasque civitates sollicitant, ut in ea libertate, quam a maioribus acceperant, permanere, quam Romanorum servitutem perferre mallerent. Omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta, communem legationem ad P. Crassum mittunt, si velit suos recipere, obsides sibi remittat.

9. Quibus de rebus Caesar ab Crasso certior factus, quod ipse aberat longius, naves interim longas<sup>21</sup> aedificari in flumine

15. P. Crassus, see B. II. c. 34.

16. Praefectos, praefects. The troops of the allies, which, as well as the horse, were called *alae*, from their being stationed on the wings, had praefects (praefecti) appointed them, who commanded in the same manner as the legionary tribunes.

17. dimisit, he sent them, (not to use force in the collection of corn and provisions, but in the name of the lieutenants, merely to ask for a supply.)

18. in magno impetu maris, in a stormy sea.

19. aperto, extensive. See next chapter, where the Mediterranean Sea (*conclusum mare*,) navigated by the Romans, is placed in antithesis to the open ocean (*apertissimus oceanus*) navigated by the Veneti.

20. dedissent. This verb is here used in the subjunctive mood, because the expression is *oblique* or *indirect*.

21. naves longas, galleys or ships of war. They were so called be-

Ligēri, quod influit in Oceānum, remiges ex Provinciā institui, nautas gubernatōresque comparari iubet. His rebus celeriter administratis, ipse, quum primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Venēti reliquaeque item civitates, cognito Caesāris adventu, simul quod, quantum in se facinus admississent, intellegēbant, (legatos, quod nomen ad omnes nationes sanctum inviolatumque semper fuisset, retentos ab se et in vincūla coniectos,) pro magnitudīne periculī bellum parare et maxime ea, quae ad usum navium pertinent, providere instituunt; hoc maiore spe, quod multum naturā loci confidebant. Pedestria esse itinēra concisa aestuariis<sup>22</sup> navigationem<sup>23</sup> impeditam propter inscientiam locorum paucitatemque portuum sciebant: neque nostros exercitus propter frumenti inopiam diutius apud se morari posse, confidebant: ac iam, ut omnia contra opinionem acciderent, tamen se plurimum navibus posse: Romānos neque ullam facultatem habere navium, neque eorum locorum, ubi bellum gesturi essent, vada, portus, insulasque novisse: ac longe aliam esse navigationem in concluso mari atque in vastissimo atque apertissimo Oceāno, perspiciebant. His inītis consiliis, oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant, naves in Venetiam, ubi Caesārem primum bellum gesturum constabat, quam plurimas possunt, cogunt. Socios sibi ad id bellum Osismios, Lexovios, Nannētes, Ambiliātos, Morīnos, Diablintes, Menapios adsciscunt: auxilia ex Britannia, quae contra eas regiones posita est, arcessunt.

10. Erant hae difficultates belli gerundi, quas supra ostendimus; sed multa Caesārem tamen ad id bellum incitabant: iniuriarum retentorum equitum Romānorum; rebellio facta post deditionem; defectio datis obsidibus; tot civitatum coniuratio; in primis, ne, hac parte neglecta reliquae nationes idem sibi licere arbitrentur. Itaque, quum intelligeret, omnes fere Gallos novis rebus studere<sup>24</sup> et ad bellum mobiliter celeriterque excitari, omnes autem homines natura libertati studere, et conditionem servitutis odiasse; prius quam plures civitates conspirarent, partendum sibi, ac latius distribuendam exercitum putavit.

11. Itaque T. Labiēnum legatum in Trevīros, qui proximi Rheno flumini sunt, cum equitatu mittit. Huic mandat, Remos reliquosque Belgas adeat, atque an officio contineat,

cause they were of a longer shape than ships of burden, (*naves onerariae*); the latter were more round and deep.

22. *concisa aestuariis*, interrupted by arms of the sea.

23. *navigationem*, access by sea.

24. *novis rebus studere*, were desirous of a revolution.

Germānosque, qui auxilio a Belgis arcessiti dicebantur, si per vim navibus flumen transire conentur, prohibeat. P. Crassum cum cohortibus<sup>25</sup> legionariis duodēcim, et magno numēro equitātus in Aquitaniam proficisci iubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantae nationes coniungantur. Q. Titurium Sabinum legātum cum legionibus<sup>26</sup> tribus in Unellos, Curiosolitas Lexoviosque mittit, qui<sup>27</sup> eam manum distinendam curet. D. Brutum adolescentem classi, Gallicisque navibus, quas ex Pictonibus et Santōnis, reliquisque pacatis regionibus convenire iusserat, praeficit; et, quum primum posset, in Venētos proficisci iubet. Ipse eo pedestribus copiis contendit.

12. Erant eiusmodi fere situs oppidorum, ut, posita in extremis lingulis<sup>28</sup> promontoriisque, neque pedibus aditum haberent, quum ex alto se aestus incitavisset,<sup>29</sup> quod bis accidit semper horarum XXIV<sup>30</sup> spatio, neque navibus, quod, rursus minuente aestu, naves in vadis affligerentur. Ita utrāque re oppidorum oppugnatio impediabatur: ac, si quando, magnitudine opēris<sup>31</sup> forte superati, extrūso mari aggere ac molibus, atque his ferme oppidi moenibus adaequatis, suis fortūnis desperare coeperant, magno numēro navium appulso, cuius rei summam facultatem habebant, sua deportabant omnia, seque in proxima oppida recipiebant. Ibi se rursus iisdem opportunitatibus loci defendebant. Haec eo facilius magnam partem aestatis faciebant, quod nostrae naves tempestatibus detinebantur; summaque erat vasto atque aperto mari, magnis aestibus, raris ac prope nullis portibus, difficultas navigandi.

13. Namque ipsorum naves ad hunc modum factae armataeque erant.<sup>32</sup> Carinae aliquanto planiores, quam nostrarum navium, quo facilius vada ac decessum aestus excipere<sup>33</sup> possent: prorae admodum erectae atque item puppes, ad magnitudinem fluctuum tempestatumque accommodatae: na-

25. *cohortibus.* A cohort contained about five or six hundred men.

26. *legionibus.* A legion contained about five or six thousand men, or ten cohorts.

27. *qui* is here equivalent to *ut ille*, and is therefore construed with the subjunctive.

28. *in extremis lingulis*, on the very extremity of the capes, or tongues of land projecting into the sea.

29. *quum ex alto se aestus incitavisset*, when it was full tide.

30. XXIV. According to the Oxford MSS. the reading is thus, "*quod accidit semper horarum XII spatio*," omitting the *bis*. Others read "*quod bis accidit semper horarum XII spatio*," which happens always twice at an interval of twelve hours.

31. *opēris*; i. e. *aggeris et molium*.

32. *armataeque erant*, are equipped.

33. *excipere vada*, to withstand the casualties arising from shoals.



vas totae factae ex robore, ad quamvis vim et contumeliam perferendam: transtra<sup>34</sup> pedalibus in latitudinem trabibus confixa clavis ferreis, digiti pollicis crassitudine: ancōrae, pro funibus, ferreis catēnis revinctae: pelles pro velis, alutaeque tenuiter confectae<sup>35</sup> sive propter illi inopiam atque eius usus inscientiam, sive eo, quod est magis verisimile, quod tantas tempestates Oceāni tantosque impētus ventorum sustineri, ac tanta onēra navium regi velis non satis commōde, arbitrabantur. Cum his navibus postrae classi eiusmodi congressus erat, ut una celeritate et pulsu remorum praestaret,<sup>36</sup> reliqua, pro loci natura, pro vi tempestatum, illis essent aptiora et accommodatiora: neque enim his nostrae rostro nocere poterant; tanta in eis erat firmitudo: neque propter altitudinem facile telum adiciebatur et eadem de caussa minus commōde scopulis continebantur.<sup>37</sup> Accedebat,<sup>38</sup> ut, quum saevire ventus coepisset et se vento dedissent,<sup>39</sup> et tempestatem ferrent facilius, et in vadis consistērent tutius, et, ab aestu derelictae, nihil saxa et cautes timērent: quarum rerum omnium nostris navibus casus erant extimescendi.

14. Compluribus expugnatis oppidis, Caesar, ubi intellexit, frustra tantum laborem sumi, neque hostium fugam captis oppidis reprimi, neque his noceri posse,<sup>40</sup> statuit expectandam classem. Quae ubi convenit ac primum ab hostibus visa est, circiter CCXX naves eorum paratissimae atque omni genere armorum<sup>41</sup> ornatisimae, profectae ex portu, nostris adversae constitērunt: neque satis Bruto, qui classi praeerat, vel Tribūnis militum Centurionibusque, quibus singulae naves erant attributae, constabat, quid agērent, aut quam rationem pugnae insisterent.<sup>42</sup> Rostro enim noceri non posse<sup>40</sup> cognoverant; turribus autem excitatis, tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus superabat, ut neque ex inferiōre loco sa-

34. *transtra pedalibus in latitudinem trabibus*; &c. the benches (for the rowers) made of plank a foot thick, were fastened with iron spikes of the thickness of the thumb.

35. *pelles pro velis, alutaeque tenuiter confectae*, sc. erant illis, instead of sails they had skins and pieces of thin dressed leather.

36. *praestaret*, soil. *nostra classis*.

37. *minus commode scopulis continebantur*. The word *scopulis* should be *copulis*, grappling-irons.

38. *Accedebat*, to this was added, i. e. besides.

39. *et se vento dedissent*. These words seem to be a gloss.

40. *his noceri posse*. The verbs *potest*, *coepit*, *incipit*, *desinit*, *debet*, and *solet*, are used impersonally when joined with impersonal verbs.

41. *omni genere armorum*, with every kind of tackling, such as sails, ropes, &c.

42. *quam rationem pugnae insisterent*, what method of fighting they should observe.

tis commode tela adici possent, et missa ab Gallis gravius acciderent. Una erat magno usui res praeeparata a nostris, *falces praeacutae*, insertae affixaeque longuriis, non absimili forma *muralium falcium*.<sup>43</sup> His quum funes, qui antennas ad malos destinabant, comprehensi adductique erant, navigio remis incitato praeerumpebantur. Quibus abscisis, antennae necessario concidebant, ut, quum omnis Gallicis navibus spes in velis armamentisque consisteret, his ereptis, omnis usus navium uno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen positum in virtute, qua nostri milites facile superabant, atque eo magis, quod in conspectu Caesaris atque omnis exercitus res gerebatur, ut nullum paullo fortius factum latere posset: omnes enim colles ac loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur.

15. Deiectis, ut diximus, antennis, quum singulas binae ac ternae naves circumsteterant, milites summa vi transcendere in hostium naves contendebant. Quod postquam barbari fieri animadvertērunt, expugnatis compluribus navibus, quum ei rei nullum reperiretur auxilium, fuga salutem petere contendērunt: ac iam conversis in eam partem navibus, quo ventus ferebat,<sup>44</sup> tanta subito malacia ac tranquillitas exstitit, ut se ex loco movere non possent. Quae quidem res ad negotium conficiendum maxime fuit opportuna: nam singulas nostri consecrati expugnaverunt, ut perpaucae ex omni numero, noctis interventu, ad terram pervenerint, quum ab hora fere quarta<sup>45</sup> usque ad solis ocasum pugnaretur.

16. Quo proelio bellum Venetorum totiusque orae maritimae confectum est. Nam, quum<sup>46</sup> omnis iuventutis, omnes etiam gravioris aetatis, in quibus aliquid consilii aut dignitatis fuit, eo convenērunt; tum, navium quod ubique fuerat,<sup>47</sup> unum in locum coegerant: quibus amissis, reliqui, neque quo se recipērent, neque quemadmodum oppida defendērent, habebant. Itaque se suaeque omnia Caesari dederunt. In quos eo<sup>48</sup> gravius Caesar vindicandum statuit, quo diligentius in

43. *muralium falcium*. These seem to have been poles with an iron hook on the end, used by besiegers for destroying the walls of the place attacked.

44. *ventus ferebat*, the wind favoured.

45. *ab hora fere quarta*, from about the tenth hour in the morning. The Romans did not reckon their hours from midnight or midday, as we do, but from the rising and setting of the sun.

46. *quum—tum*, both—and.

47. *navium quod ubique fuerat*, all the ships of the province.

48. *eo—quo*, so much the more—that. For this construction see Mair's Introduction, Rule 18, notes 3 and 4.

reliquum tempus a barbaris ius legatorum conservaretur. Itaque, omni senatū necato, reliquos sub coronā vendidit.<sup>49</sup>

17. Dum haec in Venētis geruntur, Q. Titurius Sabinus<sup>50</sup> cum iis copiis, quas a Caesare acceperat, in fines Unellorum pervenit. His praeeerat Viridovix ac summam imperii tenebat earum omnium civitatum, quae defecerant, ex quibus exercitum magnasque copias coegerat. Atque his paucis diebus Aulerci<sup>51</sup> Eburovices Lexoviique, senatū suo interfecto, quod auctores belli esse volebant, portas clausērunt seque cum Viridovice contulerunt: magnaque praeterea multitudo undique ex Gallia perditorum hominum latronumque convenērant, quos spes praedandi studiumque bellandi ab agricultūra et quotidiano labore revocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat, quum Viridovix contra eum duum milium spatio consedisset quotidieque productis copiis pugnandi potestatem faceret; ut iam non solum hostibus in contemtionem Sabinus veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus non nihil carperetur: tantamque opinionem timoris praebeuit, ut iam ad vallum castrorum hostes accedere auderent. Id ea de causa faciebat, quod cum tanta multitudīne hostium, praesertim eo absente, qui summam imperii tenēret,<sup>52</sup> nisi aequo loco, aut opportunitate aliqua data, Legato dimicandum non existimabat.

18. Hac confirmata opinione timoris, idoneum quemdam hominem et callidum delegit, Gallum,<sup>53</sup> ex his, quos auxilii causa secum habebat. Huic magnis praemiis pollicitationibusque persuadet, uti ad hostes transeat et, quid fieri velit, edocet. Qui, ubi pro perfuga ad eos venit, timorem Romanorum proponit: quibus angustiis ipse Caesar a Venētis prematur, docet: neque longius abesse,<sup>54</sup> quin proxima nocte Sabinus clam ex castris exercitum educat et ad Caesarem auxilii ferendi causa proficiscatur. Quod ubi auditum est, conclamant omnes, occasionem negotii bene gerendi amittendam

49. *sub corona vendidit*, he sold them at auction. Those enemies taken in the field, or in the storming of cities, were sold by auction, *sub corona* as it was termed, because they wore a chaplet on their heads when sold; or *sub hasta*, because a spear was set up where the crier or auctioneer stood.

50. *Sabinus—pervenit*. See B. III. c. 11.

51. *Aulerci*. These people were divided into the *Aulerci Eburovices* and the *Aulerci Cenmani*.

52. *eo absente qui—teneret*, he being absent who held the chief command; in the absence of the commander-in-chief.

53. *Gallum, ex his, quos auxilii causa*, a Gaul from among his auxiliaries.

54. *neque longius abesse quin proxima nocte*, and that no longer than next night.

non esse, ad castra iri oportere.<sup>55</sup> Multae res ad hoc consilium Gallos hortabantur: superiorum dierum Sabini cunctatio, perfugae confirmatio, inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab iis erat provisum, spes Venetici belli,<sup>56</sup> et quod fere libenter homines id, quod volunt, credunt. His rebus adducti, non prius Viridovicem reliquosque duces ex concilio dimittunt, quam ab his sit concessum, arma ut accipiant et ad castra contendant. Qua re concessa, laeti, ut explorata victoria, sarmenis virgultisque collectis, quibus<sup>57</sup> fossas Romanorum compleant, ad castra pergunt.

19. Locus erat castrorum editus, et paullatim ab imo acclivis, circiter passus<sup>58</sup> mille. Huc magno cursu contendunt, ut quam minimum spatii ad se colligendos armandosque Romanis daretur, exanimatique pervenerunt. Sabinus, suos hortatus, cupientibus signum dat.<sup>59</sup> Impeditis hostibus propter ea, quae ferebant, onera, subito duabus portis<sup>60</sup> eruptionem fieri iubet. Factum est opportunitate loci, hostium inscientia ac defatigatione, virtute militum, superiorum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem nostrorum impetum ferrent ac statim terga verterent. Quos impeditos integris viribus milites nostri consecuti magnum numerum eorum occiderunt; reliquos equites consecrati, paucos, qui ex fuga evaserant, reliquerunt. Sic uno tempore et de navali pugna Sabinus et de Sabini victoria Caesar certior factus, civitatesque omnes se statim Titurio dederunt. Nam, ut ad bella suscipienda Gallorum alacer ac promptus est animus, sic mollis ac minime resistens ad calamitatis perferendas mens eorum est.

20. Eodem fere tempore P. Crassus, quum in Aquitaniam<sup>61</sup> pervenisset, quae pars, ut ante dictum est, et regionum latitudine et multitudine hominum ex tertia parte Galliae est aestimanda, quum intellegeret, in his locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis L. Valerius Praeconinus, Legatus, exercitu pulso, interfectus esset, atque unde L. Manilius, Proconsul, impedimentis amissis profugisset, non

55. *iri oportere*, sc. a se.

56. *spes Venetici belli*. They hoped that the Veneti would be successful in the war against Caesar, for they were still ignorant that it was already finished.

57. *quibus—compleant*. Here *quibus* is construed with the subjunctive because it is equivalent to *ut cum illis*.

58. *passus*. A Roman pace was 4 feet  $10\frac{1}{8}$  inches English, and one thousand paces constituted the Roman mile, (*miliare, mile passus* or *passuum*.)

59. *signum dat*. See B. II. note 67.

60. *portis*. See B. III. note 13.

61. *Aquitaniam*. See B. III. c. 11.

mediocrem sibi diligentiam adhibendam intellegebat. Itaque re frumentaria, provisa, auxiliis equitatuque comparato, multis praeterea viris fortibus Tolosa, Carcasone et Narbone, quae sunt civitates Galliae Provinciae, finitimae his regionibus, nominatim evocatis, in Sotiatum fines exercitum introduxit. Cuius adventu cognito, Sotiates, magnis copiis coactis equitatuque, quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti, primum equestre proelium commiserunt: deinde, equitatu suo pulso atque insequentibus nostris, subito pedestris copias, quas in convallis in insidiis collocaverant, ostenderunt. Hi, nostros disiectos adorti, proelium renovarunt.

21. Pugnatum est diu atque acriter, quum Sotiates, superioribus victoriis freti, in sua virtute totius Aquitaniae salutem positam putarent,<sup>62</sup> nostri autem, qui sine Imperatore et sine reliquis legionibus, adolescentulo duce, efficere possent,<sup>64</sup> perspicua cuperent,<sup>63</sup> tamen confecti vulneribus hostes terga vertere. Quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinere oppidum Sotiatum oppugnare coepit. Quibus fortiter resistentibus, vineas turresque egit.<sup>65</sup> Illi, alias eruptione tentata, alias cuniculis ad aggerem vineasque actis,<sup>66</sup> (cuius rei sunt longe peritissimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos aerariae secturae<sup>67</sup> sunt,) ubi diligentia nostrorum nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt seque in deditionem ut recipiat, petunt. Quare impetrata, arma tradere iussi, faciunt.

22. Atque in ea re omnium nostrorum intentis animis, alia ex parte oppidi Adcantuannus, qui summam imperii tenebat, cum sexcentis devotis, quos illi soldurios appellant, (quorum haec est conditio, uti omnibus in vita commodis una cum his fruantur, quorum se amicitiae dederint; si quid iis per vim accadat, aut eundem casum una ferant, aut sibi mortem consciscant:<sup>68</sup> neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam, qui, eo interfecto, cuius se amicitiae devovissent, mortem recusaret,) cum iis Adcantuannus, eruptionem facere co-

62. *his regionibus*, scil. *Aquitaniae*.

63. *quum Sotiates—putarent—cuperent*. These subjunctives are governed by *quum*.

64. *qui sine—possent*. Here *qui* governs the subjunctive because it is equivalent to *ut illi*.

65. *vineas turresque egit*. See B, II. notes 39 and 40.

66. *cuniculis ad aggerem vineasque actis*, mines being driven (from within the city) to the mount and the sheds. This was done for the purpose of withdrawing the earth from below these engines, and thus destroying them.

67. *aerariae secturae*, veins of brass ore.

68. *sibi mortem consciscant*, they kill themselves.

tus, clamore ab ea parte munitionis <sup>raised</sup> sublato, quum ad arma milites concurrissent vehementerque ibi pugnatum esset,<sup>69</sup> pulsus in oppidum, tamen uti eadem deditionis conditione eretur, a Crasso impetravit.

23. Armis obsidibusque acceptis, Crassus in fines Vocatin et Tarusätium profectus est. Tum vero barbari commoti, ad oppidum, et natura loci et manu munitum, paucis diebus, quibus eo ventum erat,<sup>70</sup> expugnatum cognoverant, legibus quoque versis dimittere, coniurare, obsides inter se dare, stipias parare coeperunt. Mittuntur etiam ad eas civitates lecti, quae sunt citerioris Hispaniae, finitumae Aquitaniae: de auxilia ducesque arcessuntur. Quorum adventu magnam auctoritate et magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces vero ii deliguntur, qui una cum Q. Sertorio omnis annos fuerant, summamque scientiam rei militaris habere existimabantur. Hi consuetudine Populi Romani<sup>71</sup> loca capere,<sup>72</sup> castra munire, commeatibus nostros interdum instituunt. Quod ubi Crassus animadvertit, suas cosas propter exiguitatem non facile diduci; hostem et vagari vias obsidere et castris satis praesidii relinquere; ob eam causam minus commode frumentum commeatumque sibi apportari; in dies hostium numerum augeri; non cunctantem existimavit, quin pugna decertaret. Hac re ad consilium delata, ubi omnes idem sentire intellexit, posterum diem ignae constituit.

24. Prima luce, productis omnibus copiis, duplici acie instructa, auxiliis in mediam aciem<sup>73</sup> coniectis, quid hostes consilii caperent, exspectabat. Illi, etsi propter multitudinem et ceterum belli gloriam paucitatemque nostrorum se tuto dimitturos existimabant, tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis viis, commeatu intercluso, sine ullo vulnere victoria potius: et, si propter inopiam rei frumentariae Romani sese reperire coepissent, impeditos in agmine et sub sarcinis, infiores animo, adoriri cogitabant. Hoc consilio probato ab amicis, productis Romanorum copiis, sese castris tenebant. Hac re perspecta, Crassus, quum sua cunctatione atque opinione<sup>74</sup> timidiore hostes nostros milites alacriores ad pugandum effecissent,<sup>74</sup> atque omnium voces audirentur, exspec-

69. *pugnatum esset*. An impersonal passive may be elegantly used for any person active of the same mood and tense.

70. *consuetudine Populi Romani*, after the manner of the Romans. This they had learned from Sertorius.

71. *loca* (castris idonea) *capere*.

72. *in mediam aciem*, into the middle of the line.

73. *sua cunctatione atque* (sua) *opinio*. i. e. *opinio excitata de se*.

74. *quum sua*—*effecissent*. Many read *effecisset*, but *hostes timidiore*

tari diutius non oportere, quin ad castra iretur,<sup>75</sup> cohortatus suos, omnibus cupientibus, ad hostium castra contendit.

25. Ibi quum alii fossas complerent, alii multis telis coniectis defensores vallo munitionibusque depellerent, auxiliaresque, quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus telisque subministrandis et ad aggrem cespitibus comportandis, speciem atque opinionem pugnantium praeberent, quum item ab hostibus constanter ac non timide pugnaretur telaque ex loco superiore missa non frustra acciderent: equites, circumitis hostium castris, Crasso renunciaverunt, non eadem esse diligentia ab decumana porta<sup>76</sup> castra munita, facilemque aditum habere.

26. Crassus, equitum praefectos<sup>77</sup> cohortatus, ut magnis praemiis pollicitationibusque suos excitarent, quid fieri velit, ostendit. Illi, ut erat imperatum, eductis quatuor cohortibus, quae, praesidio castris relictæ, intritæ<sup>78</sup> ab labore erant, et longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis mentibusque ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones pervenerunt, atque, his prorutis, prius in hostium castris constituerunt, quam plane ab iis videri, aut, quid rei gereretur, cognosci posset. Tum vero, clamore ab ea parte audito, nostri redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriae accidere consuevit, acrius impugnare coeperunt. Hostes undique circumventi, desperatis omnibus rebus, se per munitiones deicere et fuga salutem petere intenderunt. Quos equitatus apertissimis campis consecutus, ex milium quinquaginta numero, quae ex Aquitania Cantabrisque convenisse constabat, vix quarta parte relictæ, multa nocte<sup>79</sup> se in castra recepit.

27. Hac audita pugna, magna pars Aquitaniae sese Crasso deditit obsidesque ultro misit: quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates Tarusates, Elusates, Garites, Ausci, Garumni, Sibuzates, Cocosates. Paucae ul-

appears to be the nominative. The sense of the passage is this: "the enemy, timid through their delay and the opinion (excited by their conduct in the mind of the Romans), rendered our soldiers, (the Romans) more inclined for battle."

75. *iretur*, sc. *ab illis*.

76. *decumana porta*, the gate behind the camp, or opposite to the one next the enemy.

77. *equitum praefectos*. These praefects commanded the cavalry, as the tribunes commanded the legionary soldiers.

78. *intritæ ab labore*, not worn out or weakened by labour. How ever *integrae* is the common reading.

79. *multa nocte*, late at night.

timae nationes, anni tempore confisae, quod hiems suberat, hoc facere neglexerunt.

28. Eodem fere tempore Caesar, etsi prope exacta iam aestas erat, tamen, quod omni Gallia pacata Morini Menapiique supererant, qui in armis essent<sup>80</sup> neque ad eum umquam legatos de pace misissent, arbitratus, id bellum celeriter confici posse, eo exercitum adduxit: qui longe alia ratione, ac reliqui Galli, bellum agere instituērunt. Nam quod intellegebant, maximas nationes, quae<sup>81</sup> proelio contendissent, pulsas superatasque esse, continentisque silvas ac paludes habebant, eo se suaque omnia contulerunt. Ad quarum initium silvarum quum Caesar pervenisset castraque munire instituisset, neque hostis interim visus esset, dispersis in opere nostris, subito ex omnibus partibus silvae evolaverunt et in nostros impetum fecerunt. Nostri celeriter arma cepērunt eosque in silvas repulerunt et, compluribus interfectis, longius impeditioribus locis secuti, paucos ex suis deperdiderunt.

29. Reliquis deinceps diebus Caesar silvas caedere instituit et, ne quis inermibus imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quae erat caesa, conversam ad hostem collocabat et pro vallo ad utrumque latus exstruebat. Incredibili celeritate magno spatio paucis diebus confecto, quum iam pecus atque extrema impedimenta<sup>82</sup> ab nostris tenerentur, ipsi densiores silvas petērent, eiusmodi tempestates sunt consecutae, uti opus necessario intermitteretur et, continuatione imbrium, diutius sub pellibus milites contineri non possent. Itaque vastatis omnibus eorum agris, vicis aedificiisque incensis, Caesar exercitum reduxit et in Aulercis Lexoviisque, reliquis item civitatibus, quae proxime bellum fecerant, in hibernis collocavit.

80. *qui—essent*, because they were. The relative *qui* takes the subjunctive when it serves to account for what is stated in the antecedent or principal clause.

81. *quae—contendissent*. The relative takes the subjunctive when the speech is oblique.

82. *extrema impedimenta*, the last part of the baggage.



# C. IULII CAESARIS

## COMMENTARII

### DE BELLO GALLICO.

#### LIBER QUARTUS.

##### ARGUMENTUM.

###### I. Bellum Usipetum et Tenctherorum.

Cap. 1—3. *Transitus Usipetum et Tenctherorum in Galliam. mores Suevorum.* 4. *Menapii oppressi.* 5. 6. *Bellum contra Germanos a Caesare susceptum.* 7—9. *Legatio Germanorum ad Caesarem.* 10. *Mosae et Rheni descriptio.* 11—15. *Perfidia Germanorum. clades. fuga.*

###### II. Transitus Caesaris in Germaniam.

Cap. 16. 17. *Pons in Rheno stratus.* 18. 19. *Adventus Caesaris in Sigambria. receptus in Galliam.*

###### III. Traiectus Caesaris in Britanniam.

Cap. 20. 21. *Consilium Caesaris proficiscendi in Britanniam. C. Volusenus ad cognoscendum praemissus.* 22—27. *Morini pacati. traiectus in insulam. fuga Britannorum deditio.* 28. 29. *Classis Romana tempestate afflicta.* 30—36. *Defectio Britannorum. pugna ex caedibus. ultio de Britannia. reditus Caesaris in Galliam.*

###### IV. Bellum in Morinis et Menapiis.

Cap. 37. *Perfidia Morinorum.* 38. *Menapii depopulationibus vexati. supplicatio Romae.*

EA, quae secuta est, hieme, qui fuit annus Cn. Pompeio, M. Crasso coss.<sup>1</sup> Usipetes Germani et item Tenctheri magna cum multitudine hominum flumen Rhenum transierunt, non longe a mari, quo Rhenus influit, Caussa transiendi fuit, quod ab Suevis complures annos exagitati bello premebantur et agricultura prohibebantur. Suevorum gens est longe maxima et bellicosissima Germanorum omnium. Hi centum pagos<sup>2</sup> habere dicuntur, ex quibus quotannis singula milia armatorum bellandi caussa ex finibus educunt. Reliqui, qui domi manserint,<sup>3</sup> se atque illos alunt. Hi rursus in vicem anno post in armis sunt; illi domi remanent. Sic

1. Cn. Pomp. M. Cr. Coss. In the 699th year from the foundation of Rome.

2. centum pagos. See B. I. c. 37.

3. Reliqui, qui—manserint, such others as remain at home, &c. The relative *qui* is construed with the subjunctive, because it refers to a word taken in a general and indeterminate sense.

neque agricultūra, nec ratio atque usus belli,<sup>4</sup> intermittitur. Sed privati ac separati agri apud eos nihil est; neque longius anno remanere uno in loco incolendi causa licet. Neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt multumque sunt in venationibus: quae res et cibi genere et quotidiana exercitatione et libertate vitae (quod, a pueris nullo officio aut disciplina assuefacti, nihil omnino contra voluntatem faciant) et vires alit et iramani corporum magnitudine homines efficit. Atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis, neque vestitus, praeter pellis, habeant quidquam, (quarum propter exiguitatem magna est corporis pars aperta,<sup>5</sup> et laventur in fluminibus.

2. Mercatoribus est ad eos aditus magis eo, ut, quae bello cepērint, quibus vendant, habeant, quam quā ullam rem ad se importari desiderēt: quia etiam iumentis, quibus maxime Gallia delectatur,<sup>6</sup> quaeque impenso parant pretio, Germani importari non utuntur: sed quae sunt apud eos nata, prava atque infamia, haec quotidiana exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt. Equestribus proeliis saepe ex equis desiliunt ac pedibus proeliantur; equosque eodem remanere vestigio assuefaciunt; ad quos se celeriter, quum usus est, recipiunt: neque eorum moribus turpius quidquam aut inertius habetur, quam ephippiis uti. Itaque ad quemvis numerum ephippiatorum equitum, quamvis pauci, adire audent. Vinum<sup>7</sup> ad se omnino importari non sinunt, quod ea re ad laborem ferendum remollescere homines atque effeminari arbitrantur.

3. Publice<sup>8</sup> maximam putant esse laudem, quam latissime a suis finibus vacare agros: hac re significari, magnum numerum civitatum suam vim sustinere non posse. Itaque una ex parte a Suevis circiter milia passuum DC agri vacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt Ubii, (quorum fuit civitas ampla atque florens, ut est captus Germanorum)<sup>9</sup> et paullo, quam sunt eiusdem generis, et ceteris humaniores,<sup>10</sup>

4. *ratio atque usus belli*, the art and practice of war.

5. *aperta*, naked.

6. *Gallia delectatur—parant*. Here the number is changed from singular to plural. See also B. II. c. 11, and B. VII. c. 72.

7. *Vinum*, &c. See B. II. c. 15.

8. *Publice*, to the state, to the nation.

9. *ut est captus Germanorum*, considering the condition of the Germans.

10. *et paullo—humaniores*. The obscurity of these words and the different readings of the MSS. argue a corrupted text. The meaning seems to be, "the Ubii are more civilized than those of the same nation, and a little more civilized than the other Germans."

propterea quod Rhenum attingunt multumque ad eos mercatores ventitant et ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. Hos quum Suevi, multis saepe bellis experti, propter amplitudinem gravitatemque civitatis, finibus expellere non potuissent, tamen vectigales sibi fecerunt ac multo humiliiores infirmioresque redegerunt.

4. In eadem caussa fuerunt<sup>11</sup> Usipetes et Tenchtheri, quos supra diximus, qui complures annos Suevorum vim sustinuerunt; ad extremum tamen, agris expulsi et multis Germaniae locis triennium vagati ad Rhenum pervenerunt: quas regiones Menapii incolabant et ad utramque ripam fluminis agros, aedificia vicosque habebant; sed tantae multitudinis aditu perterriti, ex his aedificiis, quae trans flumen habuerant, demigraverant et, cis Rhenum dispositis praesidiis, Germanos transire prohibebant. Illi, omnia experti, quum neque vi contendere propter inopiam navium, neque clam transire propter custodias Menapiorum possent, reverti se in suas sedes regionesque simulaverunt; et tridui viam progressi, rursus revertentur atque, omni hoc itinere, una nocte equitatu confecto, inscios inopinantesque Menapios oppresserunt, qui, de Germanorum discessu per exploratores certiorem facti, sine metu trans Rhenum in suos vicos remigraverant. His interfectis navibusque eorum occupatis, prius quam ea pars Menapiorum, quae citra Rhenum quiescit in suis sedibus erat, certior fieret, flumen transierunt atque, omnibus eorum aedificiis occupatis, reliquam partem hiemis se<sup>12</sup> eorum copiis<sup>13</sup> aluerunt.

5. His de rebus Caesar certior factus et infirmitatem Gallorum veritus, quod sunt in consiliis capiendis mobiles et novis plerumque rebus student, nihil his committendum<sup>14</sup> existimavit. Est autem hoc Gallicae consuetudinis, uti et viatores, etiam invitos, consistere cogant et, quod quisque eorum de quaque re audierit, aut cognoverit, quaerant et mercatores in oppidis vulgus circumsistat, quibusque ex regionibus veniant, quasque ibi res cognoverint, pronuntiare cogant. His rumoribus atque auditionibus permoti, de summis saepe rebus consilia ineunt, quorum eos e vestigio<sup>15</sup> poenitere ne-

11. *in eadem caussa fuerunt*, i. e. The Usipetes and Tenchtheri were harassed in the same manner as the Ubii. See B. IV. c. 1.

12. *se eorum*. *Sui* and *suus* almost always refer to the leading noun of the sentence; and when a second person or thing is introduced, we must use *hic*, *is*, *ille*, *ipse*, or some such pronoun.

13. *copiis*, provisions, stocks.

14. *committendum*, that none of his designs ought to be disclosed to them. See c. 6, near the end.

15. *e vestigio*, immediately.

cesse est, quum incertis rumoribus serviant et plerique ad voluntatem eorum<sup>16</sup> ficta respondeant.

6. Qua consuetudine cognita, Caesar, ne graviori bello occurreret, maturius, quam consuerat, ad exercitum proficiscitur. Eo quum venisset, ea, quae fore suspicatus erat, facta cognovit, missas legationes a nonnullis civitatibus ad Germanos,<sup>17</sup> invitatosque eos, uti ab Rheno discederent; omniaque quae postulassent, ab se fore parata. Qua spe adducti Germani latius iam vagabantur et in finis Eburonum et Condrusorum, qui sunt Trevirorum clientes,<sup>18</sup> pervenerant. Principibus Galliae evocatis, Caesar ea, quae cognoverat, dissimulanda sibi existimavit, eorumque animis permulsis et confirmatis equitatuque imperato, bellum cum Germanis gerere constituit.

7. Re frumentaria comparata equitibusque delectis, iter in ea loca facere coepit, quibus in locis esse Germanos audiebat. A quibus quum paucorum dierum iter abesset, legati ab his venerunt, quorum haec fuit oratio: Germanos neque priores Populo Romano bellum inferre,<sup>19</sup> neque tamen recusare, si lacescantur, quin armis contendant; quod Germanorum consuetudo haec sit a maioribus tradita, quicumque bellum inferant, resistere, neque deprecari: haec tamen dicere, venisse invitos, eiectos domo. Si suam gratiam Romani velint, posse eis utiles esse amicos: vel sibi agros attribuant, vel patiantur eos tenere, quos armis possederint. Sese unis Suevis concedere, quibus ne Dii quidem<sup>20</sup> immortales pares esse possint: reliquum quidem in terris esse neminem, quem non superare possint.

8. Ad haec Caesar, quae visum est, respondit; sed exitus fuit orationis: Sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Gallia remanerent: neque verum esse,<sup>21</sup> qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare: neque ullos in Gallia vacare agros, qui dari, tantae praesertim multitudini, sine iniuria possint. Sed licere, si velint, in Ubiorum finibus confidere, quorum sint legati apud se et de Suevorum iniuriis<sup>22</sup> querantur et a se auxilium petant: hoc se ab iis impetraturum.

16. *ad voluntatem eorum*, accommodated to their wishes.

17. *Germanos*, i. e. the Usipetes and Tenctheri.

18. *clientes*. This refers to the Condrusi only, and not likewise to the Eburones.

19. *Germanos—inferre*. The subjunctive and infinitive only are admissible in a narration, which is purely *oblique* or *indirect*.

20. *ne Dii quidem*. *Ne quidem*, *not even*, are two words which must always be separated by some other word, viz. by that upon which the emphasis falls.

21. *neque verum esse*, and that it was not just, right, or proper.

22. *de Suevorum iniuriis*. These are mentioned above at the end of c. 5.

9. Legati haec se ad suos relatūros dixerunt et, re delibērata, post diem tertium ad Caesārem reversuros : interea ne propius se castra movēret, petiērunt. Ne id quidem Caesar ab se impetrari posse dixit : cognovērat enim, magnam partē equitātis ab iis aliquot diebus ante praedandi frumentandique caussa ad Ambivaritos trans Mosā missam. Hos exspectari equites atque eius rei caussa mōram interpōni, arbitrabatur.

10. Mosā profliūt ex monte Vosēgo, qui est in finibus Lingōnum, et, parte quadam ex Rheno recepta quae appellatur Vahālis, insulam efficit Batāvorum, neque longius ab eo milibus passuum LXXX in Oceānum transit. Rhēnus autem oritur ex Lepontiis, quī Alpes incolunt, et longo spatio per fines Sarūnetium, Helvetiorum, Sequanorum, Mediomatricorum, Tribu-  
corum, Trevirorum citatus fertur et, ubi Oceāno appropinquat, in plures diffliūt partes, multis ingentibusque insulis effectis, quarum pars magna a feris barbārisque nationibus incolitur, ex quibus sunt, qui<sup>23</sup> piscibus atque ovis avium vivēre existimantur, multisque capitibus<sup>24</sup> in Oceānum influit.

11. Caesar quū ab hoste non amplius passuum XII milibus abesset, ut erat constitutum, ad eum legātī revertuntur : qui, in itinēre congressi, magnopēre, ne longius progredērēt, orabant. Quū id non impetrassent, petebant, uti ad eos equites, qui<sup>25</sup> agmen antecessissent, praemitteret, eosque pugna prohibēret ; sibi que uti potestatem faceret, in Ubios legatos mittendi : quorum si Princīpes ac senātus sibi iureiurando fidem fecisset, ea conditiōe, quae a Caesāre ferretur, se usuros ostendēbant :<sup>26</sup> ad has res conficiendas sibi tridui spatium daret. Haec omnia Caesar eodem illo pertinēre arbitrabatur, ut, tridui mora interposita, equites eorum, qui abessent,<sup>27</sup> reverterentur : tamen sese non longius milibus passuum quatuor aquationis caussā processurum eo die dixit : huc postēro die quam frequentissimi convenirent, ut de eorum postulātis cognoscēret. Intērim ad Praefectos, qui cum omni equitātū antecesserant, mittit, qui<sup>28</sup> nunciārent, ne hostes proelio laces-

23. *qui piscibus—existimantur.* Here *qui* after *sunt* does not govern the subjunctive, since the relative clause forms the subject or nominative to the verb *sunt*.

24. *capitibus*, i. e. ostiis, mouths.

25. *Ad eos equites, qui agmen antecessissent.* When *qui* combines with its signification as a relative, or when the preceding clause implies a force equal to *so that*, *such that*, *the man to*, *such a man as*, &c., it requires the subjunctive.

26. *ea conditiōe—ostendebant.* They said that they would embrace such terms as were offered by Caesar. See B. IV. c. 8.

27. *eorum, qui abessent*, that such of their cavalry as were absent. See Note 25.

28. *qui* is here equivalent to *ut illi*.

sērent et, si ipsi lacesserentur, sustinērent, quoad ipse cum exercitū propius accessisset.

12. At hostes, ubi primum nostros equites conspexerunt, quorum erat quinque milium numerus, quum ipsi non amplius DCCC equites haberent, quod ii, qui frumentandi caussa ierant trans Mosam; nondum redierant, nihil timentibus nostris, quod legati eorum paullo ante a Caesare discesserant, atque is dies induciis erat ab eis petitus, impetu facto, celeriter nostros perturbaverunt. Rursus<sup>29</sup> resistentibus nostris, consuetudine sua ad pedes desiluērunt, subfossisque equis<sup>30</sup> compluribusque nostris deiectis, reliquos in fugam coniecērunt atque ita perterritos egerunt, ut non prius fuga desisterent quam in conspectum agminis nostri venissent. In eo proelio ex equitibus nostris interficiuntur quatuor et septuaginta, in his vir fortissimus, Piso, Aquitanus, amplissimo genere natus, cuius avus in civitate sua regnum obtinuerat, amicus ab Senatu nostro appellatus. Hic quum fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit; ipso equo vulnerato deiectus, quoad potuit, fortissime restitit. Quum circumventus, multis vulneribus acceptis, cecidisset, atque id frater, qui iam proelio excesserat, procul animum advertisset, incitato equo se hostibus obtulit atque interfectus est.

13. Hoc facto proelio, Caesar neque iam sibi legatos audirendos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur ab his, qui<sup>31</sup> per dolum atque insidias, petita pace, ultro bellum intulissent: exspectare vero, dum hostium copiae auferentur equitatusque reverteretur, summae dementiae esse iudicabat et, cognita Gallorum infirmitate, quantum iam apud eos<sup>32</sup> hostes uno proelio auctoritatis essent consecuti, sentiebat: quibus ad consilia capienda nihil spatii dandum existimabat. His constitutis rebus et consilio cum Legatis et Quaestore communicato, ne quem diem pugnae praetermitteret, opportunissima res accidit, quod postridie eius diei mane eadem et perfidia et simulatione usi Germani, frequentes, omnibus principibus maioribusque natu adhibitis, ad eum in castra venerunt; simul<sup>33</sup> ut dicebatur, sui purgandi caussa, quod contra, atque esset dictum et ipsi petissent, proelium pridie commississent; simul<sup>34</sup> ut, si quid possent, de induciis fallendo impetrarent.

29. Rursus, i. e. porro or vicissim.

30. equis, sc. Romanorum.

31. ab his, qui—intulissent. See above, note 25.

32. apud eos (Gallos) hostes (Caesaris, i. e. Germani).

33. simul—simul, both—and.

34. si quid possent, if it were possible.

Quos sibi Caesar oblatos gavisus, illos retinēri iussit; ipse omnes copias castris eduxit equitatumque, quod recenti proelio perterritum esse existimabat, agmen subsequi iussit.

14. Acie triplici instituta<sup>35</sup> et celeriter VIII milium itinere confecto, prius ad hostium castra pervenit, quam, quid ageretur, Germani sentire possent. Qui, omnibus rebus subito perterriti et celeritate adventus nostri et discessu suorum, neque consilii habendi, neque arma capiendi spatio dato, perturbantur, copiasne adversus hostem educere, an castra defendere, an fuga salutem petere, praestarent. Quorum timor quum fremitu et concursu significaretur, milites nostri, pristini<sup>36</sup> diei perfidia incitati, in castra irruerunt. Quorum qui celeriter arma capere potuerunt, paullisper nostris restiterunt atque inter carros impedimentaue proelium commiserunt: at reliqua multitudo puerorum mulierumque (nam cum omnibus suis domo excesserant, Rhenumque transierant) passim fugere coepit; ad quos consectandos Caesar equitatum misit.

15. Germani, post tergum clamore audito, quum suos interfici viderent, armis abiectis signisque militaribus relictis, se ex castris eiecerunt; et, quum ad confluentem Mosae et Rheni pervenissent, reliqua fuga desperata, magno numero interfecto, reliqui se in flumen praecipitaverunt atque ibi timore, lassitudine, vi fluminis oppressi perierunt. Nostri ad unum omnes incolumes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli timore, quum hostium numerus capitum CDXXX milium fuisset, se in castra receperunt. Caesar his, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit: illi supplicia cruciatusque Gallorum veriti, quorum agros vexaverant, remanere se apud eum velle dixerunt: His Caesar libertatem concessit.

16. Germanico bello confecto, multis de causis Caesar statuit, sibi Rhenum esse transeundum: quarum illa fuit iustissima, quod, quum videret, Germanos tam facile impelli, ut in Galliam venirent, suis quoque rebus eos timere voluit, quum intellegent, et posse et audere Populi Romani exercitum Rhenum transire. Accessit etiam,<sup>37</sup> quod illa pars equitatus Usipetum et Tenchtherorum, quam supra commemoravi<sup>38</sup> praedandi frumentandique caussa Mosam transisse, neque proelio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sigamborum receperat seque cum iis coniunxerat.

35. *Acie instituta*. Some read *instructa*: see B. III. c. 24.

36. *pristini*, i. e. pridiani.

37. *Accessit etiam*, moreover, besides.

38. *supra commemoravi*. See B. IV. c. 12.

Ad quos quum Caesar nuncios misisset, qui<sup>39</sup> postularent, eos, qui sibi Galliaeque bellum intulissent,<sup>40</sup> sibi dederent, responderunt: Populi Romani imperium Rhenum finire: si, se invito Germanos in Galliam transire, non aequum existimaret, cur<sup>41</sup> sui quidquam esse imperii aut potestatis trans Rhenum postularet? Ubii autem, qui uni ex transrhenanis ad Caesarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant, ut sibi auxilium ferret, quod graviter ab Suevis premerentur; vel, si id facere occupationibus reipublicae prohiberetur, exercitum modo Rhenum transporteret: id sibi ad auxilium spemque reliqui temporis satis futurum: tantum esse nomen atque opinionem eius exercitus, Ariovisto pulso et hoc novissimo proelio facto, etiam ad ultimas Germanorum nationes, uti opinione et amicitia Populi Romani tuti esse possint. Navium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur.

17. Caesar his de causis, quas commemoravi, Rhenum transire decreverat; sed navibus transire, neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suae neque Populi Romani dignitatis esse statuebat. Itaque, etsi summa difficultas faciendi pontis proponebatur propter latitudinem, rapiditatem altitudinemque fluminis, tamen id sibi contendendum, aut aliter non transducendum exercitum, existimabat. Rationem pontis hanc instituit. Tigna bina sesquipedalia, paulum ab imo praecuta, dimensa ad altitudinem fluminis, intervallo pedum duorum inter se iungebat.<sup>42</sup> Haec quum machinationibus immissa in flumen defixerat fistucisque<sup>43</sup> adegerat, non publicae<sup>44</sup> modo directa ad perpendiculum, sed prona ac fastigata, ut secundum naturam fluminis procumbèrent; iis item contraria bina, ad eundem modum iuncta, intervallo pedum quadragenum, ab inferiore parte,<sup>45</sup> contra vim atque impetum fluminis conversa statuebat. Haec utraque<sup>46</sup> insuper bipedalibus trabibus

39. qui postularent. Qui is here equivalent to *ut illi*.

40. eos qui—intulissent. See above, note 25.

41. The construction is, *cur postularet quidquam imperii aut potestatis esse sui*, &c.

42. inter se iungebat, he joined together.

43. fistucis, with mallets. These were large blocks of wood or iron, lifted up and let down with force on stakes or piles to force them into the ground.

44. non publicae—procumbèrent, not perpendicular after the manner of a stake or pile, but slanting, so as to incline along the course of the river.

45. ab inferiore parte, sc. fluminis—conversa, on the lower part of the river, and inclined contrary to its course.

46. Haec utraque, both these, (beams which were fixed in an inclining posture on the higher and lower part of the river).



*immissis*, quantum eorum tignorum iunctura<sup>47</sup> distabat, binis utrimque fibulis<sup>48</sup> ab extrēma parte, distinebantur :<sup>49</sup> quibus disclusis atque in contrariam partem revinctis,<sup>50</sup> tanta ei operis firmitudo atque ea rerum natura, ut, quo maior aquae se incitavisset, hoc artius illigata tenerentur. Haec directae materiae iniecta contexebantur et longius cratibusque consternebantur : ac nihilo secius publicae<sup>51</sup> et ad inferiorem partem fluminis oblique agebantur, quae, pro pariete subiectae et cum omni opere coniunctae, vim fluminis exciperent et aliae item supra pontem mediocri spatio, ut, si arborum trunci sive naves deliciendi operis<sup>52</sup> essent a barbaris missis his defensoribus earum rerum vis minueretur, neu nocerent.

18. Diebus decent, quibus materia coepta erat comporta omni opere effecto, exercitus transducitur. Caesar, ad utraque partem pontis firmo praesidio relicto, in fines Sigamborum<sup>53</sup> contendit. Intērim a compluribus civitatibus ad eum legati veniunt, quibus pacem atque amicitiam petentibus liberaliter respondit obsidesque ad se adduci iubet. At Sigabri ex eo tempore, quo pons institui coeptus est, fuga commota, hortantibus iis, quos ex Tenchthēris atque Usipetilibus apud se habebant, finibus suis excesserant, suaeque omnia portaverant, seque in solitudinem ac silvas abdidērunt.

19. Caesar, paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus vicis aedificiisque incensis frumentisque succensis, se in fines Ubiorum recepit,<sup>55</sup> atque iis auxilium suum pollicetur si ab Suevis premerentur; haec ab iis cognovit : Suevos, per eamque per exploratores pontem fieri comperissent, in suo concilio habito, nuncios in omnes partes dimisisse, uti oppidis demigrarent, liberos, uxores suaeque omnia in silvas deponerent atque omnes, qui arma ferre possent, unum in

47. *iunctura*, the distance between one row of beams and the other or the width of the bridge.

48. *binis utrimque fibulis ab extrēma parte*, by two braces on the sides of the two beams (*binā ligna*) at the extremity.

49. *distinebantur*, they were kept apart by the beams forming floor of the bridge (*bipedalibus trabibus*).

50. *quibus disclusis—revinctis*, these beams being kept apart and bound fast by braces placed on both sides.

51. *Haec*, the whole work.

52. *publicae*. These were *stakes*, acting as piers to strengthen beams which supported the bridge (*igna binā sesquipedalīa*.)

53. *deliciendi operis*, st. *causa*.

54. *in fines Sigambrorum*. The German cavalry had gone thither. See B. IV. c. 16.

55. *se in fines Ubiorum recepit*. The cause of this visit to the Ubians may be learned, B. IV. c. 16.

cum convenirent : hunc esse delectum medium fere regionum earum, quas Suevi obtinebant : hic Romanorum adventum expectare atque ibi decertare constituisse. Quod ubi Caesar compërit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum causa transducere exercitum constituerat, ut Germanis metum inieceret, ut Sigambros ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret, diebus omnino X et VIII trans Rhenum consumtis, satis et ad laudem et ad utilitatem profectum arbitratus, se in Galliam recepit<sup>56</sup> pontemque rescidit.

20. Exigua parte aestatis reliqua, Caesar, etsi in his locis, quod omnis Gallia ad septentriones vergit, maturæ sunt hiemes, tamen in Britanniam proficisci contendit, quod omnibus fere Gallicis bellis hostibus nostris inde subministrata auxilia intellegebat : et, si tempus anni ad bellum gerendum deficeret, tamen magno sibi usui fore arbitratur, si modo insulam adisset, genus hominum perspexisset, loca, portus, aditus cognovisset : quae omnia fere Gallis erant incognita. Neque enim temere praeter mercatores illo adit quisquam, neque iis ipsis quidquam, praeter oram maritimam atque eas regiones, quae sunt contra Gallias, notum est. Itaque, evocatis ad se undique mercatoribus, neque quanta esset insulae magnitudo, neque quae aut quantae nationes incolerent, neque quem usum belli haberent, aut quibus institutis uterentur, neque qui essent ad maiorum navium multitudinem, idonei portus, reperire poterat.

21. Ad haec cognoscenda, prius quam periculum faceret, idoneum esse arbitratus C. Volusenum, cum navi longa<sup>57</sup> praemittit. Huic mandat, uti, exploratis omnibus rebus, ad se quam primum revertatur : ipse cum omnibus copiis in Morinos proficiscitur, quod inde erat brevissimus in Britanniam transiectus. Huc naves undique ex finitimis regionibus et, quam superiore aestate ad Veneticum bellum fecerat,<sup>58</sup> classem iubet convenire. Interim, consilio eius cognito et per mercatores perlato ad Britannos, a compluribus eius insulae civitatibus ad eum legati veniunt, qui<sup>59</sup> polliceantur obsides dare<sup>60</sup> atque imperio Populi Romani obtemperare. Qui-

56. *se in Galliam recepit.* This sudden resolution of Caesar betrays fear, and shows that he durst not engage with the Suevi.

57. *navi longa*, a ship of war, a galley. A ship for carrying merchandise was called *navis oneraria*.

58. *ad Veneticum bellum fecerat.* See B. III. c. 9.

59. *qui* is here equivalent to *ut illi*.

60. *obsides dare.* The present is here used for the future. See B. II. c. 32; & B. VII. c. 14.

his auditis liberaliter pollicitus hortatusque, ut in ea sententia permanerent, eos domum remittit et cum his una Commium, quem ipse, Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat, cuius et virtutem et consilium probabat et quem sibi fidem arbitrabatur, cuiusque auctoritas in iis regionibus magni habebatur, mittit. Huic imperat, quas possit,<sup>61</sup> adeat civitates horteturque, ut Populi Romani fidem sequantur; seque celeriter eo venturum nunciet. Volusenus, perspectis regionibus, quantum<sup>62</sup> ei facultatis dari potuit, qui navi egrēdi ac se barbaris committere non auderet, quinto die ad Caesarem revertitur; quaeque ibi perspexisset, renunciat.

22. Dum in his locis Caesar navium parandarum causa moratur, ex magna parte Morinorum ad eum legati venerunt, qui<sup>63</sup> se de superioris temporis consilio excusarent, quod homines barbari et nostrae consuetudinis imperiti bellum Populo Romano fecissent, seque ea, quae imperasset, facturos pollicerentur. Hoc sibi satis opportune Caesar accidisse arbitratus, quod neque post tergum hostem relinquere volebat, neque belli gerendi propter anni tempus facultatem habebat, neque has<sup>64</sup> tantularum rerum occupationes sibi Britanniae anteponendas iudicabat, magnum his obsidum numerum imperat. Quibus adductis, eos in fidem recepit. Navibus circiter LXXX onerariis coactis<sup>65</sup> contractisque, quot satis esse ad duas transportandas legiones existimabat, quidquid praeterea navium longarum habebat, Quaestori, Legatis Praefectisque distribuit. Huc accedebant XVIII onerariae naves, quae ex eo loco ab milibus passuum VIII vento tenebantur, quo minus in eundem portum pervenire possent. Has equitibus distribuit; reliquum exercitum Q. Titurio Sabino et L. Aurunculeio Cottae, Legatis, in Menapios atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, deducendum

61. *quas possit, adeat civitates*, to go to such states as he could. When *qui* combines with its signification as a relative, or when the preceding clause implies a force equal to *so that, such that, the man to, such a man as, &c.* it requires the subjunctive.

62. *quantum ei*—*qui*, as far as opportunity could be given to such a man as, &c. For the construction of *auderet* and *perspexisset*, in the subjunctive, see note 61 above.

63. *qui* is here equivalent to *ut illi*.

64. *has tantularum rerum occupationes*, these engagements in such trifling affairs.

65. *coactis*. This word refers to the whole of the ships which he had collected; and *contractis* only refers to those which he had selected from the whole, and had ordered to be applied to the transportation of the two legions.

dedit. P. Sulpitium Rufum, Legatum, cum eo praesidiæ, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere iussit.

23. His constitutis rebus, nactus idoneam ad navigandum tempestatem, tertia fere vigilia<sup>66</sup> solvit equitesque in ulteriorem portum<sup>67</sup> progredi et naves conscendere et se sequi iussit: a quibus quum id paullo tardius esset administratum, ipse hora<sup>68</sup> diæ circiter quarta cum primis navibus Britanniam attigit atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. Cuius loci hæc erat natura: adeo montibus angustis mare continebatur,<sup>69</sup> uti ex locis superioribus in litus telum adici posset. Hunc ad egrediendum<sup>70</sup> nequâquam idoneum arbitratus locum, dum reliquæ naves eo convenirent, ad horam nonam in ancoris expectavit. Intèrim Legatis Tribûnisque militum convocatis, et quæ ex Volusæne cognosset, et quæ fieri vellet, ostendit monuitque,<sup>71</sup> (ut rei militaris ratio, maxime ut maritimæ res postulerent, ut quæ celèrem atque instabilem motum haberent), ad nutum et ad tempus omnes res ab iis administrarentur. His dimissis et ventum et aestum uno tempore nactus secundum, dato signo et sublatis ancoris, circiter milia passuum VII ab eo loco progressus, aperto ac plano litore<sup>72</sup> naves constituit.

24. At barbâri, consilio Romanorum cognito, praemisso equitatu et essedariis,<sup>73</sup> quo plerumque genere in proeliis uti consueverunt, reliquis copiis subsecuti, nostros navibus egrèdi prohibebant. Erat ob has causas summa difficultas, quod naves propter magnitudinem, nisi in alto, constitui non poterant; militibus autem ignotis locis, impeditis manibus, magno et gravi armorum onere oppressis, simul et de navibus de-

66. *tertia fere vigilia solvit.* The hours of the day or night were divided into four watches (*vigiliae*) of three hours each, beginning at sunrise or sun-set. The harbour from which the Romans sailed was Itius or Iccius, as we learn in B. V. c. 2.

67. *in ulteriorem portum.* This afterwards in c. 28, is called *superior*, lying to the east of Itius; to which is opposed *inferior*, c. 36, lying to the west of the same place.

68. *hora quarta.* This is about ten o'clock in the morning.

69. *adeo mare continebatur,* the sea is so bounded all around by steep mountains or cliffs.

70. *ad egrediendum* (navibus), for going out of the ships, for landing.

71. *monuit—administrarentur,* he admonished them, that all things should be executed by them at the word of command (*ad nutum*), and as the time should require (*ad tempus*), according as the nature of the military art and especially naval affairs warranted, for (ut) the least delay might alter the face of things (*quæ celerem atque instabilem motum haberent*).

72. *aperto ac plano litore.* D'Anville shows that the place where Caesar landed was *Lemanis Portus*, or *Lymne*, a little below Dover. He set out from the *Portus Itius* in Gaul, a little south of Calais.

73. *essedariis.* See B. IV. c. 33.

sciendum et in fluctibus consistendum et cum hostibus erat pugnandum : quum illi<sup>74</sup> aut ex arido, aut paululum in aquam progressi, omnibus membris expediti, notissimis locis audacter tela conicerent et equos insuectos incitarent. Quibus rebus nostri perterriti, atque huius omnino generis pugnae imperiti, non eadem alacritate ac studio, quo in pedestribus uti proeliis consueverant, nitebantur.

25. Quod ubi Caesar animum advertit, naves longas, quarum et species erat barbaris inusitatio et motus ad usum expeditior, paulum removeri ab onerariis navibus et remis incitari et ad latus apertum hostium constitui, atque inde fundis, sagittis, tormentis, hostes propehi ac submoveri iussit : quae res magno usui nostris fuit. Nam et navium figura et remorum mota et inusitatio genere tormentorum permoti barbari constitērunt, ac paulum modo pedem retulerunt. Atque nostris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris, qui decimae legionis aquilam<sup>75</sup> ferebat, contestatus Deos, ut ea res legioni feliciter eveniret : Desilite, inquit, commilitōnes, nisi vultis aquilam hostibus prodere : ego certamen reipublicae atque imperatōri officium praestitero. Hoc quum magna voce dixisset, ex navi se proiecit atque in hostes aquilam ferre coepit. Tum nostri, cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur, universi ex navi desiluērunt : hos item alii ex proximis navibus quum conspexissent, subsecuti hostibus appropinquāunt.

26. Fugatum est ab utrisque acriter ; nostri tamen, quod neque ordines servare, neque firmiter insistere, neque signa subsequi poterant, atque alius alia ex navi, quibuscumque signis occurrerat, se aggregabat, magno opere perturbabantur. Hostes vero, notis omnibus vadis, ubi ex litore aliquos singulares ex navi egredientes conspexerant, incitatis equis impeditos aderiebantur : plures paucos circumstiebant : alii ab latere aperto in universos tela coniciebant. Quod quum animam advertisset Caesar, scaphas<sup>76</sup> longarum navium, item speculatoria navigia militibus compleri iussit et, quos laborantes conspexerat, iis subsidia submittebat. Nostri, simul in arido constitērunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt atque eos in fugam dederunt neque longius prosequi poterunt, quod equites cursum tenere<sup>76</sup> atque insulam capere non potuerant. Hoc unum ad pristinam fortunam Caesari defuit.

74. quum illi, i. e. Britannii.

75. aquilam. A silver eagle, with expanded wings, on the top of a spear, sometimes holding a thunderbolt in its claws, with the figure of a small chapel above it, was the common standard of the legion.

76. equites cursum tenere non poterant, i. e. the cavalry, which Caesar

27. Hostes proelio superati, simul atque se ex fuga receperunt, statim ad Caesarem legatos de pace miserunt : obsides daturus, quaeque<sup>77</sup> imperasset sese facturos, polliciti sunt. Una cum his legatis Commius Atrëbas venit, quem supra demonstraveram a Caesare in Britanniam praemisum. Hunc illi e navi egressum, quum ad eos ~~peruenisset~~<sup>78</sup> imperatoris mandata perferret, comprehenderant atque in vincula coniecerant : tum, proelio facto, remisérunt et in petenda pace eius rei culpam in multitudinem contulérunt et, propter imprudentiam ut ignosceretur, petiverunt. Caesar questus, quod, quum ultro in continentem legatis missis<sup>79</sup> pacem ab se petissent, bellum sine caussa intulissent, ignoscere imprudentiae dixit obsidesque imperavit : quorum illi partem statim dederunt, partem, ex longinquiore locis arcessitam, paucis diebus sese daturus dixerunt. Interea suos remigrare in agros iusserunt principesque undique convenere et se civitatesque suas Caesari commendare coeperunt.

28. His rebus pace confirmata, post diem III, quam est in Britanniam ventum, naves XVIII, de quibus supra<sup>80</sup> demonstratum est, quae equites sustulérant,<sup>81</sup> ex superiore portu leni vento solvérunt. Quae quum appropinquarent Britanniae et ex castris viderentur, tanta tempestas subito coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset, sed aliae eodem, unde erant profectae, referrentur ; aliae ad inferiorem partem insulae, quae est propius solis occasum, magno sui cum periculo delicerentur : quae tamen, ancòris iactis quum fluctibus complerentur, necessario adversa nocte in altum provectae<sup>82</sup> continentem petierunt.

29. Eadem nocte accidit, ut esset luna plena, qui dies maritimos aestus maximos in Oceano efficere consuevit : nostrisque id erat incognitum. Ita uno tempore et longas

---

had ordered to follow him, (c. 23.) being scattered by a storm and carried elsewhere, could not follow, (B. IV. c. 28). For *tenere cursum* is said of those who sail with a fair wind, and arrive whither they are bound.

77. *quae*, such things as, &c. When *qui* combines with its signification as a relative, or when the preceding clause implies a force equal to *so that*, *such that*, *the man to*, *such a man as*, &c. it requires the subjunctive.

78. *oratoris modo*, with the name and authority of an ambassador. The injury consisted in this, that the Britons had seized a Roman ambassador.

79. *ultro legatis missis*. See B. IV. c. 21.—*Continens*, i. e. *Gallia*.

80. *supra*. See B. IV. c. 23.

81. *quae equites sustulerant*, which had taken on board cavalry.

82. *adversa nocte in altum provectae*, having gone to sea during a tempestuous night.

naves, quibus Caesar exercitum transportandum curaverat, quasque in aridum subduxerat, aestus complebat; et onerarias, quae ad ancōras erant deligatae, tempestas adfligebat; neque ulla nostris facultas aut administrandi, aut auxiliandi, dabatur. Compluribus navibus fractis, reliquae quum essent, funibus, ancōris reliquisque armamentis amissis, ad navigandum inutiles, magna, id quod necesse erat accidere, totius exercitus perturbatio facta est: neque enim naves erant aliae, quibus reportari possent; et omnia deerant, quae ad reficiendas eas usui sunt et, quod omnibus constabat, hiemari in Gallia oportere, frumentum his in locis in hiemem provisum non erat.

30. Quibus rebus cognitis, principes Britanniae, qui post proelium factum ad ea, quae iusserat Caesar, facienda convenērunt, inter se collocuti, quum equites et naves et frumentum Romanis deesse intellegērent et paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscērent, quae hoc erant etiam angustiora, quod sine impedimentis Caesar legiones transportaverat, optimum factu esse duxerunt, rebellionē facta, frumento comēatuque nostros prohibere et rem in hiemem producere, quod, iis superatis, aut reditu interclusis, neminem postea belli inferendi causā in Britanniam transiturum confidebant.

31. Itaque, rursus coniuratione facta, paullatim ex castris discedere ac suos clam ex agris deducere coeperunt. At Caesar, etsi nondum eorum consilia cognoverat, tamen et ex eventu navium suarum et ex eo, quod obsides dare intermiserant, fore id, quod accidit, suspicabatur. Itaque ad omnes casus subsidia comparabat:<sup>83</sup> nam et frumentum ex agris quotidie in castra conferebat et, quae<sup>84</sup> gravissime adflictae erant naves, earum materia atque aere<sup>85</sup> ad reliquas reficiendas utebatur et, quae ad eas res erant usui, ex continenti comportari iubebat. Itaque, quum id summo studio a militibus administraretur, duodēcim navibus amissis, reliquis ut navigari commode posset, effecit.

32. Dum ea geruntur, legione ex consuetudine una frumentatum missa, quae appellabatur septima, neque ulla ad

83. *ad omnes casus comparabat*, he prepared resources for all contingencies.

84. *quae gravissime adflictae erant naves, earum materia atque aere utebatur* is used for *utebatur materia atque aere navium, quae gravissime, &c.* The relative often takes with it the substantive with which it should agree, and becomes a mere adjective. In writing Latin this usage deserves much to be imitated.

85. *aere*. Brass was then used for covering the beaks of ships of war; hence they received the name of *aeratae*.

id tempus belli suspiciōne interposita, quum pars hominum<sup>86</sup> in agris remaneret, pars etiam in castra ventitaret, ii, qui portis castrorum in statione erant, Caesari renunciarunt, pulverem maiorem, quam consuetudo ferret,<sup>87</sup> in ea parte videri, quam in partem legio iter fecisset. Caesar id, quod erat, suspicatus, aliquid novi a barbaris initum consilii, cohortes, quae in stationibus erant, secum in eam partem proficisci, duas ex reliquis in stationem succedere, reliquas armari et confestim sese subsequi iussit. Quum paullo longius a castris processisset, suos ab hostibus premi atque aegre sustinere et conferta legione ex omnibus partibus tela conici, animum advertit. Nam quod, omni ex reliquis partibus demesso frumento, pars una erat reliqua, suspicati hostes, huc nostros esse venturos, noctu in silvis delituerant: tum dispersos, depositis armis, in metendo occupatos, subito adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbaverant: simul equitatu atque essedis circumdederant.

33. Genus hoc est ex essedis<sup>88</sup> pugnae: primo per omnes partes perequitant et tela coniciunt atque ipso terrore equorum et strepitu rotarum ordines plerumque perturbant et, quum se inter equitum turmas insinuaverint, ex essedis desiliunt et pedibus proehantur. Aurigae interim paulatim ex proelio excedunt atque ita currus collocant, ut, si illi a multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. Ita<sup>89</sup> mobilitatem equitum, stabilitatem peditum, in proeliis praestant ac tantum usu quotidiano et exercitatione efficiunt, uti in declivi ac praecipiti loco incitatos equos sustinere et brevi moderari ac flectere et per temonem percurrere et in iugo insistere et inde se in currus citissime recipere consueverint.

34. Quibus rebus, perturbatis nostris novitate pugnae, tempore opportunissimo Caesar auxilium tulit: namque eius adventu hostes constituerunt, nostri se ex timore receperunt. Quo facto, ad lacessendum et ad committendum proelium

86. *pars hominum*, scilicet *Britannorum*.

87. *in agris*. The chiefs of the Britanni had ordered their men to return to the country (c. 27.) and had secretly begun again to collect them (c. 30.) Hence may be understood what is meant, that a part of the Britanni was remaining in the country.

88. *ferret*. The subjunctive is used, because found in a *reported speech*.

88. *essedis*. The *essedum* was a war-chariot, which consisted only of a seat placed on wheels for holding the soldier and the driver.

89. *Ita mobilitatem—praestant*. They (*essedarii*) thus combine the celerity of cavalry with the firmness of infantry; (of the former by being enabled to change their place of attack quickly; and of the latter by leaping from the chariot and fighting firmly in one place).



aliū esse tempus arbitratus, suo se loco continuit et, brevi tempore intermisso, in castra legiones reduxit. Dum haec geruntur, nostris omnibus occupatis, qui<sup>90</sup> erant in agris reliqui, discesserunt. Secutae sunt continuos complures dies tempestates, quae et nostros in castris continerent<sup>91</sup> et hostem a pugna prohiberent. Interim barbari nuncios in omnes partes dimiserunt paucitatemque nostrorum militum suis praedicaverunt et, quanta praedae faciendae atque in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstraverunt. His rebus celeriter magna multitudo perditatus equitatusque coacta, ad castra venerunt.

35. Caesar, etsi idem, quod superioribus diebus acciderat, fore videbat, ut, si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent; tamen nactus equites circiter triginta, quos Commius Atrēbas, de quo ante dictum est,<sup>92</sup> secum transportaverat, legiones in acie pro castris constituit. Commisso proelio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt ac terga verterunt. Quos tanto spatio secuti, quantum cursu et viribus efficere potuerunt, complures ex iis occiderunt; deinde, omnibus longe lateque afflictis incensisque, se in castra receperunt.

36. Eodem die legati, ab hostibus missi ad Caesarem de pace, venerunt. His Caesar numerum obsidum, quem antea imperaverat, duplicavit eosque in continentem adduci iussit, quod, propinqua die aequinoctii,<sup>93</sup> infirmis navibus, hiemi navigationem subiiciendam non existimabat. Ipse, idoneam tempestatem nactus, paullo post mediam noctem naves solvit, quae omnes incolumes ad continentem pervenerunt; sed ex his onerariae duae eosdem, quos reliquae, portus capere non potuerunt et paullo infra delatae sunt.

37. Quibus ex navibus quum essent expositi milites circiter CCC, atque in castra contenderent, Morini, quos Caesar, in Britanniam proficiscens, pacatos reliquerat, spe praedae adducti, primo non ita magno suorum numero circumsteterunt ac, si sese interfici nollent, arma ponere iusserunt: Quum illi orbe facto<sup>94</sup> sese defenderent, celeriter ad clamor-

90. *qui erant in agris reliqui.* These were the Britons who are mentioned above, c. 32.

91. *tempestates, quae continerent,* such tempests as confined, &c. When *qui* possesses the force of *such as*, it governs the subjunctive.

92. *dictum est.* See B. IV. c. 21 and 27.

93. *Propinqua die aequinoctii.* Since Caesar says above "*Exigua aestatis parte reliqua*," he here means the autumnal equinox, which happens in September.

94. *orbe facto.* When surrounded, the Romans often formed themselves into a round body, called *orbis* or *globus*, to face the enemy on all sides.

rem hominum circiter milia VI convenērunt. Qua re hūcīata, Caesar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit.<sup>95</sup> Intērim nostri milites impētum hostium sustinuerunt atque amplius horis quatuor fortissime pugnauerunt et, paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt. Postea vero quam equitatus noster in conspectum venit, hostes abiectis armis terga vertērunt magnusque eorum numerus est occisus.

38. Caesar postēro die T. Labiēnum Legātum cum iis legionibus, quas ex Britannia reducerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. Qui quum propter siccitates paludum, quo se recipērent, non haberent, quo perfugio superiore anno fuerant usi, omnes fere in potestatem Labiēni venerunt. At Q. Titurius et L. Cotta, Legāti, qui in Menapiorum fines legiones duxerant,<sup>96</sup> omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, aedificiis incensis, quod Menapii se omnes in densissimas silvas abdiderant, se ad Caesarem receperunt. Caesar in Belgis omnium legionum hiberna constituit. Eo<sup>97</sup> duae omnino civitates ex Britannia obsides miserunt, reliquae neglexerunt. His rebus gestis, ex literis Caesaris dierum XX supplicatio<sup>98</sup> a Senatu decreta est.

95. *suis auxilio misit*. *Misit* is here construed with two datives, *suis* and *auxilio*.

96. *duxerant*. See B. IV. c. 22.

97. *Eo obsides miserunt*, they sent hostages thither, i. e. to the Belgae. When Caesar therefore ordered hostages (c. 36.) to be sent to the continent, we here learn that the continent meant Gaul. Compare c. 27.

98. *supplicatio*. When a general had obtained a signal victory, a thanksgiving (*supplicatio*) was decreed by the senate to be made in all the temples.

# C. IULII CAESARIS

## COMMENTARII

### DE BELLO GALLICO.

#### LIBER QUINTUS.

##### ARGUMENTUM.

##### I. Expeditio secunda Caesaris in Britanniam.

Cap. 1. *Apparatus navium. iter Caesaris in Illyricum. Pacatio Pirustarum.* 2—3. *Adventus Caesaris in Gallia. contentiones Trevirorum compositae. Dumnorix interfectus. iter in Britanniam.* 9. *Britanni fugati.* 10. 11. *Classis Caesaris tempestate adflicta et reparata.* 12—14. *Britannias et incolarum descriptio.* 15—22. *Cassivellaunus Britanorum dux post varios casus subactus. transitus Caesaris per Tamesin. Trinobantium et complurium civitatum descriptio.* 23. *Reditus Caesaris in Galliam.*

##### II. Bellum Ambiorigis.

Cap. 24. 25. *Exercitus Romanus propter frumenti inopiam latius distributus. Tasgetius interfectus.* 26—37. *Ambiorigis et Cativolci defectio. castra Q. Titurii Sabini Legati oppugnata. Romanorum calamitas, relictis castris.* 38—43. *Hiberna Q. Ciceronis ab Eburonibus, adiunctis Nervii, oppugnata. constantia Q. Ciceronis.* 44. *Egregia virtus T. Pulsonis et L. Varenii.* 45—52. *Obsidio adventu Caesaris soluta. Belgae victi.* 53. 54. *Receptus Indutiomarus in Treviros, omisso oppugnatione T. Labieni. Hiberna Caesaris. motus in omni fere Gallia, in primis in Senonibus.*

##### III. Motus Trevirorum compressi.

Cap. 55. 56. *Motus in Treviris. Germanorum sollicitatio. Cingetorix hostis indicatus.* 57. *Munita castra Labieni.* 58. *interfectus Indutiomarus. Gallia quietior.*

LUCIO DOMITIO, APPIO CLAUDIO, COSS.<sup>1</sup> discēdens ab hibernis Caesar in Italiam,<sup>2</sup> ut quotannis facere consuevit, Legatis imperat, quos legionibus praefecerat, uti, quamplurimas possent, hieme naves aedificandas veteresque reficiendas curarent. Earum modum formamque demonstrat. Ad celeritatem<sup>3</sup> onerandi subductionesque paullo facit humiliōres, quam quibus in nostro mari<sup>4</sup> uti consuevimus; atque id eo magis, quod propter crebras commutationes aestuum minus magnos

1. *L. Dom. Ap. Cl. coss.* This was the 700th year after the building of the city.

2. *Italiam, i. e. Galliam Citeriorem*, that part of Gaul which lies in Italy.

3. *Ad celeritatem onerandi subductionesque*, &c., that they might be more quickly loaded, and more easily hauled up from the sea, he builds them lower than, &c.

4. *in nostro mari*, in the Mediterranean sea.

ibi fluctus fieri cognoverat : ad onera et ad multitudinem iumentorum transportandam paullo latiores, quam quibus in reliquis utimur maribus. Has omnes actuarias<sup>5</sup> imperat fieri, quam ad rem multum humilitas adiuvat. Ea, quae sunt usui ad armandas naves, ex Hispania apportari iubet. Ipse, conventibus Galliae citerioris peractis, in Illyricum proficiscitur, quod a Pirustis<sup>6</sup> finitimam partem Provinciae incursionibus vastari audiebat. Eo quum venisset, civitatibus milites imperat certumque in locum convenire iubet. Qua re nunciata, Pirustae legatos ad eum mittunt, qui<sup>7</sup> doceant, nihil earum rerum publico factum consilio, seseque paratos esse demonstrant,<sup>8</sup> omnibus rationibus de iniuriis satisfacere. Accepta oratione eorum, Caesar obsides imperat eosque ad certam diem adduci iubet : nisi ita fecerint, sese bello civitatem persecuturum demonstrat. His ad diem<sup>9</sup> adductis, ut imperaverat, arbitros inter civitates dat, qui<sup>10</sup> litem aestiment poenamque constituant.

2. His confectis rebus conventibusque peractis, in citeriorem Galliam revertitur atque inde ad exercitum proficiscitur. Eo quum venisset, circuitis omnibus hibernis, singulari militum studio, in summa omnium rerum inopia, circiter DC eius generis, cuius supra demonstravimus, naves et longas XXVIII invenit instructas, neque<sup>11</sup> multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent. Collaudatis militibus atque iis, qui negotio praefuerant, quid fieri velit, ostendit atque omnis ad portum Ilium<sup>12</sup> convenire iubet, quo ex portu commodissimum in Britanniam transmissum<sup>13</sup> esse cognoverat, circiter milium passuum XXX a continenti. Huic rei quod satis esse visum est militum, reliquit : ipse cum legionibus expeditis IIII et equitibus DCCC in finis Trevirorum proficiscitur, quod hi neque ad concilia veniebant, neque imperio parebant, Germanosque<sup>14</sup> transrhenanos sollicitare dicebantur.

5. *actuarins*, easily driven, light.

6. *Pirustis*. The *Pirustae* were a people of Illyricum, towards Macedonia.

7. *qui doceant*, equivalent to *ut illi doceant*.

8. *demonstrant*. The reader will here observe the change of mood from the subjunctive *doceant* to the indicative *demonstrant*.

9. *ad diem*, at the day appointed.

10. *qui—constituant*, to estimate the damage done by them, and fix the penalty.

11. *neque multum abesse ab eo, quin—possent*, and were not far from such a condition, that they could be launched, &c.

12. *portum Ilium*. Compare B. IV. c. 23.

13. *transmissum*. Some read thus, in Britanniam transiectum esse cognoverat circiter milia passuum XXX transmissum a continenti.

14. *Germanosque*, &c., and were soliciting the Germans on the other side of the Rhine to pass that river.

3. Haec civitas longe plurimum totius Galliae equitatu valet magnasque habet copias peditum, Rhenumque, ut supra demonstravimus, tangit. In ea civitate duo de principatu inter se contendebant, Indutiomarus et Cingetorix : ex quibus alter, simul atque de Caesaris legionumque adventu cognitum est, ad eum venit ; se suosque omnes in officio futuros neque ab amicitia Populi Romani defecturos confirmavit ; quaeque<sup>15</sup> in Treviris gererentur, ostendit. At Indutiomarus equitatum peditatumque cogere, iisque, qui per aetatem in armis esse non poterant, in silvam Arduennam<sup>16</sup> abditis, quae ingenti magnitudine per medios fines Trevirorum a flumine Rheno ad initium Remorum pertinet, bellum parare instituit. Sed postea quam nonnulli Principes ex ea civitate, et familiaritate Cingetorigis adducti et adventu nostri exercitus perterriti, ad Caesarem venerunt et de suis privatis rebus ab eo petere<sup>17</sup> coeperunt, quoniam civitati consulere non possent : Indutiomarus veritus, ne<sup>18</sup> ab omnibus desereretur legatos ad Caesarem mittit ; sese idcirco ab suis discedere atque ad eum venire, noluisse, quo facilius civitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu plebs propter imprudentiam laberetur.<sup>19</sup> Ita, quae esse civitatem in sua potestate, seque, si Caesar permitteret, ad eum in castra venturum et suas civitatisque fortunas eius fidei permissurum.

4. Caesar, etsi intellegebat, qua de causa ea dicerentur, quaeque eum res ab instituto consilio deterreret, tamen, ne aestatem in Treviris consumere cogeretur, omnibus ad Britannicum bellum rebus comparatis, Indutiomarum ad se cum ducentis obsidibus venire iussit. His adductis, in iis filio propinquisque eius omnibus, quos nominatim evocaverat, consolatus Indutiomarum hortatusque est, uti in officio permaneret : nihilo tamen secius, principibus Trevirorum ad se convocatis, hos<sup>20</sup> singillatim Cingetorigi conciliavit : quod quum merito eius ab se fieri intellegebat, tum magni interesse arbi-

15. *quae—gererentur, ostendit*, he informs him of such things as were carrying on among the Treviri.

16. *silvam Arduennam*. See B. VI. c. 29.

17. *ab eo petere*. This construction is more frequently used than *eum petere*.

18. *veritus, ne desereretur*, fearing lest he should be deserted. *Ne* after *veritus* is used affirmatively.

19. *laberetur*, should fall off, should revolt.

20. *hos singillatim, &c.*, he reconciled them individually to Cingetorix, as much in consideration of his personal merit, as because he believed that it was of importance to increase, as much as possible, the influence which this man, who had manifested so much good-will to him, possessed in his nation.

trabatur, eius auctoritatem inter suos quamplurimum valere, cuius tam egregiam in se voluntatem perspexisset. Id factum graviter tulit<sup>21</sup> Indutiomārus, suam gratiam inter suos minui, et, qui<sup>22</sup> iam ante inimico in nos animo fuisset, multo gravius hoc dolore exarsit.

5. His rebus constitutis, Caesar ad portum Itium cum legionibus pervenit. Ibi cognoscit, XL naves, quae in Belgis factae erant, tempestate reiectas, cursum tenere<sup>23</sup> non potuisse atque eodem, unde erant profectae, revertisse : reliquas paratas ad navigandum atque omnibus rebus instructas invenit. Eodem totius Galliae equitatus convenit, numero milium quatuor. Principesque omnibus ex civitatibus : ex quibus perpauco, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco secum ducere, decreverat ; quod, quum ipse abesset, motum Galliae verebatur.

6. Erat una cum ceteris Dumnōrix Aeduus, de quo ab nobis antea dictum est.<sup>24</sup> Hunc secum habere in primis constituerat, quod eum cupidum rerum novarum, cupidum imperii, magni animi, magnae inter Gallos auctoritatis, cognoverat. Accedebat huc,<sup>25</sup> quod iam in concilio Aeduorum Dumnōrix dixerat, sibi a Caesare Regnum civitatis deferri : quod dictum Aedui graviter ferebant, neque recusandi aut deprecandi<sup>26</sup> caussa legatos ad Caesarem mittere audebant. Id factum ex suis hospitibus Caesar cognoverat. Ille omnibus primo precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur ; partim, quod insuetus navigandi mare timeret ; partim, quod religionibus<sup>27</sup> sese dicere impediri. Postea quam id obstinate sibi negari vidit, omni spe impetrandi adempta, Principes Galliae sollicitare, sevocare singulos hortarique coepit, uti in continenti remanerent ; metu territare, non sine caussa fieri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur : id esse consilium Caesaris, ut, quos in conspectu Galliae interficere vereretur, hos omnes in Britanniam transductos necaret : fidem reliquis interponere,<sup>28</sup> iusiurandum poscere, ut, quod esse ex usu Gal-

21. *graviter tulit*, was grieved.

22. *qui fuisset*, because he had been, &c.. When *qui* assigns a reason, it governs the subjunctive.

23. *cursum tenere non potuisse*, could not hold on in the same direction in which they set out ; were unable to proceed on their voyage. See B. IV. c. 28.

24. *dictum est*. See B. I. c. 3.

25. *Accedebat huc*, moreover, besides, further.

26. *deprecare*, to pray that a thing may not happen.

27. *religionibus impediri*, to be hindered by the omens and auspices, or by religious obligations.

28. *fidem reliquis interponere*, he pledged his word of honour to others.

fac̃ intellexissent, commūni consilio administrarent.<sup>29</sup> Haec a compluribus ad Caesārem deferebantur.

7. Qua re cognita, Caesar, quod tantum civitatī Aeduae dignitātis triperat, coercendum atque deterrendum, quibus-cumque rebus posset, Dumnorigem statuebat; quod longius eius amentiam progrēdi videbat, prospiciendum, ne quid<sup>30</sup> sibi ac rei publicae nocere posset. Itaque dies circiter XXV in eo loco commoratus, quod corus ventus navigationem impediēbat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consuevit, dabat operam, ut in officio Dumnorigem contineret,<sup>31</sup> nihilo tamen secius omnia eius consilia cognosceret: tandem, idoneam nactus tempestatem, milites equitesque conscendere in naves iubet. At, omnium impeditis<sup>32</sup> animis, Dumnorix cum equitibus Aeduorum a castris, insciente Caesare, domum discedere coepit. Qua re nunciata, Caesar, intermissa profectione atque omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit retrahique imperat: si vim faciat neque pareat, interfici iubet: nihil hunc se absente pro sano<sup>33</sup> facturum arbitratus, qui praesentis imperium neglexisset.<sup>34</sup> Ille enim revocatus resistere ac se manu defendere suorumque fidem implorare coepit; saepe clamitans, liberum se liberaeque civitatis esse. Illi, ut erat imperatum, circumsistunt atque hominem interficiunt; at Aedui equites ad Caesarem omnes revertuntur.

8. His rebus gestis, Labieno in continente cum tribus legionibus et equitum milibus duobus relicto, ut portus tueretur et rem frumentariam provideret, quaeque in Gallia gererentur, cognosceret consiliumque pro tempore et pro re caperet, ipse cum quinque legionibus et pari numero equitum, quem in continenti relinquebat, solis occasu naves solvit et; leni Africo proventus, media circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit et, longius delatus aestu, orta luce, sub sinis-

29. *ut administrarent, quod intellexissent*, to concert such measures as they should understand, &c. When *quod* can be thus translated it is construed with the *subjunctive*. With regard to the *pluperfect*, it may be observed that it has the same relation to the *future* as the *imperfect* has to the *present*.

30. *quid*, sc. quoad, in any respect.

31. *dabat operam, ut contineret*. After a *present* or *future* tense, the *present subjunctive* is used; but after any of the *past* tenses we must generally use the *imperfect*.

32. *impeditis*, i. e. so distracted by preparations for the campaign, that they did not observe the movements of Dumnorix.

33. *pro sano*, i. e. ut sanum et sapientem, rationally.

34. *hunc—qui neglexisset*. When dependent propositions are introduced by means of *qui* in order to detail the sentiments of a person, the relative is construed with the *subjunctive*.

tra Britanniam relictam conspexit. Tum rursus, aestus commutationem secutus, remis contendit, ut eam partem insulae caperet, qua optimum esse egressum superiore aestate cognoverat. Qua in re admōdum fuit militum virtus laudanda, qui vectoriis<sup>35</sup> gravibusque navigiis, non intermisso remigandi labore, longarum navium cursum adaequarunt. Accessum est ad Britanniam omnibus navibus meridiano fere tempore: neque in eo loco hostis est visus, sed, ut postea Caesar ex captivis compertit, quum magnae manus<sup>36</sup> eo convenissent, multitudinae navium perterritae, (quae cum annōinis privatisque, quas sui quisque commōdi<sup>37</sup> fecerat, amplius DCCC uno erant visae tempore,) a litore discesserant ac se in superiora loca abdidérant.

9. Caesar, exposito exercitu et loco castris idoneo capto, ubi ex captivis cognovit, quo in loco hostium copiae condisissent, cohortibus X ad mare relictis et equitibus CCC, qui<sup>38</sup> praesidio navibus essent, de tertia vigilia ad hostes contendit, eo minus veritus navibus, quod in litore molli<sup>39</sup> atque aperto deligatas ad ancoram relinquebat; et praesidio navibus Q. Atrium praefecit. Ipse, noctu progressus milia passuum circiter XII, hostium copias conspiciatus est. Illi, equitatu atque essedis ad flumen progressi, ex loco superiore nostros prohibere et proelium committere coeperunt. Repulsi ab equitatu, se in silvas abdidērunt, locum fracti, egregie et natura et opere munitum, quem domestici belli, ut videbatur, caussa iam ante praeparaverant: nam crebris arboribus succisis omnes introitus erant praecclusi. Ipsi ex silvis rari propugnabant, nostrosque intra munitiones ingredi prohibebant. At milites legionis VII, testudine<sup>40</sup> facta et aggere ad munitiones adiecto, locum ceperunt eosque ex silvis expulerunt, paucis vulneribus acceptis. Sed eos fugientes longius Caesar prossequi vetuit, et quod loci naturam ignorabat, et quod, magna parte diei consumpta, munitioni castrorum tempus relinqui volebat.

35. *vectoriis*, vectoria navis, a ship for carrying (*vehere*) burdens, a transport.

36. *magnae manus*—*multitudine navium perterritae, quae cum annōinis privatisque*, &c. great numbers, frightened by the multitude of ships, which with those of last year, and private vessels.

37. *sui*—*commōdi*, sc. caussa, for his own convenience.

38. *qui essent*, that they might be, &c. *Qui* is here equivalent to *ut illi*.

39. *molli*, not dangerous by pointed rocks; *aperto*, not impeded by rocks or prominences; on a smooth and open shore.

40. *testudine facta et aggere ad munitiones adiecto*, covered with their bucklers, and having erected a terrace at the rampart.



10. Postridie eius diei mane tripartito milites<sup>41</sup> equitesque in expeditionem misit, ut eos, qui fugerant, persequerentur. His aliquantulum itinēris progressis, quum iam extrēmi essent in prospectu, equites a Q. Atrio ad Caesarem venerunt, qui nunciarent, superiore nocte, maxima coorta tempestate, prope omnes naves affictas atque in litore eiectas esse; quod neque ancorae funesque subsisterent,<sup>42</sup> neque nautae gubernatoresque vim pati tempestatis possent: itaque ex eo concursu navium magnum esse incommodum acceptum.

11. His rebus cognitis, Caesar legiones equitatumque revocari atque itinēre desistere iubet; ipse ad naves revertitur: eodem fere, quae ex nunciis literisque cognoverat, coram perspicit, sic ut, amissis circiter XL navibus, reliquae tamen refici posse magno negotio viderentur. Itaque ex legionibus fabros delegit<sup>43</sup> et ex continenti alios arcescari iubet; Labieno scribit, ut, quam plurimas posset, iis legionibus, quae sint apud eum, naves instituat. Ipse, etsi res<sup>44</sup> erat multae operae ac laboris, tamen commodissimum esse statuit, omnes naves subdūci et cum castris una munitione<sup>45</sup> coniungi. In his rebus circiter dies decem consumit, ne<sup>46</sup> nocturnis quidem temporibus ad<sup>47</sup> laborem militum intermissis. Subductis navibus castrisque egregie munitis, eadem copias, quas ante, praesidio navibus reliquit: ipse eodem, unde<sup>48</sup> redierat, proficiscitur. Eo quum venisset, maiores iam undique in eum locum copiae Britannorum convenerant, summa imperii bellicae administrandi communi consilio permissa Cassivelauno, cuius fines a maritimis civitatibus flumen dividit, quod appellatur Tamēsis, a mari circiter milia passuum LXXX. Huic superiore tempore cum reliquis civitatibus continentia bella intercesserant: sed nostro adventu permoti Britanni hunc toti bello imperioque praefecerant.

12. Britanniae pars interior ab iis incolitur, quos natos<sup>49</sup>

41. *milites*, i. e. pedites; infantry, (being the first sort of troops in use). Thus also *exercitus* is put for infantry, B. VII. c. 61.

42. *naves affictas esse; quod—subsisterent*. Quod requires the subjunctive when an accusative of the subject with its infinitive precedes, and this particle refers to it.

43. *delegit—iubet*. Here the tense is changed. See B. V. note 8.

44. *res*, a work.

45. *munitione*. The ships and tents were surrounded by the same wall and ditch. See B. V., c. 22.

46. *ne nocturnis quidem, ne quidem*; not even, are always separated by the word which they qualify.

47. *ad laborem mil.* See also B. V. c. 40.

48. *unde* (paulo ante ad litus et classem) *redierat*.

49. *natos in insula*, aborigines. See B. VI. c. 18.

in insula ipsa memoria proditum dicunt : maritima pars ab iis, qui praedae ac belli inferendi caussa ex Belgis transierant ; qui omnes fere iis nominibus civitatum appellantur, quibus orti ex civitatibus eo pervenerunt et bello illato ibi remanserunt atque agros colere coeperunt. Hominum est infinita multitudo creberrimaeque aedificia, fere Gallicis consimilia : pecorum magnus numerus. Utuntur aut aere, aut annulis ferreis, ad certum pondus examinatis, pro nummq. Nascitur ibi plumbum album<sup>50</sup> in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum ; sed eius exigua est copia : aere utuntur importato. Materia<sup>51</sup> cuiusque generis, ut in Gallia, est, praeter fagum atque abietem. Leporem et gallinam et anserem gustare, fas non putant ; haec tamen alunt animi voluptatibusque caussa. Loca sunt temperatiora, quam in Gallia, remissioribus frigoribus.

13. Insula natura triquetra, cuius unum latus est contra Galliam. Huius lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo fere omnes ex Gallia naves appellantur,<sup>52</sup> ad orientem solem ; inferior ad meridiem spectat. Hoc latus tenet circiter milia passuum D. Alterum vergit ad Hispaniam atque occidentem solem, qua ex parte est Hibernia, dimidio minor, ut aestimatur, quam Britannia ; sed pari spatio<sup>53</sup> transmissus, atque ex Gallia, est in Britanniam. In hoc medio cursu est insula, quae appellatur Mona ; complures praeterea minores obiectae<sup>54</sup> insulae existimantur : de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies continuos XXX sub bruma esse noctem. Nos nihil de eo percontationibus reperiebamus, nisi<sup>55</sup> certis ex aqua mensuris<sup>56</sup> breviores esse, quam in continente, noctes videbamus. Huius est longitudo lateris, ut fert illorum opinio, DCC milium. Tertium est contra septemtriones, cui parti nulla est obiecta terra ; sed eius angulus lateris maxime ad Germaniam spectat : huic milia passuum DCCC in longitudinem esse, existimatur. Ita omnis insula est in circuitu vices centum milium passuum.

14. Ex his omnibus longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt, quae regio est maritima omnis, neque multum a

50. *plumbum album*, tin.

51. *Materia*, timber or wood.

52. *appellantur*, arrive.

53. *pari spatio*—in *Britanniam*, the distance from Britain to Ireland is as great as from Gaul to Britain.

54. *objectae*, interposed, lying in the way.

55. *nisi* is used for *sed* but.

56. *certis ex aqua mensuris*, i. e. *clepsydris*, by accurate water measures, (similar to our hour-glasses).

Gallica diffèrent consuetudine. Interiōres plerique frumenta non serunt, sed lacte et carne vivunt pellibusque sunt vestiti. Omnes vero *se* Britanni vitro<sup>57</sup> inficiunt, quod caeruleum efficit colorem, atque hoc horridiōre sunt in pugna aspectu: capilloque sunt promisso atque omni parte corporis rasa, praeter caput et labrum superius. Uxores habent deni duodēnique inter se commūnes et maxime fratres cum fratribus parentesque cum libēris; sed, si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, quo primum virgo quaeque deducta est.

15. Equites hostium essedarii<sup>58</sup>que acriter proelio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt, tamen ut<sup>59</sup> nostri omnibus partibus superiores fuerint atque eos in silvas collesque compulerint: sed compluribus interfectis, cupidius insecuti, nonnullos ex suis amiserunt. At illi, intermisso spatio,<sup>60</sup> imprudentibus nostris atque occupatis in munitione castrorum, subito se ex silvis eiecerunt impetuque in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnaverunt: duabusque missis subsidio cohortibus a Caesare, atque his primis legionum duarum, quum hae, perexiguo intermisso loci spatio<sup>61</sup> inter se, constitissent, novo genere pugnae perterritis nostris, per medios audacissime perruperunt, sequē inde incolūmes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus, Tribūnus militum, interficitur. Illi, pluribus ~~missis~~ cohortibus, repelluntur.

16. Toto hoc in genere pugnae, quum sub oculis omnium ac pro castris dimicaretur, intellectum est, nostros propter gravitatem armaturae, quod<sup>62</sup> neque insēqui cedentes possent, neque ab signis discedere auderent, minus aptos esse ad huius generis hostem; equites autem magno cum periculo proelio dimicare, propterea quod illi etiam consulto plerumque cederent et, quum paullum ab legionibus nostros removissent, ex essēdis desilirent et pedibus dispari proelio contenderent. Equestris<sup>63</sup> autem proelii ratio et cedentibus et insequentibus par atque idem periculum inferebat. Accedebat<sup>64</sup> huc, ut, numquam conferti, sed rari magnisque intervallis proeliarentur stationesque dispositas haberent atque alios alii

57. *vitro*, with woad.

58. *ut*, i. e. *ita ut*.

59. *intermisso spatio*, after a short time, shortly.

60. *intermisso loci spatio*, &c. a very small distance intervening between them.

61. *nostros minus aptos esse, quod neque possent*, &c. Quod governs the subjunctive for the reason assigned in note 42.

62. *Equestris proelis*, a battle in which cavalry engaged with cavalry. It is opposed to *proelio dispari*, when infantry engaged with cavalry.

deinceps excipèrent intēgrique et recentes defatigātis succedērent.

17. Postēro die procul a castris hostes in collibus constiterunt rarique se ostendēre et lenius,<sup>63</sup> quam pridie, nostros equītes proelio lacessēre coeperunt. Sed meridie, quum Caesar pabulandi caussa tres legiones atque omnem equitatum cum C. Trebonio Legāto misisset, repente ex omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt, sic, uti ab signis legionibusque non absisterent. Nostri, acriter in eos impetu facto, repulerunt, neque finem sequendi fecerunt, quoad<sup>64</sup> subsidio confisi equītes, quum post se legiones viderent, praecipites hostes egerunt: magnoque eorum numero interfecto, neque sui colligendi, neque consistendi, aut ex essedis desiliendi facultatem dederunt. Ex hac fuga<sup>65</sup> protinus, quae undique convenerant, auxilia discesserunt: neque post id tempus umquam summis nobiscum cōpiis hostes contendērunt.

18. Caesar, cognito consilio eorum, ad flumen Tamēsin in fines Cassivellauni exercitum duxit; quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc aegre, transiri potest. Eo quum venisset, animum advertit, ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas: ripa autem erat acutis sudibus praefixis munita; eiusdemque generis sub aqua defixae sudes flumine tegebantur. His rebus cognitis a captivis perfugisque, Caesar, praemisso equitatu, confestim legiones subsequi iussit. Sed ea celeritate atque eo impetu milites ierunt, quum<sup>66</sup> capite solo ex aqua exstarent, ut hostes impetum legionum atque equitum sustinere non possent ripasque dimitterent ac se fugae mandarent.

19. Cassivellaunus, ut supra demonstravimus,<sup>67</sup> omni deposita spe contentiōnis, dimissis amplioribus copiis,<sup>68</sup> milibus circiter quatuor essedariorum relictis, itinera nostra servabat, paululumque ex via excedebat, locisque impeditis ac silvestribus sese occultabat atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat, pecora atque homines ex agris, in silvas compellebat: et, quum equitatus noster liberius praedandi vastandi-

63. *lenius*, with less alacrity.

64. *quoad*, i. e. donec, until.

65. *Ex hac fuga*, after this flight.

66. *quum capite solo ex aqua exstarent* (*milites*), though the soldiers were above the water with the head only; although their heads only were above the water.

67. *ut supra demonstravimus*. As Caesar has no where above made mention of Cassivellaunus, this expression is generally thought to refer to the next clause, and translated thus: *all hope, as we have above mentioned, being lost*, &c. See B. V. c. 17.

68. *amplioribus copiis*, the greater part of the forces.

que caussa se in agros effundēret, omnibus viis notis semitis. que essedarios ex silvis emittebat et magno cum pericūlo nostrorum equitum cum iis confligebat, atque hoc metu latius vagari prohibebat. Relinquebatur, ut neque longius ab agmine legionum discēdi Caesar pateretur et tantum in agris vastandis incendiisque faciendis hostibus noceretur, quantum labore atque itinere legionarii milites efficere poterant.

20. Interim Trinobantes, prope firmissima earum regionum civitas, ex qua Mandubratius adolescens, Caesaris fidem secutus, ad eum in continentem Galliam venerat, (cuius pater Imanuentius in ea civitate regnum obtinuerat interfectusque erat a Cassivellauno; ipse fuga mortem vitaverat) legatos ad Caesarem mittunt pollicenturque, sese ei dedituros atque imperata facturos: petunt, ut Mandubratium ab iniuria Cassivellauni defendat atque in civitatem mittat, qui<sup>69</sup> praesit imperiumque obtineat. His Caesar imperat obsides XL frumentumque exercitui Mandubratiumque ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt, obsides ad numerum frumenta<sup>70</sup>que miserunt.

21. Trinobantibus defensis atque ab omni militum iniuria prohibitis, Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibröci, Cassi, legationibus missis sese Caesari dedunt. Ab his cognoscit, non longe ex eo loco oppidum Cassivellauni abesse, silvis paludibusque munitum, quo satis magnus hominum pecorisque numerus conveniret. (Oppidum autem Britanni vocant, quum silvas impeditas<sup>71</sup> vallo atque fossa munierunt, quo incursionis hostium vitandae caussa convenire consueverunt.) Eo profiscitur cum legionibus: locum reperit egregie natura atque opere munitum; tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hostes, paullisper morati, militum nostrorum impetum non tulerunt seseque alia ex parte oppidi eiecerunt. Magnus ibi numerus pecoris repertus, multique in fuga sunt comprehensi atque interfecti.

22. Dum haec in his locis geruntur, Cassivellaunus ad Cantium, quod esse ad mare supra<sup>72</sup> demonstravimus, quibus regionibus quatuor reges praeerant, Cingetorix, Carvilius, Taximagulus, Segonax, nuncios mittit atque his imperat,<sup>73</sup> uti, coactis omnibus copiis, castra navalia de improvviso adorian<sup>74</sup>tur atque oppugnent. Ii cum ad castra venissent, nostri, eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Lugoto-

69. qui is equivalent to ut ille, i. e. Mandubratius.

70. silvas impeditas, inaccessible woods.

71. supra. See B. V. c. 13.

72. imperat. The chief command was committed to Cassivellaunus. See above, c. 11, where also mention is made of the naval camp.

rige, suos incolūmes reduxerunt. Cassivellaunus, hoc proelio nunciato, tot detrimentis, acceptis vastatis finibus, maxime etiam permotus defectione civitatum, legatos per Atrebatem<sup>73</sup> Commium de deditione ad Caesarem mittit. Caesar, quum statuisset, hiemem in continenti propter repentinos Galliae motus agere, neque multum aestatis superesset atque id facile extrahi posse<sup>74</sup> intellegeret, obsides imperat et, quid in annos singulos vectigalis Populo Romano Britannia pendere, constituit: interdicit atque imperat Cassivellauno, ne Mandubratio, neu Trinobantibus bellum faciat.

23. Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, naves invenit refectas. His deductis, quod et captivorum magnum numerum habebat, et nonnullae tempestate deperierant naves, duobus commeatibus<sup>75</sup> exercitum reportare instituit. Ac sic accidit, uti ex tanto navium numero, tot navigationibus, neque hoc, neque superiore anno, ulla omnino navis, quae milites portaret,<sup>76</sup> desideraretur: at ex iis, quae inanes ex continenti ad eum remitterentur, prioris commeatus expositis militibus, et quas postea Labienus faciendas curaverat numero LX, perpaucae locum caperent;<sup>77</sup> reliquae fere omnes reicerentur.<sup>78</sup> Quas quum aliquamdiu Caesar frustra expectasset, ne anni tempore a navigatione excluderetur, quod aequinoctium suberat, necessario angustius milites collocavit ac, summa tranquillitate consecuta, secunda nocte quum solvisset vigilia, prima luce terram attigit omnesque incolūmes naves perduxit,

24. Subductis navibus, concilioque Gallorum Samarobri-vae peracto, quod eo anno frumentum<sup>79</sup> in Gallia propter siccitates angustius provenerat, coactus est aliter, ac superioribus annis, exercitum in hibernis collocare legionesque in plures civitates distribuere: ex quibus unam in Morinos ducendam C. Fabio Legato dedit; alteram in Nervios Q. Ciceroni; tertiam in Essuos L. Roscio; quartam in Remis cum T. Labieno in confinio Trevirorum hiemare iussit; tris in

73. *Atrebatem Commium.* See B. IV. c. 21.

74. *id facile extrahi posse*, that it could easily be wasted.

75. *duobus commeatibus*, at two embarkations, or voyages.

76. *uti ex—ulla omnino navis, quae milites portaret, desideraretur.* Here *quae* governs the subjunctive *portaret*, because a subjunctive *desideraretur*, in the same period, according to the order of construction, immediately precedes, and the sentence beginning with the relative is closely connected with that verb in the subjunctive.

77. *desideraretur*, was missing, was lost.

78. *locum caperent*, reached the place.

79. *reicerentur*, sc. *cursu*, were driven from their course. This expression is opposed to *tenere cursum*. See B. IV. c. 28, and B. V. c. 6.

80. *frumentum angustius provenerat*, grain had been produced more scantily.

Belgio<sup>81</sup> collocavit : his M. Crassum, Quaestorem, et L. Munatium Plancum et C. Trebonium, Legatos, praeficit. Unam legionem, quam proxime trans Padum conscripserat, et cohortes quinque in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam ac Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis et Cativolci erant, misit. His militibus Q. Titurium Sabinum et L. Aurunculeium Cottam, Legatos, praeesse iussit. Ad hunc modum distributis legionibus, facillime inopiae frumentariae sese mederi posse existimavit : atque harum tamen omnium legionum hiberna (praeter eam, quam L. Roscio in pacatissimam et quietissimam partem ducendam dederat) milibus passuum centum continebantur. Ipse interea, quoad legiones collocasset munitaque hiberna cognovisset, in Gallia morari constituit.

25. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius, cuius maiores in sua civitate regnum obtinuerant. Huic Caesar, pro eius virtute atque in se benevolentia, quod in omnibus bellis singulari eius opera fuerat usus, maiorum locum restituerat. Tertium iam hunc annum regnantem inimici,<sup>82</sup> palam multis etiam ex civitate auctoribus, eum interfecerunt. Defertur ea res ad Caesarem. Ille veritus, quod<sup>83</sup> ad plures pertinebat, ne civitas eorum impulsu deficeret, L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci iubet ibique hiemare ; quorumque opera cognoverit Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. Interim ab omnibus Legatis Quaestoribusque, quibus legiones transdiderat, certior factus est, in hiberna perventum locumque hibernis esse munum.

26. Diebus circiter XV, quibus in hiberna ventum est, initium repentini tumultus ac defectionis ortum est ab Amborige et Cativolco : qui quum ad fines regni sui Sabino Cottaeque praesto fuissent,<sup>84</sup> frumentumque in hiberna comportavissent, Indutiomari Treviri nunciis impulsus, suos concitaverunt, subitoque oppressis lignatoribus, magna manu castra oppugnatum venerunt. Quum celeriter nostri arma cepissent vallumque adscendissent atque, una ex parte Hispanis equitibus emissis, equestri proelio superiores fuissent, desperata re,

81. *Belgio*. Belgium does not here signify all Belgic Gaul ; it comprehends only the Bellovaci (see c. 46.), Atrebatas, and Ambiani.

82. *inimici, palam multis etiam ex civitate auctoribus*, when his enemies, in concert with many of his own nation, &c.

83. *quod ad plures pertinebat*, because the plot extended to many ; or many persons were engaged in the plot.

84. *praesto fuissent, &c.*, having, at the frontiers of their kingdom, been in waiting for Sabinus and Cotta, and having brought up corn, &c.

hostes suos ab oppugnatione reducerunt. Tum suo more concitaverunt, uti aliqui ex nostris ad colloquium prodirent; habere sese, quae de re communi dicere vellent, quibus controversias minui posse sperarent.

27. Mittitur ad eos colloquendi causa C. Arpineius, eques Romanus, familiaris Q. Titurii, et Q. Iunius ex Hispania quidam, qui iam ante missu Caesaris ad Ambiorigem ventitare consueverat; apud quos Ambiorix ad hunc modum locutus est: Sese<sup>85</sup> pro Caesaris in se beneficiis plurimum<sup>86</sup> ei confiteri debere, quod eius opera stipendio liberatus esset, quod Aduaticis finitumis suis pendere consuesset: quodque ei et filius et fratris filius ab Caesare remissi essent, quos Aduatici, obsidum numero missos, apud se in servitute et catenis tenuissent: neque id, quod fecerit de oppugnatione castrorum, aut iudicio aut voluntate sua fecisse, sed coactu civitatis; suaeque esse eiusmodi imperia, ut non minus haberet iuris in se multitudo, quam ipse in multitudinem. Civitati porro hanc fuisse belli causam, quod repentinae Gallorum coniurationi resistere non potuerit: id se facile ex humilitate sua probare posse, quod non adeo sit imperitis rerum, ut suis copiis Populum Romanum se superare posse confidat: sed esse Galliae commune consilium; omnibus hibernis Caesaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio alterae<sup>87</sup> legioni subsidio venire posset: non facile Gallos Gallis negare potuisse, praesertim quum de recuperanda communi libertate consilium initum videretur. Quibus<sup>88</sup> quoniam pro pietate Caesaris; monere, orare Titurium pro hospitio, ut suae ac militum salutis consulat: magnam manum Germanorum conductam Rhenum transisse; hanc affore biduo. Ipsorum<sup>89</sup> esse consilium, velintne prius, quam finitimi sentiant, eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronem aut ad Labienum deducere, quorum alter milia passuum circiter L, alter paullo amplius ab his absit. Illud se polliceri et iureiurando confirmare, tutum iter per fines suos daturum; quod quum faciat, et civi-

85. *sese—debere*. The reader will observe that the infinitive and subjunctive are the only moods admissible in a *purely oblique narration*.

86. *plurimum confiteri*, &c. that he ought deeply to acknowledge the favours of Caesar to him; that he was under very great obligations to him.

87. *alterae*, the obsolete dative of *alter*.

88. *Quibus—satisfecerit*, whom since he had satisfied with regard to affection, that he now considered the obligations he was under, to Caesar for his kindness.

89. *Ipsorum—velintne prius*, &c., that it remained for them to deliberate, whether it would not be advisable to lead the soldiers, &c.



tāi sese consulere, quod hibernis levetur, et Caesari pro eius meritis gratiam referre. Hac oratione habita, discedit Ambiorix.

28. Arpineius et Iunius, quae audierint, ad Legatos deferunt. Illi, repentina re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, non tamen negligenda existimabant: maximeque hac re permovebantur, quod civitatem ignobilem atque humilem Eburonum sua sponte Populo Romano bellum facere ausam, vix erat credendum. Itaque ad consilium rem deferunt magna inter eos existit controversia. L. Aurunculeius compluresque Tribuni militum et primorum ordinum Centuriones<sup>90</sup> nihil temere agendum, neque ex hibernis iniussu Caesaris discedendum, existimabant: quantavis<sup>91</sup> magnas etiam copias Germanorum sustineri posse munitis hibernis, docebant: rem esse testimonio, quod primum hostium impetum, multis ultro vulneribus illatis, fortissime sustinuerint: re frumentaria non premi: interea et ex proximis hibernis et a Caesare conventura subsidia: postremo, quid esse levius aut turpius, quam, auctore hoste, de summis rebus capere consilium?

29. Contra ea Titurius, sero facturos, clamitabat, quum maiores hostium manus, adiunctis Germanis, convenissent: aut quum aliquid calamitatis in proximis hibernis esset acceptum, brevem consulendi esse occasionem: Caesarem arbitrari profectum in Italiam: neque aliter Carnutes interficiendi Tasgetii<sup>92</sup> consilium fuisse capturos, neque Eburones, si ille adesset, tanta cum contemtionem nostri ad castra venturos esse: non hostem auctorem, sed rem spectare; subesse Rhenum; magno esse Germanis dolore Ariovisti mortem et superiores nostras victorias: ardere Galliam, tot contumeliis acceptis sub Populi Romani imperium redactam, superiore gloria rei militaris extincta. Postremo, quis hoc sibi persuaderet, sine certa re Ambiorigem ad eiusmodi consilium descendisse? Suam sententiam in utramque partem esse tutam: si nil sit durius, nullo periculo ad proximam legionem perventuros; si Gallia omnis cum Germanis consentiat, unam esse in celeritate positam salutem.<sup>93</sup> Cottae quidem atque eorum, qui dissentirent, consilium quem haberet exitum? In quo si non praesens periculum, at certe longinqua obsidione fames esset pertimescenda.

90. *primorum ordinum centuriones.* See B. I. c. 41. note 131.

91. *quantavis magnas etiam, &c.*, that however great the forces of the Germans might be. Here *magnas etiam* is omitted by many, but pleonastic examples are not unfrequent in Caesar.

92. *Tasgetii.* See B. V. c. 25.

93. *unam salutem*, their only security.

30. Hac in utramque partem disputatione habita, quum a Cotta primisque ordinibus<sup>94</sup> acriter resisteretur, Vincite, inquit, si ita vultis, Sabinus, et id clariore voce, ut magna pars militum exaudiret: neque<sup>95</sup> is sum, inquit, qui gravissime ex vobis mortis periculo terrear: hi sapient, et si gravius quid acciderit, abs te rationem reposeant: qui, si per te liceat, perendino die cum proximis hibernis coniuncti, communem cum reliquis belli casum sustineant, nec reiecti et relegati longe ab ceteris aut ferro aut fame intereant.

31. Consurgitur<sup>96</sup> ex consilio; comprehendunt<sup>97</sup> utrumque et orant, ne sua dissensione et pertinacia rem in summum periculum deducant: facilem esse rem, seu maneant, seu profiscantur, si modo unum omnes sentiant ac probent; contra in dissensione nullam se salutem perspicere. Res disputatione ad mediam noctem perducitur. Tandem dat Cotta permotus manus,<sup>98</sup> superat sententia Sabini. Pronunciatur, prima luce ituros: consumitur vigiliis reliqua pars noctis, quum sua quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hibernorum relinquere coereretur. Omnia exeogitantur, quare nec sine periculo maneatur et languore militum et vigiliis periculum augeatur. Prima luce sic ex castris profiscuntur, ut quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum, longissimo agmine maximisque impedimentis<sup>99</sup>.

32. At hostes, posteaquam ex nocturno fremitu vigiliisque de profectioe eorum senserunt, collocatis insidiis bipartito<sup>100</sup> in silvis opportuno atque occulto loco, a milibus passuum circiter duobus, Romanorum adventum expectabant: et, quum se maior pars agminis in magnam convallem demisset, ex utraque parte eius vallis subito se ostenderunt, novissimosque premere et primos prohibere adscensu atque iniquissimo nostris loco proelium committere coeperunt.

94. *primis ordinibus*, i. e. Centurionibus primorum ordinum.

95. *neque is sum, qui gravissime ex vobis mortis periculo terrear*, nor am I that one among you, who fears death the most; here *qui* governs the subjunctive, which is the case when it can be translated by *so that, such that, the man to, such a man as, &c.*

96. *consurgitur*, used for *consurgunt*. An impersonal passive may be elegantly used for any person active of the same mood and tense.

97. *comprehendunt utrumque*, they catch hold of both, &c. *comprehendere aliquem*, to lay hold of the hand of any one to address him.

98. *dat Cotta permotus manus*, Cotta being prevailed on, at length, yields (*dat manus*). An expression applied to such as surrender themselves when conquered.

99. *maximis* (permultis) *impedimentis*.

100. *bipartito*, in two bodies.

33. Tum demum Titurius, ut qui<sup>101</sup> nihil ante providisset, trepidare, concursare, cohortesque disponere; haec tamen ipsa timide atque ut<sup>102</sup> eum omnia deficere viderentur: quod plerumque iis accidere consuevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. At Cotta, qui<sup>103</sup> cogitasset, haec posse in itinere accidere, atque ob eam causam profectionis auctor non fuisset, nulla in re communi salutis deerat, et in appellandis cohortandisque militibus imperatoris et in pugna militis officia praestabat. Quumque propter longitudinem agminis minus facile per se omnia obire<sup>104</sup> et, quid quoque loco faciendum esset, providere possent, iussērunt pronunciare, ut impedimenta relinquērent atque in orbem<sup>105</sup> consistērent. Quod consilium etsi in eiusmodi casu reprehendendum non est, tamen incommode accidit: nam et nostris militibus spem minuit et hostes ad pugnam alacriores effecit, quod non sine summo timore et desperatione id factum videbatur. Praeterea accidit, quod fieri necesse erat, ut vulgo milites ab signis discederent, quae quisque eorum carissima haberet, ab impedimentis petere atque abripere properaret, clamore ac fletu omnia complerentur.

34. At barbaris consilium non defuit: nam duces eorum tota acie pronunciare iussērunt, ne quis ab loco discederet: illorum esse praedam, atque illis reservari, quaecumque Romani reliquissent: proinde omnia in victoria posita existimarent. Erant<sup>106</sup> et virtute et numero pugnando pares, nostri tamen etsi ab duce et a fortuna deserebantur, tamen omnem spem salutis in virtute ponebant et, quoties quaeque cohors procurreret, ab ea parte magnus hostium numerus cadebat. Qua re animadversa, Ambiorix pronunciari iubet, ut procul tela coniciant, neu propius accedant et, quam in partem Romani impetum fecerint, cedant: levitate armorum et quotidiana exercitatione nihil iis noceri posse: rursus se ad signa recipientes insequantur.

101. *ut qui providisset*, as one who has, &c. See on this government, note 95.

102. *atque ut eum omnia deficere viderentur*, and as if all things would seem to fail him, or as a man without resources. Some here read *ei*; see B. III. c. 5.

103. *qui cogitasset*, because he had thought, &c. The relative *Qui*, when its clause is introduced to assign the reason of the action or event announced by the antecedent clause, requires the subjunctive.

104. *minus facile per se omnia abire*, and since they could less easily perform every thing themselves.

105. *in orbem*. See B. IV. c. 37.

106. *Erant et virtute et numero pugnando pares*, the enemy were a match for our men, both by their bravery and numbers.

35. Quo praecepto ab iis diligentissime observato, quum quaequam cohors ex orbe excesserat atque impetum fecerat, hostes velocissime refugiebant. Interim eam partem nudari necesse erat et ab latere aperto tela recipi. Rursus, quum in eum locum, unde erant progressi, reverti coeperant, et ab iis, qui cesserant, et ab iis, qui proximi steterant, circumveniebantur; sin autem locum tenere vellent, nec virtuti locus relinquebatur, neque ab tanta multitudine coniecta tela conferti vitare poterant. Tamen tot incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis, resistebant et, magna parte diei consumpta, quum a prima luce ad horam octavam<sup>107</sup> pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. Tum T. Balventio, qui superiori anno primum pilum<sup>108</sup> duxerat, viro forti et magnae auctoritatis, utrumque femur tragula transiit; Q. Lucanius, eiusdem ordinis, fortissime pugnans, dum circumvento filio subvenit, interficitur: L. Cotta, Legatus, omnes cohortes ordinesque adhortans, in adversum os<sup>109</sup> funda vulneratur,

36. His rebus permotus Q. Titurius, quum procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum, Cn. Pompeium, ad eum mittit, rogatum, ut sibi militibusque parcat. Ille appellatus respondit: si velit secum colloqui, licere; sperare, a multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat; ipsi vero nihil nocitum iri, inque eam rem se suam fidem interponere. Ille cum Cotta saucio communicat, si videatur, pugna ut excedant et cum Ambiorige una colloquantur: sperare, ab eo de sua ac militum salute impetrare posse. Cotta se ad armatum hostem iturum negat atque in eo constitit.<sup>110</sup>

37. Sabinus, quos in praesentia Tribunos militum circum se habebat et primorum ordinum Centuriones, se sequi iubet et, quum propius Ambiorigem accessisset, iussus arma abicere, imperatum facit, suisque, ut idem faciant, imperat. Interim, dum de conditionibus inter se agunt longiorque consulto ab Ambiorige instituitur sermo, paullatim circumventus interficitur. Tum vero suo more victoriam conclamant atque ululatum tollunt, impetuque in nostros facto, ordines perturbant. Ibi L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum, reliqui se in castra recipiunt, unde erant egressi: ex quibus L. Petrosidius aquilifer,<sup>111</sup> quum magna multitudine

107. *horam octavam.* That is, about two o'clock in the afternoon.

108. *primum pilum*, the former century of the first maniple of the Triarii.

109. *in adversum os*, on the face.

110. *constitit*, he persisted in his purpose.

111. *aquilifer.* A silver eagle, with expanded wings, on the top of a

hostium premeretur, aquilam intra vallum proiecit, ipse pro castris fortissime pugnans occiditur. Illi<sup>112</sup> aegre ad noctem oppugnationem sustinent : noctu ad unum omnes, desperata salute, se ipsi<sup>113</sup> interficiunt. Pauci ex proelio elapsi, incertis itineribus per silvas ad T. Labienum Legatum in hiberna perveniunt atque eum de rebus gestis certiores faciunt.

38. Hac victoria sublatus Ambiörix, statim cum equitatu in Aduatücos, qui erant eius regno finitümi, proficiscitur ; neque noctem neque diem intermittit peditatumque se subsequi iubet. Re demonstrata, Aduatücisque concitatis,<sup>114</sup> postero die in Nervios pervenit hortaturque, ne sui in perpetuum liberandi atque ulciscendi Romanos, pro iis, quas acceperint, iniuriis, occasionem dimittant : interfectos esse Legatos duo magnamque partem exercitus interisse demonstrat ; nihil esse negotii,<sup>115</sup> subito oppressam legionem, quae cum Cicerone hiemet, interfici ; se ad eam rem profitetur adiutorem. Facile hac oratione Nervii persuadet.

39. Itaque, confestim dimissis nunciis ad Ceutrönes, Grudüps, Leväcos, Pleumoxios, Geidunos, qui omnes sub eorum imperio sunt, quam maximas manus possunt, cogunt et de improvviso ad Ciceronis hiberna advolant, nondum ad eum fama de Titurii morte perlata. Huic quoque accidit,<sup>116</sup> quod fuit necesse, ut nonnulli milites, qui lignationis munitionisque causa in silvas discessissent, repentino equitum adventu interciperentur. His circumventis, magna manu Eburönes, Nervii, Aduatüci atque horum omnium socii et clientes, legionem oppugnare incipiunt : nostri celeriter ad arma concurrunt, vallum conscendunt. Aegre is dies sustentatur, quod<sup>117</sup> omnem spem hostes in celeritate ponebant atque, hanc adepti victoriam, in perpetuum se fore victores confidebant.

40. Mittantur ad Caesarem confestim ab Cicerone litterae, magnis propositis praemiis, si pertulissent. Obsessis omnibus viis, missi intercipiuntur. Noctu ex ea materia,<sup>118</sup> quam

---

spear, sometimes holding a thunderbolt in its claws, with the figure of a small chapel above it, was the common standard of the legion.

112. *Illi*, they, (who had retreated to the camp.)

113. *ipsi*. When *self* or *selves* relates to the nominative case, *ipse* must be used in the nominative.

114. *concitatis*, being persuaded to take the same course with him.

115. *nihil esse negotii*, that there was no difficulty ; that it was an easy matter.

116. *Huic quoque accidit*, sc. that which had lately happened to Sabinius and Cotta. See above, c. 26.

117. *quod*. This word refers to this expression understood, "the enemy fought with great alacrity because" (*quod*), &c.

118. *munitionis causa*, that they might collect materials, such as stakes (*valli* or *pali*) for fortifying their quarters.

munitionis caussa comportaverant, turres admōdum **CXX** excitantur incredibili celeritāte : quae deesse opēri videbantur, perficiuntur. Hostes postēro die, multo maioribus copiis coactis, castra oppugnant, fossam complent. Ab nostris eādem ratione, qua pridie, resistitur : hēc idem deinceps reliquis fit diebus. Nulla pars nocturni tempōris ad labōrem intermittitur : non aegris, non vulneratis, facultas quietis datur : quaecumque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur : multae praeustae sudes, magnus muralium pilorum<sup>119</sup> numērus instituitur ; turres contabulantur,<sup>120</sup> pinnae<sup>121</sup> loricaeque<sup>122</sup> ex cratibus attexuntur. Ipse Cicero, quum tenuissima valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat, ut ultro<sup>123</sup> militum concursu ac vocibus sibi parcere cogeretur.

41. Tunc duces principesque Nerviorum, qui aliquem sermōnis aditum caussamque amicitiae cum Cicerone habebant, colloqui sese velle dicunt. Facta potestate, eadem, quae Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant, omnem esse in armis Galliam, Germanos Rhenum transisse, Caesaris reliquorumque hiberna oppugnari. Addunt etiam de Sabini morte. Ambiorigem ostentant fidei faciundae caussa : errare eos dicunt, si quidquam ab his praesidii sperent, qui suis rebus diffidunt ; sese tamen hoc esse in Ciceronem Populumque Romanum animo, ut nihil nisi hiberna recūsant atque hanc inveterascere consuetudinem nolint : licēre illis incolūmibus per se ex hibernis discedere, et, quascumque in partes velint, sine metu proficisci. Cicero ad haec unum modo respondit : Non esse consuetudinem Populi Romani, ullam accipere ab hoste armato conditionem : si ab armis discedere velint, se adiutore utantur legatosque ad Caesarem mittant : sperare, pro eius iustitia, quae petierint, impetraturos.

42. Ab hac spe repulsi Nervii, vallo pedum XI et fossa pedum XV hiberna cingunt. Haec et superiorum annorum consuetudine a nostris cognoverant et, quosdam de exercitu nacti captivos, ab his docebantur : sed, nulla ferramentorum

119. *muralium pilorum*. These *pila* were used for throwing from the wall at the enemy, to prevent them from climbing into the fortification.

120. *turres contabulantur*, towers are raised and planked over, (from which the soldiers might fight.)

121. *pinnae*, battlements, i. e. small buildings, the height of a man, erected on the top of the wall, and separated by narrow spaces.

122. *lorica*, a parapet or breast-work, without spaces between as the *pinnae*.

123. *ut ultro*, &c., that at the spontaneous and urgent entreaties of the soldiery, &c.

*copia*,<sup>124</sup> quae sunt ad hunc usum idonea, gladiis cespitem circumcidere, manibus sagulisque terram exhaurire cogeantur. Qua quidem ex re hominum multitudo cognosci potuit: nam minus horis tribus milium decem in circuitu munitionem perfecerunt: reliquisque diebus turres ad altitudinem<sup>125</sup> valli, falces<sup>126</sup> testudinesque, quas iidem captivi docuerant, parare ac facere coeperunt.

43. Septimo oppugnationis die, maximo coorto vento, ferventes<sup>127</sup> fusili ex argilla glandes fundis et fervefacta iacula in casas,<sup>128</sup> quae more Gallico stramentis erant tectae, iacere coeperunt. Hae celeriter ignem comprehendunt et venti magnitudine in omnem castrorum locum distulerunt. Hostes, maximo clamore insecuti, quasi parta iam atque explorata victoria,<sup>129</sup> turres testudinesque agere et scalis vallum adscendere coeperunt. At tanta militum virtus atque ea praesentia animi fuit, ut, quum undique flamma torrerentur maximaque telorum multitudine premerentur suaeque omnia impedimenta atque omnes fortunas conflagrare intellegent, non modo<sup>130</sup> demigrandi causa de vallo decederet nemo, sed paene ne respiceret quidem quisquam; ac tum omnes acerrime fortissimeque pugnarent. Hic dies nostris longe gravissimus fuit; sed tamen hunc habuit eventum, ut eo die maximus hostium numerus vulneraretur atque interficeretur, ut se sub ipso vallo constipaverant recessumque primis ultimi non dabant. Paulum quidem intermissa flamma, et quodam loco turri<sup>131</sup> adacta et contingente vallum, tertiae cohortis Centuriones ex eo, qui stabant, loco recesserunt suosque omnes removerunt; nutu vocibusque hostes, si introire vellent, vocare coeperunt, quorum

124. *nulla—copia*. These words are in the ablative placed absolutely, instead of *propter nullam copiam*.

125. *ad altitudinem*, equal to the height.

126. *falces*. These seem to have been poles with an iron head bent in the form of a hook, and used for pulling down the walls of a fortified place.

127. *serventes fusili ex argilla glandes*, hot pellets of cast clay. The opinions on this passage are various; one is of opinion that earthen pots were filled with red-hot substances called *glandes*, which the Nervii launched at their enemies; another thinks that hot pellets of clay were thrown with slings at the Romans.

128. *casas*, the tents in the winter-quarters of the Romans.

129. *explorata victoria*, a sure victory.

130. *non modo—sed ne respiceret quidem*. See B. II. c. 17. note 53.

131. *turri adacta et contingente vallum*, the mount or turret being pushed forward close to the wall. It has been already mentioned that the turrets were erected at some distance from the wall, and were pushed forward on wheels or rollers placed below them.

progrēdi ausus est nemo. Tum ex omni parte lapidibus coniectis deturbati turrisque succensa est.

44. Erant in ea legione fortissimi viri Centuriōnes, qui iam primis ordinibus<sup>132</sup> appropinquārent, T. Pulfio et L. Varēnus. Hi perpetuas controversias inter se habebant, quānam antefēretur, omnibusque annis de loco<sup>133</sup> summis simultatibus contendebant. Ex iis Pulfio, quum acerrime ad muniōnes pugnaretur, Quid dubitas, inquit, Varēne? aut quem locum probandae virtutis tuae spectas? hic, hic dies de nostris controversiis iudicabit. Haec quum dixisset, procēdit extra muniōnes, quaque pars hostium confertissima visa est, in eam irrumpit. Ne Varēnus quidem vallo sese continet, sed omnium veritus existimatiōnem subsequitur. Tum, mediocri spatio relicto, Pulfio pilum in hostes mittit atque unum ex multitudine procurrentem transiicit, quē percusso et exanimato, hunc scutis protēgunt hostes, in illum universi tela coniiciunt neque dant regrediendi facultatem. Transfigitur scutum Pulfioni et verutum in balteo defigitur. Avertit hic casus vaginam et gladium educere copanti dextram, moratur manum; impeditum hostes circumstant. Succurrit inimicus illi Varēnus et laboranti subvenit. Ad hunc se confestim a Pulfione omnis multitudo convertit; illum veruto transfixum arbitrantur. Occursat ocuis gladio cominusque rem gerit Varēnus atque, uno interfecto, reliquos paullum propellit, dum cupidius instat, in locum deiectus inferiorem concidit. Huic rursus circumvento fert subsidium Pulfio atque ambo incolūmes, compluribus interfectis, summa cum laude sese intra munitiones recipiunt. Sic fortuna in contentione et certamine utrumque versavit, ut alter alteri inimicus auxilio salutique esset, neque diiudicari posset, uter utri virtute anteferendus videretur.

45. Quanto erat in dies gravior atque asperior oppugnatio, et maxime quod, magna parte militum confecta vulneribus, res ad paucitatem defensorum pervenerat, tanto crebriores litterae nunciique ad Caesarem mittebantur: quorum pars deprehensa in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur. Erat unus<sup>134</sup> intus Nervius, nomine Vertico, loco natus honesto, qui a prima obsidione ad Ciceronem perfugerat suamque ei fidem praestiterat. Hic servo spe libertatis magnisque persuadet praemiis, ut litteras ad Caesarem deferat. Has ille in iaculo illigatas effert et, Gallus inter Gallos sine ulla suspitione versatus, ad Caesarem pervenit. Ab eo de periculis Ciceronis legionisque cognoscitur.

132. *primis ordinibus.* See B. V. c. 30. note 94.

133. *de loco, sc. honestiore, priore.*

134. *Erat unus, for quidam.* See B. II. c. 25.



46. Caesar, acceptis littëris hora circiter undecima<sup>135</sup> diëi, statim nuncium in Bellovacos ad M. Crassum<sup>136</sup> Quaestorem mittit, cuius hiberna abërant ab eo milia passuum XXV. Iubet media nocte legiönem proficisci celeriterque ad se venire. Exiit cum nuncio Crassus. Altërum ad C. Fabium Legatum mittit, ut in Atrebatium fines legiönem adducat, qua sibi iter faciendum sciebat. Scribit Labiëno, si reipublicae commodo facere posset, cum legiöne ad fines Nerviorum veniat: reliquam partem exercitus, quod paullo abërat longius, non putat exspectandam; equites circiter quadringentos ex proximis hibernis cogit.

47. Hora circiter tertia<sup>137</sup> ab antecursoribus de Crassi adventu certior factus, eo die milia passuum viginti progreditur. Crassum Samarobriuae praeficit legiönemque ei attribuit, quod ibi impedimenta exercitus, obsides civitatum, litteras publicas frumentumque omne, quod eo tolerandae hiemis causa devexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus, in itinere cum legiöne occurrit. Labiënus, interitu Sabini et caedë cohortium cognita, quum omnes ad eum Trevirorum copiae venissent, veritus, ne, si ex hibernis fugae similem profectionem fecisset,<sup>138</sup> hostium impetum sustinere non posset, praesertim quos recenti victoria efferri sciret, littëras Caesari remittit, quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus esset: rem gestam<sup>139</sup> in Eburonibus perscribit: docet, omnes<sup>140</sup> peditatus equitatusque copias Trevirorum<sup>141</sup> tria milia passuum longe ab suis castris consedissee.

48. Caesar, consilio eius probato, etsi, opinione<sup>142</sup> trium legionum deiectus, ad duas redierat, tamen unum communis salutis auxilium in celeritate ponebat. Venit magnis itineri-

135. *hora undecima*, about five o'clock in the afternoon.

136. *ad M. Crassum*. See B. V. c. 24.

137. *Hora tertia*. As the Romans reckoned from sun-rise, *hora tertia* would be about nine o'clock in the morning.

138. *veritus, ne, si—fecisset*, afraid lest, if he *should* make. In the two expressions, *fearing lest he shall make*, and *afraid lest he should make*, the reader will observe the peculiar use of the pluperfect subjunctive in Latin, which has the same relation to the future as the imperfect has to the present. See an exemplification of this subject in Patterson's edition of Mair's Introduction, under pluperfect subjunctive, page 21.

139. *rem gestam in Eburonibus*. That is, the disaster of Sabinus and Cotta, who had wintered among the Eburones. See B. V. c. 24. and what follows that chapter.

140. *omnes peditatus equitatusque copias*. Another instance of the *pleonasm* of Caesar. See VI. c. 7. 76. 76.

141. *Trevirorum*. The Treviri were the instigators of the Eburones. See B. V. c. 26.

142. *opinio*—*redierat*, though frustrated in his hopes of having three legions, yet determined to set out with the two, because, &c.

bus in Nerviorum fines. Ibi ex captivis cognoscit, quae apud Ciceronem gerantur, quantoque in periculo res sit. Tum cuīdam ex equitibus Gallis magnis praemiis persuadet, uti ad Ciceronem epistolam defērat. Hanc Graecis<sup>143</sup> conscriptam litteris mittit, ne, intercepta epistola, nostra ab hostibus consilia cognoscantur. Si adire non possit, monet, ut tragulam cum epistola, ad amentum deligata, intra munitiones castrorum abiciat. In litteris scribit, se cum legionibus profectum celeriter affōre: hortatur, ut pristinam virtutem retineat. Gallus, periculum veritus, ut erat praeceptum, tragulam mittit. Haec casu ad turrim adhaesit, neque ab nostris biduo adversa, tertio die a quodam milite conspicitur; demta ad Ciceronem deferitur. Ille perlectam in conventu militum recitat, maximae omnes laetitia afficit. Tum fumi incendiorum procul videbantur, quae res omnem dubitationem adventus legionum expulit.

49. Galli, re cognita per exploratores, obsidionem relinquunt, ad Caesarem omnibus copiis contendunt; eae erant armatorum circiter milia LX. Cicero, data facultate, Gallum ab eodem Verticōne, quem supra demonstravimus,<sup>144</sup> repētit, qui<sup>145</sup> litteras ad Caesarem refērat: hunc admōnet, iter caute diligenterque faciat: perscribit in litteris, hostes ab se discessisse omnemque ad eum multitudinem convertisse. Quibus litteris circiter media nocte Caesar allatis suos facit certiōres, eosque ad dimicandum animo confirmat: postēro die luce prima movet castra, et circiter milia passuum quatuor progressus, trans vallem magnam et rivum multitudinem hostium conspicatur. Erat magni periculi res, cum tantis copiis iniquo loco dimicare. Tum,<sup>146</sup> quoniam liberatum obsidione Ciceronem sciebat, eoque omnino remittendum de celeritate existimabat, consēdit et, quam aequissimo potest loco, castra commūnit. Atque haec, etsi erant exigua per se, vix hominum milium VII, praesertim nullis cum impedimentis, tamen angustiis viarum,<sup>147</sup> quam maxime potest, contrāhit. eo consilio, ut in summam contemtionem hostibus veniat. Intērim,

143. *Graecis conscriptam litteris*, written in the Greek tongue. See B. I. c. 29. Though the southern parts of Gaul seem to have been acquainted with the Greek language, yet it is probable, from the expedient adopted by Caesar, that the knowledge of that tongue had not penetrated to the northern parts.

144. *demonstravimus*. See c. 45.

145: *qui*, equivalent to *ut ille*.

146. *Tum* has here the power of *ergo tum quidem*.

147. *angustiis viarum*. In a camp the different divisions of the troops were separated by intervals called *vias*. Of these there were five longwise, and three across.

speculatoribus in omnes partes dimissis, explorat, quo commodissimo itinere vallem transire possit.

50. Eo die, parvulis equestribus proeliis ad aquam factis, utrique sese suo loco continent; Galli, quod ampliōres copias, quae nondum convenērant, exspectabant; Caesar, si forte timōris simulatione hōstes in suum locum<sup>148</sup> elicere posset, ut citra vallem pro castris proelio contendēret; si id efficere non posset, ut, explorātis itineribus, minōre cum periculō vallem rivumque transiret. Prima luce hostium equitatus ad castra accēdit proeliumque cum nostris equitibus committit. Caesar consulto equites cedere sequē in castra recipere iubet; simul ex omnibus partibus castra altiōre vallo muniri portasque obstrui atque in his administrandis rebus quam maxime concurrari et cum simulatione timōris agi iubet.

51. Quibus omnibus rebus hostes invitati copias transducunt aciemque iniquo loco constituunt; nostris vero etiam de vallo deductis, propius accēdunt et tela intra munitionem ex omnibus partibus coniciunt; praeconibusque circummissis pronunciari iubent, seu quis Gallus, seu Rōmānus velit ante horam tertiam ad se transire, sine periculō licere; post id tempus non fore potestatem: ac sic nostros contempsērunt, ut, obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitem, quod ea non posse introrumpere videbantur, alii vallum manu scandere, alii fossas complere inciperent. Tum Caesar, omnibus portis eruptione facta equitatuque emissio, celeriter hostes dat in fugam, sic, uti omnino pugnandi causa resisteret nemo; magnumque ex eis numerum occidit atque omnes armis exuit.

52. Longius prosēqui veritus, quod silvae paludesque intercedēbant, neque etiam parvulo detrimento illorum locum relinqui videbat, omnibus suis incolumibus copiis, eodem die ad Ciceronem pervenit. Institutas turres, testudines munitionesque hostium admiratur: producta legione<sup>149</sup> cognoscit, non decimum quemque esse relictum militem sine vulnere. Ex his omnibus iudicat rebus, quanto cum periculo et quanta cum virtute res sint administratae: Ciceronem pro eius merito legiōnemque collaudat: Centuriones singillatim Tribunosque militum appellat, quorum egregiam fuisse virtutem testimonio Cicerōnis cognoverat. De casu Sabini et Cottae certius ex captivis cognoscit. Postero die concione habita rem gestam proponit, milites consolatur et confirmat: quod detrimentum culpa<sup>150</sup> et temeritate Legati sit acceptum, hoc

148. *in suum locum*, to his own ground, i. e. to ground favourable for himself.

149. *producta legione*, the legion being led forth; on reviewing the legion.

150. *culpa*, by the misconduct.

aequiore animo ferendum docet, quod, beneficio Deorum immortalium et virtute eorum expiato incommôdo, neque hostibus diutina laetatio, neque ipsis longior dolor relinquatur.

53. Interim ad Labiënum per Remos incredibili celeritate de victoria Caesaris fama perfertur, ut, quum ab hibernis Ciceronis abesset milia passuum circiter LX, eoque post horam nonam<sup>151</sup> diei Caesar pervenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor erirëtur, quo clamore significatio victoriae gratulatioque ab Remis Labiëno fieret. Hac fama ad Treviros<sup>152</sup> perlata, Indutiomärus, qui postero die castra Labiëni oppugnare decreverat, noctu profugit copiasque omnes in Treviros reducit. Caesar Fabiam cum legione in sua remittit hiberna, ipse cum tribus legionibus circum Samärobriam trinis hibernis<sup>153</sup> hiemare constituit et, quod tanti motus Galliae exstiterant, totam hiëmem ipse ad exercitum manere decrevit. Nam illo incommôdo de Sabini morte perlato, omnes fere Galliae civitates de bello consultabant, nuncios legationesque in omnes partes dimittebant et, quid reliqui consilii caperent atque unde initium belli fieret, explorabant nocturnaque in locis desertis concilia habebant. Neque ullum fere totius hiëmis tempus sine sollicitudine Caesaris intercessit, quin aliquem de conciliis ac motu Gallorum nuncium acciperet. In his ab L. Roscio Legato, quem legioni XIII praefecerat, certior est factus, magnas Gallorum copias earum civitatum, quae Armoricae<sup>154</sup> appellantur, oppugnandi sui caussa convenisse: neque longius milia passuum VIII ab hibernis suis afuisse; sed nuncio allato de victoria Caesaris, discessisse, adeo, ut fugae similis discessus videretur.

54. At Caesar, principibus cuiusque civitatis ad se evocatis, alias territando, quum se scire, quas fierent, denunciaret, alias cohortando, magnam partem Galliae in officio tenuit. Tamen Senônes, quae est civitas in primis firma et magnae inter Gallos auctoritatis, Cavarinum, quem Caesar apud eos Regem constituerat, (cuius frater Moritasgus, adventu in Galliam Caesaris, cuiusque maiores Regnum obtinuerant,) interficere publico consilio conati; quum ille praesensisset ac profugisset, usque ad fines insecuti, Regno domoque expulserunt:

151. *horam nonam.* About three o' clock in the afternoon.

152. *ad Treviros.* See B. V. c. 24 and 47.

153. *trinis hibernis,* in three different quarters.

154. *Armoricae.* Armorica, a name originally applied by the Romans to the entire coast of Gaul, from the Pyrenees to the Rhine; it was afterwards, upon the conquest of the country, given in particular to that part of the coast which lies between the Liger and the Sequana, and at last exclusively confined to the coast of Bretagne. The term is derived from the Celtic *Ar—Mor*, i. e. *on the sea*.

et, missis ad Caesarem satisfaciendi causa legatis, quum is omnem ad se senatum venire iussisset, dicto audientes<sup>155</sup> non fuerunt. Tantum apud homines barbaros valuit, esse repositos aliquos principes belli inferendi, tantamque omnibus voluntatum commutationem attulit, ut, praeter Aeduos et Remos, quos praecipuo semper honore Caesar habuit, alteros pro vetere ac perpetua erga Populum Romanum fide, alteros pro recentibus Gallici belli officiis, nulla fere civitas fuerit non suspecta nobis. Idque adeo haud scio mirandumne sit, quum compluribus aliis de causis, tum maxime, quod, qui virtute belli omnibus gentibus praeferebantur, tantum se eius opinionis deperdidisse, ut Populo Romano imperia perferrent gravissime dolebant.

55. Treveri vero atque Indutiomarus totius hiemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent, civitates sollicitarent, pecunias pollicerentur, magna parte exercitus nostri interfecta, multo minorem superesse dicerent partem. Neque tamen ulli civitati Germanorum persuaderi potuit,<sup>156</sup> ut Rhenum transire, quum se bis expertos dicerent, Ariovisti bello et Tenchthororum transitu, non esse amplius fortunam tentandam. Hac spe lapsus Indutiomarus, nihilo minus copias cogere, exercere, a finitimis equos parare, exsules damnatosque tota Gallia magnis praemiis ad se allicere coepit. Ac tantam sibi iam iis rebus in Gallia auctoritatem comparaverat, ut undique ad eum legationes concurrerent, gratiam atque amicitiam publice privatumque peterent.

56. Ubi intellexit ultro ad se venire, altera ex parte Senones Carnutesque conscientia facinoris<sup>157</sup> instigari, altera Nervios Aduaticosque bellum Romanis parare, neque sibi voluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi coepisset: armatum concilium indicit, (hoc more Gallorum est initium belli,) quo lege communi omnes puberes armati convenire consueverunt; qui ex iis novissimus venit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. In eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum, (quem supra demonstravimus,<sup>158</sup> Caesaris secutum fidem, ab eo non discessisse,) hostem iudicat bonaque eius publicat. His rebus confectis, in concilio pronunciat, arcessitum se a Senonibus et Carnutibus aliisque compluribus Galliae civitatibus, huc<sup>159</sup> iter facturum per fines Remorum, eorumque

155. dicto audientes, obedient.

156. persuaderi potuit. When the verbs *potest*, *coepit*, *incipit*, *desinit*, *debet*, and *solet* are joined with impersonal verbs, they are used impersonally.

157. conscientia facinoris. These actions are described B. V. c. 25 and 54.

158. supra demonstravimus. See B. V. c. 3.

159. huc instead of illuc

agros populaturum ac prius, quam id faciat, Labiēni castra oppugnaturum: quae fieri velit, praecipit.

57. Labiēnus, quum et loci natura et manu munitissimis castris sese tenēret, de suo ac legiōnis periculō nihil timebat; ne quam occasiōem rei bene gerendae dimittēret, cogitabat. Itaque a Cingetorige atque eius propinquis oratione Indutiomāri cognita, quam in concilio habuerat, nuncios mittit ad finitūmas civitatē equitesque undique evocat: iis certum diem conveniendi dicit. Intērim prope quotidie cum omni equitatu Indutiomārus sub castris eius vagabatur, alias ut situm castrorum cognoscēret, alias colloquendi aut territandi caussa: equites plerumque omnes tela intra vallum coniciebant. Labiēnus suos intra munitiones continebat timōrisque opiniōem, quibuscumque poterat rebus, augebat.

58. Quum maiore in dies contemtionē Indutiomārus ad castra accedēret, nocte una, intromissis equitibus omnium finitūmarum civitatum, quos arcessendos curaverat, tanta diligentia omnes suos custodiis intra castra continuit, ut nulla ratione ea res enunciari aut ad Treviros perferri posset. Intērim ex consuetudine quotidiana Indutiomārus ad castra accēdit atque ibi magnam partem diei consumit; equites tela coniciunt et magna cum contumelia verborum nostros ad pugnam evocant. Nullo ab nostris dato responso, ubi visum est, sub vespere dispersi ac dissipati discēdunt. Subito Labiēnus duabus portis omnem equitatum emittit; praecipit atque interdicat,<sup>161</sup> proterritis<sup>162</sup> hostibus atque in fugam coniectis, (quod fore, sicut accidit, videbat,) unum omnes petant Indutiomārum; neu quis quem prius vulneret, quam illum interfectum viderit, quod mora reliquorum spatium nactum illum effugere nolebat: magna proponit iis, qui<sup>163</sup> occiderint, praemia: submittit cohortes equitibus subsidio. Comprōbat hominis consilium fortuna et, quum unum omnes petērent, in ipso fluminis vado<sup>164</sup> deprehensus Indutiomārus interficitur caputque eius refertur in castra: redeuntes equites, quos possunt, consecantur atque occidunt. Hac re cognita, omnes Eburonum et Nerviorum, quae convenerant, copiae discēdunt; paulloque habuit post id factum Caesar quietiorem Galliam.

160. *intromissis*, being admitted (into the camp of Labienus.)

161. *praecipit atque interdicat*; *praecipit* may refer to the orders of Labienus to his soldiers to aim at Indutiomarus alone, and *interdicat* to his debarring them from attacking any one before they had killed Indutiomarus.

162. *proterritis*, being driven off by fear.

163. *qui* is construed with the subjunctive, because, combined with the antecedent, it has the power of *such persons as*.

164. *in ipso fluminis vado*, i. e. of the *Maese* or *Meuse*, which separated Remi from the Treviri.

# C. IULII CAESARIS

## COMMENTARII

### DE BELLO GALLICO.

#### LIBER SEXTUS.

##### ARGUMENTUM.

I. Motus in omni fere Gallia, Titurio caeso.

Cap. 1. *Romanorum copiae in Gallia auctae.* 2. 3. *Motus Trevirorum. Nervii oppressi, concilium Lutetiae Parisiorum.* 4. *Senones et Carnutes pacati.* 5. 6. *Menapii subacti.* 7. 8. *Treviri ab Labieno dolo et ratione.*

II. Expeditio Caesaris in Suevos.

Cap. 9. *Iter Caesaris in Germaniam. Ubiorum legatio sui purgandi causa.* 10. *Receptus Suevorum in ultimos fines suos.* 11—20. *Mores Gallorum.* 21—24. *Germanorum.* 25. *Hercynia silva.* 26—28. *Genera ferarum in Hercynia silva memoranda.*

III. Poena Ambiorigis et Eburonum.

Cap. 29—31. *Reditus Caesaris in Galliam. Ambiorix oppressus. Cativolci regis mors.* 32—34. *Partito exercitu Eburonum fines devastati.* 35—42. *Castra Romana a Sigambriis oppugnata. periculum Romanorum, qui frumentandi causa castris egressi. Romanorum terror adventu Caesaris sublatus.* 43. *Eburones denuo vexati.* 44. *Quaestio de coniuratione Senonum instituta. Accusatus supplicium. hiberna Caesaris. iter in Italiam.*

MULTIS de caussis Caesar, maiorem Galliae motum exspectans, per M. Silanum, C. Antistium Reginum, T. Sextium, Legatos, dilectum habere<sup>1</sup> instituit: simul ab Cn. Pompeio<sup>2</sup> Proconsule, petit, quoniam ipse ad urbem cum imperio reipublicae caussa remaneret, quos<sup>3</sup> ex Cisalpina Gallia Consulis sacramento rogavisset, ad signa convenire et ad se proficisci iuberet: magni interesse etiam in reliquum tempus ad opinionem Galliae existimans, tantas videri Italiae facultates, ut, si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modo id brevi tempore sarciri, sed etiam maioribus adaugeri copiis posset. Quod quum Pompeius et reipublicae et amicitiae tribuisset,

1. *dilectum* (militum) *habere*, to hold a levy, to enlist soldiers.

2. *ad urbem*, near the city (of Rome). Those invested with military power (*cum imperio*) were not permitted by the laws either to enter or remain in Rome.

3. *quos sacramento rogavisset*, i. e. *asstrinxisset* or *obligasset*, those whom he had bound by the oath to the consul, or those to whom he had administered the military oath.

celerit̃er confecto per suos dilectu, tribus ante exactam hiemem et constitutis et adductis legionibus, duplicatoque earum cohortium num̃ero, quas cum Q. Titurio amiserat, et celeritate et copiis docuit, quid Populi Romani disciplina atque opes possent.

2. Interfecto Indutiomaro, ut docuimus,<sup>4</sup> ad eius propinquos a Treviris imperium deferitur. Illi finitimos Germanos sollicitare et pecuniam polliceri non desistunt :<sup>5</sup> quum ab proximis impetrare non possent, ultiores tentant. Inventis nonnullis civitatibus, iureiurando inter se confirmant obsidibusque de pecunia<sup>6</sup> cavent : Ambiorigem sibi societate et foedere adiungunt. Quibus rebus cognitis, Caesar, quum undique bellum parari videret, Nervios, Aduatucos, Menapios, adiunctis cisrhenanis omnibus Germanis, esse in armis, Senones<sup>7</sup> ad imperatum non venire et cum Carnutibus finitimisque civitatibus concilia communicare, a Treviris Germanos crebris legationibus sollicitari ; maturius sibi de bello cogitandum putavit.

3. Itaque nondum hieme confecta, proximis quatuor coactis legionibus, de improvise in fines Nerviorum contendit et prius, quam illi aut convenire aut profugere possent, magno pecoris atque hominum numero capto atque ea praeda militibus concessa vastatisque agris, in deditionem venire atque obsides sibi dare coegit. Eo celerit̃er confecto negotio, rursus in hiberna legiones reduxit. Concilio Galliae primo vere,<sup>8</sup> uti instituerat, indicto, quum reliqui, praeter Senones, Carnutes Trevirosque, venissent, initium belli ac defectionis hoc esse arbitratus, ut omnia postponere videretur, concilium Lutetiam Parisiorum transfert. Confines erant hi Senonibus civitatemque patrum memoria coniunxerant ; sed ab hoc consilio afuisse existimabantur. Hac re pro suggestu<sup>9</sup> pronunciata, eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur magnisque itineribus eo pervenit.

4. Cognito eius adventu, Acco, qui princeps eius consilii fuerat, iubet in oppida multitudinem convenire ; conantibus, prius quam id effici posset, adesse Romanos nunciatur ; necessario sententia desistunt legatosque deprecandi causa ad Caesarem mittunt ; adeunt per Aeduos, quorum<sup>10</sup> antiquitus

4. *ut docuimus*, as we have stated. See B. V. c. 58.

5. *non desistunt*. See B. V. c. 55.

6. *de pecunia cavent*, they take security for the money by hostages.

7. *Senones—venire*. See B. V. c. 54.

8. *primo vere, uti instituerat*, in the beginning of spring, as he was accustomed to do yearly.

9. *pro suggestu*, from the tribunal.

10. *quorum—erat in fide civitas*. The Senones were allies, and under the protection of the Aedui.



erat in fide civitas. Libenter Caesar potentibus Aeduis dat veniam excusationemque accipit; quod aestivum tempus instantis belli, non quaestionis,<sup>11</sup> esse arbitrabatur. Obsidibus imperatis centum, hos Aeduis custodiendos tradit. Eodem Carnutes legatos obsidesque mittunt, usi deprecatoribus Remis, quorum erant in clientela: eadem ferunt responsa. Peragit concilium Caesar equitesque<sup>12</sup> imperat civitatibus.

5. Hac parte Galliae pacata, totus et mente et animo in bellum Trevirorum et Ambiorigis insistit. Cavarinum<sup>13</sup> cum equitatu Senonum secum proficisci iubet, ne quis aut ex huius iracundia, aut ex eo, quod meruerat, odio civitatis,<sup>14</sup> motus existat. His rebus constitutis, quod pro explorato<sup>15</sup> habebat, Amborigem proelio non esse concertaturum, reliqua eius consilia animo circumspiciebat. Erant Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus silvisque muniti, qui uni ex Gallia de pace ad Caesarem legatos numquam miserant. Cum iis esse hospitium Amborigi sciebat: item per Treviros venisse Germanis in amicitiam, cognoverat. Haec prius illi detrahenda auxilia existimabat, quam ipsum bello laceraret; ne, desperata salute, aut se in Menapios abderet, aut cum transrhenanis<sup>16</sup> congrédi cogeretur. Hoc inito consilio, totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treviros mittit, duasque legiones ad eum proficisci iubet: ipse cum legionibus expeditis quinque in Menapios proficiscitur. Illi, nulla coacta manu, loci praesidio freti, in silvas paludesque confugiant suaeque eodem conferunt.

6. Caesar, partitis copiis cum C. Fabio Legato et M. Crasso Quaestore, celeriterque effectis pontibus, adit tripartito, aedificia vicosque incendit, magno pecoris atque hominum numero potitur. Quibus rebus coacti Menapii, legatos ad eum pacis petendae causa mittunt. Ille, obsidibus acceptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut Amborigem aut eius legatos, finibus suis recepissent. His confirmatis rebus,<sup>17</sup> Commium Atrebatem<sup>17</sup> cum equitatu custodis loco in Menapiis relinquit; ipse in Treviros proficiscitur.

11. *instantis belli non quaestionis*, for prosecuting the war, not for legal investigation.

12. *Cavarinum*. See B. V. c. 54.

13. *odio civitatis*. Cavarinus had incurred the hatred of the state because Caesar had made him king.

14. *pro explorato*, for certain.

15. *cum transrhenanis congrédi*, to go to their country and join himself with them, for he was on friendly terms with the Treviri.

16. *His rebus confirmatis*, these things being arranged.

17. *Commius Atrebatem*. See B. IV. c. 21.

7. Dum haec a Caesare geruntur; Treviri, magnis coactis peditatus equitatusque copiis, Labienum cum una legione, quae in eorum finibus hiemabat, adoriri parabant: iamque ab eo non longius bidui via aberant, quum duas venisse legiones missu Caesaris cognoscunt. Positis castris a milibus<sup>18</sup> passuum XV auxilia Germanorum exspectare constituunt. Labienus, hostium cognito consilio, sperans, temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem, praesidio cohortium quinque impedimentis relicto, cum XXV cohortibus magnoque equitatu contra hostem proficiscitur et, M passuum intermisso spatium, castra communit. Erat inter Labienum atque hostem difficili transitu flumen ripisque praeruptis: hoc neque ipse transire in animo habebat, neque hostes transituros existimabat. Augebatur auxiliorum quotidie spes. Loquitur in consilio palam, quoniam Germani appropinquare dicantur, sese suas exercitusque fortunas in dubium non devocaturum<sup>19</sup> et postero die prima luce castra moturum. Celeriter haec ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitatus numero nonnullos Gallicis rebus favere natura cogeat.<sup>20</sup> Labienus noctu, Tribunis<sup>21</sup> militum primisque ordinibus coactis, quid sui sit consilii, proponit et, quo facilius hostibus timoris det suspicionem, maiore strepitu et tumultu, quam Populi Romani fert consuetudo, castra moveri iubet. His rebus fugae similem profectionem efficit. Haec quoque per exploratores ante lucem, in tanta propinquitate castrorum, ad hostes deferuntur.

8. Vix agmen novissimum extra munitiones processerat, quum Galli, cohortati inter se, ne speratam praedam ex manibus dimitterent; longum esse, perterritis Romanis, Germanorum auxilium exspectare; neque suam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguum manum, praesertim fugientem atque impeditam, adoriri non audeant; flumen transire et iniquo loco proelium committere non dubitant. Quae fore suspicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret, eadem usus simulatione itineris, placide progrediebatur. Tum, praemissis paulum impedimentis atque in tumultu quodam collocatis, Habetis, inquit, milites, quam petistis, facultatem: hostem impedito atque iniquo loco tenetis: praestate eandem nobis ducibus virtutem, quam saepenumero Imperatori praestitistis: adesse eum et haec coram cernere, existimate. Simul signa ad hostem converti aciemque dirigi iubet et,

18. *a milibus*. Thus also B. IV. c. 22.

19. *in dubium non devocaturum*, that he would not expose to danger.

20. *natura cogeat*, it was natural.

21. *Tribunis militum primisque ordinibus*. See B. V. c. 30.

paucis turmis praesidio ad impedimenta dimissis, reliquos equites ad latéra disponit. Celeriter nostri clamóre sublato pila in hostes immittunt. Illi, ubi praeter spem, quos fugère credebant, infestis signis<sup>22</sup> ad se ire viderunt, impetum modo ferre non potuerunt ac, primo concursu in fugam coniecti, proximas silvas petiverunt: quos Labienus equitatu consecratus, magno numere interfecto, compluribus captis, paucis post diebus civitatem recepit: nam Germani, qui auxilio veniebant, percepta Trevirorum fuga, sese domum contulerunt. Cum iis propinqui Indutiomari,<sup>23</sup> qui defectionis auctores fuerant, comitati eos, ex civitate excessere. Cingetorigi,<sup>24</sup> quem ab initio permansisse in officio demonstravimus, Principatus atque imperium est traditum.

9. Caesar, postquam ex Menapiis in Treviros venit,<sup>25</sup> duabus de caussis Rhenum transire constituit: quarum erat altera, quod auxilia contra se Treviris miserant;<sup>26</sup> altera, ne Ambiorix ad eos receptum haberet. His constitutis rebus, paullum supra eum locum, quo ante exercitum transduxerat, facere pontem instituit. Nota atque instituta ratione, magno militum studio, paucis diebus opus efficitur. Firmo in Treviris praesidio ad pontem relicto, ne quis ab iis subito motus oriretur, reliquas copias equitatumque transducit. Ubii,<sup>27</sup> qui ante obsides dederant atque in deditionem venerant, purgandi sui caussa ad eum legatos mittunt, qui<sup>28</sup> doceant, neque ex sua civitate auxilia in Treviros missa, neque ab se fidem laesam<sup>29</sup> petunt atque orant, ut sibi parcát, ne communi odio Germanorum innocentes pro nocentibus poenas pendant: si amplius obsidum velit, dare pollicentur. Cognita Caesar caussa repérit, ab Suevis auxilia missa esse, Ubiorum satisfactionem accepit, aditus viasque in Suevos perquirít.

10. Interim paucis post diebus fit ab Ubiis certior, Suevos omnes unum in locum copias cogere atque iis nationibus, quae sub eorum sint imperio, denunciare, uti auxilia peditatus equitatusque mittant. His cognitís rebus, rem frumentariam providet, castris idoneum locum deligit, Ubiis imperat,

22. *infestis signis*, with hostile standards, i. e. pointed against the enemy, (shewing that an army is prepared to fight).

23. *propinqui Indutiomari*. See B. VI. c. 2.

24. *Cingetorigi*. See B. V. c. 3 and 56.

25. *in Treviros venit*. The narration returns now to chapter 6th near the end.

26. *miserant*, sc. *Germani*.

27. *Ubii*. See B. IV. c. 16. In the same place also see concerning the Suevi.

28. *qui* is equivalent to *ut illi*.

29. *neque fidem laesam*, nor was their promise violated.

ut pecōra dedūcant suaque omnia ex agris in oppīda confērant, sperans, barbāros atque imperitos homīnes, inopia cibarium afflictos, ad iniquam pugnandi conditionem posse dedūci : mandat, ut crebros exploratōres in Suevos mittant, quaeque apud eos gerantur, cognoscant. Illi imperāta faciunt et paucis diebus intermissis referunt, Suevos omnes, posteaquam certiores nuncii de exercītu Romānorum venērint, cum omnibus suis sociorumque copiis, quas coegissent, penitus ad extrēmos fines sese recepisse : silvam esse ibi infinita magnitudīne, quae appellatur Bacēnis,<sup>30</sup> hanc longe introrsus pertinere ēt, pro nativo muro obiectam, Cheruscos ab Suevis, Suevosque ab Cheruscis, iniuriis incursionibusque prohibere : ad eius initium silvae Suevos adventum Romanorum expectare constituisse.

11. Quoniam ad hunc locum perventum est, non aliēnum esse videtur, de Galliae Germaniaeque moribus, et quo differant eae nationes inter sese, propōnere. In Gallia non solum in omnibus civitatibus atque in omnibus pagis partibusque,<sup>31</sup> sed paene etiam in singulis domibus factiones sunt : earumque factionum principes sunt, qui summam auctoritatem eorum iudicio habere existimantur, quorum ad arbitrium iudiciumque summa omnium rerum consiliorumque regat.<sup>32</sup> Idque eius rei causa antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiores auxilii egēret : suos enim quisque opprīmi et circumveniri non patitur, neque, aliter si faciant, ullam inter suos habent auctoritatem. Haec eādem ratio est in summa totius Galliae :<sup>33</sup> namque omnes civitates in partes divisae sunt duas.

12. Quum Caesar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Aedui, alterius Sequāni. Hi quum per se minis valērent, quod summa auctoritas antiquitus erat in Aeduis, magnaeque eorum erant clientelae, Germānos atque Ariovisum sibi adiunxerant eosque ad se magnis iactūris<sup>34</sup> pollicitationibusque perduxerant. Proeliis vero compluribus factis secundis, atque omni nobilitate Aeduorum interfēcta, tantum potentia antecesserant, ut magnam partem clientium ab Aedu-

30. *Bacenis*, a wood in Germany, generally supposed to be a part of the Hercynia Silva, and to have been situate in the vicinity of the Fulda or Vol, which flows into the Visurgis.

31. *partibusque*, sc. *pagotum*.

32. *redeat*, i. e. *redire jure possit ac debeat*, may and ought to be decided, &c.

33. *in summa totius Galliae*, i. e. in summa rerum publicarum, sive in administratione et forā a universae civitatis Galliae.

34. *jacturis*, expenses, gifts.

is ad se transducērent obsīdesque ab iis principū filios accipērent et publice iurare cōgērent, nihil se contra Sequānos consilii initūros; et partem finitūmi agri, per vim occupatam, possidērent Galliaeque totius principatū obtinērent. Qua necessitatē adductus Divitiācus, auxilii petendi caussa Romam ad Senatū profectus, infecta re rediērat. Adventu Caesāris facta commutatiōe rerum,<sup>35</sup> obsidibus Aeduis redditīs, veteribus clientēlis restitūtis, novis per Caesārem comparatis, (quod hi, qui se ad eorum amicitiam aggregaverant, meliōre conditione atque aequiōre imperio se uti videbant) reliquis rebus eorum, gratia, dignitatē amplificata, Sequāni principatū dimisērant. In eorum locum Remi successerant; quos quod adaequare<sup>36</sup> apud Caesārem gratia intellegebatur, ii, qui propter vetēres inimicitias nullo modo cum Aeduis coniungi poterant, se Remis inclientēlam dicebant. Hos illi diligenter tuebantur. Ita et novam et repente collectam auctoritatem tenebant. Eo tum statu res erat, ut, longe principes haberentur Aedui, secundum locum dignitatis Remi obtinērent.

13. In omni Gallia eorum hominū, qui<sup>37</sup> aliquo sunt numero atque honore, gēna sunt duo: nam plebes paene servorum habetur loco, quae per se nihil audet et nullo<sup>38</sup> adhibetur consilio. Plerique, quum aut aere aliēno, aut magnitudine tributorum, aut iniuria potentiorum premuntur, sese in servitūtem dicant nobilibus: in hos eādem omnia sunt iura, quae domīnis in servos. Sed de his duobus generibus alterum est Druīdum, alterum equitum. Illi rebus Divinis intersunt, sacrificia publica ac privata procurant, religiones interpretantur. Ad hos magnus adolescentium numerus disciplinae caussa concurrit, magnoque ii sunt apud eos honore. Nam fere de omnibus controversiis publicis privatisque constituunt; et, si quod est admissum facinus, si caedes facta, si de haereditate, si de finibus controversia est, iidem decernunt; praemia poenasque constituunt: si qui aut privatus aut publicus eorum decreto non stetit, sacrificiis interdicunt. Haec poena apud eos est gravissima. Quibus ita est interdictum, ii numero impiorum ac sceleratorum habentur; iis omnes decedunt, aditum eorum sermonemque defugiunt, ne quid ex contagiōe incommōdi accipiant: neque iis petentibus ius

35. *facta commutatione rerum*, sc. by the victory obtained over Ariovistus, which is described in B. I. c. 35, &c.

36. *adaequare*, i. e. the Rheni were accounted to stand as high in Caesar's favour as the Aedui.

37. *qui*—honore, who are of any account and consideration.

38. *nullo*, the obsolete form for *nulli*.

redditur, neque honos ullus communicatur. His autem omnibus Druidibus praeest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem. Hoc mortuo, si qui ex reliquis excellit dignitate, succedit: at, si sunt plures pares, suffragio Druidum deligitur, nonnumquam etiam de principatu armis contendunt. Hi certo anni tempore in finibus Carnutum, quae regio totius Galliae media habetur, considunt in loco consecrato. Huc omnes undique, qui controversias habent, conveniunt eorumque decretis iudicisque parent. Disciplina in Britannia reperta atque inde in Galliam translata esse existimatur: et nunc, qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerumque illo discendi causa proficiscuntur.

14. Druides a bello abesse consueverunt, neque tributa una cum reliquis pendunt; militiae vacationem omniumque rerum habent immunitatem. Tantis excitati praemiis, et sua sponte multi in disciplinam conveniunt, et a parentibus propinquisque mittuntur. Magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur; itaque annos nonnulli vicenos in disciplina permanent. Neque fas esse existimant, ea litteris mandare,<sup>39</sup> quum in reliquis fere rebus, publicis privatisque rationibus, Graecis utantur litteris. Id mihi duabus de causis instituisse videntur; quod neque in vulgum disciplinam efferri velint, neque eos, qui discant, litteris confisos, minus memoriae studere; quod fere plerisque accidit, ut<sup>40</sup> praesidio litterarum diligentiam in perdiscendo ac memoriam remittant. In primis hoc volunt persuadere, non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios: atque hoc maxime ad virtutem excitari putant, metu mortis neglecto. Multa praeterea de sideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de Deorum immortalium vi ac potestate disputant et iuventuti transdunt.

15. Alterum genus est Equitum. Hi, quum est usus atque aliquod bellum incidit, (quod ante Caesaris adventum fere quotannis accidere solebat, uti aut ipsi iniurias inferrent, aut illatas propulsarent,) omnes in bello versantur: atque eorum ut quisque est genere copiosis amplissimus, ita plurimos circum se ambactos<sup>41</sup> clientesque habent. Hanc<sup>42</sup> unam gratiam potentiamque noverunt.

39. *litteris mandare*, to commit to writing.

40. *ut—remittant*, that by things being written many remit the application to study, and the exercise of memory.

41. *ambactos*. The *ambacti* are the same as the *soldarii*. See B. III. c. 22.

42. *Hanc—noverunt*, this is the only mark of distinction which they recognize.

16. Natio est omnium Gallorum admōdum dedita religionibus;<sup>43</sup> atque ob eam cāussam, qui sunt affecti gravioribus morbis, quique in proeliis periculisque versantur, aut pro vicissimis homines immolant, aut se immolatu- ros vovent adminis- trisque ad ea sacrificia Druidibus utuntur; quod, pro vita ho- minis nisi hominis vita reddatur, non posse aliter Deorum im- mortalium numen placari arbitrantur: publiceque eiusdem generis habent instituta sacrificia. Alii<sup>44</sup> immani magnitudi- ne simulacra habent, quorum contexta viminibus membra vivis hominibus complent, quibus succensis, circumventi flam- ma exanimantur homines. Supplicia<sup>45</sup> eorum, qui in furto, aut in latrocinio, aut aliqua noxa sint comprehensi, graviora Diis immortalibus esse arbitrantur: sed, quum eius generis copia deficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt.

17. Deum maxime Mercurium colunt: huius sunt plurima simulacra, hunc omnium inventorem artium ferunt, hunc via- rum atque itinērum ducem, hunc ad quaestus pecuniae mer- caturasque habere vim maximam arbitrantur. Post hunc, Apollinem et Martem et Iovem et Minervam: de his eam- dem fere, quam reliquae gentes, habent opinionem; Apollī- nem morbos depellere, Minervam opērum atque artificiorum initia transdere; Iovem imperium caelestium tenere; Martem bella regere. Huic, quum proelio dimicare constituērunt, ea, quae bello cepērunt, plerumque devōvent. Quae<sup>46</sup> superave- rint, animalia capta immolant; reliquas res in unum locum conferunt. Multis in civitatibus harum rerum extructos tu- mulos locis consecratis conspici licet: neque saepe accidit, ut, neglecta<sup>47</sup> quispiam religione, aut capta apud se occultare, aut posita<sup>48</sup> tollere auderet; gravissimumque ei rei supplicium cum cruciātu constitutum est.

18. Galli se omnes ab Dite patre<sup>49</sup> prognātos praedicant, idque ab Druidibus proditum dicunt. Ob eam cāussam spa- tia<sup>50</sup> omnis temporis non numero dierum, sed noctium finiunt; dies natales et mensium et annorum initia sic observant, ut

43. *religionibus*, to sacred rites and superstitions.

44. *Alii—complent*, others have statues of osier, of an enormous size, which they fill with living men, &c.

45. *Supplicia eorum, qui—sint comprehensi*, they imagine that a sacri- fice composed of such as are caught in, &c.

46. *Quae superaverint, animalia capta immolant*, they immolate such captured animals as they, &c.

47. *neglecta religione*, setting religion at nought.

48. *posita*, what has been consecrated.

49. *ab Dite patre*, i. e. that they were the aborigines of the country. See Cic. N. D. 2, 26. de Plutone.

50. *spatia omnis temporis—finiunt*, they measure all their periods of time.

noctem dies subséquatur. In reliquis vitae institutis hoc fere ab reliquis diffèrent, quod suos liberos, nisi quum adoleverint, ut munus militiae sustinere possint, palam ad se adire non patiuntur; filiumque puerili aetate in publico, in conspectu patris, adsistere, turpe ducunt.

19. Viri, quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acciperunt, tantas ex suis bonis, aestimatione facta, cum dotibus communicant. Huius omnis pecuniae coniunctim ratio habetur, fructusque<sup>51</sup> servantur: uter eorum vita superarit, ad eum pars utriusque cum fructibus superiorum temporum pervenit. Viri in uxores, sicut in liberos, vitae necisque habent potestatem: et, quum pater familiae, illustriore loco natus, decessit, eius propinqui conveniunt et, de morte si res in suspicionem venit, de uxoribus in servilem modum quaestionem<sup>52</sup> habent et, si compertum est, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. Funera sunt pro cultu<sup>53</sup> Gallorum magnifica et sumptuosa; omniaque, quae vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt, etiam animalia: ac paullo supra hanc memoriam servi et clientes, quos ab iis dilectos esse constabat, iustis funeribus confectis, una cremabantur.

20. Quae civitates commodius suam rem publicam administrare existimantur, habent legibus sanctum, si quis quid de re publica a finitumis rumore ac fama acceperit, uti ad magistratum deferat, neve cum qua alio communicet: quod saepe homines temerarios atque imperitos falsis rumoribus terri et ad facinus impelli et de summis rebus consilium capere cognitum est. Magistratus, quae visa sunt, occultant; quaeque esse ex usu iudicaverint, multitudini produnt. De re publica nisi per<sup>54</sup> concilium loqui non conceditur.

21. Germani multum ab hac consuetudine differunt: nam neque Druides habent, qui<sup>55</sup> rebus Divinis praesint, neque sacrificiis student.<sup>56</sup> Deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt et quorum aperte opibus iuvantur, Solem et Vulcanum et Lunam: reliquos ne fama quidem acceperunt. Vita

51. *fructus*, the interest.

52. *quaestionem habere*, they examine them by torture, as they would slaves. In a trial the proofs were of three kinds: the declarations of slaves extorted by torture (*quaestiones*), the testimony of free citizens (*testes*), and writings (*tabulae*).

53. *pro cultu Gallorum*, considering the condition of the Gauls. See B. IV. c. 3. ut est captus Germanorum.

54. *per* has here the same power as in the phrases, *per tempus*, *per hunc mem*, &c.

55. *qui* is equivalent to *ut illi*.

56. *neque sacrificiis student*, they do not pay attention to sacrifices.



omnis in venationibus atque in studiis rei militaris consistit : ab parvulis labōri ac duritiæ student. Qui diutissime im- puberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem : hoc ali staturam, ali hoc vires nervosque confirmari, putant. Intra annum vero vicesimum feminae notitiam habuisse, in turpissimis habent rebus ; cuius<sup>57</sup> rei nulla est occultatio, quod et promiscue in fluminibus perluuntur et pellibus aut parvis rhenonum<sup>58</sup> tegimentis utuntur, magna corporis parte nuda.

22. Agriculturæ non student ;<sup>59</sup> maiorque pars victus eorum in lacte, caseo, carne consistit : neque quisquam agri modum certum aut fines habet proprios ; sed magistratus ac Princīpes in annos singulos gentibus cognationibusque hominum, qui<sup>60</sup> una coierint, quantum, et quo loco visum est, agri attribuunt atque anno post alio transire cogunt. Eius rei multas affērent caussas ; ne, assidua consuetudine capti, studium belli gerundi agricultūra commutent ; ne latos fines parare studeant potentioresque humiliores possessionibus expellant ; ne accuratius ad frigora atque aestus vitandos aedificent ; ne qua oriatur pecuniae cupiditas, qua ex re factiones dissensionesque nascuntur ; ut animi aequitate plebem contineant, quum suas quisque opes cum potentissimis aequari videat.

23. Civitatibus maxīma laus est, quam latissimas<sup>61</sup> circum se vastatis finibus solitudines habere. Hoc proprium<sup>62</sup> virtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere, neque quemquam prope audere consistere : simul hoc se fore tutiores arbitrantur, repentinae incursionis timore sublato. Quum bellum civitas aut illatum defendit, aut infert : magistratus, qui ei bello praesint, ut vitae necisque habeant potestatem, deliguntur. In pace nullus est communis magistratus, sed Princīpes regionum atque pagorum inter suos ius dicunt, controversiasque minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quae extra fines cuiusque civitatis fiunt ; atque ea inventutis exercendae ac desidiaē minuendae causa fieri praedicant. Atque, ubi quis ex Principibus in concilio dixit, se ducem fore ; qui<sup>63</sup> sequi velint, profiteantur ; consurgunt ii, qui et

57. *cujus rei non est occultatio*, i. e. *non occultant sexum*.

58. *rhenonum*. This is generally thought to be the animal called the rein-deer.

59. *Agriculturæ non student*, they do not apply much to agriculture.

60. *qui una coierint*, such clans and families as may, &c. When the relative with its antecedent can be translated by *such as*, it is construed with the subjunctive.

61. *latissimas solitudines habere*. See B. IV. c. 3.

62. *proprium*, peculiar to, a proof of.

63. *qui sequi velint, profiteantur*, in order that such as wish to follow him may declare their names to be registered.

causam et hominem probant suumque auxilium pollicentur atque ab multitudine collaudantur: qui ex iis secuti non sunt, in desertorum ad proditorum numero ducuntur omniumque iis rerum postea fides derogatur. Hospites violare, fas non putant; qui quaque de causa ad eos venerint, ab iniuria prohibent sanctosque habent; iis omnium domus patent, victusque communicatur.

24. Ac fuit antea tempus,<sup>64</sup> quum Germanos Galli virtute superarent, ultro bella inferrent, propter hominum multitudinem agrique inopiam trans Rhenum colonias mitterent. Itaque ea, quae fertilissima sunt, Germaniae loca circum Hercyniam silvam, (quam Eratostheni et quibusdam Graecis fama notam esse video, quam illi Orcyniam appellant,) Volcae Tectosages<sup>65</sup> occupaverunt atque ibi consederunt. Quae gens ad hoc tempus iis sedibus sese continet summamque habet iustitiae et bellicae laudis opinionem: nunc quoque in eadem inopia, egestate, patientia, qua Germani, permanent, eodem victu et cultu corporis utuntur; Gallis autem<sup>66</sup> Provinciae propinquitas, et transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam atque usus largitur. Paullatim adsuefacti superari, multisque victi proeliis, ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant.

25. Huius Hercyniae silvae, quae supra demonstrata est, latitudo novem dierum iter expedito patet: non enim aliter finire<sup>67</sup> potest, neque mensuras itinerum noverunt. Oritur ab Helvetiorum et Nemetum et Rauracorum finibus, rectaque fluminis Danubii regione pertinet ad fines Dacorum et Anartium: hinc se flectit sinistrorsus, diversis ab flumine regionibus, multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit: neque quisquam est huius Germaniae,<sup>68</sup> qui<sup>70</sup> se aut adissee ad initium eius silvae dicat, quum dierum iter LX processe-rit, aut quo ex loco oriatur, acceperit. Multa in ea genera ferarum nasci constat, quae reliquis in locis visa non sint: ex quibus, quae maxime differant ab ceteris et memoriae prodenda videantur, haec sunt.

64. *Ac fuit tempus antea*, but there was a time formerly.

65. *Volcae Tectosages*, i. e. the Tectosages, a clan or a part of the nation of the Volcae.

66. *Gallis autem*, i. e. to those who remained in Gaul and did not emigrate.

67. *illis*, i. e. *Germanis*.

68. *finiri*, i. e. *definiri*, measured.

69. *hujus Germaniae*, of the part of Germany last mentioned by Caesar.

70. *neque quisquam, qui—dicat*. The relative *qui*, when it refers to an Interrogative, Negative, or Indefinite word, requires the subjunctive, and the relative clause expresses the predicate of the sentence.

26. Est bos cervi figura,<sup>71</sup> cuius a media fronte inter aures unum cornu existit, excelsius magisque directum his, quae nobis nota sunt, cornibus. Ab eius summo, sicut palmae,<sup>72</sup> rami quam late diffunduntur. Eadem est feminae marisque natura, eadem forma magnitudoque cornuum.

27. Sunt item, quae appellantur Alces.<sup>73</sup> Harum est consimilis capreis<sup>74</sup> figura et varietas pellium; sed magnitudine paullo antecédunt mutilaeque<sup>75</sup> sunt cornibus et crura<sup>76</sup> sine nodis articulisque habent; neque quietis causa procumbunt, neque, si quo afflictæ casu conciderint, erigere sese aut sublevare possunt. His sunt arborea pro cubilibus: ad eas se applicant, atque ita, paulum modo reclinatae, quietem capiunt: quarum ex vestigiis quum est animadversum a venatoribus, quo se recipere consuerint, omnes eo loco aut a radicibus subruunt, aut accidunt arborea tantum, ut summa species<sup>77</sup> earum stantium relinquatur. Huc quum se consuetudine reclinaverint, infirmas arborea pondere affligunt atque una ipsae concidunt.

28. Tertium est genus eorum, qui uri appellantur. Hi sunt magnitudine paullo infra elephantos; specie et colore et figura tauri. Magna vis eorum et magna velocitas: neque homini, neque ferae, quam conspexerint, parant. Hos studiose foveis captos interficiunt. Hoc se labore durant homines adolescentes atque hoc genere venationis exercent; et, qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quae<sup>78</sup> sint testimonio, magnam ferunt laudem. Sed assuescere ad homines et mansuefieri, ne<sup>80</sup> parvuli quidem excepti, possunt. Amplitudo cornuum et figura et species multum a nostrorum

71. *Est bos cervi figura.* Some think this to be the *bison*, a sort of buffalo; others the rein-deer.

72. *sicut palmae.* This is generally understood to signify the leaves of the palm tree; however, some translate it by the broad end of ears.

73. *Alces.* The Elk—the *alces cervus* of Linnaeus.

74. *capreis.* The Roe.

75. *varietas pellium.* The spots of their skin vary according to the season of the year.

76. *mutilae sunt cornibus,* they want horns. As the male elk has horns, Buffon thinks that Caesar had seen only the female.

77. *et crura sine nodis.—possunt.* In this assertion Caesar must have followed some false account, since what is advanced is repugnant both to nature and truth.

78. *summa species, &c.* the whole of the appearance of their standing is left; i. e. the trees are entirely cut through, unless as much as will barely maintain their upright position.

79. *quae* is here equivalent to *ut illa*.

80. *ne—quidem.* These two words are always separated by the word or words upon which the emphasis falls.

bovm cornibus differt. Haec studiōse conquistā ab labris argento circumcludunt atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur.

29. Caesar, postquam per Ubios exploratōres compērit, Suevos sese in silvas recepisse, inopiam frumentis veritus, quod, ut supra<sup>81</sup> demonstravimus, minime omnes Germāni agricultūrae student, constituit, non progrēdi longius : sed, ne omnino metum reditus sui barbāris tolleret, atque ut eorum auxilia tardāret, reducto exercitū, partem ultimam pontis, quae ripas Ubiorum contingebat, in longitudinem pedum CC rescindit ; atque in extrēmo ponte turrim tabulatorum quatuor constituit, praesidiumque cohortium XII pontis tuendi causa ponit magnisque eum locum munitionibus firmat. Ei loco praesidioque C. Volcatium Tullum adolescentem praefecit : ipse, quum maturescere frumenta incipērent, ad bellum Ambiorigis profectus, (per<sup>82</sup> Arduennam silvam, quae est totius Galliae maxīma atque ab ripis Rheni finibusque Trevirorum ad Nervios pertinet, milibusque amplius D in longitudinem patet,) L. Minucium Basilum cum omni equitatu praemittit, si quid celeritate itinēris atque opportunitate temporis proficere possit ; monet, ut ignes fieri in castris prohibeat, ne qua eius adventus procul significatio fiat ; sese confestim subsequi dicit.

30. Basilus, ut imperatum est, facit ; celeriter contraque omnium opinionem confecto itinēre, multos in agris inopinantes deprehendit ; eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco eum paucis equitibus esse dicebatur. Multum quum in omnibus rebus, tum in re militāri potest fortuna. Nam sicut magno accidit casu, ut in ipsum incautum atque etiam imparatum incidēret, priusque eius adventus ab hominibus videretur, quam fama ac nuncius adventus afferretur : sic magnae fuit fortunae, omni militāri instrumento, quod circum se habebat, erepto, rhedis equisque comprehensis, ipsum effugere mortem. Sed hoc eo factum est, quod, aedificio circumdato silva, (ut sunt fere domicilia Gallorum, qui, vitandi aestus causa, plerumque silvarum ac fluminum petunt propinquitates,) comites<sup>83</sup> familiāresque eius angusto in loco paulisper equitum nostrorum vim sustinuerunt. His pugnātibz, illum in equum quidam ex suis intulit : fugientem silvae texerunt. Sic et ad subeundum pericūlum, et ad vitandum, multum fortuna valuit.

81. *supra*. See B. VI. c. 22.

82. *per Arduennam silvam—patet*. These words are at variance with what is advanced in B. V. c. 3, and are generally believed to have been originally a marginal note which has found its way into the text.

83. *comites familiāresque ejus*, his retainers and dependants.

31. Ambiorix copias<sup>84</sup> suas iudiciōne non conduxerit, quod proelio dimicandum non existimārit,<sup>85</sup> an tempore exclusus et repentino equitum adventu prohibitus, quum reliquum exercitum subsēqui credēret, dubium est: sed certe, dimissis per agros nūnciis, sibi quemque consulēre<sup>86</sup> iussit: quorum pars in Arduennam silvam, pars in continentes palūdes profugit; qui proximi Oceānum fuerunt, hi insūlis sese occultaverunt, quas aestus efficere consueverunt: multi, ex suis finibus egressi, se suaeque omnia alienissimis crediderunt. Cativolcus<sup>87</sup> rex dimidiaē partis Eburōnum, qui una cum Ambiorige consiliū inierat, aetate iam confectus, quum labōrem aut belli aut fugae ferre non posset, omnibus<sup>88</sup> precibus detestatus Ambiorigem, qui<sup>89</sup> eius consilii auctor fuisset, taxo, cuius magna in Gallia Germanisque copia est, se exanimavit.

32. Segni Condrūsique, ex gente et numero Germanorum, qui sunt inter Eburōnes Trevirosque, legatos ad Caesarem miserunt, orātum, ne se in hostium numero duceret, neve omnium Germanorum, qui<sup>90</sup> essent citra Rhenum, unam esse causam iudicaret: nihil se de bello cogitavisse, nulla Ambiorigi auxilia misisse. Caesar, explorata re quaestione captivorum, si qui ad eos Eburōnes ex fuga convenissent, ad se ut reducerentur, imperavit: si ita fecissent, fines eorum se violaturum negavit. Tum copiis in tris partes distributis, impedimenta omnium legionum Aduaticam contulit. Id castelli nomen est. Hoc fere est in mediis Eburōnum finibus, ubi Titurius atque Aurunculeius hiemandi causa conseruerant. Hunc quum reliquis rebus locum probabat, tum quod superioris anni munitiones integrae manebant, ut militum laborem sublevaret. Praesidio<sup>91</sup> impedimentis legionem XIII reliquit, unam ex iis tribus, quas proxime conscriptas ex Ita-

84. *copias suas iudiciōne non conduxerit*, &c. it is doubtful whether Ambiorix did not carry along with him his troops from choice, because, &c.

85. *quod—existimārit*. Quod is followed by the subjunctive when a subjunctive in the same period, according to the order of construction, immediately precedes, and the sentence which begins with *quod* is closely connected with the subjunctive that precedes.

86. *sibi—consulere*, to consult his own safety.

87. *Cativolcus—exanimavit*. The reader will remark the beautiful structure of this sentence.

88. *omnibus—Ambiorigem*, having cursed Ambiorix with every imprecation.

89. *qui—fuisset*, because he had been, &c. When *qui* assigns a reason of the action announced by the antecedent clause, it governs the subjunctive.

90. *qui essent*. See last note.

91. *Praesidio impedimentis reliquit*. The verb *reliquit* here governs two datives.

lia transduxerat. Ei legioni castrisque Q. Tullium Cicero-  
nem praeficit ducentosque equites attribuit.

83. Partito exercitu, T. Labienum cum legionibus tribus  
ad Oceanum versus in eas partes, quae Menapios attingunt,  
proficisci iubet: C. Trebonium cum pari legionum numero  
ad eam regionem, quae Aduaticis adiacet, depopulandam  
mittit: ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldem, quod in-  
fluit in Mosam, extremasque Arduennae partis ire constituit,  
quo cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat.  
Discedens, post diem septimum sese reversurum, confirmat:  
quam ad diem ei legioni, quae in praesidio relinquebatur, fru-  
mentum deberi sciebat. Labienum Treboniumque hortatur,  
si reipublicae commodo facere possint, ad eam diem rever-  
tantur; ut, rursus communicato consilio, exploratisque hos-  
tium rationibus, aliud belli initium capere possent.

84. Erat, ut supra demonstravimus,<sup>92</sup> manus certa nulla,<sup>93</sup>  
non oppidum, non praesidium, quod se armis defenderet; sed  
omnis in partis dispersa multitudo. Ubi cuique aut vallis ab-  
dita, aut locus silvestris, aut palus impedita, spem praesidii  
aut salutis aliquam offerebat, consederat. Haec loca vicini-  
tatibus erant nota, magnamque res diligentiam<sup>94</sup> requirebat,  
non in summa<sup>95</sup> exercitus tuenda, (nullum enim poterat uni-  
versis ab perterritis ac dispersis periculum accidere) sed in  
singulis militibus conservandis: quae tamen ex parte res ad  
salutem exercitus pertinebat. Nam et praedae cupiditas  
multos longius evocabat et silvae incertis occultisque itineri-  
bus confertos adire prohibebant. Si negotium confici stir-  
pemque hominum sceleratorum interfici vellet, dimittendae  
plures manus diducendique erant milites; si continere ad sig-  
na manipulos vellet, ut instituta<sup>96</sup> ratio et consuetudo exerci-  
tus Romani postulabat, locus ipse erat praesidio barbaris,  
neque ex occulto insidiandi et dispersos circumveniendi sin-  
gulis deerat audacia. At in eiusmodi difficultatibus, quantum  
diligentia provideri poterat,<sup>97</sup> providebatur; ut<sup>98</sup> potius in no-

92. *supra demonstravimus.* See B. VI. c. 31.

93. *manus certa nulla.* Because Ambiorix had not carried with him  
his forces, but had ordered them to conceal themselves.

94. *diligentiam*, so. Caesaris.

95. *summa exercitus*, the whole of the army.

96. *ut instituta ratio et consuetudo*, as the established discipline and  
practice of, &c.

97. *poterat.* This word is impersonal when joined to an impersonal  
verb.

98. *ut potius—noceretur*, though the minds of all were burning for re-  
venge, yet they would rather forego the opportunity to injure their ene-  
mies than expose their own soldiery to any hurt.

cendo aliquid omitteretur, etiam omnium animi ad ulciscendum ardebant, quam cum aliquo militum detrimento noceretur. Caesar ad finitimas civitates nuncios dimittit, omnes ad se evocat spe praedae, ad diripiendos Eburones, ut potius in silvis Gallorum vita, quam legionarius miles, periclitetur; simul ut, magna multitudine circumfusa, pro tali facinore, stirps ac nomen civitatis tollatur. Magnus undique numerus celeriter convenit.

35. Haec in omnibus Eburonum partibus gerebantur, diesque appetebat septimus, quem ad diem Caesar ad impedimenta legionemque reverti<sup>100</sup> constituerat. Hic, quantum in bello fortuna possit et quantos afferat casus, cognosci potuit. Dissipatis ac perterritis hostibus, ut demonstravimus, manus erat nulla, quae parvam modo causam timoris afferret. Trans Rhenum ad Germanos pervenit fama, diripi Eburones, atque ultro omnes ad praedam evocari. Cogunt equitum duo milia Sigambri, qui sunt proximi Rheno, a quibus receptos ex fuga Tenchtheros atque Usipetes supra<sup>101</sup> docuimus: transeunt Rhenum navibus ratibusque, XXX milibus passuum infra eum locum, ubi pons erat imperfectus<sup>102</sup> praesidiumque ab Caesare relictum: primos Eburonum fines adeunt, multos ex fuga dispersos excipiunt, magno pecoris numero, cuius sunt cupidissimi barbari, potiuntur. Invitati praeda, longius procedunt; non hos palas, in bello latrocinisque natos, non silvae morantur: quibus in locis sit Caesar, ex captivis quaerunt; profectum longius reperiunt omnemque exercitum discessisse cognoscunt. Atque unus ex captivis, Quid vos, inquit, hanc miseram ac tenuem sectamini praedam, quibus licet iam esse fortunatissimis? Tribus horis Aduaticam venire potestis: huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum contulit:<sup>103</sup> praesidii tantum<sup>104</sup> est, ut ne murus quidem cingi possit, neque quisquam egrēdi extra munitiones audeat. Oblata spe, Germani, quam nacti erant praedam, in occulto relinquunt;<sup>105</sup> ipsi Aduaticam contendunt, usi eodem duce, cuius haec indicio cognoverant.

36. Cicero, qui per omnes superiores dies praeceptis Cae-

99. *nomen civitatis tollatur.* Those of the Eburones who escaped retired to the nation of the Tungri, and their own name became extinct.

100. *reverti constituerat.* See B. VI. c. 33.

101. *supra docuimus.* See B. IV. c. 16.

102. *imperfectus.* See B. VI. c. 29.

103. *fortunas contulit.* See. B. VI. c. 32.

104. *tantum est.* i. e. tam parum.

105. *in occulto relinquunt,* i. e. in silvis. See B. VI. c. 41.

sis summa diligentia milites in castris continuisset ac ne calōnem quidem quemquam extra munitiōnem egrēdi passus esset, septimo die diffidens, de numēro dierum Caesārem fidem servaturum, quod longius eum progressum audiebat, neque ulla de reditu eius fama afferebatur; simul eorum permōtus vocibus, qui<sup>106</sup> illius patientiam paene obsessionem appellabant, si quidem ex castris egrēdi non liceret; nullum eiusmodi casum exspectans, quo, novem<sup>107</sup> oppositis legionibus maximoque equitatu, dispersis ac paene deletis hostibus, milibus<sup>108</sup> passuum III offendi posset; quinque cohortes frumentatum in proximas segētes misit, quas inter et castra unus omnino collis intererat. Complures erant in castris ex legionibus aegri relictī; ex quibus qui hoc spatio dierum convahuerant, circiter CCC sub vexillio una mittuntur: magna praeterea multitudo calōnum, magna vis iumentorum, quae in castris subsederat, facta potestate, sequitur.

37. Hoc ipso tempore et casu Germāni equites interveniunt, protinusque eodem illo, quo venerant, cursu ab decumāna portā in castra irrumpere conantur: nec prius sunt visi, obiectis ab ea parte silvis, quam castris appropinquarent, usque eo, ut, qui sub vallo tenderent mercatores,<sup>109</sup> recipiendi sui facultatem non haberent. Inopinantes nostri re nova perturbantur, ac vix primum impetum cohors in statione sustinet. Circumfunduntur ex reliquis hostes partibus, si quem aditum reperire possent. Aegre portas nostri tuentur, reliquos aditus locus ipse per se munitioque defendit. Totis trepidatur castris, atque alius ex alio caussam tumultus quaerit; neque quo signa ferantur, neque quam in partem quisque conveniat, provident. Alius capta iam castra pronunciat; alius, delēto exercitu atque imperatore, victōres barbāros venisse contendit; plerique<sup>110</sup> novas sibi ex loco religiōnes fingunt, Cottaeque et Titurii calamitatem, qui<sup>111</sup> in eodem occiderint castello,

106. *qui illius patientiam*—*appellabant*, they were saying that he kept himself so patiently within the camp, that his continuance there differed in no respect from a siege.

107. *novem legionibus*, nine legions were opposed to the enemy in various places. See B. VI. c. 33.

108. *in milibus passuum tribus*, within three miles.

109. *qui*—*mercatores*, that such sutlers as had their tents near the ramparts.

110. *plerique*—*fingunt*, many began to entertain superstitious notions from the location of the camp; i. e. because they had acted contrary to their religious rites in having encamped in an ill-omened place, a place where the Romans had already suffered reverses. He says *novas*, because that opinion had only now occurred to them.

111. *qui occiderint*, because they had fallen, &c. When *qui* assigns a reason for what is stated in the antecedent clause, it is construed with the subjunctive. See B. VI. c. 32. and B. V. c. 28, &c.



ante oculos ponunt. Tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo audierant, nullum<sup>112</sup> esse intus praesidium. Perrumpere nituntur seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant.

38. Erat aeger in praesidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum ad Caesarem duxerat, cuius mentionem<sup>113</sup> superioribus proeliis fecimus, ac diem iam quintum cibo caruerat. Hic, diffusus suae atque omnium salutis, inermis ex tabernaculo prodit: videt imminere hostes atque in summo esse rem discrimine: capit arma a proximis atque in porta consistit. Consequuntur hunc Centuriones eius cohortis, quae in statione erat: paullisper una proelium sustinent. Relinquit<sup>114</sup> animus Sextium, gravibus acceptis vulneribus: aegre per manus tractus servatur. Hoc spatio interposito, reliqui sese confirmant tantum, ut in munitionibus consistere audeant speciemque defensorum praebeant.

39. Interim confecta frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt; praecurrunt equites, quanto sit res in periculo, cognoscunt. Hic vero nulla munitio est, quae perterritos recipiat: <sup>115</sup> modo conscripti, atque usus militaris imperiti, ad Tribunum militum Centurionesque ora convertunt: quid ab his praecipiat, expectant. Nemo est tam fortis, quin rei novitate peturbetur. Barbari, signa procul conspicati, oppugnatione desistunt: redisse primo legiones credunt, quas longius discessisse ex captivis cognoverant: postea, despecta paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt.

40. Calones in proximum tumulum procurrunt: hinc celeriter deieci se in signa manipulosque coniciunt: eo magis timidos perterrent milites. Alii, cuneo facto<sup>116</sup> ut celeriter perrumpant, censent, quoniam tam propinqua sint castra; et, si pars aliqua circumventa ceciderit, at reliquos<sup>117</sup> servari posse confidunt: alii, ut in iugo consistant atque eundem omnes ferant casum. Hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo una profectos docuimus. Itaque inter se cohortati, duce C. Trebonio, Equite Romano, qui eis erat praepositus, per medios hostes perrumpunt incolumesque ad unum omnes in castra perveniunt. Hos subsecuti calones equites.

112. *nullum praesidium*, i. e. that it was very small. See B. VI. c. 35.

113. *mentionem fecimus*. See B. II. c. 25. and B. III. c. 6.

114. *Relinquit animus Sextium*, Sextius fainted.

115. *nulla munitio, quae recipiat*. When *qui* refers to a negative clause, it governs the subjunctive.

116. *cuneo facto*. *Cuneus* was an order of battle, in which the soldiers stood in the form of a wedge or triangle.

117. *at reliquos*, scil. tum saltem.

que eodem impetu militum virtute servantur. At ii, qui in iugo constitierant, nullo etiam nunc usu rei militaris percepto,<sup>118</sup> neque in eo, quod probaverant, consilio permanere, ut se loco superiore defenderent, neque eam, quam profuisse aliis vim celeritatemque viderant, imitari potuerunt; sed, se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserant. Centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus<sup>119</sup> reliquarum legionum virtutis causa in superiores erant ordines huius legionis transducti, ne ante partem rei militaris laudem amitterent, fortissime pugnantes conciderunt. Militum pars, horum virtute submotis hostibus, praeter spem incolumis in castra pervenit; pars a barbaris circumventa perit.

41. Germani, desperata expugnatione castrorum, quod nos-  
tros iam constitisse in munitionibus videbant, cum ea praeda, quam in silvis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. Ac tantus fuit etiam post discessum hostium terror, ut ea nocte, quum C. Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset, fidem non faceret, adesse cum incolumi Caesarem exercitu. Sic omnium animos timor praeoccupaverat, ut, paene alienata mente, deletis omnibus copiis equitatum tantum se ex fuga recepis-  
se, dicere, neque, incolumi exercitu, Germanos castra oppugnatos fuisse contendere. Quem timorem Caesaris adventus sustulit.

42. Reversus ille, eventus belli<sup>120</sup> non ignorans, unum, quod cohortes ex statione et praesidio essent emissae, questus, ne minimo quidem casu<sup>121</sup> locum relinqui debuisse, multum fortunam in repentino hostium adventu potuisse indicavit; multo etiam amplius, quod<sup>122</sup> paene ab ipsa vallo portisque castrorum barbaros avertisset. Quarum omnium rerum maxime admirandum videbatur, quod Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati, optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerint.<sup>123</sup>

118. *nullo usu rei militaris percepto*, having obtained no experience in military affairs.

119. *ex inferioribus ordinibus*, &c. There was a large field for promotion in the Roman army, from a common soldier to a centurion, from being the lowest centurion of the tenth maniple of *Hastati* (*decimus hastatus posterior*), to the rank of *Primipilus*, the centurion of the first century of the first maniple of the *Triarii*.

120. *eventus belli*, &c. i. e. that the issues and events of war were frequently not under the control of a general.

121. *casu*, in the dative case. See B. I. c. 16.

122. *quod*—*avertisset*. In *oblique narration* the verbs employed in the subordinate or explanatory clauses must always be put in the subjunctive mood.

123. *quod*—*obtulerint*. See last note.

43. Caesar, rursus ad vexandos hostes profectus, magno coacto número ex finitūnis civitatibus, in omnes partes dimittit. Omnes vici atque omnia aedificia, quae quisque conspexerat, incendebantur : praeda ex omnibus locis agebatur : frumenta non solum a tanta multitudine iumentorum atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore atque imbris procubuerant ; ut, si qui etiam in praesentia se occultassent, tamen iis, deducto exercitu, rerum omnium inopia pereundum videretur. Ac saepe in eum locum ventum est, tanto in omnis partis diviso equitatu, ut modo visum ab se Ambiorigem in fuga captivi, nec plane etiam abisse ex conspectu contendērent, ut, spe consequendi illata atque infinito labore suscepto, qui se summam ab Caesare gratiam inituros putarent, paene naturam studio vincērent,<sup>124</sup> semperque paulum ad summam felicitatem defuisse videretur, atque ille lateribus aut saltibus se eriperet et noctu occultatus alias regiones partesque peteret, non maiore equitum praesidio, quam quatuor, quibus solis vitam suam committere audebat.

44. Tali modo vastatis regionibus, exercitum Caesar duarum cohortium damno Durocortorum Remorum reducit, concilioque in eum locum Galliae indicto, de coniuratione Senonum et Carnutum quaestionem habere instituit ; et de Accone,<sup>125</sup> qui princeps eius consilii fuerat, graviore sententia pronunciata, more maiorum supplicium sumsit.<sup>126</sup> Nonnulli iudicium veriti profugerunt ; quibus quum aqua atque igni interdixisset, duas legiones ad fines Trevirorum, in Lingonibus, sex reliquas in Senonum finibus Agendici in hibernis collocavit ; frumentoque exercitu proviso, ut instituerat, in Italiam ad conventus<sup>127</sup> agendos profectus est.

124. *paene naturam studio vincērent*, they almost overcame nature by exertion, they did every thing short of impossibility.

125. *de Accone*. See B. VI. c. 4.

126. *more maiorum supplicium sumsit*. See B. VII. c. 38. where Gutruatus, who had raised war, was beaten with rods and then beheaded.

127. *ad conventus*. See B. V. c. 1.

133-64

# C. IULII CAESARIS

## COMMENTARII

### DE BELLO GALLICO.

#### LIBER SEPTIMUS.

##### ARGUMENTUM.

##### Bellum Vercingetorigis.

Cap. 1. *Nova consilia Gallorum de bello.* 2. 3. *Bellum a Carnutibus susceptum.* 4. 5. *ab Arvernis, auctore Vercingetorige.* 6. *Periculosum iter Caesaris ad exercitum.* 7. 8. *Arverni oppressi.* 9. *Gergovia ab Vercingetorige oppugnata.* 10. *Iter Caesaris ad ferendum auxilium.* 11—13. *Vellamedunum, Genabum, Noviodunum a Caesare capta. iter ad Avaricum.* 14. 15. *Biturigum oppida praeter Avaricum a Gallis incensa.* 16. 17. *Inopia Romanorum ad Avaricum.* 18—21. *Vercingetoris proditionis insimulatus, absolutus.* 22. *Gallorum in defendendo oppido studium.* 23. *Muri Gallici.* 24. 25. *Ager Romanus incensus. eruptio Gallorum repressa.* 26. *Consilium Gallorum clam profugendi ex oppido clamore muliebri impeditum.* 27. 28. *Avaricum expugnatum.* 29—31. *Bellum ab Vercingetorige continuatum.* 32. 33. *Motus in Aeduis a Caesare compositi.* 34. 35. *Exercitus Romanus trans Elaverem expositus. pars copiarum in Senones et Parisios missa.* 36. *Castra Caesaris ad Gergoviam.* 37—40. *Novae turbae in Aeduis, auctoribus Convictolitane et Litavico. Litavicus. qui subsidium, ab Aeduis Caesari missum, sollicitaverat, oppressus.* 41. *Romanorum castra interim oppugnata. aegre defensa.* 42. 43. *Aeduorum defectio.* 44—51. *Impetus Romanorum in Gergoviam. clades.* 52. 53. *Oratio Caesaris ad milites. obsessio Gergoviae soluta.* 54—56. *Bellum ab Aeduis susceptum. exercitus Caesaris per Ligerim transductus.* 57—62. *Labieni rex feliciter in Parisiis gestas.* 63. 64. *Vercingetoris totius Galliae imperator.* 65. *Caesaris cura ad omnes casus.* 66. 67. *Vercingetoris equestri proelio superatus.* 68. 69. *Alesiae, in quam Vercingetoris facto proelio, se contulerat, descriptio.* 70. *Nova clades Gallorum equitatus virtute Germanorum illata.* 71. *Equitatus a Vercingetorige dimissus. omnis Gallia ad bellum evocata.* 72—74. *Caesaris munitiones contra oppidanos et hostes exteriores.* 75. 76. *Subsidium Gallorum comparatum.* 77. 78. *Inopia Gallorum Alesiae. Critognati oratio. Mandubii ex oppido expulsi.* 79. 80. *Subsidium a Romanis repulsum.* 81. 82. *Castra Romana utraque ex parte oppugnata. Galli magno detrimento victi.* 83—88. *Nova consilia Gallorum. impetus in castra Romana ex colle, qui est ad septemtriones. eruptio ex oppido. Romanorum labor. victoria.* 89. 90. *Deditio oppidi. Aeduorum, Arvernorum. hiberna.*

QUIETA Gallia, Caesar, ut constituerat, in Italiam ad conventus agendos proficiscitur. Ibi cognoscit de Clodii caede: de senatusque consulto certior factus, ut omnes Italiae iuniores coniurarent,<sup>1</sup> dilectum tota provincia habere instituit.

1. *conjurarent.* When soldiers were to be raised on any sudden emergency, the ordinary method was disregarded, and two flags were displayed from the Capitol; the one red to summon the infantry, and

Eae res in Galliam Transalpinam celeriter perferuntur. Ad-  
dunt ipsi et affingunt rumoribus Galli, quod res poscere vide-  
batur, retineri urbano motu Caesarem, neque in tantis dissen-  
sionibus ad exercitum venire posse. Hac impulsu occasione,  
qui<sup>2</sup> iam ante se Populi Romani imperio subiectos dolerent,  
liberius atque audacius de bello consilia inire incipiunt. In-  
dictis inter se principes Galliae conciliis silvestribus ac re-  
motis locis, queruntur de Acconis morte; hunc casum ad  
ipsos recidere posse demonstrant; miserantur communem  
Galliae fortunam; omnibus pollicitationibus ac praemiis de-  
poscunt, qui<sup>3</sup> belli initium faciant et sui capitis periculo Gal-  
liam in libertatem vindicent. Eius in primis rationem haben-  
dam dicunt, priusquam eorum clandestina consilia efferantur,  
ut Caesar ab exercitu intercludatur. Id esse facile, quod ne-  
que legiones, absente imperatore, audeant ex hibernis egrēdi;  
neque imperator sine praesidio ad legiones pervenire possit:  
postremo in acie praestare interfici, quam non veterem belli  
gloriam libertatemque, quam<sup>4</sup> a maioribus acceperint, recu-  
perare.

2. His rebus agitat, profitentur Carnutes, se nullum peri-  
culum communis salutis causa recusare, principesque ex om-  
nibus bellum facturos<sup>5</sup> pollicentur, et, quoniam in praesentia  
obsidibus<sup>6</sup> inter se cavere non possint, ne res efferatur, ut iu-  
reiurando ac fide sanciat, petunt, collatis militaribus signis,  
(quo more eorum gravissimae caerimoniae continentur,) ne,  
facto initio belli, ab reliquis deserantur. Tum, collaudatis  
Carnutibus, dato iureiurando ab omnibus, qui aderant, tem-  
pore eius rei constituto, ab concilio discedunt.

3. Ubi ea dies venit, Carnutes, Cotuato et Conetoduno du-  
cibus, desperatis<sup>7</sup> hominibus, Genabum dato signo concurrunt  
civesque Romanos, qui negotiandi causa ibi constitierant, in  
his C. Fusium Citam, honestum equitem Romanum, qui rei  
frumentariae iussu Caesaris praeerat, interficiunt bonaque

---

the other green to summon the cavalry. As there was no time to go  
through the usual forms, the consul said; *Qui rempublicam salvam esse  
vult, me sequatur*: This was called *conjuratio*, or *evocatio*; and the men  
thus raised (*conjurati*,) were not considered as regular soldiers.

2. *qui—dolerent*, because they were grieving, &c. The relative *qui*  
requires the subjunctive when its clause is introduced to assign the  
reason of the action or event announced in the antecedent clause.

3. *qui—faciant* is here equivalent to *ut illi*.

4. *quam—acceperint*. Here the relative requires the subjunctive, be-  
cause the discourse is *oblique*, depending on *dicunt*.

5. *facturos*, sc. *se*.

6. *obsidibus inter se cavere*, to give security to one another by hos-  
tages.

7. *desperatis*, desperate.

eorum diripiunt. Celeriter ad omnes Galliae civitates fama perfertur : nam, ubi maior atque illustrior incidit res, clamore per agros regionesque significant ; hunc alii deinceps excipiunt et proximis tradunt ; ut tum accidit : nam, quae Genabi oriente sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Arvernorum audita sunt ; quod spatium est milium circiter CLX.

4. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Arvernus, summae potentiae adolescens, (cuius pater principatum Galliae totius obtinuerat, et ob eam causam, quod Regnum appetebat, ab civitate erat interfectus,) convocatis suis clientibus, facile incendit.<sup>9</sup> Cognito eius consilio, ad arma concurritur : ab Gobanitione, patruo suo, reliquisque principibus, qui hanc tentandam fortunam non existimabant, expellitur ex oppido Gergovia : non destitit tamen atque in agris habet dilectum egenitum ac perditorum. Hac coacta manu, quoscumque adit ex civitate,<sup>10</sup> ad suam sententiam perducit : hortatur, ut communis libertatis causa arma capiant : magnisque coactis copiis, adversarios suos, a quibus paullo ante erat eiectus, expellit ex civitate. Rex ab suis appellatur ; dimittit quoque versus legationes ; obtestatur, ut in fide maneant. Celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemovices, Andes reliquosque omnes, qui<sup>11</sup> Oceanum attingunt, adiungit ; omnium consensu ad eum desertur imperium. Qua oblata potestate, omnibus his civitatibus obsides imperat, certum numerum militum ad se celeriter adduci iubet, armorum quantum quaeque civitas domi, quodque ante tempus efficiat, constituit : in primis equitatus studeat. Summae diligentiae summam imperii severitatem addit ; magnitudine supplicii dubitantes cogit : nam maiore commisso delicto, igni atque omnibus tormentis necat : leviori de causa, auribus desectis, aut singulis effossis oculis, domum remittit, ut sint reliquis documento et magnitudine poenae perterreant alios.

5. His suppliciis celeriter coacta exercitu, Lucterium Cadurcum, summae hominem audaciae, cum parte copiarum in Rutenos mittit : ipse in Bituriges proficiscitur. Eius adventu Bituriges ad Aeduos, quorum erant in fide, legatos mittunt, subsidium rogatum, quo facilius hostium copias sustinere possint. Aedui de consilio Legatorum, quos Caesar ad exerci-

8. *quae—gesta essent*, such things as, &c. When *qui* combines with its signification as a relative, a force equal to, *so that, such that, the man to, such a man as*, &c., it requires the subjunctive.

9. *incendit*, sc. *eos*.

10. *ex civitate*, i. e. tota regione.

11. *qui Oceanum attingunt*. These are the *Armoricae civitates*, of which mention is made above, B. V. c. 53.

tam reliquerat, copias equitatus peditatusque subsidio Biturigibus mittunt. Qui quum ad flumen Ligēsim venissent, quod Bituriges ab Aeduis dividit, paucos dies ibi morati, neque flumen transire ausi, domum revertuntur legatisque nostris renunciant, se<sup>12</sup> Biturigum perfidiam veritos revertisse, quibus id consilii fuisse cognoverint, ut, si flumen transissent, una ex parte ipsi, altera Arverni se circumstiterent. Id eāne de causa, quam legatis pronunciarunt, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis constat, non videtur pro certo esse ponendum. Bituriges eorum discessu statim se cum Arvernīs coniungunt.

6. His rebus in Italiam Caesari nunciatis, quum iam ille urbānas res virtute Cn. Pompeii commodiorem in statum pervenisse intellegēret, in Transalpinam Galliam profectus est. Eo quum venisset, magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitum pervenire posset. Nam, si legiones in Provinciam accesserēt, se absente in itinere proelio dimicaturas intellegebat: si ipse ad exercitum contendēret, ne iis quidem, qui<sup>13</sup> eo tempore pacati viderentur, suam salutem recte committi videbat.

7. Interim Lucterius Cadurcus, in Rutēnos missus, eam civitatem Arvernīs conciliat. Progressus in Nitiobriges et Gabalos, ab utrisque obsides accipit et, magna coacta manu, in Provinciam Narbōnem versus eruptionem facere contendit. Qua re nunciata, Caesar omnibus consiliis anteverendum existimavit, ut Narbōnem proficisceretur. Eo quum venisset, timentes confirmat, praesidia in Rutēnis<sup>14</sup> provincialibus, Volcis Arecomiciis,<sup>15</sup> Tolosatibus, circumque Narbōnem, quae loca erant hostibus finitima, constituit: partem copiarum ex Provincia supplementumque, quod ex Italia adduxerat, in Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, convenire iubet.

8. His rebus comparatis, represso iam Lucterio et remoto, quod intrare intra praesidia periculosum putabat, in Helvios proficiscitur: etsi mons Cevenna, qui Arvernos ab Helviis discludit, durissimo tempore anni, altissima nive iter impediēbat: tamen discisa nive sex in altitudinem pedum atque ita viis patefactis, summo militum labore ad fines Arvernorum

12. *se Biturigum—circumstiterent.* This passage is placed in *oblique narration*, wherein only the subjunctive and infinitive moods are used.

13. *ne iis quidem, qui—viderentur.* See B. VII. note 8.

14. *Rutenis provincialibus.* The Ruteni are situated on the limits of the *Provincia Romana* on the west; partly within the *Provincia*, and partly without it.

15. *Volcis Arecomiciis*, by that part of the Volcae, which are called Arecomici. See B. VI. c. 24. Volcas Testosages.

rum pervenit. Quibus oppressis inopinantibus, quod se Cerverna, ut muro, munitis existimabant, ac ne singulari quidem unquam homini eo tempore anni semitae patuerant, equitibus imperat, ut, quam latissime possint, vagentur et quam maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter haec fama ac nunciis ad Vercingetorigem perferuntur: quem perterriti omnes Arverni circumstant atque obsccrant, ut suis fortunis consulat,<sup>16</sup> neu se ab hostibus diripi patiatur; praesertim quum videat, omne ad se bellum translatum. Quorum ille precibus permotus, castra ex Biturigibus movet in Arvernos versus.<sup>17</sup>

9. At Caesar, biduum in iis locis moratus, quod haec de Vercingetorige usu ventura<sup>18</sup> opinione praeceperat, per causam supplementi equitatusque cogendi ab exercitu descendit; Brutum adolescentem iis copiis praeficit; hunc monet, ut in omnis partes equites quam latissime pervagentur: daturum se operam, ne longius triduo ab castris absit. His constitutis rebus, suis inopinantibus, quam maximis potest itineribus, Vennam pervenit. Ibi nactus recentem equitatum, quem multis ante diebus eo praemisera, neque diurno neque nocturno itinere intermisso, per fines Aeduorum in Lingones contendit, ubi duae legiones hiemabant, ut, si quid etiam de sua salute ab Aeduis iniretur consilium, celeritate praecurreret. Eo quum pervenisset, ad reliquas legiones mittit, priusque omnes in unum locum cogit, quam de eius adventu Arvernais nunciari posset.<sup>19</sup> Hac re cognita, Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit atque, inde profectus Gergoviam, Boiorum oppidum, quos ibi Helvetico proelio viotos Caesar collocaverat Aeduisque attribuerat,<sup>20</sup> oppugnare instituit.

10. Magnam haec res Caesari difficultatem ad consilium capiendum afferebat: si reliquam partem hiemis uno in loco legiones contineret, ne, stipendiariis Aeduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quod nullum amicis in eo praesidium videret positum esse: sin maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris subvectionibus laboraret. Praestare visum est tamen, omnes difficultates perpeteri, quam, tanta contumelia accepta, omnium suorum voluntates alienare. Itaque

16. *suis fortunis consulat*, to provide for their safety.

17. *in Arvernos versus*. *Versus* governs the accusative with a preposition, and is usually put after the word governed.

18. *haec de Vercingetorige usu ventura*, that these things would happen, concerning Vercingetorix.

19. *nunciari posset*. The verbs *potest*, *coepit*, *incipit*, *desinit*, *debet*, and *solet*, are used impersonally when joined with impersonal verbs.

20. *Aeduis attribuerat*, i. e. that they should pay them tribute.



cohortatus Aeduos de supportando commeatu, praemittit ad Boios, qui de suo adventu doceant<sup>21</sup> hortenturque, ut in fide maneat atque hostium impetum magno animo sustineant. Duabus Agendici legionibus atque impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiscitur.

11. Altero die quam ad oppidum Senonum Vellaunodunum venisset, ne quem post se hostem relinqueret, quo expeditione re frumentaria uteretur, oppugnare instituit idque biduo circumvallavit: tertio die missis ex oppido legatis de deditione, arma proferri, iumenta produci, DC obsides dari iubet. Ea qui conficeret, C. Trebonium Legatum relinquit: ipse, ut quam primum iter conficeret Genabum Carnutum, proficiscitur,<sup>22</sup> qui, tum primum allato nuncio de oppugnatione Vellaunoduni, quum longius eam rem ductum iri existimarent, praesidium Genabi tuendi causa, quod eo mitterent,<sup>23</sup> comparabant. Huc biduo pervenit; castris ante oppidum positus, diei tempore exclusus, in posterum oppugnationem differt, quaeque ad eam rem usui sint, militibus imperat; et, quod oppidum Genabum pons fluminis Ligëris continebat,<sup>24</sup> veritus, ne noctu ex oppido profugerent, duas legiones in armis excubare iubet. Genabenses; paullo ante mediam noctem silentio ex oppido egressi, flumen transire coeperunt. Qua re per exploratores nunciata, Caesar legiones, quas expeditas esse iusserat, portis incensis, intromittit atque oppidum petitur, perpaucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti vivi caperentur, quod pontis atque itinerum angustiae multitudini fugam intercluserant. Oppidum diripit atque incendit, praedam militibus donat, exercitum Ligërim transducit atque in Biturigum fines pervenit.

12. Vercingetorix, ubi de Caesaris adventu cognovit, oppugnatione destitit atque obviam Caesari proficiscitur. Ille oppidum (Biturigum, positum in via,) Noviodunum oppugnare instituerat. Quo ex oppido quum legati ad eum venissent, oratum, ut sibi ignosceret suaeque vitae consulëret;<sup>25</sup> ut celeritate reliquas res conficeret, qua pleræque erat consecutus, arma proferri, equos produci, obsides dari iubet. Parte iam obsidum transdita, quum reliqua administrarentur, Centurionibus et paucis militibus intromissis, qui arma iumenta-

21. qui—doceant. Qui is equivalent to ut illi.

22. ut quam primum iter conficeret Genabum Carnutum, proficiscitur, he sets out to reach Genabum as soon as possible.

23. quod eo mitterent. This expression seems quite superfluous.

24. quod oppidum—continebat, i. e. tangebatur oppidum, ei vicinus erat, as a bridge over the Loire is at the town of Genabum.

25. suaeque vitae consulëret, and would spare their life.

que conquirerent, equitatus hostium procul visus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat. Quem simulatque oppidani conspexerunt atque in spem auxilii venerunt;<sup>26</sup> clamore sublato arma capere, portas claudere, murum complere coeperunt. Centuriones in oppido quum ex significatione Gallorum novi aliquid ab his iniri consilii intellexissent, gladiis dstrictis portas occupaverunt, suosque omnes incolitmes receperunt.

13. Caesar ex castris equitatum educi iubet proeliumque equestre committit: laborantibus iam suis Germanos equites circiter CD submittit, quos ab initio secum habere instituerat. Eorum impetum Galli sustinere non potuerunt atque in fugam coniecti, multis amissis, se ad agmen receperunt: quibus profligatis, rursus oppidani perterriti comprehensos eos, quorum opera plebem concitatam existimabant, ad Caesarem perduxerunt seseque ei dederunt. Quibus rebus confectis, Caesar ad oppidum Avaricum, quod erat maximum munitissimumque in finibus Biturigum atque agri fertilissima regione, profectus est; quod, eo oppido recepto, civitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat.

14. Vercingetorix, tot continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Novioduni acceptis, suos ad concilium convocat. Docet, longe alia ratione esse bellum gerendum,<sup>27</sup> atque antea sit gestum: omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione et commeatu Romani prohibeantur: id esse facile, quod equitatu ipsi abundant, et quod anni tempore subleventur: pabulum secari non posse: necessario dispersos hostes ex aedificiis petere: hos omnes quotidie ab equitibus deleri posse. Praeterea salutis causa rei familiaris commodo negligenda; vicos atque aedificia incendi oportere hoc spatio, a Boia quoque versum, quo pabulandi causa adire posse videntur. Harum ipsis rerum copiam suppetere, quod, quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus subleventur; Romanos aut inopiam non laturus, aut magno cum periculo longius ab castris progressuros: neque interesse, ipsosne interficiant impedimentisne exuant,<sup>28</sup> quibus amissis bellum geri non possit. Praeterea oppida incendi oportere, quae non munitione et loci natura ab omni sint periculo tuta; neu suis sint ad

26. *in spem auxilii venerunt*, and conceived hope of aid.

27. *esse bellum gerendum*. The reader may be here reminded that the infinitive and subjunctive are the only moods admissible in a reported speech.

28. *neque interesse, ipsosne interficiant impedimentisne exuant*, nor was it of any consequence whether they killed them, or stripped them of their baggage.

detractandam militiam receptacula, neu Romanis proposita<sup>29</sup> ad copiam commeatus praedamque tollendam. Haec si gravia aut acerba videantur, multo illa gravius aestimare debere, liberos, coniuges in servitutem abstrahi, ipsos interfici; quae sit necesse accidere victis.

15. Omnium consensu hac sententia probata, uno die amplius XX urbes Biturigum incenduntur. Hoc idem fit in reliquis civitatibus. In omnibus partibus incendia conspiciuntur; quae etsi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solatii proponebant, [quod se, prope]<sup>30</sup> explorata victoria, celeriter amissa reciperaturos [confidebant]. Deliberatur de Avarico in communi concilio, incendi placeret, an defendi. Procumbunt omnibus Gallis ad pedes Bituriges, ne pulcherrimam prope totius Galliae urbem, quae et praesidio et ornameto sit civitati, suis manibus succendere cogentur; facile se loci natura defensuros dicunt, quod, prope ex omnibus partibus flumine et palude circumdata, unum habeat et perangustum aditum. Datur petentibus venia, dissuadente primo Vercingetorige, post concedente et precibus ipsorum et misericordia vulgi. Defensores oppido idonei deliguntur.

16. Vercingetorix minoribus Caesarem itineribus subsequitur et locum castris deligit, paludibus silvisque munitum, ab Avarico longe milia passuum XVI. Ibi per certos exploratores in singula diei tempora,<sup>31</sup> quae ad Avaricum agerentur, cognoscebat et, quid fieri vellet, imperabat: omnes nostras pabulationes frumentationesque observabat, dispersosque, quum longius necessario procederent, adoriebatur, magnoque incommodo afficiebat: etsi, quantum ratione provideri poterat, ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus diversisque itineribus iretur.

17. Castris ad eam partem oppidi positis, Caesar, quae intermissa a flumine et a palude<sup>32</sup> aditum, ut supra diximus, angustum habebat, aggerem apparare, vineas agere, turres duas constituere coepit: nam circumvallare loci natura prohibebat. De re frumentaria Boios atque Aeduos adhortari non destitit: quorum alteri, quod nullo studio agebant, non multum adiuvabant; alteri non magnis facultatibus, quod civitas erat exigua et infirma, celeriter, quod habuerunt, con-

29. *neu Romanis proposita*, nor ready for the Romans.

30. *quod se, prope*. Many annotators think that these words, and also *confidebant*, which immediately follows, should be omitted in the text.

31. *in singula diei tempora*, at every period of the day.

32. *pars intermissa a flumine et a palude*, the part not hemmed in by the river and marsh. See chap. 15.

sumserunt. Summa difficultate rei frumentariae affecto exercitu, ténuitate Boiorum, indiligentia Aëduorum, incendiis aedificiorum, usque eo, ut complurés dies milites frumento caruerint et, pecóre e longinquiore vicis adacto,<sup>33</sup> extremam famem sustentarent, nulla tamen vox est ab iis audita, Populi Romani maiestate et superioribus victoriis indigna. Quin etiam Caesar quum in opere singulas legiones appellaret et, si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret; universi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se compluris annos illo imperante meruisse, ut nullam ignominiam acciperent, numquam infecta re discederent: hoc se ignominiae latus lico, si inceptam oppugnationem reliquissent: præstare, omnes perferre acerbitates, quam non civibus Romanis, qui Genäbi perfidia Gallorum interissent, parentarent.<sup>34</sup> Haec eadem Centurionibus Tribünisque militum mandabant, ut per eos ad Caesarem deferrentur.

18. Quum iam muro turres appropinquassent, ex captivis Caesar cognovit, Vercingetorigem consumto pabulo castra movisse propius Avaricum, atque ipsum cum equitatu expeditisque, qui inter equites proeliari consuessent,<sup>35</sup> insidiarum causa eo profectum, quo nostros postero die pabulatum venturos arbitraretur. Quibus rebus cognitis, media nocte silentio profectus, ad hostium castra mane pervenit. Illi, celeriter per exploratores adventu Caesaris cognito, carros impedimentaue sua in artiores silvas abdiderunt, copias omnis in loco aperto atque edito instruxerunt. Qua re nunciata, Caesar celeriter sarcinas conferri, arma expediri iussit.

19. Collis erat, leniter ab infimo acclivis: hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis atque impedita cingebat, non latior pedibus L. Hoc se colle, interruptis pontibus, Galli fiducia loci continebant, generatimque distributi in civitates,<sup>36</sup> omnia vada ac saltus eius paludis certis custodiis obtinebant, sic animo parati, ut, si eam paludem Romani perrumpere conarentur, haesitantes premerent ex loco superiore: ut, qui propinquitatem loci videret, paratos prope aequo Marte<sup>37</sup> ad dimicandum existimaret; qui iniquitatem conditionis perspiceret, inäni simulatione sese ostentare cognosceret. Indignan-

33. *adacto*, i. e. coacto, compulso.

34. *quam non civibus Romanis—parentarent*, than that they should not avenge the death of the Roman citizens. See chap. 3.

35. *qui—consuessent*. Qui is construed with the subjunctive because the narration is oblique, being the report of the captives.

36. *generatimque distributi in civitates*, separated in clans. The phrase in *civitates* seems superfluous.

37. *aequo Marte*, on equal terms.

tes milites Caesar, quod conspectum suum hostes ferre possent, tantulo spatio interiecto, et signum proelii exposcentes, edocet, quanto detrimento et quot virorum fortium morte necesse sit constare victoriam: quos quum sic animo paratos videat, ut nullum pro sua laude periculum recusent, summae se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum vitam sua salute habeat cariorem. Sic milites consolatus, eodem die reducit in castra; reliquaue, quae ad oppugnationem oppidi pertinebant, administrare instituit.

20. Vercingetōrix, quum ad suos redisset, proditiōis insinulatus, quod castra propius Romanos movisset, quod cum omni equitatu discessisset, quod sine imperio tantas copias reliquisset, quod eius discessu Romani tanta opportunitate et celeritate venissent; non haec omnia fortuito aut sine consilio accidere potuisse; Regnum illum Galliae malle Caesāris concessu, quam ipsorum habere beneficio: tali modo accusatus ad haec respondit: Quod castra movisset, factum inopia pabuli, etiam ipsis hortantibus: quod propius Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate, qui se ipsum munitione defenderet: equitum vero operam neque in loco palustri desiderari debuisse, et illic fuisse utilem, quo sint profecti: summam imperii se consulto nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur; cui rei propter animi mollietiem studere omnes videret, quod diutius laborem ferre non possent. Romani si casu intervenerint, fortunae;<sup>38</sup> si alicuius indicio vocati, huic habendam gratiam, quod et paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere, et virtutem despicere, potuerint; qui, dimicare non ausi, turpiter se in castra receperint. Imperium se ab Caesare per proditiōem nullum desiderare, quod habere victoria posset, quae iam esset sibi atque omnibus Gallis explorata: quin etiam ipsis remittere,<sup>39</sup> si sibi magis honorem tribuere, quam ab se salutem accipere videantur. Haec ut intellegatis, inquit, a me sincēre pronuntiari, audite Romanos milites. Producit servos, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat et fame vinculisque excruciaverat. Hi, iam ante edocti, quae interrogati pronuntiarent, milites se esse legionarios dicunt: fame et inopia adductos clam ex castris exisse, si quid frumenti aut pecōris in agris reperire possent; simili omnem exercitum inopia premi, nec iam vires sufficere cuiquam, nec ferre operis laborem<sup>40</sup> posse: itaque statuisse Imperatorem,

38. *fortunae (caet).*

39. *ipsis remittere*, that he left it to themselves.

40. *operis laborem*, i. e. eundi, muniendi, oppugnandi molestiam.

si nihil in oppugnatione oppidi profecisset, triduo exercitum deducere. Haec, inquit, a me, Vercingetorix, beneficia habetis, quem proditiōis insimulatis, cuius opera sine vestro sanguine tantum exercitum victorem fame paene consumtum videtis; quem, turpiter se ex hac fuga recipientem, ne qua civitas suis finibus recipiat, a me provisum est.

21. Conclāmat omnis multitudo et suo more armis concēpat; quod facere in eo consueverunt, cuius orationem approbant; summum esse Vercingetorigem ducem, nec de eius fide dubitandum; nec maiore ratione bellum administrari posse. Statuunt, ut decem milia hominum delecta ex omnibus copiis in oppidum submittantur, nec solis Biturigibus communem salutem committendam censent; quod penes eos, si id oppidum retinuissent, summam victoriae constare intellegebant.

22. Singulāri militum nostrorum virtuti<sup>41</sup> consilia cuiusque modi Gallorum occurrebant, ut est summae genus solertiae atque ad omnia imitanda atque efficienda, quae ab quoque tradantur, aptissimum. Nam et laqueis falces avertebant,<sup>42</sup> quas quum destinaverant, tormentis introrsus reducebant; et aggerem cuniculis subtrahebant, eo scientius, quod apud eos magnae sunt ferrariae,<sup>43</sup> atque omne genus cuniculorum notum atque usitatum est. Totum autem murum ex omni parte turribus contabulaverant<sup>44</sup> atque has coriis intexerant. Tum crebris diurnis nocturnisque eruptionibus aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur; et nostrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expresserat,<sup>45</sup> commissis suarum turrium malis, adaequabant; et apertos cuniculos praeusta et praeacuta materia et pice fervefacta et maximi ponderis saxis morabantur, moenibusque appropinquare prohibebant.

23. Muris autem omnibus Gallicis haec fere forma est. Trabes directae,<sup>46</sup> perpetuae in longitudinem,<sup>47</sup> paribus inter-

41. *Singulāri—virtuti*, viz. in assaulting the town Avaricum.

42. *Nam et laqueis—subtrahebant*, for they both intercepted with snares the hooks (used for pulling down the walls); and, having made them fast, they drew them within by engines, and also withdrew the earth from below the mount by mines.

43. *ferrariae*. See B. III. c. 21.

44. *totum murum—turribus contabulaverant*, they covered the wall with towers, they built them on all parts of it.

45. *quantum—expresserat*, as the daily addition made to our mounts had elevated them.

46. *Trabes directae*, straight beams.

47. *perpetuae in longitudinem*, joined in a continued series lengthwise.

vallis distantes<sup>48</sup> inter se binos pedes, in solo collocantur;<sup>49</sup> hae revinciuntur<sup>50</sup> introrsus et multo aggere<sup>51</sup> vestiuntur. Ea autem, quae diximus, intervalla grandibus in fronte saxis effarciuntur. His collocatis et coagmentatis alius insuper ordo adiicitur, ut idem illud intervallum servetur, neque inter se contingant trabes, sed paribus intermissae spatiis, singulae singulis saxis<sup>52</sup> interiectis, arte contineantur. Sic deinceps omne opus contextitur, dum iusta muri altitudo expleatur. Hoc quum in speciem varietatemque opus deforme non est, alternis trabibus ac saxis, quae rectis lineis suos ordines servant; tum ad utilitatem et defensionem urbium summam habet opportunitatem; quod et ab incendio lapis et ab ariete materia<sup>53</sup> defendit, quae, perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus revincta, neque perrumpi, neque distrâhi potest.

24. Iis tot rebus impedita oppugnatione, milites, quum toto tempore luto, frigore et assiduis imbribus tardarentur, tamen continenti labore omnia haec superaverunt et diebus XXV aggerem, latum pedes CCCXXX, altum pedes LXXX, extruxerunt. Quum is murum hostium paene contingeret, et Caesar ad opus consuetudine excubaret militesque cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur: paullo ante tertiam vigiliam est animadversum, fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant: eodemque tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat. Alii facès atque aridam materiem de muro in aggerem eminus iaciebant, picem reliquasque res, quibus ignis excitari potest, fundebant;<sup>54</sup> ut, quo primum occurreretur, aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri posset. Tamen, quod instituto Caesaris duae semper legiones pro castris excubabant, pluresque partitis temporibus erant in opere, celeriter factum est, ut alii eruptionibus resisterent, alii turres reducerent aggeremque interscinderent, omnis vero ex castris multitudo ad restinguendum concurreret.

25. Quum in omnibus locis, consumpta iam reliqua parte noctis, pugnaretur, semperque hostibus spes victoriae redin-

48. *distantes*, quoad altitudinem.

49. *in solo collocantur*, placed on the ground.

50. *hae revinciuntur*, these were bound (by cross beams, placed obliquely to the horizontal ones).

51. *aggere*, with earth heaped up.

52. *singulis saxis*, each row of stones.

53. *materia*, whatever entered into the composition of the wall besides stones.

54. *fundebant*, sc. alii.

tegraretur; eo magis, quod deustos pluteos<sup>55</sup> turrium videbant, nec facile adire apertos ad auxiliandum animum advertebant; semperque ipsi recentes defessis succederent, omnemque Galliae salutem in illo vestigio temporis<sup>56</sup> positam arbitrarentur: accidit, inspectantibus nobis, quod, dignum memoria visum, praetermittendum non existimavimus. Quidam ante portam oppidi Gallus, qui per manus sevi ac picis transdita glebas in ignem e regione turris proiciebat, scorpione<sup>57</sup> ab latere dextro transiectus exanimatusque concidit. Hunc ex proximis unus iacentem transgressus, eodem illo munere fungebatur: eadem ratione ictu scorpionis exanimato altero, successit tertius et tertio quartus; nec prius ille est a propugnatoribus vacuus relictus locus, quam, restincto aggere atque omni parte submotis hostibus, finis est pugnandi factus.

26. Omnia experti Galli, quod res nulla successerat, postero die consilium ceperunt ex oppido profugere, hortante et iubente Vercingetorige. Id, silentio noctis conati, non magna iactura suorum sese effecturos sperabant, propterea quod neque longe ab oppido castra Vercingetorigis aberant, et palus perpetua, quae intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. Iamque hoc facere noctu apparabant, quum matres familiae repente in publicum procurrerunt flentesque, proiectae ad pedes suorum, omnibus precibus petierunt, ne se et communes liberos<sup>58</sup> hostibus ad supplicium dedèrent, quos ad capiendam fugam naturae et virum infirmitas impediret. Ubi eos in sententia perstare viderunt, quod plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit, conclamare et significare de fuga Romanis coeperunt. Quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viae praeoccuparentur, consilio destiterunt.

27. Postero die Caesar, promota turri directisque operibus,<sup>59</sup> quae facere instituerat, magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus, quod paullo incautius custodias in muro dispositas videbat, suos quoque languidius in opere versari iussit et, quid fieri vellet, ostendit. Legiones intra vineas in occulto<sup>60</sup> expeditas<sup>61</sup> cohortatur, ut ali-

55. *pluteos*, sheds (made of hurdles or planks, and covered with raw hides that they might not be set on fire).

56. *vestigio temporis*, a point or moment of time.

57. *scorpione*, a scorpion (an engine for throwing darts).

58. *communes liberos*, all the children.

59. *promota turri directisque operibus*, the tower being moved forward, and the other machines (destined for the siege) being arranged (near the city).

60. *intra vineas in occulto*, concealed within the sheds. The words *in occulto* are a mere explanation of *intra vineas*.

61. *expeditas*, ready for battle and the enterprize.



quando pro tantis laboribus fructum victoriæ perciperent;<sup>62</sup> his, qui primi murum adscendissent, præmia proposuit militibusque signum dedit. Illi subito ex omnibus partibus evolaverunt murumque celeriter compleverunt.

28. Hostes, re nova perterriti, muro turribusque deiecti, in foro ac locis patentioribus cuneatim constiterunt, hoc animo; ut, si qua ex parte obviam contra veniretur, acie instructa depugnarent. Ubi neminem in æquum locum sese demittere, sed toto undique muro circumfundi viderunt, veriti, ne omnino spes fugæ tolleretur, abiectis armis, ultimas oppidi partes continenti impetu petiverunt: parsque ibi, quum angusto portarum exitu se ipsi premerent, a militibus; pars, iam egressa portis, ab equitibus est interfecta: nec fuit quisquam, qui prædæ studeret. Sic et Genabensi caede<sup>63</sup> et labore operis incitati, non aetate confectis, non mulieribus, non infantibus pepererunt. Denique ex omni eo numero, qui fuit circiter XXXX milium, vix DCCC, qui primo clamore audito se ex oppido eiecerant, incolûmes ad Vercingetorigem pervenerunt. Quos ille, multa iam nocte, silentio ex fuga excipit, (veritus, ne qua in castris ex eorum concursu et misericordia vulgi seditio oriretur,) ut, procul in via dispositis familiaribus suis principibusque civitatum, disparandos<sup>64</sup> deducendosque ad suos<sup>65</sup> curâret, quæ cuique civitati pars castrorum ab initio obvenerat.

29. Postero die concilio convocato consolatus cohortatusque est, ne se admôdum animo demitterent, neve perturbarentur incommôdo: non virtute, neque in acle vicisse Romanos, sed artificio quodam et scientia oppugnationis, cuius rei fuerint ipsi imperiti: errare, si qui in bello omnis secundos rerum proventus<sup>66</sup> expectent: sibi numquam placuisse, Avaricum defendi, cuius rei testes ipsos haberet; sed factum imprudentia Biturigum et nimia obsequeantia reliquorum, uti hoc incommôdum acciperetur: id tamen se celeriter maioribus commôdis sanaturum. Nam, quæ ab reliquis Gallis civitates dissentirent, hæc sua diligentia adiuncturum atque unum consilium totius Galliae effecturum; cuius consensu<sup>67</sup> ne orbis quidem terrarum possit obsistere: idque se prope iam effectum habere. Interea æquum esse, ab iis communis salutis

62. *fructum perciperent*, to reap the fruit.

63. *Genabensi caede*. See above, chap. 3.

64. *disparandos*, should be separated.

65. *ad suos*, to their own clan. It is evident from these words that each of the clans or nations, of which the Gallic armies were composed, was placed apart in the camp.

66. *omnis proventus*, every issue.

67. *consensu*: the old form of the dative. See B. I. c. 16.

caussa impetrari, ut castra munire instituerent, quo facilius repentinos hostium impetus sustinere possent.

30. Fuit haec oratio non ingrata Gallis, maxime, quod ipse animo non defecerat, tanto accepto incommôdo, neque se in occultum abdiderat et conspectum multitudinis fugerat: plusque animo providere et praesentire existimabatur, quod, re integra, primo incendendum Avaricum, post deserendum censuerat.<sup>68</sup> Itaque, ut reliquorum imperatorum res adversae auctoritatem minuunt, sic huius ex contrario dignitas, incommôdo accepto, in dies augebatur: simul in spem veniebant eius affirmatione de reliquis adiungendis civitatibus, primumque eo tempore Galli castra munire instituerunt, et sic sunt animo consternati, homines insueti laboris, ut omnia, quae imperarentur, sibi patienda et perferenda existimarent.

31. Nec minus, quam est pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas civitates adiungeret, atque earum principes donis, pollicitationibusque alliciebat. Huic rei idoneos homines deligebat, quorum quisque aut oratione subdola aut amicitia facillime capi posset. Qui Avarico expugnato refugerant, armandos vestiendosque curat. Simul ut deminutae copiae redintegrarentur, imperat certum numerum militum civitatibus, quem, et quam ante diem in castra adduci velit; sagittariosque omnes, quorum erat permagnus in Gallia numerus, conqueri et ad se mitti iubet. His rebus celeriter id, quod Avarici deperierat, expletur: Interim Teutomatus, Olloviconis filius, rex Nitiobrigum, cuius pater ab Senatu nostro amicus erat appellatus, cum magno equitum suorum numero, et quos ex Aquitania conduxerat, ad eum pervenit.

32. Caesar, Avarici complures dies commoratus, summamque ibi copiam frumenti et reliqui commeatus nactus, exercitum ex labore atque inopia. refecit. Iam prope hieme confecta, quum ipso anni tempore ad gerendum bellum vocaretur et ad hostem proficisci constituisset, sive eum ex paludibus silvisque elicere, sive obsidione premere posset; legati ad eum principes Aeduum veniunt, oratum, ut maxime necessario tempore civitati subveniat: summo esse in periculo rem; quod, quum singuli magistratus antiquitus creari atque regiam potestatem annum obtinere consuissent, duo magistratum gerant et se uterque eorum legibus creatum esse dicat. Horum esse alterum Convictolitaneum, florentem et illustrem adolescentem; alterum Cotum, antiquissima familia natum, atque ipsum hominem summae potentiae et magnae cognitionis; cuius frater Valetiacus proximo anno eundem magis-

68. *Avaricum—censuerat.* See above, c. 14.

tratum gesserit: civitatem omnem esse in armis, divisum senatum, divisum populum; suas cuiusque eorum clientelas.<sup>69</sup> Quod si diutius alatur controversia, fore, uti pars cum parte civitatis confligat; id ne accīdat positum in eius diligentia atque auctoritate.

33. Caesar, etsi a bello atque hoste discedere detrimento-  
sum esse existimabat, tamen, non ignorans, quanta ex dissen-  
sionibus incommōda oriri consuessent, ne tanta et tam con-  
iuncta Populo Romano civitas, quam ipse semper aluisset,  
omnibusque rebus ornasset, ad vim atque ad arma descende-  
ret, atque ea pars, quae minus sibi confideret, auxilia a Ver-  
cingetorige arcesseret, huic rei praevertendum existimavit;  
et quod legibus Aeduum iis,<sup>70</sup> qui summum magistratum  
obtinērent, excedere ex finibus non liceret, ne quid de iure aut  
de legibus eorum deminuisse videretur, ipse in Aeduos profi-  
cisci statuit, senatumque omnem, et quos inter controversia  
esset, ad se Decetiam evocavit. Quum prope omnis civitas  
eo convenisset, docereturque, paucis<sup>71</sup> clam convocatis, alio  
loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem a fratre renuncia-  
tum, quum leges duo ex una familia, vivo utrōque,<sup>72</sup> non solum  
magistratus creari vetarent, sed etiam in senātu esse prohibe-  
rent: Cotum imperium deponere coegit; Convictolitānem,  
qui per sacerdotes more civitatis, intermissis magistratibus,<sup>73</sup>  
esset creatus, potestatem obtinere iussit.

34. Hoc decreto interposito, cohortatus Aeduos, ut contro-  
versiarum ac dissensionum obliviscerentur atque, omnibus  
omissis his rebus, huic bello servirent, eaque, quae meruis-  
sent, praemia ab se, devicta Gallia, exspectarent equitatum-  
que omnem et peditum milia X sibi celeriter mitterent, quae  
in praesidiis rei frumentariae caussa disponderet, exercitum in  
duas partes divisit; IIII legiones in Senōnes Parisiosque La-  
bieno ducendas dedit; VI ipse in Arvernos, ad oppidum Ger-  
goviam secundum flumen Elāver duxit: equitatus partem illi  
attribuit, partem sibi reliquit. Qua re cognita, Vercingetōrix,

69. *clientelas*, scil. esse.

70. The construction is, *et quod non liceret iis, qui obtinerent summum magistratum, excedere, &c.*

71. *paucis clam*—*renunciatum*, that one brother had been appointed by the other, with the concurrence only of a few of the electors secretly convened for that purpose, without regard either to the proper time or place.

72. *utroque*, scil. existente.

73. *intermissis magistratibus*, when the magistracy was vacant. But it is better to read *intromissis magistratibus*, the magistrates being present.

omnibus interruptis eius fluminis pontibus, ab altera Elävëris parte iter facere coepit.

35. Quum uterque utrique esset exercitus in conspectu fereque e regione castra ponëret, dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias transducerent, erat in magnis Caesari difficultatibus res, ne maiorem aestatis partem flumine impediretur; quod non fere ante autumnum Eläver vado transiri solet. Itaque, ne id accideret, silvestri loco castris positus, e regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos curaverat, postero die cum duabus legionibus in occulto restitit; reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut consueverat, misit, captis (quartis) quibusque cohortibus,<sup>74</sup> uti numerus legionum constare videretur. His, quam longissime possent, progrëdi iussis, quum iam ex diei tempore coniecturum caperet, in castra perventum, iisdem subliis, quarum pars inferior intëgra remanebat, pontem reficere coepit. Celeriter effecto opere legionibusque transductis, et loco castris idoneo delecto, reliquas copias revocavit. Vercingetorix, re cognita, ne contra suam voluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit.

36. Caesar ex eo loco quintis castris<sup>75</sup> Gergoviam pervenit, equestrique proelio eo die levi facto, perspecto urbis situ, quae, posita in altissimo monte, omnis aditus difficiles habebat, de expugnatione desperavit; de obsessione non prius agendum constituit, quam rem frumentariam expedisset. At Vercingetorix, castris prope oppidum in monte positus, medicribus circum se intervallis separatim singularum civitatum copias collocaverat; atque omnibus eius iugi collibus occupatis, qua despici poterat,<sup>76</sup> horribilem speciem praebebat: principesque earum civitatum, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, prima luce quotidie ad se iubebat convenire, seu quid communicandum, seu quid administrandum videretur: neque ullum fere diem intermittebat, quin equestri proelio, interiectis sagittariis,<sup>77</sup> quid in quoque esset animi ac virtutis suorum, periclitaretur. Erat e regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis, egregie munitus atque ex omni parte circumciscus: (quem si tenerent nostri, et aquae magna parte et pabulatione libera prohibitori hostes videbantur; sed is

74. *captis quartis quibusque cohortibus*, every fourth cohort being withdrawn. Of this number the two legions were composed.

75. *quintis castris*, in five days, (for the Romans encamped every night.)

76. *qua despici poterat*, viz. in castra Romana.

77. *interiectis sagittariis*, archers being placed between (his troops of cavalry).

locus praesidio ab iis non nimis firmo tenebatur :) tamen silentio noctis Caesar, ex castris egressus, prius quam subsidio ex oppido venire posset,<sup>78</sup> deiecto praesidio potius loco, duas ibi legiones collocavit, fossamque duplicem duodenum pedum a maioribus castris ad minora perduxit, ut tuto ab repentino hostium incursu etiam singuli commeari possent.

37. Dum haec ad Gergoviam geruntur, Convictolitānis Aeduus, cui magistratum adiudicatum a Caesare demonstravimus,<sup>79</sup> sollicitatus ab Arvernīs pecunia, cum quibusdam adolescentibus colloquitur, quorum erat princeps Litavicus atque eius fratres, amplissima familia nati adolescentes. Cum iis praemium communicat<sup>80</sup> hortaturque, ut se liberos et imperio natos meminerint : unam esse Aeduorum civitatem, quae certissimam Galliae victoriam distineat;<sup>81</sup> eius auctoritate reliquas contineri; qua transducta, locum consistendi Romanis in Gallia non fore : esse nonnullo se Caesaris beneficio affectum, sic tamen, ut iustissimam apud eum causam obtinuerit; sed plus communi libertati tribuere : cur enim potius Aedui de suo iure et de legibus ad Caesarem disceptatorem, quam Romani ad Aeduos, veniant? Celeriter adolescentibus et oratione magistratus et praemio deductis, quum se vel princeps eius consilii fore profiterentur, ratio perficiendi quaerebatur, quod civitatem temere ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebat. Placuit, uti Litavicus decem illis milibus,<sup>82</sup> quae Caesari ad bellum mitterentur, praeficeretur atque ea ducenda curaret, fratresque eius ad Caesarem praecurrerent. Reliqua, qua ratione agi placeat, constituunt.

38. Litavicus, accepto exercitu, quum milia passuum circiter XXX ab Gergovia abesset, convocatis subito militibus, lacrimans, Quo proficiscimur, inquit, milites? Omnis noster equitatus, omnis nobilitas interit : principes civitatis, Eporedix et Virдумārus,<sup>83</sup> insimulati prodicionis, ab Romanis indicta causa interfecti sunt. Haec ab iis cognoscite, qui ex ipsa caede fugerunt : nam ego, fratribus atque omnibus meis propinquis interfectis, dolore prohibeor, quae gesta sunt, pronunciare. Producentur ii, quos ille edocuerat, quae dici vellet, atque eādem, quae Litavicus pronunciaverat, multitudini expōnunt : omnes equites Aeduorum interfectos, quod collo-

78. *posset* is here used impersonally.

79. *demonstravimus*. See chap. 33.

80. *praemium communicat*, i. e. pecuniam, qua sollicitatus fuerat.

81. *distineat*, i. e. moretur.

82. *decem illis milibus*. See chap. 34.

83. *Eporedix et Virдумarus*. These chiefs had set out before to Caesar with the cavalry. See chap. 39.

cuti cum Arvernīs dicerentur; ipsos se inter multitudinem militum occultasse atque ex media caede profugisse. Conclamant Aedui et Litavicum, ut sibi consulat,<sup>84</sup> obsēcrant. Quasi vero, inquit ille, consilii sit res ac non necesse sit nobis Gergoviam contendere et cum Arvernīs nosmet coniungere. An dubitamus, quin, nefario facinore admissō, Romani iam ad nos interficiendos concurrant? Proinde, si quid est in nobis animi, persequamur eorum mortem, qui indignissime interfecerunt atque hos latrones interficiamus. Ostendit cives Romanos, qui eius praesidii fiducia una erant.<sup>85</sup> Continuo magnum numerum frumenti commeatusque diripit, ipsos crudeliter excruciatos interficit: nuncios tota civitate Aeducrum dimittit, eodem mendacio de caede equitum et principum permōvet: hortatur, ut simili ratione, atque ipse fecerit, suas iniurias persēquantur.

39. Eporedix Aeduus, summo loco natus adolescens et summae domi potentiae et una Virдумārus, pari aetate et gratia, se genere dispāri, quem Caesar, sibi ab Divitiāco transdītum,<sup>86</sup> ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero convenerant, nominatim ab eo evocati. His erat inter se de principatu contentio, et in illa magistratuum controversia alter pro Convictolitāne, alter pro Coto, summis opibus pugnaverant. Ex iis Eporedix, cognito Litavici consilio, media fere nocte rem ad Caesarem deferret; orat, ne patiat, civitatem pravis adolescentium consiliis ab amicitia Populi Romani deficere, quod futurum provideat, si se tot hominum milia cum hostibus coniunxerint, quorum salutem neque propinqui negligere, neque civitas levi momento aestimare posset.<sup>87</sup>

40. Magna affectus sollicitudine hoc nuncio Caesar, quod semper Aeduum civitati praecipue indulserat, nulla interposita dubitatione legiones expeditas quatuor equitatumque omnem ex castris edūcit: nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra,<sup>88</sup> quod res posita in celeritate videbatur. C. Fabium Legatum cum legionibus II castris praesidio relinquit. Fratres Litavici quum comprehendi iussisset, paulo ante re-

84. *ut sibi consulat*, that he would take measures for their safety.

85. *eius praesidia fiducia una erant*, who were with him under the confidence of his protection.

86. *sibi transdītum*, recommended to him.

87. *quorum salutem—posset*, whose safety the neighbours neither could disregard, nor could the state estimate it so low. Wherefore the Aedui would not abandon so many thousand of their people, nor would they join Caesar against them.

88. *ad contrahenda castra*. See the following chap.—also B. V. c. 49.

pērit ad hostes profugisse. Adhortatus milites, ne necessario tempore itineris labore permoveantur, cupidissimis omnibus, progressus milia passuum XXV, agmen Aeduorum conspiciatus, immisso equitatu, iter eorum moratur atque impedit interdicitque omnibus, ne quemquam interficiant. Eporedirigem et Virdumārum, quos illi interfectos existimabant, inter equites versari suosque appellare iubet. Iis cognitis et Litavici fraude perspecta, Aedui manus tendere, deditionem significare et proiectis armis mortem deprecari incipiunt. Litavicus cum suis clientibus, quibus more Gallorum nefas est, etiam in extrema fortuna deserere patrōnos, Gergoviam profugit.

41. Caesar, nunciis ad civitatem Aeduorum missis, qui suo beneficio conservatos docerent, quos iure belli interficere potuisset, tribusque horis noctis exercitui ad quietem datis, castra ad Gergoviam movit. Medio fere itinere equites, ab Fabio missi, quanto res in periculo fuerit, exponunt; summis copiis castra oppugnata demonstrant; quum crebro integri defessis succederent nostrosque assiduo labore defatigarent, quibus propter magnitudinem castrorum perpetuo esset eisdem<sup>89</sup> in vallo permanendum; multitudine sagittarum atque omni genere telorum multos vulneratos: ad haec sustinenda magno usui fuisse tormenta: Fabium discessu eorum, duabus relictis partibus, obstruere ceteras pluteosque<sup>90</sup> vallo addere et se in posterum diem similem ad casum parare. His rebus cognitis, Caesar summo studio militum ante ortum solis in castra pervenit.

42. Dum haec ad Gergoviam geruntur, Aedui, primis nunciis ab Litavico acceptis<sup>91</sup> nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. Impellit alios avaritia, alios iracundia et temeritas, quae maxime illi hominum generi est innata, ut levem auditionem habeant pro re comperta. Bona civium Romanorum diripiunt, caedes faciunt, in servitutem abstrahunt. Aduvat rem proclinatam Convictolitānis plebemque ad furem impellit, ut, facinore admissio, ad sanitatem pudeat reverti. M. Aristium Tribunum militum, iter ad legionem facientem, data fide ex oppido Cabillono educunt: idem facere cogunt eos, qui negotiandi causa ibi constiterant. Hos continuo in itinere adorti, omnibus impedimentis exuunt; repugnantes diem noctemque obsident; multis utrimque interfectis, maiorem multitudinem ad arma concitant.

89. eisdem, scil. militibus.

90. pluteos, mantelets.

91. nunciis ab Litavico acceptis. See above, chap. 38.

43. Interim nuncio allato, omnes eorum milites in potestate Caesaris teneri, concurrunt ad Aristium; nihil publico factum consilio demonstrant; quaestionem de bonis direptis discernunt; Litavici fratrumque bona publicant; legatos ad Caesarem sui purgandi gratia mittunt. Haec faciunt recuperandorum suorum causa: sed, contaminati facinore et capiti compendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, et timore poenae exterriti, consilia clam de bello inire incipiunt civitatesque reliquas legationibus sollicitant. Quae tametsi Caesar intellegebat, tamen, quam mitissime potest, legatos appellat: nihil se propter inscientiam levitatemque vulgi gravius de civitate iudicare, neque de sua in Aeduos benevolentia deminuere. Ipse, maiorem Galliae motum exspectans, ne ab omnibus civitatibus circumsisteretur, consilia inibat, quemadmodum ab Gergovia discederet ac rursus omnem exercitum contraheret,<sup>92</sup> ne profectio, nata ab timore defectionis, similis fugae videretur.

44. Haec cogitandi accidere visa est facultas bene gerendae rei. Nam, quum minora in castra<sup>93</sup> operis<sup>94</sup> perspiciendi causa venisset, animadvertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus vix prae multitudine cerni poterat. Admiratus quaerit ex perfugis causam, quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. Constabat inter omnes, quod iam ipse Caesar per exploratores cognoverat, dorsum esse eius iugi prope aequum: sed hinc silvestre et angustum, qua esset aditus ad alteram oppidi partem: huic loco vehementer illos timere, nec iam aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato, si alterum amisissent, quin paene circumvallati atque omni exitu et pabulatione interclusi viderentur: ad hunc muniendum locum omnes a Vercingetorige evocatos.

45. Hac re cognita, Caesar mittit complures equitum turmas eo de media nocte: iis imperat, ut paullo tumultuosius omnibus in locis pervagarentur. Prima luce magnum numerum impedimentorum<sup>95</sup> ex castris mulorumque<sup>96</sup> produci, eque iis stramenta<sup>97</sup> detrahi mulionesque cum cassidibus, equitum specie ac simulatione, collibus circumvahi iubet. His paucos

92. *omnem exercitum* (suas et Labieni copias) *contraheret*. See chap.

34.

93. *minora in castra*. See chap. 36, near the end.

94. *operis*, i. e. munitiois.

95. *impedimenta*, beasts of burden.

96. *mulorumque*. It is generally thought that this word has been inadvertently incorporated with the text from a marginal note.

97. *stramenta*, the baggage (carried by the beast of burden).



addit equites, qui latius ostentationis caussa vagarentur. Longo circuitu easdem omnes iubet petere regiones. Haec procul ex oppido videbantur, ut erat a Gergovia despectus in castra; neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. Legionem unam eodem iugo<sup>98</sup> mittit et paullo progressam inferiore constituit loco silvisque occultat. Augetur Gallis suspicio atque omnes illo ad munitionem copiae transducuntur. Vacua castra hostium Caesar conspiciens, tectis insignibus<sup>99</sup> suorum occultatisque signis militaribus, raros milites, ne ex oppido animadverterentur, ex maioribus castris in minora transducit Legatisque, quos singulis legionibus praefecerat, quid fieri vellet, ostendit: in primis monet, ut contineant milites, ne studio pugnandi aut spe praedae longius progrediantur: quid iniquitas loci habeat incommōdū, proponit: hoc una celeritate posse vitari: occasionis esse rem, non proelii. His rebus expositis, signum dat et ab dextera parte alio adscensu eodem tempore Aeduos mittit.

46. Oppidi murus ab planitie atque initio adscensus, recta regione,<sup>100</sup> si nullus anfractus intercederet, MCC passus aberat: quidquid huic<sup>101</sup> circuitus ad molliendum clivum accesserat, id spatium itineris augebat. At medio fere colle in longitudinem, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis sex pedum murum, qui<sup>102</sup> nostrorum impetum tardaret, praeduxerant Galli atque, inferiore omni spatio vacuo relicto, superiorem partem collis usque ad murum oppidi densissimis castris compleverant. Milites, dato signo, celeriter ad munitionem perveniunt, eamque transgressi, trinis castris<sup>103</sup> potiuntur. Ac tanta fuit in castris capiendis celeritas, ut Teutomātus, rex Nitiobrigum, subito in tabernaculo oppressus, ut meridie conquieverat, superiore corporis parte nudata, vulnerato equo, vix se ex manibus praedantium militum eriperet.

47. Consecutus id, quod animo proposuerat, Caesar receptui cani iussit legionisque decimae, quatum erat cōmitatus, signa constitere. At reliquarum milites legionum, non exaudito tubae sono, quod satis magno valles intercedebat, tamen ab Tribūnis militum Legatisque, ut erat a Caesare praecep-

98. *eodem iugo*, towards the same hill.

99. *insignibus*, the ornaments of the helmets (which caused them to shine).

100. *recta regione*. This is a superfluous interpretation, inserted by some person to explain the words, *si nullus anfractus intercederet*.

101. *huic*, scil. adscensui.

102. *qui*, equivalent to *ut ille*.

103. *trinis castris*. It was said above, chap. 36, that the forces of each state were placed apart by themselves; therefore, though there was but one army, there might be various camps.

tum, retinebantur : sed, elati spe celeris victoriae et hostium fuga superiorumque temporum secundis proeliis, nihil adeo arduum sibi existimabant, quod non virtute consequi possent ; neque prius finem sequendi fecerunt, quam muro oppidi portisque appropinquarent. Tum vero ex omnibus urbis partibus orto clamore, qui longius aberant, repentino tumultu perterriti, quum hostem intra portas esse existimarent, sese ex oppido eiecerunt. Matres familiae de muro vestem argentumque iactabant et, pectoris fine<sup>104</sup> prominentes, passis manibus obtestabantur Romanos, ut sibi parcerent, neu, sicut Avarici fecissent, ne mulieribus quidem atque infantibus abstinerent. Nonnullae, de muris per manus demissae, sese militibus transdebant. L. Fabius, Centurio legionis VIII, quem inter suos eo die dixisse constabat, excitari se Avaricensibus praemiis, neque commissurum, ut prius quisquam murum adscenderet, tres suos pactus manipulares atque ab iis sublevatus murum adscendit. Eos ipse rursus singulos exceptans, in murum extulit.

48. Interim ii, qui ad alteram partem oppidi, ut supra demonstravimus, munitionis caussa convenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nunciis incitati, oppidum ab Romanis teneri, praemissis equitibus, magno concursu eo contenderunt. Eorum ut quisque primus venerat, sub muro consistebat suorumque pugnantium numerum augebat. Quorum quum magna multitudo convenisset, matres familiae, quae paullo ante Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari et more Gallico passum capillum ostentare liberosque in conspectum proferre coeperunt. Erat Romanis nec loco, nec numero, aequa contentio : simul, et cursu et spatio pugnae defatigati, non facile recentes atque integros sustinebant.

49. Caesar, quum iniquo loco pugnari hostiumque augeri copias videret, praemetuens suis, ad T. Sextium Legatum, quem minoribus castris praesidio reliquerat, mittit, ut cohortes ex castris celeriter educeret et sub infimo colle ab dextro latere hostium constitueret : ut, si nostros loco depulsos vidisset, quo minus libere hostes insequerentur, terreret. Ipse paullum ex eo loco cum legione progressus, ubi constituerat, eventum pugnae exspectabat.

50. Quum acerrime comminus pugnaretur, hostes loco et numero, nostri virtute confiderent, subito sunt Aedui visi, ab latere nostris aperto,<sup>105</sup> quos Caesar ab dextra parte alio adscensu, manus distinendae caussa, miserat. Hi similitudine

104, *fine*, scil. *tenuis*.

105. *ab latere nostris aperto*, viz. where they could go to our men.

armorum<sup>106</sup> vehementer nostros perterruerunt: ac, tametsi dextris humeris exsertis<sup>107</sup> animadvertébantur, quod insigne pacatis esse consuerat, tamen ad ipsum sui fallendi causa milites ab hostibus factum existimabant. Eodem tempore L. Fabius Centurio, quique una murum adscenderant; circumventi atque interfecti de muro praecipitantur. M. Petreius, eiusdem legionis Centurio, quum portas excidere conatus esset, a multitudine oppressus ac sibi desperans, multis iam vulneribus acceptis, manipularibus suis, qui illum secuti erant, Quoniam, inquit, me una vobiscum servare non possum, vestrae quidem certe vitae prospiciam, quos cupiditate gloriae adductus in periculum deduxi. Vos, data facultate, vobis consulite. Simul in medios hostis irrupit, duobusque interfectis, reliquos a porta paullum submovit. Conantibus auxiliari suis, Frustra, inquit, meae vitae subvenire conamini, quem iam sanguis viresque deficiunt: proinde hinc abite, dum est facultas, vosque ad legionem recipite. Ita pugnans post paullulum concidit ac suis saluti fuit.

51. Nostri, quum undique premerentur, XLVI Centurionibus amissis, deiecti sunt loco: sed intolerantius Gallos insequentes legio X tardavit, quae pro subsidio paullo aequiore loco constiterat. Hanc rursus XIII legionis cohortes exceperunt, quae, ex castris minoribus eductae, cum T. Sextio Legato ceperant locum superiorem. Legiones, ubi primum planitiem attigerunt, infestis contra hostes signis<sup>108</sup> constiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intra munitiones<sup>109</sup> reduxit. Eo die milites sunt paullo minus DCC desiderati.

52. Postero die Caesar, concione advocata, temeritatem cupiditatemque militum reprehendit, quod sibi ipsi iudicavissent, quo procedendum, aut quid agendum videretur, neque signo recipiendi dato constitissent, neque a Tribunis militum Legatisque retineri potuissent: exposito,<sup>110</sup> quid iniquitas loci posset, quid ipse ad Avaricum<sup>111</sup> sensisset, quum, sine duce et sine equitatu deprehensis hostibus, exploratam victoriam dimisisset, ne parvum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci accideret. Quanto opere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare

106. *similitudine armorum*. They had arms like those of the Gauls, and they therefore seemed to be enemies.

107. *dextris humeris exsertis*, having their right shoulders naked.

108. *infestis signis*, with the standards pointed against the enemy (showing they were prepared to fight).

109. *ab radicibus—intra munitiones*. See above, chap. 46.

110. *exposito*, i. e. exposito simul illo.

111. *ad Avaricum*. See chap. 18, 19.

potuisset; tanto opere licentiam arrogantiamque reprehendere, quod plus se, quam imperatorem, de victoria atque exitu rerum sentire existimarent: nec minus se in milite modestiam et continentiam, quam virtutem atque animi magnitudinem desiderare.

53. Hac habita concione et ad extremum orationem confirmatis militibus, ne ob hanc causam animo permoverentur, neu, quod iniquitas loci attulisset, id virtuti hostium tribuerent; eadem de protectione cogitans, quae ante senserat,<sup>112</sup> legiones ex castris eduxit aciemque idoneo loco constituit. Quum Vercingetōrix nihilo magis in aequum locum descenderet, levi facto equestri proelio atque eo secundo, in castra exercitum reduxit.<sup>113</sup> Quum hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam militumque animos confirmandos factum existimans, in Aeduos castra movit. Ne tum quidem insecutis hostibus, tertio die ad flumen Elāver pontem refecit atque exercitum transduxit.

54. Ibi a Virdumāro atque Eporedirige<sup>114</sup> Aeduis appellatus, discit, cum omni equitatu Litavicum ad sollicitandos Aeduos profectum esse: opus esse, et ipsos antecedere ad confirmandam civitatem. Etsi multis iam rebus perfidiam Aeduorum perspectam habebat, atque horum discessu ad maturari defectionem civitatis existimabat: tamen eos retinendos non censuit, ne aut inferre iniuriam videretur, aut dare timoris aliquam suspicionem. Discedentibus his breviter sua in Aeduos merita exponit: quos et quam humiles<sup>115</sup> accepisset, compulsos in oppida, multatos agris, omnibus ereptis copiis, imposito stipendio, obsidibus summa cum contumelia extortis; et quam in fortunam, quamque in amplitudinem deduxisset, ut non solum in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem et gratiam antecessisse viderentur. His datis mandatis, eos ab se dimisit.

55. Noviodupum erat oppidum Aeduorum, ad ripas Ligēris opportuno loco positum. Huc Caesar omnes obsides Galliae, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat: huc magnum numerum equorum, huius belli causa in Italia atque Hispania coemptum, miserat. Eo quum Eporedirix Virdumārusque venissent et de statu civitatis cognovissent, Litavicum Bi-

112. *quae ante senserat.* See chap. 43, at the end. Caesar was considering how he could lead away his army, that his departure might not seem like flight.

113. *reduxit,* scil. Caesar.

114. *Eporedirige.* See above, chap. 38.

115. *quam humiles accepisset.* See B. VI. c. 12.

bracte ab Aeduis receptum, quod est oppidum apud eos maxime auctoritatis, Convictolitānem magistratum magnamque partem senatus ad eum convenisse, legatos ad Vercingetorigem de pace et amicitia concilianda publice missos: non praetermittendum tantum commōdum existimaverunt. Itaque, interfectis Novioduni custodibus, quique eo negotiandi aut itineris<sup>116</sup> causa convenerant, pecuniam atque equos inter se partiti sunt; obsides civitatum Bibracte ad magistratum deducendos curaverunt; oppidum, quod ab se teneri non posse iudicabant, ne cui esset usui Romānis, incenderunt; frumenti quod subito potuerunt navibus avexerunt, reliquum flumine atque incendio corruerunt; ipsi ex finitimis regionibus copias cogere, praesidia custodiasque ad ripas Ligēris disponere equitatumque omnibus locis, iniiciendi timoris causa, ostentare coeperunt, si ab re frumentaria Romanos excludere [aut adductos inopia ex Provincia excludere] possent. Quam ad spem multum eos adjuvabat, quod Liger ex nivibus creverat, ut omnino vado non posse transiri videretur.

56. Quibus rebus cognitis, Caesar maturandum sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus periclitandum, ut prius, quam essent maiores eo coactae copiae, dimicaret. Nam, ut commutato consilio iter in Provinciam converteret, id nemo tunc quidem necessario faciundum existimabat, quum<sup>117</sup> quod infamia atque indignitas rei et oppositus mons Cevenna viarumque difficultas impediēbat, tum maxime, quod abiuncto Labieno atque iis legionibus,<sup>118</sup> quas una miserat, vehementer timebat. Itaque, admodum magnis diurnis atque nocturnis itineribus confectis, contra omnium opinionem ad Ligērim pervenit; vadoque per equites invento, pro rei necessitate opportuno, ut brachia modo atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, disposito equitatu, qui vim fluminis refringeret,<sup>119</sup> atque hostibus primo adpectu perturbatis, incolumem exercitum transduxit: frumentumque in agris et pecoris copiam nactus, repleto iis rebus exercitu, iter in Senōnas facere instituit.

57. Dum haec apud Caesarem geruntur, Labiēnus eo supplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agendici, ut esset impedimentis praesidio, cum quatuor legionibus Lutetiam proficiscitur. Id est oppidum Parisiorum, positum in insula fluminis Sequānae. Cuius adventu ab hostibus cogni-

116. *aut itineris*. Many of the MSS. want these words.

117. *quum—tum*, both—and.

118. *atque iis legionibus*. See chap. 34. where it is said he gave four legions to Labienus to be led to the Senōnes and Parisii.

119. *qui* is equivalent to *ut ille*.

to, magnae ex finitūmis civitatibus copiae convenerunt. Summa imperii transditur Camulogēno Aulercō, qui, prope confectus aetate, tamen propter singularem scientiam rei militaris ad eum est honorem evocatus. Is quū animum advertisset, perpetuam esse palūdem, quae influeret<sup>120</sup> in Sequanam atque illum omnem locum magnopere impediret, hic consedit nostrosque transitu prohibere instituit.

58. Labienus primo vineas agere, cratibus atque aggere palūdem explere atque iter munire conabatur. Postquam id difficiliter confieri animadvertit, silentio e castris tertia vigilia egressus, eodem, quo venerat, itinere Melodūnum pervenit. Id est oppidum Senōnum, in insūla Sequānae positum, ut paullo ante Lutetiam diximus. Deprehensis navibus circiter L. celeriterque coniunctis, atque eo militibus impositis, et rei novitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum evocata, sine contentione oppido potitur. Refecto ponte, quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum transducit et secundo flumine<sup>121</sup> ad Lutetiam iter facere coepit. Hostes, re cognita ab iis, qui a Melodūno profugerant, Lutetiam incendunt pontesque eius oppidi rescindi iubent: ipsi profecti a paludē, in ripis Sequānae, e regione<sup>122</sup> Lutetiae, contra Labiēni castra considunt.

59. Iam Caesar a Gergovia discessisse audiebatur: iam de Aeduorum defectione et secundo Galliae motu<sup>123</sup> rumores afferebantur, Gallique in colloquiis, interclusum itinere et Ligēri<sup>124</sup> Caesarem, inopia frumenti coactum, in Provinciam contendisse confirmabant. Bellovāci autem, defectione Aeduorum cognita, qui ante erant per se infidēles, manus cogere atque aperte bellum parare coeperunt. Tum Labiēnus, tanta rerum commutatione, longe aliud sibi capiendum consilium, atque antea senserat, intellegebat: neque iam ut aliquid acquireret, proelioque hostes lacesseret; sed ut incolumem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. Namque altera ex parte Bellovāci, quae civitas in Gallia maximam habet opinionem virtutis,<sup>125</sup> instabant; alteram Camulogēnus parato atque instructo exercitu tenebat: tum legiones, a praesidio atque impedimentis interclusas, maxi-

120. *perpetuam esse paludem, quae influeret.* Qui commonly requires the subjunctive when *esse* and the other portions of this verb denote existence merely, and are followed by no other predicate than the Relative clause.

121. *secundo flumine*, down the river.

122. *e regione*, over against.

123. *secundo motu*, the favourable commotion.

124. *itinere et Ligēri*, by the passage of the Loire.

125. *maximam opinionem virtutis*, a very high character for bravery.

num flumen distinebat. Tantis subito difficultatibus obiectis, ab animi virtute auxilium petendum videbat.

60. Itaque sub vespere consilio convocato, cohortatus, ut ea, quae imperasset,<sup>126</sup> diligenter industrieque administrarent, naves, quas a Melodūno deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit et, prima confecta vigilia, quatuor milia passuum secundo flumine progrēdi silentio ibique se expectari iubet. Quinque cohortes, quas minime firmas ad dimicandum esse existimabat, castris praesidio relinquit : quinque eiusdem legionis reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis adverso flumine<sup>127</sup> magno tumultu proficisci imperat. Conquirat etiam lintres : has, magno sonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit. Ipse post paullo, silentio egressus, cum tribus legionibus eum locum petit, quo naves appellari iusserat.

61. Eo quum esset ventum, exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quod magna subito erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur : exercitus equitatusque,<sup>128</sup> equitibus Romanis<sup>129</sup> administrantibus, quos ei negotio praefecerat, celeriter transmittitur. Uno fere tempore sub lucem hostibus nunciatur, in castris Romanorum praeter consuetudinem tumultuari et magnum ire agmen adverso flumine, sonitumque remorum in eadem parte exaudiri et paullo infra milites navibus transportari. Quibus rebus auditis, quod existimabant tribus locis transire legiones atque omnes, perturbatos defectione Aeduorum, fugam parare, suas quoque copias in tris partes distribuerunt. Nam, et praesidio ē regione castrorum relicto, et parva manu Metiosēdum versus<sup>130</sup> missa, quae tantum progredieretur, quantum naves processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt.

62. Prima luce et nostri omnes erant transportati et hostium acies cernebatur. Labiēnus, milites cohortatus, ut suae pristinae virtutis et tot secundissimorum proeliorum memoriam retinerent, atque ipsum Caesarem, cuius ductu saepenumero hostes superassent, praesentem adesse existimarent,

126. *ea, quae imperasset*, such things as he should command. When the relative and the antecedent can be translated by *so that, such that, the man to, such a man as*, &c., the verb in the relative clause is put in the subjunctive.

127. *adverso flumine*, up the river.

128. *exercitus (pedites) equitatusque*.

129. *equitibus Romanis*. See last chapter, *naves singulas equitibus Romanis attribuit*.

130. *Metiosedum versus*. The adverb *cursus* governs the accusative with the preposition *ad* understood, and is usually placed after the word which it governs.

dat signum proelii. Primo concursu ab dextro cornu, ubi septima legio constiterat, hostes pelluntur atque in fugam comiciuntur: ab sinistro, quem locum duodecima legio tenebat, quum primi ordines hostium transfixi pilis concidissent, tamen acerrime reliqui resistebant, nec dabat suspicionem fugae quisquam. Ipse dux hostium Camulogēnus suis aderat atque eos cohortabatur. At, incerto etiam nunc exitu victoriae, quum septimae legionis tribunis esset nurciatum, quae in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt signaque intulerunt. Ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumventi omnes interfectique sunt. Eandem fortunam tulit Camulogēnus. At ii, qui praesidio contra castra Labien<sup>131</sup> erant relictī, quum proelium commissum audissent, subsidio suis ierunt collemque ceperunt, neque nostrorum militum victorum impetum sustinere potuerunt. Sic, cum suis fugientibus permixti, quos non silvae montesque texerunt, ab equitatu sunt interfecti. Hoc negotio confecto, Labienus revertitur Agendicum, ubi impedimenta totius exercitus relictā erant: inde cum omnibus copiis ad Caesarem pervenit.

63. Defectione Aeduorum cognita, bellum augetur. Legationes in omnes partes circummittuntur: quantum gratia, auctoritate, pecunia valent, ad sollicitandas civitates nituntur. Nacti obsides,<sup>132</sup> quos Caesar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes territant. Petunt a Vercingetorige Aedui, ad se veniat rationesque belli gerendi communicet. Re impetrata contendunt, ut ipsis summa imperii transdatur; et, re in controversiam deducta, totius Galliae concilium Bibracte indicitur. Eodem conveniunt undique frequentes. Multitudinis suffragiis res permittitur: ad unum omnes Vercingetorigem probant Imperatorem. Ab hoc concilio Remi, Lingōnes, Treviri afuerunt: illi, quod amicitiam Romanorum sequebantur; Treviri, quod aberant longius et ab Germanis premebantur: quae fuit causa, quare toto abessent bello et neutris auxilia mitterent. Magno dolore Aedui ferunt, se deiectos principatu;<sup>133</sup> queruntur fortunae commutationem et Caesaris in se indulgentiam requirunt;<sup>134</sup> neque tamen, suscepto bello, suum consilium ab reliquis separare audent. Inviti, summae spei adolescentes, Eporedix et Viridūmarus, Vercingetorigi parent.

131. *contra castra Labieni.* See chap. 61. e regione castrorum.

132. *Nacti obsides.* See chap. 55.

133. *se deiectos principatu,* that they had been dispossessed of the supremacy.

134. *requirunt,* they feel the loss of.



64. Ille imperat reliquis civitatibus obsides: denique<sup>135</sup> ei rei constituit diem: huc omnes equites, XV milia numero, celeriter convenire iubet: peditatu, quem ante habuerit, se fore contentum dicit, neque fortunam tentaturum, aut in acie dimicaturum; sed, quoniam abundet equitatu, perfacile esse factu, frumentationibus pabulationibusque Romanos prohibere: aequo modo animo sua ipsi frumenta corrumpant aedificaque incendant, qua<sup>136</sup> rei familiaris iactura perpetuum imperium libertatemque se consēqui videant. His constitutis rebus, Aeduis Segusianisque, qui sunt finitimi Provinciae, X milia peditum imperat: huc addit equites DCCC. His praeficit fratrem Eporedirigis bellumque inferre Allobrogibus iubet. Altera ex parte Gabālos proximosque pagos Arvernorum in Helvios, item Rutēnos Cadurcosque ad fines Volcarum Arecomīcorum depopulandos mittit. Nihilominus clandestinis nunciis legationibusque Allobrōgas sollicitat, quorum mentes nondum ab superiore bello resedissee<sup>137</sup> sperabat. Horum Principibus pecunias, civitati autem imperium totius provinciae pollicetur.

65. Ad hos omnes casus provisa erant praesidia cohortium duarum et viginti, quae ex ipsa coacta provincia ab L. Caesare Legato ad omnes partes opponebantur. Helvii, sua sponte cum finitimis proelio congressi, pelluntur et, C. Valerio Donotauro. Cabūri filio, Principe civitatis compluribusque aliis interfectis, intra oppida murosque compelluntur. Allobrōges, crebris ad Rhodānun dispositis praesidiis, magna cum cura et diligentia suos tuentur. Caesar, quod hostes equitatu superiores esse intellegebat et, interclusis omnibus itineribus, nulla re ex Provincia atque Italia sublevari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates, quas superioribus annis pacaverat, equitesque ab his arcessit et levis armaturae pedites, qui inter eos proeliari consueverant.<sup>138</sup> Eorum adventu, quod minus idoneis equis utebantur, a Tribunis militum reliquisque, sed et Equitibus<sup>139</sup> Romanis atque evocatis, equos sumit Germanisque distribuit.

66. Interea, dum haec geruntur, hostium copiae ex Arvernīs equitesque, qui toti Galliae<sup>140</sup> erant imperati, conveniunt. Magno horum coacto numero, quum Caesar in Sequānos per

135. *denique*, in short.

136. *qua* is equivalent to *ut illa*.

137. *quorum mentes nondum resedissee*, whose minds had not yet subsided.

138. *pedites qui—consueverant*. See B. I. chap. 48.

139. *Equitibus*, i. e. civibus ordinis equestris.

140. *toti Galliae*, i. e. per totam Galliam.

extremos Lingonum fines iter faceret, quo facilius subsidium Provinciae ferri posset, circiter milia passuum X ab Romanis trinis castris Vercingetorix consedit : convocatisque ad concilium praefectis equitum, venisse tempus victoriae demonstrat : fugere in Provinciam Romanos Galliaque excedere : id sibi ad praesentem obtinendam libertatem satis esse ; ad reliqui temporis pacem atque otium parum profici : maioribus enim coactis copiis reversuros, neque finem belli facturos. Proinde in agmine impeditos adoriantur. Si pedites suis auxilium ferant atque in eo<sup>141</sup> morentur, iter confici non posse ; si, id quod magis futurum confidat, relictis impedimentis, suae salutis consulant, et usu rerum necessariarum et dignitate spoliatum iri. Nam de equitibus hostium, quia nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubitare. Id quo maiore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum et terrori hostibus futurum. Conclamant equites, sanctissimo iureiurande confirmari oportere, ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat, qui non bis per agmen hostium perequitarit.

67. Probata re atque omnibus ad iusiurandum adactis,<sup>142</sup> postero die in tris partes distributo equitatu, duae se acies ab duobus lateribus ostendunt : una a primo agmine iter impedire coepit. Qua re nunciata, Caesar suum quoque equitatum, tripartito divisum, contra hostem ire iubet. Pugnatur una tunc omnibus in partibus : consistit agmen : impedimenta inter legiones recipiuntur. Si qua in parte nostri laborare aut gravius premi videbantur, eo signa inferri Caesar aciemque converti iubebat : quae res et hostes ad insequendum tardabat et nostros spe auxilii confirmabat. Tandem Germani ab dextro latere, summum iugum nacti, hostes loco depellunt ; fugientes usque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copiis consederat, persequuntur compluresque interficiunt. Quare animadversa, reliqui, ne circumvenirentur, veriti, se fuge mandant. Omnibus locis fit caedes : tres nobilissimi Aedui capti ad Caesarem perducuntur : Cotus,<sup>143</sup> praefectus equitum, qui controversiam cum Convictolitane proximis comitiis habuerat ; et Cavarillus, qui post defectionem Litavici pedestribus copiis praefuerat ; et Eporedix, quo duce ante adventum Caesaris Aedui cum Sequanis bello contenderant.

68. Fugato omni equitatu, Vercingetorix copias suas, ut

141. in eo, scil. agmine.

142. omnibus ad iusiurandum adactis, all being forced to swear.

143. Cotus. See above, chap. 33.

pro castris collocaverat, reduxit; protinusque Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere coepit; celeriterque impedimenta ex castris educi et se subsequi iussit. Caesar, impedimentis in proximum collem deductis, duabusque legionibus praesidio relictis, secutus, quantum diei tempus est passum, circiter tribus milibus hostium ex novissimo agmine interfectis, altero die ad Alesiam castra fecit. Perspecto urbis situ, perterritisque hostibus, quod equitatu, qua maxime parte exercitus confidebant, erant pulsus, adhortatus ad laborem milites, Alesiam circumvallare instituit.

69. Ipsum erat oppidum in colle summo, admodum edito loco, ut, nisi obsidione, expugnari posse non videretur. Cuius collis radices quo duabus ex partibus flumina<sup>144</sup> subbluebant. Ante id oppidum planities circiter milia passuum III in longitudinem patebat: reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interiecto spatio, pari altitudinis fastigio, oppidum cingebant. Sub muro, quae pars collis ad orientem solem spectabat, hunc omnem locum copiae Gallorum compleverant fossamque et maceriam sex in altitudinem pedum praeduxerant. Eius munitionis, quae ab Romanis instituebatur, circuitus XI milium passuum tenebat. Castra opportunis locis erant posita ibique castella XXIII<sup>145</sup> facta; quibus in castellis interdiu stationes disponebantur, ne qua subito eruptio fieret: haec eadem noctu excubitoribus ac firmis praesidiis tenebantur.

70. Opere instituto, fit equestre proelium in ea planitie, quam intermissam collibus<sup>146</sup> III milia passuum in longitudinem patere, supra demonstravimus. Summa vi ab utrisque contenditur. Laborantibus nostris Caesar Germanos submittit legionesque pro castris constituit, ne qua subito irruptio ab hostium peditatu fiat. Praesidio legionum addito, nostris animus augetur: hostes, in fugam coniecti, se ipsi multitudine impediunt atque angustioribus portis relictis coartantur.<sup>147</sup> Tum Germani acrius usque ad munitiones sequuntur. Fit magna caedes: nonnulli, relictis equis, fossam transire et maceriam transcendere conantur. Paullum legiones Caesar, quas pro vallo constituerat, promoveri iubet. Non minus, qui intra munitiones erant. Galli perturbantur; veniri ad se con-

144. *duo flumina*, Lutosa and Osera.

145. *castella XXIII*. Caesar erected twenty-three fortresses at proper distances around the mountain, which the troops of Vercingetorix had occupied.

146. *intermissam collibus*, on that plain intervening between the hills.

147. *angustioribus portis relictis coartantur*, they were crowded because there were none but narrow gates remaining, by which they could enter.

festim existimantes, ad arma conclamant; nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix portas iubet claudi, ne castra nudentur. Multis interfectis, compluribus equis captis, Germani sese recipiunt.

71. Vercingetorix, priusquam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit, omnem ab se equitatum noctu dimittere. Discedentibus mandat, ut suam quisque eorum civitatem adeat, omnesque, qui per aetatem arma ferre possint, ad bellum cogant; sua in illos merita proponit, obtestaturque, ut suae salutis rationem habeant, ne se, de communi libertate optime meritum, hostibus in cruciatum dedant: quod si inadiligentiores fuerint, milia hominum delecta LXXX una secum interitura demonstrat; ratione inita, frumentum se exigue dierum XXX habere, sed paullo etiam longius tolerare posse parcendo. His datis mandatis, qua erat nostrum opus intermissum,<sup>148</sup> secunda vigilia silentio equitatum dimitit; frumentum omne ad se referri iubet; capitis poenam iis, qui non paruerint, constituit: pecus, cuius magna erat ab Mandubis compulsae copia, viritum distribuit; frumentum parce et paullatim metiri instituit; copias omnes, quas pro oppido collocaverat, in oppidum recipit. His rationibus auxilia Galliae exspectare et bellum administrare parat.

72. Quibus rebus ex perfugis et captivis cognitis, Caesar haec genera munitio iis instituit. Fossam pedum XX directis lateribus duxit, et eius fossae solum tantumdem pateret, quantum summa labra distabant.<sup>149</sup> Reliquas omnes munitiones ab ea fossa passus CD reduxit: id hoc consilio, (quoniam tantum esset necessario spatium complexus; nec facile totum corpus corona militum<sup>150</sup> cingeretur,) ne de improvviso aut noctu ad munitiones hostium multitudo advolaret; aut interdiu tela in nostros, operi destinatos, conicere possent. Hoc intermisso spatio, duas fossas, XV pedes latas, eadem altitudine perduxit: quarum anteriorem, campestribus ac demissis locis, aqua ex flumine derivata complevit. Post eas aggerem ac vallum XII pedum extruxit; huic lorica<sup>151</sup> pinnaeque adiecit, grandibus cervis<sup>152</sup> eminentibus ad commissuras pluteo-

148. *qua erat nostrum opus intermissum*, where there was no fortification of ours (for the Romans had not yet completed their works).

149. *ut ejus—distabant*, that the bottom of the ditch was as wide as the brinks of it at the top were apart; or, the width of the ditch was the same at the bottom as at the top.

150. *corona militum*, with a line of troops.

151. *lorica et plutei*. These two words in this place express the same thing, viz. a parapet.

152. *cervi*. At the foot of the parapet, or at its junction with the rampart (*ad commissuras pluteorum atque aggeris*) there sometimes was

rum<sup>151</sup> atque aggeris, qui adscensum hostium tardarent; et turres toto opere circumdedit, quae pedes LXXX inter se distarent.

73. Erat eodem tempore et materiari et frumentari et tantas munitiones fieri necesse, deminutis nostris copiis, quae longius ab castris progrediebantur: ac nonnumquam opera nostra Galli tentare atque eruptionem ex oppido pluribus portis summa vi facere conabantur. Quare ad haec rursus opera addendam Caesar putavit, quo minore numero militum munitiones defendi possent. Itaque truncis arborum aut admodum firmis ramis abscisis, atque horum delibratis ac praeacutis cacuminibus, perpetuae fossae, quinos pedes altae, ducebantur. Huc illi stipites demissi et ab infimo revincti, ne revelli possent, ab ramis eminebant. Quini erant ordines, coniuncti inter se atque implicati; quo qui intraverant, se ipsi acutissimis vallis induebant. Hos cippos<sup>152</sup> appellabant. Ante hos, obliquis ordinibus in quincuncem dispositos, scrobes<sup>153</sup> trium in altitudinem pedum fodiebantur, paullatim angustiore ad infimum fastigio. Huc teretes stipites, feminis crassitudine, ab summo praeacuti et praeusti, demittebantur ita, ut non amplius digitis quatuor ex terra eminent: simul, confirmandi et stabiliendi causa, singuli ab infimo solo pedes terra exculcabantur: reliqua pars scrobis ad occultandas insidias viminibus ac virgultis integebatur. Huius generis octōni ordines ducti, ternos inter se pedes distabant. Id ex similitudine floris lilium<sup>154</sup> appellabant. Ante haec taleae,<sup>155</sup> pedem longae, ferreis hamis infixis, totae in terram infodiebantur, mediocribusque intermissis spatiis, omnibus locis disserebantur, quos stimulos<sup>156</sup> nominabant.

74. His rebus perfectis, regiones secutus quam potuit acquissimas pro loci natura, XIII milia passuum complexus, pares eiusdem generis munitiones, diversas<sup>157</sup> ab his, contra exteriorem hostem<sup>158</sup> perfecit, ut ne magna quidem multitu-

a palisade, made of large stakes cut in the form of stag's horns; hence called *cervi*, to prevent the ascent of the enemy. Before that, there were several rows of trunks of trees, or large branches sharpened at the ends (*praeacutis cacuminibus*), called *cippi*, fixed in trenches (*fossae*) about five feet deep. In front of these were dug pits (*scrobes*) of three feet deep, intersecting one another in the form of a *quincunx*, stuck thick with strong sharp stakes, and covered over with bushes (*lilia*). Before these were placed up and down (*omnibus locis disserebantur*) sharp stakes, about a foot long (*taleae*), fixed to the ground with iron hooks (*stimuli*).

153. *diversas ab his*, different (in place) from these (which have been described).

154. *exteriorem hostem*, the enemy from without, viz. the cavalry.

dine, si ita accīdat eius<sup>155</sup> discessu, munitionum praesidia circumfundi possent : neu cum periculo ex castris egrēdi cogantur, dierum XXX pabulum frumentumque habere omnes cōvectum iubet.

75. Dum haec ad Alesiam geruntur, Galli, concilio principum indicto, non omnes, qui arma ferre possent, ut censuit Vercingetorix,<sup>156</sup> convocandos statuunt, sed certum numerum cuique civitati imperandum ; ne, tanta multitudine confusa, nec moderari, nec discernere suos, nec frumentandi rationem habere possent. Impērant Aeduis atque eorum clientibus, Segusianis, Ambivarētis, Aulercis Brannovīcibus, [Brannovīs,] milia XXXV ; parem numerum Arvernīs, adiunctis Eleuthēris Cadurcis, Gabālis, Velaunis, qui sub imperio Arvernorum esse consueverunt ; Senōnibus, Sequānis, Biturigibus, Santōnis, Rutēnis, Carnūtibus duodēna milia ; Bellovācis X ; totīdem Lemovicibus ; octōna Pictōnibus et Turōnis et Parisiis et Helviis ; Suessionibus, Ambianis, Mediomatricis, Petrucoriis, Nerviiis, Morīnis, Nitiobrigibus quina milia ; Aulercis Cenomānis totīdem ; Atrebatibus IV ; Bellocassis, Lexoviiis, Aulercis Eburōnibus terna ; Raurācis et Boiis XXX ; universis civitatibus, quāe Oceānum attingunt, quaeque eorum consuetudine Armoricae appellantur, (quo sunt in numero Curiosolites, Rhedōnes, Ambibāri, Calētes, Osismii, Lemovices, Venēti, Unelli) sex. Ex his Bellovāci suum numerum non contulerunt, quod se suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent, neque cuiusquam imperio obtemperaturos : rogati tamen ab Commio, pro eius hospitio bina milia miserunt.

76. Huius opera Commii, ita ut antea demonstravimus,<sup>157</sup> fideli atque utili superioribus annis erat usus in Britannia Caesar : quibus ille pro meritis civitatem eius inmūnem esse iusserat, iura legesque reddiderat atque ipsi Morīnos attribuerat. Tanta tamen universae Galliae consensio fuit libertatis vindicandae, et pristinae belli laudis recuperandae, ut neque beneficiis, neque amicitiae memoria, moverentur ; omnesque et animo et opibus in id bellum incumberent, coactis equitum VIII milibus et peditum circiter CCXL. Haec in Aeduorum finibus recensebantur numerusque inibatur.<sup>158</sup>

which Vercingetorix had dismissed (c. 71), and the troops collected by them, whose sudden approach Caesar dreaded.

155. *eius*, i. e. hostis or equitatus.

156. *ut censuit Vercingetorix*. See c. 71.

157. *demonstravimus*. See B. IV. c. 21.

158. *recensebantur numerusque inibatur*, these were reviewed and their number computed.

praefecti<sup>159</sup> constituebantur : Commio Atrebatī, Viridumāro et Eporedirīgi, Aeduis Vergasillauno Arverno, consobрино Vercingetorigis, summa imperii transdītur. His delecti ex civitatibus attribuantur, quorum consilio bellum administraretur. Omnes ālācres et fiduciae pleni ad Alesiam proficiscuntur : neque erat omnium quisquam, qui adspectum modo tantae multitudinis sustineri posse arbitraretur ; praesertim ancipiti proelio, quum ex oppido eruptione pugnaretur, foris tantae copiae equitatus peditatusque cernerentur.

77. At ii, qui Alesiae obsidebantur, praeterita die, qua suorum auxilia exspectaverant, consumto omni frumento, inscii, quid in Aeduis gereretur, concilio coacto, de exitu fortunarum suarum consultabant. Apud quos variis dictis sententiis, quarum pars deditionem, pars, dum vires suppeterent, eruptionem censebant, non praetereunda videtur oratio Critognātī, propter eius singularem ac nefariam crudelitatem. Hic, summo in Arvernīs ortus loco et magnae habitus auctoritatis, Nihil, inquit, de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam servitutem deditionis nomine appellant ; neque hos habendos civium loco, neque ad concilium adhibendos, censeo. Cum iis mihi res sit, qui eruptionem probant : quorum in consilio, omnium vestrum consensu, pristinae residere virtutis memoria videtur. Animi est ista mollities, non virtus, inopiam, paullisper ferre non posse. Qui se ultro morti offerant, facilius reperiuntur, quam qui dolorem patienter ferant. Atque ego hanc sententiam probarem, (nam apud me tantum dignitas potest,) si nullam, praeterquam vitae nostrae, iacturam fieri viderem ; sed in consilio capiēdo omnem Galliam respiciamus, quam ad nostrum auxilium concitavimus. Quid, hominum milibus LXXX<sup>160</sup> uno loco interfectis, propinquis consanguineisque nostris animi fore existimatis,<sup>161</sup> si paene in ipsis cadaveribus proelio decertare cogentur ? Nolite hos vestro auxilio exspoliare, qui vestrae salutis causa suum periculum neglexerint ; nec stultitia<sup>162</sup> ac temeritate vestra, aut imbecillitate animi, omnem Galliam prosternere et perpetuae servituti addicere. An, quod ad diem non venerunt, de eorum fide constantiaque dubitatis ? Quid ergo ? Romanes in illis ulterioribus munitionibus animine causa quotidie exerceri

159. *praefecti*. c. 83. *duces*.

160. *milibus* LXXX. Vercingetorix had this number of men with him. See c. 71.

161. The construction is, *quid animi existimalis fore propinquis consanguineisque nostris*.

162. *Nolite nec stultitia*. There occurs here a double negative, as in Greek, unless *velitis* be understood.

putatis? Si illorum nunciis confirmari non potestis, omni aditu praesepto; iis<sup>163</sup> utimini testibus, appropinquare eorum adventum; cuius rei timore exterriti diem noctemque in opere versantur. Quid ergo mei consilii est? Facere, quod nostri maiores, nequaquam pari bello Cimbrorum Teutōnumque, fecerunt; qui in oppida compulsi, ac simili inopia subacti, eorum corporibus, qui aetate inutiles ad bellum videbantur, vitam toleraverunt neque se hostibus transdiderunt. Cuius rei si exemplum non haberemus, tamen libertatis causa institui et posteris prodi pulcherrimum iudicarem. Nam quid illi simile bello fuit?<sup>164</sup> Depopulata Gallia, Cimbri, magnaue illata calamitate, finibus quidem nostris aliquando excesserunt atque alias terras petierunt; iura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt: Romani vero quid petunt aliud, aut quid volunt, nisi invidia adducti, quos fama nobiles potentesque bello cognoverunt, horum in agris civitatibusque considerare, atque his aeternam iniungere servitutem? Neque enim umquam alia conditione bella gesserunt. Quod si ea, quae in longinquis nationibus, geruntur, ignoratis: respicite finitimam Galliam, quae in provinciam redacta, iure et legibus commutatis, securibus subiecta, perpetua premitur servitute.

78. Sententiis dictis, constituunt, ut, qui valitudine aut aetate inutiles sint bello, oppido excédant atque omnia prius experiantur, quam ad Critognāti sententiam descendant: illo tamen potius utendum consilio, si res cogat atque auxilia morerentur, quam aut deditiois aut pacis subeundam conditionem. Mandubii, qui eos oppido receperant, cum liberis atque uxoribus exire coguntur. Hi, quum ad munitiones Romanorum accessissent, flentes omnibus precibus orabant, ut se, in servitutem receptos, cibo iuvarent. At Caesar, dispositis in vallo custodiis, recipi prohibebat.

79. Interea Commius et reliqui duces, quibus summa imperii permissa erat, cum omnibus copiis ad Alesiam perveniunt et, colle exteriori occupato, non longius M passibus ab nostris munitionibus consistunt. Postero die equitatu ex castris educto, omnem eam planitiem,<sup>165</sup> quam in longitudinem III-milia passuum patere demonstravimus, complent pedesque copias paullum ab eo loco abditas<sup>166</sup> in locis superioribus constituunt. Erat ex oppido Alesia despectus in campum. Concurritur, his auxiliis visis: fit gratulatio inter eos atque omnium animi ad laetitiam excitantur. Itaque pro-

163. *iis*. This pronoun refers to *Romanos*.

164. *Nam quid illi bello* (a Cimbribus illato) *simile fuit* (cum his rebus, quibus nunc utimur, cum his miseris, quibus nunc vexamur?)

165. *planitiem*. See c. 69.

166. *abditas*, i. e. sejunctas, abstractas, removed.



ductis copiis ante oppidum considunt et proximam fossam crateribus intēgunt atque aggere explent sequē ad eruptionem atque omnes casus compārant.

80. Caesar, omni exercitu ad utramque partem munitio-  
num disposito, ut, si usus veniat, suum quisque locum teneat  
et noverit equitatum ex castris edūci et proelium committi  
iubet. Erat ex omnibus castris, quae summum undique iugum  
tenebant, despectus; atque omnium militum intenti animi  
pugnae proventum<sup>167</sup> expectabant. Galli inter equites raros  
sagittarios expeditosque levis armaturae interiecerant, qui  
suis cedentibus auxilio succurrerent et nostrorum equitum  
impētus sustinerent. Ab his complures de improvise vulne-  
rati proelio excēdebant. Quum suos pugnae superiores esse  
Galli confiderent, et nostros multitudine premi viderent, ex  
omnibus partibus et ii, qui munitionibus continebantur, et ii,  
qui ad auxilium convenerant, clamore et ululatu suorum ani-  
mos confirmabant. Quod in conspectu omnium res gereba-  
tur, neque recte ac turpiter factum celari poterat: utrosque  
et laudis cupiditas et timor ignominiae ad virtutem excita-  
bant. Quum a meridie prope ad solis occasum dubia victo-  
ria pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in  
hostes impētum fecerunt, eosque propulerunt: quibus in fu-  
gam coniectis, sagittarii circumventi interfectique sunt. Item  
ex reliquis partibus nostri, cedentes usque ad castra insecuti,  
sui colligendi facultatem non dederunt. At ii, qui ab Alesia  
processerant, moesti, prope victoria desperata, se in oppidum  
receperunt.

81. Uno die intermisso, Galli, atque hoc spatio magno cra-  
tium scararum harpagonum numero effecto, media nocte silen-  
tio ex castris egressi, ad campestris munitiones accedunt.  
Subito clamore sublato, qua significatione, qui in oppido ob-  
sidebantur, de suo adventu cognoscere possent, crates proii-  
cere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo deturbare,  
reliquaque, quae ad oppugnationem pertinent, administrare.  
Eodem tempore, clamore exaudito, dat tuba signum suis Ver-  
cingetorix atque ex oppido educit. Nostri, ut superioribus  
diebus suis cuique locus erat definitus, ad munitiones accē-  
dunt: fundis, librilibus sudibusque, quas in opere disposue-  
rant, ac glandibus Gallos perterrent. Prospectu tenebris  
adempto, multa utrimque vulnera accipiuntur; complura tor-  
mentis tela coniciuntur. At M. Antonius et C. Trebonius,  
Legati, quibus eae partes ad defendendum obvenerant, qua  
ex parte nostros premi intellexerant, iis auxilio ex ulterioribus  
castellis deductos submittebant.

---

167. *proventum*, the issue.

82. Dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant : posteaquam propius successerunt, aut se ipsi stimulis<sup>168</sup> inopinantes induebant, aut in scrobes delapsi transfodiebantur, aut ex vallo ac turribus transiecti pilis muralibus interibant. Multis undique vulneribus acceptis, nulla munitione perrupta, quum lux appeteret, veriti, ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumvenirentur, se ad suos receperunt. At interiores,<sup>169</sup> dum ea, quae a Vercingetorige ad eruptionem praeparata erant, proferunt, priores fossas explent ; diutius in iis rebus administrandis morati, prius suos discessisse cognoverunt, quam munitionibus appropinquarent. Ita, re infecta, in oppidum reverterunt.

83. Bis magno cum detrimento repulsi Galli, quid agant, consulant : locorum peritos adhibent : ab his superiorum castrorum<sup>170</sup> situs munitionesque cognoscunt. Erat a septemtrionibus collis, quem propter magnitudinem circuitus opere circumplecti non potuerant nostri, necessarioque paene iniquo loco, et leniter declivi castra fecerant. Haec C. Antistius Reginus et C. Capinius Rebilus, Legati, cum duabus legionibus, obtinebant. Cognitis per exploratores regionibus, Duces hostium LX milia ex omni numero delégunt earum civitatum, quae maximam virtutis opinionem habebant ; quid quoque pacto<sup>171</sup> agi placeat, occulte inter se constituunt ; adeundi tempus definiunt, quum meridies esse videatur. Iis copiis Vergasillaunum Arvernum, unum ex quatuor Ducibus, propinquum Vercingetorigis, praeficiunt. Ille ex castris prima vigilia egressus, prope confecto sub lucem itinere, post montem se occultavit militesque ex nocturno labore sese reficere iussit. Quum iam meridies appropinquare videretur, ad ea castra, quae supra demonstravimus, contendit : eodemque tempore equitatus ad campestris munitiones accedere et reliquae copiae pro castris sese ostendere coeperunt.

84. Vercingetorix ex arce Alesiae suos conspicatus, ex oppido egreditur ; a castris longuiros musculos falces reliquaque, quae eruptionis caussa paraverat, profert. Pugnatur uno tempore omnibus locis acriter atque omnia tentantur : qua minime visa pars firma est, huc concurritur. Romanorum manus tantis munitionibus distinetur, nec facile pluribus locis occurrit. Multum ad terrendos nostros valuit clamor, qui post

168. *se ipsi stimulis induebant*, they fell upon, or entangled themselves among the caltrops.

169. *interiores*, i. e. oppido inclusi.

170. *superiorum castrorum*, of the higher camp.

171. *quoque pacto*, in every conjuncture.

tergum pugnantibus existit, quod suum periculum in aliena vident virtute constare : omnia enim plerumque, quæ absunt, vehementius hominum mentes perturbant.

85. Caesar idoneum locum nactus, quid quaque in parte geratur, cognoscit, laborantibus auxilium submittit. Utrisque ad animum occurrit, unum illud esse tempus, quo maxime contendendi conveniat. Galli, nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant : Romani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium expectant. Maxime ad superiores munitiones laboratur, quo Vergasillaunum missum demonstravimus. Exiguum loci ad declivitatem<sup>172</sup> fastigium magnum habet momentum. Alii tela coniciunt ; alii testudine facta subeunt ; defatigatis in vicem integri succedunt. Agger, ab universis in munitionem coniectus, et adscensum dat Gallis, et ea, quæ in terram<sup>173</sup> occultaverant Romani, contegit : nec iam arma nostris, nec vires suppetunt.

85. His rebus cognitis, Caesar Labienum cum cohortibus sex subsidio laborantibus mittit : imperat, si sustinere non possit, deductis cohortibus eruptione pugnet ; id, nisi necessario, ne faciat. Ipse adit reliquos ; cohortatur, ne labori succumbant ; omnium superiorum dimicationum fructum in eo die atque hora docet consistere. Interiores<sup>174</sup> desperatis campoprestibus locis propter magnitudinem munitionum, loca prærupta ex adscensu tentant ; huc ea, quæ paraverant, conferunt : multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant : aggere et cratibus fossas explent, aditus expediunt : falcibus vallum ac loricam rescindunt.

87. Caesar mittit primo Brutum adolescentem cum cohortibus sex, post cum aliis septem C. Fabium Legatum : postremo ipse, quum vehementius pugnarent, integros subsidio adducit. Restituto proelio ac repulsis hostibus, eo, quo Labienum miserat, contendit ; cohortes quatuor ex proximo castello deducit ; equitum se partem sequi, partem circumire exteriores munitiones et ab tergo hostes adoriri iubet. Labienus, postquam neque aggeres, neque fossae vim hostium sustinere poterant, coactis undequadraginta cohortibus, quas ex proximis praesidiis deductas fors obtulit, Caesarem per nuncios facit certiolem, quid faciendum existimet. Accelérat Caesar, ut proelio intersit.

88. Eius adventu ex colore vestitus cognito, [quo insigni

172. *ad declivitatem*. These words seem to have been a marginal note in explanation of *fastigium*, and to have inadvertently crept into the text.

173. *quæ in terram*, i. e. the *lilia* and *stimuli*. See c. 73.

174. *Interiores*. See c. 82.

in proeliis uti consueverat, 1<sup>75</sup> turmisque equitum et cohortibus visis, quas se sequi iusserat, ut de locis superioribus haec declivia et devexa cernebantur, hostes proelium committunt. Utrumque clamore sublato, excipit rursus ex vallo atque omnibus munitionibus clamor. Nostri, emissis pilis, gladiis rem gerunt. Repente post tergum equitatus cernitur; cohortes aliae appropinquant: hostes terga vertunt: fugientibus equites occurrunt; fit magna caedes. Sedulius, dux et princeps Lemovicum, occiditur: Vergasillaunus Arvernus vivus in fuga comprehenditur: signa militaria LXXIII ad Caesarem referuntur: pauci ex tanto numero se incolūmes in castra recipiunt. Conspicati ex oppido caedem et fugam suorum, desperata salute, copias a munitionibus reducunt. Fit protinus, hac re audita, ex castris Gallorum fuga. Quod nisi crebris subsidiis ac totius diei labore milites essent defessi, omnes hostium copiae deleri potuissent. De media nocte missus equitatus novissimum agmen consequitur: magnius numerus capitur atque interficitur, reliqui ex fuga in civitates discēdunt.

89. Postero die Vercingetōrix, concilio convocato, id se bellum suscepisse non suarum necessitatum, sed communis libertatis causa, demonstrat; et quoniam sit fortunae cedendum, ad utramque rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere, seu vivum transdere velint. Mittuntur de his rebus ad Caesarem legati. Iubet arma transdi, principes produci. Ipse in munitione pro castris consēdit: eo duces producuntur. Vercingetōrix deditur, arma proiciuntur. Reservatis Aeduis atque Arvernīs, si per eos civitates recuperare posset, ex reliquis captivis toto exercitu capita singula prae-dae nomine distribuit.

90. His rebus confectis, in Aeduos proficiscitur; civitatem recipit. Eo legati ab Arvernīs missi, quae imperaret, se facturos pollicentur. Impērat magnum numerum obsidum. Legiones in hiberna mittit: captivorum circiter XX milia Aeduis Arvernisque reddit: T. Labienum duabus cum legionibus et equitatu in Sequānos proficisci iubet: huic M. Sempronium Rutilum attribuit: C. Fabium et L. Minucium Basilum cum duabus legionibus in Remis collocat, ne quam ab finitimis Bellovācis calamitatem accipiant. C. Antistium Reginum in Ambivarētos, T. Sextium in Biturīges, C. Caninium Rebilum in Rutēnos cum singulis legionibus mittit. Q. Tullium Ciceronem et P. Sulpicium Cabilloni et Matiscone in Aeduis ad Arārim, rei frumentariae causa, collocat. Ipse Bibracte hie-mare constituit. His rebus litteris Caesaris cognitis, Romae dierum XX supplicatio indicitur.

175. quo—consueverat. This expression no doubt has been originally a marginal note.

# COMMENTARIORUM DE BELLO GALLICO

## LIBER OCTAVUS. SCRIPTORE AULO HIRTIO.

### ARGUMENTUM.

#### I. Praefatio A. Hirtii.

#### II. Res gestae C. Iulii Caesaris a. VIII. Proconsulatus.

Cap. 1. *Nova coniuratio Gallorum.* 2. 3. *Receptio Biturigum.* 4. 5. *Carnutes debellati.* 6—22. *Bellovaci.* 23. *Commius Atrebas insidiis petitus.* 24. 25. *Exercitus Romanus in plures partes divisus, fines Ambiorigis iterum vexati.* T. *Labienus in Treviros missus.* 26—29. *Lemonian a Dumnaco, Andium duce, oppugnatum. Dumnacus victus.* 30. *C. Caninius Drappeton et Luciterium persequitur.* 31. *Carnutes et finitimae civitates in fidem receptae.* 32. 33. *Drappetis et Luciterii fuga in oppidum Uxellodunum, quod obsidetur.* 34. 35. *Drappes et Luciterius, frumentum et commentum adducturi, ex oppido egressi, a C. Caninio Legato repulsi.* 36. *Drappes captus.* 37. 38. *Uxellodunum operibus inclusum, de Gutruato supplicium sumtum.* 39—43. *Adventus Caesaris ad Uxellodunum, oppidani ab aqua prohibiti, opera Romanorum incensa, fons oppidi cuniculis intercisus.* 44. *Uxelloduni deditio, poena oppidanorum.* Drappetis mors. *Luciterius prehensus.* 45. *Treviri a Labieno victi.* 46. *Aquitania in fidem recepta, hiberna.* 47. 48. *Commius victus.*

#### III. Annus IX. Proconsulatus.

Cap. 49. *Praefatiuncula auctoris. Caesaris indulgentia in Gallos.* 50. *Eius iter in Italiam, Antonium ut in petitione sacerdotii adiuvet.* 51. *Caesar magnifice exceptus.* 52. 53. *Iter in ulteriorem Galliam. Labienus Galliae togatae praefectus, initia belli civilis.* 54. 55. *Legiones a Caesare per causam belli Parthici deductae, Pompeio traditae.*

#### A. Hirtius, Balbo S.

COACTUS assiduistuis vocibus, Balbe, quum quotidiana mea recusatio non difficultatis excusationem, sed inertiae videretur deprecationem habere, difficillimam rem suscepi. Caesaris nostri commentarios rerum gestarum Galliae, non comparandos superioribus atque insequentibus eius scriptis, contexui novissimumque ac imperfectum ab rebus gestis Alexandriae confeci usque ad exitum non quidem civilis dissensionis, cuius finem nullam videmus, sed vitae Caesaris. Quos utinam qui legent, scire possint, quam invitus suscepim scribendos, quo facilius caream stultitiae atque arrogantiae crimine, qui me mediis interposuerim Caesaris scriptis. Constat enim inter omnes, nihil tam operose ab aliis esse perfectum, quod non horum elegantia commentariorum superetur: qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum scriptoribus

deesset; adeoque probantur omnium iudicio, ut praecepta, non praebita, facultas scriptoribus videatur. Cuius tamen rei maior nostra, quam reliquorum, est admiratio: ceteri enim, quam bene atque emendate; nos etiam, quam facile atque celeriter eos perfecit, scimus. Erat autem in Caesare quum facultas atque elegantia summa scribendi, tum verissima scientia suorum consiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello interessem: quae bella quamquam ex parte nobis Caesaris sermone sint nota; tamen aliter audimus ea, quae rerum novitate aut admiratione nos capiunt, aliter, quae pro testimonio sumus dicturi. Sed ego nimirum, dum omnes excusationis causas colligo, ne cum Caesare conferar, hoc ipso crimen arrogantiae subeo, quod me iudicio cuiusquam existimem posse cum Caesare comparari. Vale.

---

OMNI Gallia devicta, Caesar quum a superiore aestate nullum bellandi tempus intermisisset, militesque hibernorum quiete reficere a tantis laboribus vellet: complures eodem tempore civitates renovare belli consilia nunciabantur coniurationesque facere. Cuius rei verisimilis causa afferebatur, quod Gallis omnibus cognitum esset, neque ulla multitudo, in unum locum coacta, resisti posse Romanis; nec, si diversa bella complures eodem tempore inissent civitates, satis auxilii, aut spatii, aut copiarum habiturum exercitum Populi Romani ad omnia persequenda: non esse autem alicui civitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquae possent se vindicare in libertatem.

2. Quae ne opinio Gallorum confirmaretur, Caesar M. Antonium Quaestorem suis praefecit hibernis: ipse cum equitatus praesidio pridie Kal. Ianuarias ab oppido Bibracte proficiscitur ad legionem XIII, quam non longe a finibus Aeduium collocaverat in finibus Biturigum, eique adiungit legionem XI, quae proxima fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit: qui, quum latos fines et complura oppida haberent, unius legionis hibernis non potuerant contineri, quin bellum pararent coniurationesque facerent.

3. Repentino adventu Caesaris accidit, quod imparatis disiectisque accidere fuit necesse, ut sine timore ullo rura colentes prius ab equitatu opprimerentur, quam confugere in oppida possent: namque etiam illud, vulgare incursionibus, signum hostium, quod incendiis aedificiorum intellegi consue-

vit, Caesaris id erat interdicto sublatum : ne aut copia pabuli frumentique, si longius progredi vellet, deficeretur ; aut hostes incendiis terrentur. Multis hominum milibus captis, perterriti Bituriges, qui primum adventum effugere potuerant Romanorum, in finitimas civitates, aut privati hospitii confisi, aut societate consiliorum, confugerant. Frustra : nam Caesar magnis itineribus omnibus locis occurrit ; nec dat ulli civitati spatium de aliena potius, quam de domestica salute cogitandi : qua celeritate et fideles amicos retinebat et dubitantes terrore ad conditiones pacis adducebat. Tali conditione proposita, Bituriges, quum sibi viderent clementia Caesaris reditum patere in eius amicitiam, finitimasque civitates sine ulla poena dedisse obsides atque in fidem receptas esse, idem fecerunt.

4. Caesar militibus pro tanto labore ac patientia, qui brutalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, studiosissime permanserant in labore, ducenos sestertios, Centurionibus II milia nummum praedae nomine condonanda pollicetur ; legionibusque in hiberna remissis, ipse se recipit die XXXX Bibracte. Ibi quum ius diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt, auxilium petitum contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. Qua re cognita, quum non amplius X et VIII dies in hibernis ab Arare educit ; quas ibi collocatas, explicandae rei frumentariae caussa, superiore commentario demonstratum est. Ita cum duabus legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur.

5. Quum fama exercitus ad hostes esset perlata, calamitate ceterorum ducti Carnutes, desertis vicis oppidisque, quae tolerandae hiemis caussa, constitutis repente exiguis ad necessitatem aedificiis, incolebant, (nuper enim devicti complura oppida demiserant,) dispersi profugiunt. Caesar erumpentes eo maxime tempore acerrimas tempestates quum subire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo castra ponit atque in tecta partim Gallorum, partim quae, coniectis celeriter stramentis tentoriorum integendorum gratia, erant inaedificata, milites contegit : equites tamen et auxiliarios pedites in omnes partes mittit, quascumque petisse dicebantur hostes : nec frustra : nam plerumque magna praeda potiti nostri revertuntur. Oppressi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, quum tectis expulsi nullo loco diutius consistere auderent, nec silvarum praesidio tempestatibus durissimis tegi possent, dispersi, magna parte amissa suorum, dissipantur in finitimas civitates.

6. Caesar tempore anni difficillimo quum satis haberet convenientes manus dissipare, ne quod initium belli nascere-

ur; quantumque in ratione esset, exploratum haberet, sub tempus aestivorum nullum summum bellum posse confari: C. Trebonium cum II legionibus, quas secum habebat, in hibernis Genabi collocavit; ipse, quum crebris legationibus Remorum certior fieret, Bellovacos, qui belli gloria Gallos omnes Belgasque praestabant, finitimasque his civitates, duce Correo Bellovaco et Commio Atrebate, exercitus comparare atque in unum locum cogere, ut omni multitudine in fines Suessionum, qui Remis erant attributi, facerent impressionem; pertinere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam iudicaret, nullam calamitatem socios optime de republica meritos accipere; legionem ex hibernis evocat rursus XI, litteras autem ad C. Fabium mittit, ut in fines Suessionum legiones II, quas habebat, adduceret, alteramque ex duabus ab T. Labieno arcessit. Ita, quantum hibernorum opportunitas bellicae ratio postulabat, perpetuo suo labore, in vicem legionibus expeditionum onus iniungebat.

7. His copiis coactis, ad Bellovacos proficiscitur, castrisque in eorum finibus positis, equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hostium consilia cognosceret. Equites officio functi renunciant, paucos in aedificiis esse inventos atque hos, non qui agrorum colendorum causa remansissent, (namque esse undique diligenter demigratum,) sed qui speculandi gratia essent remissi. A quibus quum quaereret Caesar, quo loco multitudo esset Bellovacorum, quodve esset consilium eorum, inveniebat, Bellovacos omnes, qui arma ferre possent, in unum locum convenisse; itemque Ambianos, Aulercos, Caletos, Vellidacasses, Atrebatas locum castris excelsum, in silva, impedita circumdatum palude; delegisse; omnia impedimenta in ultiores silvas contulisse; complures esse Principes belli auctores, sed multitudinem maxime Correo obtemperare, quod ei summo esse odio nomen Populi Romani intellexissent; paucis ante diebus ex his castris Atrebatem Commium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda, quorum et vicinitas propinqua, et multitudo esset infinita: constituisse autem Bellovacos, omnium Principum consensu, summa plebis cupiditate, si (ut dicebatur) Caesar cum tribus legionibus veniret, offerre se ad dimicandum, ne miseriore ac duriori postea conditione cum toto exercitu decertare cogerentur: si maiores copias adduceret, in eo loco permanere, quem delegissent; pabulatione autem, quae propter anni tempus quum exigua tum disiecta esset, et frumentatione et reliquo commeatu ex insidiis prohibere Romanos.

8. Quae Caesar consentientibus pluribus quum cognovisset,



atque ea, quae proponerentur, consilia plena prudentiae longeque a temeritate barbarorum remota esse iudicaret, omnibus rebus inserviendum statuit, quo celerius hostis, contempta suorum paucitate, prodiret in aciem: singularis enim virtutis veterrimas legiones VII, VIII et VIII habebat; summae spei delectaeque iuventutis XI, quae, octavo iam stipendio functa, tamen collatione reliquarum nondum eandem vetustatis ac virtutis ceperat opinionem. Itaque consilio advocato, rebus iis, quae ad se essent delatae, omnibus expositis, animos multitudinis confirmat. Si forte hostes trium legionum numero posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita constituit, ut legio VII, VIII, VIII ante omnia irent impedimenta; deinde omnium impedimentorum agmen (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consuevit) cogeret undecima, ne maioris multitudinis species accidere hostibus posset, quam ipsi depoposcissent. Hac ratione paene quadrato agmine instructo, in conspectum hostium, celerius opinione eorum, exercitum adducit.

9. Quum repente instructas velut in acie certo gradu legiones accedere Galli viderent, quorum erant ad Caesarem plena fiducia consilia perlata, sive certaminis periculo, sive subito adventu, seu expectatione nostri consilii, copias instruunt pro castris, nec loco superiore decedunt. Caesar, etsi dimicare optaverat, tamen, admiratus tantam multitudinem hostium, valle intermissa, magis in altitudinem depressa, quam late petente, castra castris hostium confert. Haec imperat vallo pedum XII muniri coronisque loriculam pro ratione eius altitudinis inaedicari; fossam duplicem pedum quinum denum lateribus directis deprimi; turris crebras excitari in altitudinem III tabulorum, pontibus transiectis constratisque coniungi, quorum frontes viminea lorica munirentur, ut hostis a duplici fossa duplici propugnatorum ordine defenderetur: quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, hoc audacius longiusque tela permetteret; alter, qui propior hostem in ipso vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores altioresque turres imposuit.

10. Huius munitionis duplex erat consilium. Namque et operum magnitudinem et timorem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum: et, quum pabulatum frumentatumque longius esset proficiscendum, parvis copiis castra munitione ipsa videbat posse defendi. Interim crebro paucis utrimque procurrentibus, inter bina castra palude interiecta, contendebatur: quam tamen paludem nonnumquam aut nostra auxilia Gallorum Germanorumque transibant, acriusque hostes inse-

quebantur ; aut vicissim hostes, eamdem transgressi, nostros longius submovebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus, id quod accidere erat necesse, quum raris disiectisque ex aedificiis pabulum conquireretur, ut impeditis locis dispersi pabulatores circumvenirentur : quae res etsi mediocre detrimentum iumentorum ac servorum nostris afferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum ; atque eo magis, quod Commius, quem profectum ad auxilia Germanorum arcessenda docui, cum equitibus venerat : qui tamen etsi numero non amplius erant quingenti, tamen Germanorum adventu barbari inflabantur.

11. Caesar, quum animum adverteret, hostem complures dies castris, palude et loci natura munitis, se tenere ; neque oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciose, nec locum munitionibus claudi, nisi a maiore exercitu, posse : litteras ad Trebonium mittit, ut, quam celerrime posset, legionem XIII, quae cum T. Sextio Legato in Biturigibus hiemabat, arcesseret, atque ita cum III legionibus quam magnis itineribus ad se veniret : ipse equites in vicem Remorum ac Lingonum reliquarumque civitatum, quorum magnum numerum evocaverat, praesidio pabulationibus mittit, qui subitas hostium incursiones sustinerent.

12. Quod quum quotidie fieret, ac iam consuetudine diligentia minueretur, quod plerumque accidit diuturnitate, Bellovaci, delecta manu peditum, cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorum, silvestribus locis insidias disponunt ; eodemque equites postero die mittunt, qui primum elicerent nostros insidiis, deinde circumventos aggredirentur. Cuius mali sors incidit Remis, quibus ille dies fungendi muneris obvenerat. Namque ii, quum repente hostium equites animum advertissent ac numero superiores paucitatem contemnissem, cupidius insecuti, a peditibus undique sunt circumdati : quo facto perturbati, celerius, quam consuetudo fert equestris proelii, se receperunt, amisso Vertisco, Principe civitatis, Praefecto equitum : qui quum vix equo propter aetatem posset uti, tamen, consuetudine Gallorum, neque aetatis excusatione in suscipienda Praefectura usus erat, neque dimicari sine se voluerat. Instantur atque incitantur hostium animi secundo proelio, Principe et Praefecto Remorum interfecto, nostrique detrimento admonentur, diligentius exploratis locis stationes disponere ac moderatius cedentem insequi hostem.

13. Non intermittuntur interim quotidiana proelia in conspectu utrorumque castrorum, quae ad vada transitusque fiebant paludis. Qua contentione Germani, quos propterea

Caesar transduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi proeliarentur, quum constantius universi paludem transissent, paucisque resistentibus interfectis pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti : perterriti non solum ii, qui aut comminus opprimebantur, aut eminus vulnerabantur, sed etiam, qui longius subsidiari consueverant, turpiter refugerunt ; nec prius finem fugae fecerunt, saepe amissis superioribus locis, quam se aut in castra suorum reciperent, aut nonnullo pudore coacti, longius profugerent. Quorum periculo sic omnes copiae sunt perturbatae, ut vix iudicari posset, utrum secundis parvulis rebus insolentiores, an adversis mediocribus timidiore, essent.

14. Compluribus diebus iisdem in castris consumptis, quum propius accessisse legiones et C. Trebonium Legatum cognovissent : Duces Bellovacorum, veriti similem obsessionem Alesiae, noctu dimittunt eos, quos aut aetate aut viribus inferiores, aut inermes habebant, unaque reliqua impedimenta. Quorum perturbatum et confusum dum explicant agmen, (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consuevit) oppressi luce, copiis armatorum vias pro suis instruunt castris, ne prius Romani persequi se inciperent, quam longius agmen impedimentorum suorum processisset. At Caesar neque resistentes aggrediundos, neque cedentes tanto collis adscensu lacessendos iudicabat ; neque non usque eo legiones admovendas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari, militibus instantibus, non possent. Ita, quum palude impedita a castris castra dividerentur, quae transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset ; atque id iugum, quod trans paludem paene ad hostium castra pertineret, mediocri valle a castris eorum intercisum animum adverteret : pontibus palude constrata, legiones transducit celeriterque in summam planitiem iugi pervenit, quae declivi fastigio duobus ab lateribus muniebatur. Ibi legionibus instructis, ad ultimum iugum pervenit, aciemque eo loco constituit, unde tormento missa tela in hostium cuneos coniici possent.

15. Barbari, confisi loci natura, quum dimicare non recusarent, si forte Romani subire collem conarentur, paullatimque copias distributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbarentur, in acie permanserunt. Quorum pertinacia, Caesar, cognita, viginti cohortibus instructis, castrisque eo loco metatis, muniri iubet castra. Absolutis operibus, legiones pro vallo instructas collocat : equites renatis equis in stationibus disponit. Bellovacis, quum Romanos ad insequendum paratos viderent, neque pernoctare sine periculo, aut diutius permanere sine cibariis eodem loco possent, tale consilium

sui recipiendi inierunt. Fasces, uti consederant, stramentorum ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, per manus inter se transditos, ante aciem collocaverunt, extremo-que tempore diei, signo pronunciato, uno tempore incenderunt. Ita continens flamma copias omnes repente a conspectu texit Romanorum. Quod ubi accidit, barbari vehementissimo cursu refugerunt.

16. Caesar, etsi discessum hostium animum advertere non poterat, incendiis oppositis; tamen id consilium quum fugae causa initum suspicaretur, legiones promovet, turmas mittit ad insequendum: ipse veritus infidias, ne forte in eodem loco subsisteret hostis atque elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites quum intrare fumum et flammam densissimam timerent; ac, si qui cupidius intraverant, vix suorum ipsi priores partes adverterent equorum; infidias veriti, liberam facultatem sui recipiendi Bellovacis dederunt. Ita fuga, timoris simul calliditatisque plena, sine ullo detrimento milia non amplius X progressi hostes, loco munitissimo castra posuerunt. Inde, quum saepe in insidiis equites peditesque disponerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant.

17. Quod quum crebrius accideret, ex captivo quodam comperit Caesar, Corream, Bellovacorum Ducem, fortissimorum milia VI peditum delegisse, equitesque ex omni numero M, quos in insidiis eo loco collocarat, quem in locum, propter copiam frumenti ac pabuli, Romanos pabulatum missuros suspicaretur. Quo cognito consilio, Caesar legiones plures, quam solebat, educit; equitatumque, qua consuetudine pabulatoribus mittere praesidia consuevit, praemittit. Huic interponit auxilia levis armaturae: ipse cum legionibus, quam potest maxime, appropinquat.

18. Hostes in insidiis dispositi, quum sibi delegissent campum ad rem gerendam, non amplius patentem in omnes partes passibus M, silvis undique impeditissimis, aut altissimo flumine munitum, velut indagine hunc insidiis circumdederunt. Explorato hostium consilio, nostri, ad proeliandum animo atque armis parati, quum subsequenter legionibus nullam dimicationem recusarent, turmatim in eum locum deieverunt. Quorum adventu quum sibi Corream oblatam occasionem rei gerendae existimaret, primum cum paucis se ostendit atque in proximas turmas impetum fecit. Nostri constanter incursum sustinent insidiatorum; neque plures in unum locum conveniunt, quod plerumque equestribus proeliis quum propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur.

19. Quum dispositis turmis in vicem rari proeliarentur, neque ab lateribus circumveniri suos paterentur, erumpunt ceteri, Correo proeliante ex silvis. Fit magna contentione diversum proelium. Quod quum diutius pari Marte iniretur, paullatim ex silvis instructa multitudo procedit peditum, quae nostros cogit cedere equites: quibus celeriter subveniunt levis armaturae pedites, quos ante legiones missos docui, turmisque nostrorum interpositi constanter proeliantur. Pugnatur aliquamdiu pari contentione: deinde, ut ratio postulabat proelii, qui sustinuerant primos impetus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quod nullum ab insidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. Accedunt propius interim legiones, crebrique eodem tempore et nostris et hostibus nuncii afferuntur, imperatorem instructis copiis adesse. Qua re cognita, praesidio cohortium confisi nostri, acerrime proeliantur, ne, si tardius rem gessissent, victoriae gloriam communicasse cum legionibus viderentur. Hostes concidunt animis atque itineribus diversis fugam quaerunt. Nequidquam: nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, iis ipsi tenebantur: victi tamen percussique, maiore parte amissa, quo foratulerat, consternati profugiunt, partim silvis petitis, partim flumine; qui tamen in fuga a nostris acriter insequentibus conficiuntur: quum interim nulla calamitate victus Correo excedere proelio silvasque petere, aut, invitantibus nostris ad deditionem, potuit adduci, quin, fortissime proeliando compluresque vulnerando, cogeret elatos iracundia victores in se tela conicere.

20. Tali modo re gesta, recentibus proelii vestigiis ingressus Caesar, quum victos tanta calamitate existimaret hostes, nuncio accepto, locum castrorum relicturos, quae non longius ab ea caede abesse plus minus octo milibus dicebantur, tamen flumine impeditum transitum videbat, tamen exercitu transducto progreditur. At Bellovaci reliquaeque civitates, repente ex fuga paucis, atque his vulneratis, receptis, qui silvarum beneficio casum evitaverant, omnibus adversis, cognita calamitate, interfecto Correo, amisso equitatu et fortissimis peditibus, quum adventare Romanos existimarent, concilio repente cantu tubarum convocato, conclamant, legati obsidesque ad Caesarem mittantur.

21. Hoc omnibus probato consilio, Commius Atrebas ad eos profugit Germanos, a quibus ad id bellum auxilia mutatus erat. Ceteri e vestigio mittunt ad Caesarem legatos, petuntque, ut ea poena sit contentus hostium, quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia atque humanitate numquam profecto esset illaturus: afflictas opes

equestri proelio Bellovacorum esse; delectorum peditum multa milia interisse; vix refugisse nuncios caedis; tamen magnum, ut in tanta calamitate, Bellovacos eo proelio commodum esse consecutos, quod Correus, auctor belli, concitator multitudinis, esset interfectus; numquam enim senatum tantum in civitate, illo vivo, quantum imperitam plebem, potuisse.

22. Haec orantibus legatis, commemorat Caesar, eodem tempore superiore anno Bellovacos ceterasque Galliae civitates suscepisse bellum; pertinacissime hos ex omnibus in sententia permansisse, neque ad sanitatem reliquorum deditione esse perductos: scire atque intellegere se, causam peccati facillime mortuis delegari; neminem vero tantum pollere, ut, invitis Principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirma manu plebis bellum concitare et gerere posset; sed tamen se contentum fore ea poena, quam sibi ipsi contraxissent.

23. Nocte insequenti legati responsa ad suos referunt, obsides conficiunt. Concurrent reliquarum civitatum legati, quae Bellovacorum speculabantur eventum. Obsides dant, imperata faciunt; excepto Commio, quem timor prohibebat, cuiusquam fidei suam committere salutem. Nam superiore anno T. Labienus, Caesare in Gallia citeriore ius dicente, quum Commium comperisset sollicitare civitates et coniurationem contra Caesarem facere, infidelitatem eius sine ulla perfidia iudicavit comprimere posse. Quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum, ne tentando cautiorem faceret, C. Volusenum Quadratum misit, qui eum per simulationem colloquii curaret interficiendum. Ad eam rem delectos idoneos ei tradit Centuriones. Quum in colloquium ventum esset et, ut convenerat, manum Commii Volusenus arripuisset; Centurio, vel ut insueta re permotus, vel celeriter a familiaribus prohibitus Commii, conficere hominem non potuit: graviter tamen primo ictu gladio caput percussit. Quum utrimque gladii dstricti essent; non tam pugnandi, quam diffugiendi fuit utrorumque consilium: nostrorum, quod mortifero vulnere Commium credebant affectum; Gallorum, quod, insidiis cognitis, plura, quam videbant, extimescebant. Quo facto statuisse Commius dicebatur, numquam in conspectum cuiusquam Romani venire.

24. Bellicosissimis gentibus devictis, Caesar, quum videret, nullam iam esse civitatem, quae bellum pararet, quo sibi resisteret; sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris diffugere, ad praesens imperium evitandum: plures in partes exercitum dimittere constituit; M. Antonium Quaestorem cum legione XI sibi coniungit; C. Fabium Legatum cum

cohortibus XXV mittit in diversissimam Galliae partem; quod ibi quasdam civitates in armis esse audiebat, neque C. Caninium Rebilum, Legatum, qui in illis regionibus praeerat, satis firmas II legiones habere existimabat. T. Labienum ad se evocat, legionemque XII, quae cum eo fuerat in hibernis, in Togatam Galliam mittit, ad colonias civium Romanorum tuendas; ne quod simile incommodum accideret decursione barbarorum, ac superiore aestate Tergestinis accidisset, qui repentino latrocinio atque impetu eorum erant oppressi. Ipse ad vastandos depopulandosque fines Ambiorigis proficiscitur, quem perterritum ac fugientem quum redigi posse in suam potestatem desperasset, proximum suae dignitatis esse ducebat, adeo fines eius vastare civibus, aedificiis, pecore, ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna fecisset reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in civitatem.

25. Quum in omnis partes finium Ambiorigis aut legiones aut auxilia dimisisset, atque omnia caedibus, incendiis, rapinis vastasset, magno numero hominum interfecto aut capto: Labienum cum duabus legionibus in Treviros mittit, quorum civitas, propter Germaniae vicinitatem quotidianis exercitata bellis, cultu et feritate non multum a Germanis differebat, neque imperata umquam, nisi exercitu coacta, faciebat.

26. Interim C. Caninius, Legatus, quum magnam multitudinem convenisse hostium in fines Pictonum litteris nunciisque Duratii cognosceret, qui perpetuo in amicitia Romanorum permanserat, quum pars quaedam civitatis eius defecisset; ad oppidum Lemonum contendit. Quo quum adventaret, atque ex captivis certius cognosceret, multis hominum milibus a Dumnaco, Duce Andium, Duratium clausum Lemoni oppugnari; neque infirmas legiones hostibus committere auderet; castra munito loco posuit. Dumnacus, quum appropinquare Caninium cognovisset, copiis omnibus ad legiones conversis, castra Romanorum oppugnare instituit. Quum complures dies in oppugnatione consumsisset et, magno suorum detrimento, nullam partem munitionum convellere potuisset, rursus ad obsidendum Lemonum redit.

27. Eodem tempore C. Fabius, Legatus, complures civitates in fidem recipit, obsidibus firmat, litterisque C. Caninii Rebili fit certior, quae in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duratio ferendum. At Dumnacus, adventu Fabii cognito, desperata salute, si eodem tempore coactus esset et Romanorum externum sustinere hostem et respicere ac timere oppidanos, repente eo ex loco cum copiis recedit: nec se satis tutum fore arbitrat, nisi flumen Ligerim, quod erat ponte propter magnitudinem trans-

eundum, copias transduxisset. Fabius, etsi nondum in conspectum venerat hostibus, neque se cum Caninio coniunxerat, tamen doctus ab iis, qui locorum noverant naturam, potissimum credidit, hostes perterritos eum locum, quem petebat, petituros. Itaque cum copiis ad eundem pontem contendit, equitatumque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum quum processisset, sine defatigatione equorum in eadem se reciperet castra. Consequuntur equites nostri, ut erat praeceptum, invaduntque Dumnaci agmen et, fugientes perterritosque sub sarcinis in itinere aggressi, magna praeda, multis interfectis, potiuntur. Ita, re bene gesta, se recipiunt in castra.

28. Insequenti nocte Fabius equites praemittit, sic paratos, ut configerent atque omne agmen morarentur, dum sequeretur ipse. Cuius praeceptis ut res gereretur, Q. Atilius Varus, Praefectus equitum, singularis et animi et prudentiae vir, suos hortatur, agmenque hostium consecutus, turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum proelium committit. Consistit audacius equitatus hostium, succedentibus sibi pedibus, qui, toto agmine subsistentes, equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. Fit proelium acri certamine: namque nostri, contentis pridie superatis hostibus, quum subsequi legiones meminissent, et pudore cedendi, et cupiditate per se conficiendi proelii, fortissime contra pedites proeliabantur; hostesque, nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie cognoverant, delendi equitatus nostri nacti occasionem videbantur.

29. Quum aliquamdiu summa contentione dimicaretur, Dumnacus instruit aciem, quae suis esset equitibus in vicem praesidio. Tum repente confertae legiones in conspectum hostium veniunt. Quibus visis perculsae barbarorum turmae, perterritae acies hostium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore discursuque passim fugae se mandant. At nostri equites, qui paullo ante cum resistentibus fortissime conflixerant, laetitia victoriae elati, magno undique clamore sublato, cedentibus circumfusi, quantum equorum vires ad persequendum dextraeque ad caedendum valent, tantum eo proelio interficiunt. Itaque amplius milibus XII aut armatorum, aut eorum, qui timore arma proiecerant, interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum.

30. Qua ex fuga, quum constaret, Drappeten Senonem, (qui, ut primum defecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, servis ad libertatem vocatis, exsulis omnium civitatum adscitis, receptis latronibus, impedimenta et com meatus Romanorum interceperat non amplius hominum II.



milibus ex fuga collectis, Provinciam petere, unaque consilium cum eo Lucterium Cadurcum cepisse, quem superiore commentario, prima defectione Galliae, facere in Provinciam impetum voluisse, cognitum est :) Caninius Legatus cum legionibus II ad eos persequendos contendit, ne de detrimento aut timore Provinciae magna infamia, perditorum hominum latrociniis, caperetur.

31. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes ceterasque proficiscitur civitates, quarum eo proelio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accisas sciebat: non enim dubitabat, quin recenti calamitate submissiones essent futurae; dato vero spatio ac tempore, eodem instante Dumnaco, posset concitari. Qua in re summa felicitas celeritasque in recipiendis civitatibus Fabium consequitur. Nam Carnutes, qui saepe vexati numquam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus, veniunt in deditionem; ceteraeque civitates, posita in ultimis Galliae finibus, Oceano coniunctae, quae Armoricae appellantur, auctoritate adductae Carnutum, adventu Fabii legionumque imperata sine mora faciunt. Dumnacus, suis finibus expulsus, errans latitansque solus extremas Galliae regiones petere est coactus.

32. At Drappes unaque Lucterius, quum legiones Caninumque adesse cognoscerent, nec se sine certa pernicie, persequente exercitu, putarent Provinciae fines intrare posse; nec iam liberam vagandi latrociniorumque faciendorum facultatem haberent, consistunt in agris Cadurcorum. Ibi, quum Lucterius apud suos cives, quondam integris rebus, multum potuisset, semperque auctor novorum consiliorum magnam apud barbaros auctoritatem haberet, oppidum Uxelodunum, quod in clientela fuerat eius, natura loci egregie munitum, occupat suis et Drappetis copiis oppidanosque sibi coniungit.

33. Quo quum confestim C. Caninius venisset animadvertetque, omnes oppidi partes praeruptissimis saxis esse munitas, quo, defendente nullo, tamen armatis adscendere esset difficile; magna autem impedimenta oppidanorum videret, quae si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, sed ne legiones quidem possent, tripartito cohortibus divisus, trina excelsissimo loco castra fecit, a quibus paullatim, quantum copiae patiebantur, vallum in oppidi circuitum ducere instituit.

34. Quod quum animum adverterent oppidani, miserrimaeque Alesiae memoria solliciti similem casum obsessionis vererentur; maximeque ex omnibus Lucterius, qui fortunae illius periculum fecerat, moneret, frumenti rationem esse ha-

bendam : constituunt omnium consensu, parte ibi relicta copiarum, ipsi cum expeditis ad importandum frumentum proficisci. Eo consilio probato, proxima nocte, duobus milibus armatorum relictis, reliquos ex oppido Drappes et Lueterius educunt : ii, paucos dies morati, ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria sublevare eos cupiebant, partim prohibere, quo minus sumerent, non poterant, magnum numerum frumenti comparant : nonnumquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur. Quam ob causam C. Caninius toto oppido munitiones circumdare contatur, ne aut opus effectum tueri non possit, aut plurimis locis infirma disponat praesidia.

35. Magna copia frumenti comparata, considunt Drappes et Lueterius non longius ab oppido X milibus, unde paullatim frumentum in oppidum supportarent. Ipsi inter se provincias partiuntur : Drappes castris praesidio cum parte copiarum restitit ; Lueterius agmen iumentorum ad oppidum adducit. Dispositis ibi praesidiis, hora noctis circiter X, silvestribus angustisque itineribus frumentum importare in oppidum instituit. Quorum strepitum vigiles castrorum quum sensissent, exploratoresque missi, quae agerentur, renunciassent, Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. Ii, repentino malo perterriti, diffugiunt ad sua praesidia : quae nostri ut viderunt, acrius contra armatos incitati, neminem ex eo numero vivum capi patiuntur. Effugit inde cum paucis Lueterius, nec se recipit in castra.

36. Re bene gesta, Caninius ex captivis comperit, partem copiarum cum Drappete esse in castris a milibus non amplius XII. Qua re ex compluribus cognita, quum intellexeret, fugato Duce altero, perterritos reliquos facile opprimi posse : magnae felicitatis esse arbitrabatur, neminem ex caede fugisse in castra, qui de accepta calamitate nuncium Drappeti perferret. Sed in experiundo quum periculum nullum videret, equitatum omnem Germanosque pedites, summae velocitatis homines, ad castra hostium praemitit : ipse legionem unam in trina castra distribuit, alteram secum expeditam ducit. Quum propius hostis accessisset, ab exploratoribus, quos praemiserat, cognoscit, castra eorum, ut barbarorum fert consuetudo, relictis locis superioribus, ad ripas fluminis esse demissa : at Germanos equitesque imprudentibus omnibus de improvviso advolasse et proelium commisisse. Qua re cognita, legionem armatam instructamque adducit. Ita, repente omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur. Quod ubi accidit, Germani equitesque, signis legionis visis, veho-

mentissime proeliantur : confestim cohortes undique impetum faciunt, omnibusque aut interfectis, aut captis, magna praeda potiuntur : capitur ipse eo proelio Drappes.

37. Caninius, felicissime re gesta, sine ullo paene militis vulnere, ad obsidendos oppidanos revertitur ; externoque hoste deleto, cuius timore antea augere praesidia et munitione oppidanos circumdare prohibitus erat, opera undique imperat administrari. Venit eodem cum suis copiis postero die C. Fabius partemque oppidi sumit ad obsidendum.

38. Caesar interim M. Antonium Quaestorem cum cohortibus XV in Bellovacis reliquit, ne qua rursus novorum consiliorum ad capiendum bellum facultas daretur : ipse reliquas civitates adit, obsides plures imperat, timentes omnium animos consolatione sanat. Quum in Carnutes venisset, quorum consilio in civitate superiore commentario Caesar exposuit initium belli esse ortum, quod praecipue eos propter conscientiam facti timere animum advertebat, quo celerius civitatem metu liberaret, principem sceleris illius et concitatore belli, Gutruatum, ad supplicium deposcit : qui, etsi ne civibus quidem suis se committebat, tamen celeriter, omnium cura quaesitus, in castra perducitur. Cogitur in eius supplicium Caesar contra naturam suam, maximo militum concursu, qui ei omnia pericula et detrimenta belli, a Gutruato accepta, referebant, adeo ut verberibus exanimatum corpus securi feriretur.

39. Ibi crebris litteris Caniniū fit certior, quae de Drappete et Lucterio gesta essent, quoque in consilio permanerent oppidani. Quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna poena esse afficiendam iudicabat ; ne universa Gallia, non defuisse vires sibi ad resistendum Romanis, sed constantiam, putaret ; neve hoc exemplo ceterae civitates, locorum opportunitate fretae, se vindicarent in libertatem : quum omnibus Gallis notum sciret, reliquam esse unam aetatem suae provinciae ; quam si sustinere potuissent, nullum ultra periculum vererentur. Itaque Q. Calenum Legatum cum legionibus duabus relinquit, qui iustis itineribus se subsequeretur ; ipse cum omni equitatu, quam potest celerrime, ad Caninium contendit.

40. Quum contra expectationem omnium Caesar Uxellodunum venisset oppidumque operibus clausum animum adverterat ; neque ab oppugnatione recedi videret ulla conditione posse ; magna autem copia frumenti abundare oppidanos, ex perfugis cognosset ; aqua prohibere hostem tentare coepit. Flumen infimam vallem dividebat, quae totum paene montem cingebat, in quo positum erat praeruptum undique oppidum Uxellodunum. Hoc flumen averti loci natura prohibebat

sic enim in imis radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem depressis fossis derivari posset. Erat autem oppidanis difficilis et praeruptus eo descensus, ut, prohibentibus nostris, sine vulneribus ac periculo vitae neque adire flumen, neque arduo se recipere possent adscensu. Qua difficultate eorum cognita, Caesar, sagittariis funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos, quorum omnis postea multitudo aquatum unum in locum conveniebat.

41. Sub ipsum enim oppidi murum magnus fons aquae prorumpebat, ab ea parte, quae fere pedum CCC intervallo fluminis circuitu vacabat. Hoc fonte prohiberi posse oppidanos quum optarent reliqui, Caesar unus videret; e regione eius vineas agere adversus montem, et aggeres instruere coepit, magno cum labore et continua dimicatione. Oppidani enim, loco superiore decurrentes, eminus sine periculo proeliabantur, multosque pertinaciter succedentes vulnerabant; ut tamen non deterrerentur milites nostri vineas proferre, atque operibus locorum vincere difficultates. Eodem tempore tectos cuniculos ab vineis agunt ad caput fontis, quod genus operis sine ullo periculo et sine suspicione hostium facere licebat. Extruitur agger in altitudinem pedum VIII, collocatur in eo turris X tabulatorum, non quidem quae moenibus adaequaretur, (id enim nullis operibus effici poterat) sed quae superaret fontis fastigium. Ex ea quum tela tormentis iacerentur ad fontis aditus, ne sine periculo possent adaquari oppidani; non tantum pecora atque iumenta, sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur.

42. Quo malo perterriti oppidani cupas sevo, pice, scindulis complent: eas ardentes in opera provolvunt. Eodem tempore acerrime proeliantur, ut ab incendio restinguendo dimicatione et periculo deterreant Romanos. Magna repente in ipsis operibus flamma exstitit. Quaecumque enim per locum praecipitem missa erant, ea, vineis et aggere suppressa, comprehendebant id ipsum, quod morabatur. Milites contra nostri, quamquam periculoso genere proelii locoque iniquo premebantur, tamen omnia paratissimo sustinebant animo: res enim gerebatur et excelso loco et in conspectu exercitus nostri; magnusque utrimque clamor oriebatur. Ita quam quisque poterat maxime insignis, quo notior testatiorque virtus eius esset, telis hostium flammaeque se offerebant.

43. Caesar quum complures suos vulnerari videret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem adscendere et, simulatione moenium occupandorum, clamorem undique luctet tollere. Quo facto perterriti oppidani, quum, quid agere.

tur in locis reliquis, essent ignari, suspensi revocant ab impugnandis operibus armatos murisque disponunt. Ita nostri fine proelii facto celeriter opera flamma comprehensa partim restinguunt, partim interscindunt. Quum pertinaciter resisterent oppidani et, iam magna parte suorum siti amissa, in sententia permanerent, ad postremum cuniculis venae fontis intercisae sunt atque aversae: Quo facto exhaustus repente perennis exaruit fons tantamque attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non hominum consilio, sed Deorum voluntate factum putarent. Itaque, necessitate coacti, se transderunt.

44. Caesar, quum suam lenitatem cognitam omnibus sciret, neque vereretur, ne quid crudelitate naturae videretur asperius fecisse, neque exitum consiliorum suorum animum adverteret, si tali ratione diversis in locis plures rebellare consilia inissent; exemplo supplicii deterrendos reliquos existimavit. Itaque omnibus, qui arma tulerant, manus praecidit; vitam concessit, quo testatior esset poena improborum. Drappes, quem captum esse a Caninio docui, sive indignatione et dolore vinculorum, sive timore gravioris supplicii, paucis diebus se cibo abstinuit atque ita interiit. Eodem tempore Lucterius, quem profugisse ex proelio scripsi, quum in potestatem venisset Epasnacti Arverni, (crebro enim mutandis locis, multorum fidei se committebat, quod nusquam diutius sine periculo commoraturus videbatur, quum sibi conscius esset, quam inimicum deberet Caesarem habere,) hunc Epasnactus Arvernus, amicissimus Populi Romani, sine dubitatione ulla vinctum ad Caesarem deduxit.

45. Labienus interim in Treviris equestre proelium secundum fecit; compluribusque Treviris interfectis, et Germanis, qui nulli adversus Romanos auxilia denegabant, Principes eorum vivos in suam redegit potestatem; atque in iis Surum Aeduum, qui et virtutis et generis summam nobilitatem habebat solusque ex Aeduis ad id tempus permanserat in armis.

46. Ea re cognita, Caesar, quum in omnibus Galliae partibus bene res gestas videret iudicaretque, superioribus aestivis Galliam devictam et subactam esse; Aquitaniam numquam ipse adisset, sed per P. Crassum quadam ex parte devicisset; cum II legionibus in eam partem est profectus, ut ibi extremum tempus consumeret aestivorum: quam rem, sicut cetera, celeriter feliciterque confecit: namque omnes Aquitaniae civitates legatos ad eum miserunt obsidesque ei dederunt. Quibus rebus gestis, ipsi cum equitum praesidio Narbonem profectus est, exercitum per Legatos in hiberna deduxit: quatuor legiones in Belgio collocavit cum M. Anto-

nio et C. Trebonio et P. Vatiniq et Q. Tullio, Legatis : duas in Aeduos misit, quorum in omni Gallia summam esse auctoritatem sciebat : duas in Turonis ad fines Carnutum posuit, quas omnem regionem coniunctam Oceano continerent : duas reliquas in Lemovicum finis, non longe ab Arvernīs, ne qua pars Galliae vacua ab exercitu esset. Paucos dies ipse in Provincia moratus, quum celeriter omnes conventus percurrisset, publicas controversias cognovisset, bene meritis praemia tribuisset, (cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisque animo in rempublicam fuisset totius Galliae defectione, quam sustinuerat fidelitate atque auxiliis Provinciae illius) his rebus confectis, ad legiones in Belgium se recipit hibernatque Nemetocennae.

47. Ibi cognoscit, Commium Atrebatem proelio cum equitatu suo contendisse. Nam, quum Antonius in hiberna venisset civitasque Atrebatum in officio maneret, Commius, qui post illam vulnerationem, quam supra commemoravi, semper ad omnes motus paratus suis civibus esse consuisset, ne consilia belli quaerentibus auctor armorum duxque deesset, parente Romanis civitate, cum suis equitibus se suosque latrociniiis alebat, infestisque itineribus commeatus complures, qui comportabantur in hiberna Romanorum, intercipiebat.

48. Erat attributus Antonio Praefectus equitum, C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hiemaret. Hunc Antonius ad persequendum hostium equitatum mittit. Volusenus autem ad eam virtutem, quas singularis in eo erat, magnum odium Commii adiungebat, quo libentius id faceret, quod imperabatur. Itaque dispositis insidiis, saepius eius equites aggressus, secunda proelia faciebat. Novissime, quum vehementius contenderetur ac Volusenus, ipsius intercipiendi Commii cupiditate, pertinacius eum cum paucis insecutus esset, ille autem fuga vehementi Volusenum longius produxisset; repente omnium suorum invocat fidem atque auxilium, ne sua vulnera, perfidia interposita, paterentur inulta; conversoque equo, se a ceteris incautius permittit in Praefectum. Faciunt idem omnes eius equites paucosque nostros convertunt atque insequuntur. Commius incensum calcaribus equum iungit equo Quadrati, lanceaque infesta medium femur eius magnis viribus transiicit. Praefecto vulnerato, non dubitant nostri resistere et conversi hostem pellere. Quod ubi accidit, complures hostium, magno nostrorum impetu perculsi, vulnerantur et partim in fuga proteruntur, partim intercipiuntur. Quod ubi malum Dux equi velocitate evitavit, graviter vulneratus Praefectus, ut vitae periculum aditurus videretur, refertur in castra. Commius autem, sive expiato suo dolore, sive magna

parte amissa suorum, legatos ad Antonium mittit, seque et ibi futurum, ubi praescripserit, et ea facturum, quae imperaverit, obsidibus datis firmat. Unum illud orat, ut timori suo concedatur, ne in conspectum veniat cuiusquam Romani. Quam postulationem Antonius quum iudicaret ab iusto nasci timore, veniam petenti dedit, obsides accepit.

---

Scio, Caesarem singulorum annorum singulos commentarios confecisse : quod ego non existimavi mihi esse faciendum, propterea quod insequens annus, L. Paullo C. Marcello Coss. nullas res Galliae habet magno opere gestas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Caesar exercitusque eo tempore fuissent, pauca scribenda coniungendaque huic commentario statui.

---

49. Caesar, in Belgio quum hiemaret, unum illud propositum habebat, continere in amicitia civitates, nulli spem aut caussam dare armorum : nihil enim minus volebat, quam sub decessu suo necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi, ne, quum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter sine praesenti periculo susciperet. Itaque, honorifice civitates appellando, Principes maximis praemiis afficiendo, nulla onera nova imponendo, defessam tot adversis proeliis Galliam, conditione parendi meliore, facile in pace continuit.

50. Ipse, hibernis peractis, contra consuetudinem in Italiam quam maximis itineribus est profectus, ut municipia et colonias appellaret, quibus M. Antonii, Quaestoris sui, commendaret sacerdotii petitionem. Contendebat enim gratia quum libenter pro homine sibi coniunctissimo, quem paullo ante praemiserat ad petitionem, tum acriter contra factionem et potentiam paucorum, qui M. Antonii repulsa Caesaris decedentis convellere gratiam cupiebant. Hunc etsi Augurem prius factum, quam Italiam attingeret, in itinere audierat : tamen non minus iustam sibi caussam municipia et colonias adeundi existimavit, ut iis gratias ageret, quod frequentiam atque officium suum Antonio praestitissent ; simulque se et honorem suum in sequentis anni commendaret petitione, propterea quod insolenter adversarii sui gloriarentur, L. Lentulum et C. Marcellum Coss. creatos, qui omnem honorem et dignitatem Caesaris exspoliarent ; ereptum Sergio Galbae

Consulatum, quum is multo plus gratia suffragiisque valuisset, quod sibi coniunctus et familiaritate et necessitudine legationis esset.

51. Exceptus est Caesaris adventus ab omnibus municipiis et coloniis incredibili honore atque amore: tum primum enim veniebat ab illo universae Galliae bello. Nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorum omnium, qua Caesar iturus erat, excogitari posset. Cum liberis omnis multitudo obviam procedebat: hostiae omnibus locis immolabantur: tricliniis stratis fora templaque occupabantur, ut vel expectatissimi triumphii laetitia praecipii posset. Tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores.

52. Quum omnes regiones Galliae Togatae Caesar percurrisset, summa cum celeritate ad exercitum Nemetocennam rediit: legionibusque ex omnibus hibernis ad fines Trevi-rum evocatis, eo profectus est ibique exercitum lustravit. T. Labienum Galliae Togatae praefecit, quo maiore commendatione conciliaretur ad Consulatus petitionem. Ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum, propter salubritatem, existimabat. Ibi quamquam crebro audiebat, Labienum ab inimicis suis sollicitari; certiorque fiebat, id agi paucorum consiliis, ut, interposita Senatus auctoritate, aliqua parte exercitus spoliaretur; tamen neque de Labieno credidit quidquam, neque, contra Senatus auctoritatem ut aliquid faceret, potuit adduci; iudicabat enim; liberis sententiis patrum conscriptorum caussam suam facile obtineri. Nam C. Curio, Tribunus plebis, quum Caesaris caussam dignitatemque defendendam suscepisset, saepe erat Senatus pollicitus, si quem timor armorum Caesaris laederet, et, quoniam Pompeii dominatio atque arma non minimum terrorem foro inferrent, discederet uterque ab armis exercitusque dimitteret, fore eo facto liberam et sui iuris civitatem. Neque hoc tantum pollicitus est; sed etiam per se discessionem facere coepit: (quod ne fieret, Consules amique Pompeii iusserunt,) atque ita rem moderando discesserunt.

53. Magnum hoc testimonium Senatus erat universi con-veniensque superiori facto. Nam Marcellus proximo anno, quum impugnaret Caesaris dignitatem, contra legem Pompeii et Crassi retulerat ante tempus ad Senatum de Caesaris provinciis, sententiisque dictis, discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Caesaris invidia quaerebat, Senatus frequens in alia omnia transiit. Quibus non frangebantur animi inimicorum Caesaris, sed admonebantur, quo maiores pararent necessitudines, quibus cogi posset Senatus id probare, quod ipsi constituissent.



54. Fit deinde S. C. ut ad bellum Parthicum legio <sup>(in ci-</sup> Cn. Pompeio, altera a C. Caesare mitterentur: neque ob-  
 scure hae duae legiones uni Caesari detrahuntur. Nam Cn.  
 Pompeius legionem primam, quam ad Caesarem miserat, con-  
 fectam ex dilectu provinciae Caesaris, eam tamquam ex suo  
 numero dedit. Caesar tamen, quum de voluntate adversario-  
 rum suorum se exspoliari nemini dubium esset, Cn. Pompeio  
 legionem remisit, et suo nomine XV, quam in Gallia citeriore  
 habuerat, ex S. C. iubet transdi. In eius locum XIII legionem in  
 Italiam mittit, quae praesidia tueatur, ex quibus praesidiis XV  
 deducebatur. Ipse exercitui distribuit hiberna: C. Treboni-  
 um cum legionibus quatuor in Belgio collocat; C. Fabium  
 cum totidem in Aeduos deducit. Sic enim existimabat,  
 tutissimam fore Galliam, si Belgae, quorum maxima virtus, et  
 Aedui, quorum auctoritas summa esset, exercitibus contine-  
 rentur. Ipse in Italiam profectus est.

55. Quo quum venisset, cognoscit, per C. Marcellum Con-  
 sulem, legiones duas, ab se remissas, quae ex S. C. deberent  
 ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio transditas atque in  
 Italia retentas esse. Hoc facto, quamquam nulli erat dubium,  
 quidnam contra Caesarem pararetur, tamen Caesar omnia  
 patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur,  
 aere potius disceptandi, quam belli gerundi. Contendit \* \*

# IULII CAESARIS

## COMMENTARII

### DE BELLO CIVILI

#### LIBER PRIMUS.

##### ARGUMENTUM.

Cap. 1. *Causa et origo belli civilis. De litteris Caesaris ad Senatum non refertur, obstantibus Lentulo Opt. et Scipione. 2. Caesar exercitum iubetur dimittere. 3. Senatus Pompeio aperte favet coactus, refragantibus Tribunis plebis. 4. Pompeius se Caesari infensum ostendit. 5. S. C. Videant Coss. Praetores, Tribuni plebis, ne quid R. P. detrimenti capiat. 6. Provincias Pompeianis commissas. Tota Italia delectus habetur. 7. Caesar, de militum voluntate certus. 8—10. Ariminum tendit. Tribunos plebis convenit, pacem servare tentat. 11. Iniqua conditione Pompeii reiecta occupat Arretium, Pisaurum, Fanum, Anconam. 12. Iguvium. toto Piceno delectus habet. 13. Auximo potitur.*

Cap. 14. *Roma trepidat. Pompeius ex urbe excedit. Lentulus aperto acerio fugit, gladiatores Caesaris Capuae armat. 15. Caesar Asculum recipit, ex dilectibus Pompeianis suas cohortes auget. 16. Corfinii obsidet Domitium, qui 17. frustra a Pompeio auxilium petit. 18. Sulmonenses Caesari portas aperiunt. 19. Corfinii trepidatur. 20. Domitius fugam moliens impeditur. 21. 22. De tradendo oppido agitur. 23. Eo tradito Pompeii Duces Caesar dimittit, milites sacramento adigit in Apuliam transit. 24. Pompeius ipse Brundisium fugit, copias contrahit, servos, pastores armat. Pompeianorum cohortes ad Caesarem transeunt, qui rursus de pace cum Pompeio coram agere cupit. 25. Hunc Caesar Brundisii obsidet. 26. colloquium recusantem.*

Cap. 27. *Pompeius Dyrrhachium transiit. 28. Brundisini se Caesari reddunt. 29. Hic Hispaniam confirmare statuit. 30. 31. E Sardinia Cottam Valerius, e Sicilia Catonem Curio eicit, Tiberoni in Africa resistit Varus.*

Cap. 32. *Caesar Romae in Senatu de pace agit, legatos ad Pompeium mitti suadet. 33. Legationem nemo suscipit. Caesar in Galliam ulteriorem abit. 34. Domitii suasu Massilia portas Caesari claudit, qui 35. frustra eam a bello dehortatur. 36. Domitius Massiliam pervenit, hanc Caesar oppugnare parat. 37. Pyrenaeos saltus occupat. 38. Afranius et Petreius, Pompeii Legati, Hispaniam obtinent. 39—42. Cum iis certatur pluribus proeliis. 43—52. potissimum ad Ilerdam bellum geritur. 53. Res Afranii et Petreii prosperae gestae, Romam nuntiatas, Pompeianorum partes firman. 54. 55. Caesar strenue resistit. 56. 57. Pugna ad Massiliam. 58. Prospero Bruti proelio, 59. nunciato Caesari ad Ilerdam, fortuna mutatur. 60. Hispaniae populi, Oescenses, Calagurritani, alii, desciunt ab Afranio. 61—63. Caesar, Sicoris pars aversa, Afranium et Petreium terret. 64—70. cum his prospere pugnat. 71—73. Afranianis parcat, misericordia motus, sine proelio iis se potiturum sperans. 74. Agitur cum Caesare de Afranii et Petreii vita, pax videtur coitura. 75. 76. Petreius Caesarianos per inducias receptos perfide trucidari curat. 77. Caesar contra Pompeianos salvos dimittit. 78. Afraniani, omnis generis inopia pressi, castra relinquunt. 79—83. in itinera impediuntur a Caesare. 84. omnibus rebus obsessi colloquium petunt. 85. Afranium reprehendit Caesar. 86. 87. Dimittitur exercitus. Duces libere abeunt.*

LITTERIS A C. Caesare Consulibus redditis, aegre ab iis impetratum est, summa Tribunorum plebis contentione, ut in Senatu recitarentur: ut vero ex litteris ad Senatum referretur, im-

petrari non potuit. Referunt Consules de Republica (in ciuitate). L. Lentulus Consul Senatu Reique publicae se non defuturum pollicetur, si audacter ac fortiter sententias dicere velint: sin Caesarem respiciant atque eius gratiam sequantur, ut superioribus fecerint temporibus, se sibi consilium capturum neque Senatus auctoritati obtemperaturum; habere se quoque ad Caesaris gratiam atque amicitiam receptum. In eandem sententiam loquitur Scipio: Pompeio esse in animo, Reipublicae non deesse, si Senatus sequatur; sin cunetetur, atque agat lenius, nequidquam eius auxilium, si postea velit, Senatum imploraturum.

2. Haec Scipionis oratio, quod Senatus in urbe habebatur Pompeiusque aderat, ex ipsius ore Pompeii mitti videbatur. Dixerat aliquis leniorem sententiam, ut primo M. Marcellus, ingressus in eam orationem, non oportere ante de ea re ad Senatum referri, quam dilectus tota Italia habiti et exercitus conscripti essent; quo praesidio tuto et libere Senatus, quae vellet, decernere auderet: ut M. Calidius, qui censebat, ut Pompeius in suas provincias proficisceretur, ne qua esset armorum causa; timere Caesarem, abreptis ab eo duabus legionibus, ne ad eius periculum reservare et retinere eas ad urbem Pompeius videretur: ut M. Rufus, qui sententiam Calidii paucis fere mutatis rebus sequebatur: hi omnes, convicio L. Lentuli Consulis correpti, exagitabantur. Lentulus sententiam Calidii pronunciaturum se omnino negavit. Marcellus, perterritus conviciis, a sua sententia discessit. Sic vocibus Consulis, terrore praesentis exercitus, minis amicorum Pompeii, plerique compulsi, inviti et coacti Scipionis sententiam sequuntur: uti ante certam diem Caesar exercitum dimittat; si non faciat, eum adversus Rempublicam facturum videri. Intercedit M. Antonius, Q. Cassius, Tribuni plebis. Refertur confestim de intercessione Tribunorum: dicuntur sententiae graves: ut quisque acerbissime crudelissimeque dixit, ita quam maxime ab inimicis Caesaris collaudatur.

3. Misso ad vesperum Senatu, omnes, qui sunt eius ordinis, a Pompeio evocantur. Laudat Pompeius atque in posterum confirmat; signiores castigat atque incitat. Multi undique ex veteribus Pompeii exercitibus spe praemiorum atque ordinum evocantur: multi ex duabus legionibus, quae sunt transditae a Caesare, arcessuntur: completur urbs et eius comitium Tribunis, Centurionibus, evocatis. Omnes amici Consulum, necessarii Pompeii atque eorum, qui veteres inimicitias cum Caesare gerebant, in Senatum coguntur, quorum vocibus et concursu terrentur infirmiores, dubii confirmantur,

plariaque vere libero decernendi potestas eripitur. Pollicetur L. Piso Censor, sese iturum ad Caesarem; item L. Roscius Praetor, qui de his rebus eum doceant: sex dies ad eam rem conficiendam spatii postulant. Dicuntur etiam a nonnullis sententiae, ut legati ad Caesarem mittantur, qui voluntatem Senatus ei proponant.

4. Omnibus his resistitur, omnibusque oratio Consulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem veteres inimicitiae Caesaris incitant et dolor repulsae. Lentulus acria alieni magnitudine et spe exercitus ac provinciarum et Regum appellandorum largitionibus movetur, seque alterum fore Sullam inter suos gloriatur, ad quem summa imperii redeat. Scipionem eadem spes provinciae atque exercituum impellit, quos se pro necessitudine partituros cum Pompeio arbitratur; simul iudiciorum metus, adulatio atque ostentatio sui et potentium, qui in Republica iudiciisque tum plurimum pollebant. Ipse Pompeius, ab inimicis Caesaris incitatus et, quod neminem secum dignitate exaequari volebat, totum se ab eius amicitia averterat et cum communibus inimicis in gratiam redierat, quorum ipse maximam partem illo affinitatis tempore iunxerat Caesari. Simul infamia duarum legionum permotus, quas ab itinere Asiae Syriaeque ad suam potentiam domitanturque converterat, rem ad arma deduci studebat.

5. His de causis aguntur omnia raptim atque turbate; nec docendi Caesaris propinquis eius spatium datur; nec Tribuni plebis sui periculi deprecandi, neque etiam extremi iuris intercessione retinendi, quod L. Sulla reliquerat, facultas tribuitur; sed de sua salute septimo die cogitare coguntur; quod illi turbulentissimi superioribus temporibus Tribuni plebis octavo denique mense suarum actionum respicere ac timere consueverant. Decurritur ad illud extremum atque ultimum S. C. quo, nisi paene in ipso urbis incendio atque in desperatione omnium salutis, latorum audacia numquam ante discessum est; dent operam Consules, Praetores, Tribuni plebis, quique Consulares sunt ad urbem, ne quid Respublica detrimenti capiat. Haec S. C. perscribuntur a. d. VIII. Idus Ianuarias. Itaque quinque primis diebus, quibus haberi Senatus potuit, qua ex die consulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitali, et de imperio Caesaris et de amplissimis viris, Tribunis plebis, gravissime acerbissimeque decernitur. Profugiunt statim ex urbe Tribuni plebis seseque ad Caesarem conferunt. Is eo tempore erat Ravennae expectabatque suis lenissimis postulatis responsa, si qua hominum aequitate res ad otium deduci posset.

6. Proximis diebus habetur Senatus extra urbem. Pom-

petit eadem illa, quae per Scipionem ostenderat, agit; Senatus virtutem constantiamque collaudat; copias suas exponit; legiones habere sese paratas decem; praeterea cognitum compertumque sibi, alieno esse animo in Caesarem milites, neque iis posse persuaderi, uti eum defendant aut sequantur saltem. De reliquis rebus ad Senatum refertur: tota Italia dilectus habeantur; Faustus Sulla Proprætor in Mauritaniam mittatur; pecunia uti ex aerario Pompeio detur. Refertur etiam de Rege Iuba, ut socius sit atque amicus: Marcellus vero passurum se in praesentia negat. De Fausto impedit Philippus, Tribunus plebis. De reliquis rebus S. C. perscribuntur, provinciae privatis decernuntur, duae Consulares, reliquae Praetoriae: Scipioni obvenit Syria, L. Domitius Gallia. Philippus et Marcellus privato consilio praetereuntur, neque eorum sortes deiciuntur. In reliquas provincias Praetores mittuntur, neque exspectant, quod superioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad Populum feratur, paludatque, votis nuncupatis, exeant, quod ante id tempus acciderat numquam. Consules ex urbe proficiscuntur, lictoresque habent in urbe et Capitolio privati, contra omnia vetustatis exempla. Tota Italia dilectus habentur, arma imperantur, pecuniae a municipiis exiguntur, e fanis tolluntur, omnia Divina humanaque iura permiscuntur.

7. Quibus rebus cognitis, Caesar apud milites concionatur. Omnium temporum iniurias inimicorum in se commiserat, a quibus seductum ac depravatum Pompeium queritur, invidia atque obtreptione laudis suae, cuius ipse honori et dignitati semper faverit adiutorque fuerit. Novum in Republica introductum exemplum queritur, ut Tribunitia intercessio armis notaretur atque opprimeretur, quae superioribus annis armis esset restituta. Sullam, nudata omnibus rebus Tribunitia potestate, tamen intercessionem liberam reliquisse: Pompeium, qui amissa restituisset videatur, dona etiam, quae ante habuerit, ademisse. Quotiescumque sit decretum, darent Magistratus operam, ne quid Respublica detrimenti caperet, (qua voce et quo S. C. Populus Romanus ad arma sit vocatus,) factum in perniciosis legibus, in vi Tribunitia, in secessionem populi, templis locisque editioribus occupatis. Atque haec superioris aetatis exempla expiata Saturnini atque Gracchorum casibus docet. Quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem; nulla lex promulgata, non cum populo agi coeptum, nulla secessio facta. Hortatur, cuius Imperatoris ductu novem annis Rempublicam felicissime gesserint plurimaque proelia secunda fecerint, omnem Galliam Germaniamque pacaverint, ut eius existimationem dignita-

temque ab inimicis defendant. Conclamant legionis XIII, quae aderat, milites, (hanc enim initio tumultus evocaverat; reliquae nondum convenerant) sese paratos esse, Imperatoris sui Tribunorumque plebis iniurias defendere.

8. Cognita militum voluntate, Ariminum cum ea legione proficiscitur, ibique Tribunos plebis, qui ad eum confugerant, convenit; reliquas legiones ex hibernis evocat et subsequi iubet. Eo L. Caesar adolescens venit, cuius pater Caesaris erat Legatus. Is, reliquo sermone confecto, cuius rei causa venerat, habere se a Pompeio ad eum privati officii mandata, demonstrat: velle Pompeium se Caesari purgatum, ne ea, quae Reipublicae causa egerit, in suam contumeliam vertat; semper se Reipublicae commoda privatis necessitatibus habuisse potiora: Caesarem quoque pro sua dignitate debere et studium et iracundiam suam Reipublicae dimittere, neque adeo graviter irasci inimicis, ne, quum illis nocere se speret, Reipublicae noceat. Pauca eiusdem generis addit, cum excusatione Pompeii coniuncta. Eadem fere atque eisdem rebus Praetor Roscius agit cum Caesare sibiue Pompeium commemorasse demonstrat.

9. Quae res etsi nihil ad levandas iniurias pertinere videbantur: tamen, idoneos nactus homines, per quos ea, quae vellet, ad eum perferrentur, petit ab utroque, quoniam Pompeii mandata ad se detulerint, ne graventur sua quoque ad eum postulata deferre; si parvo labore magnas controversias tollere atque omnem Italiam metu liberare possint: sibi semper Reipublicae primam fuisse dignitatem, vitaeque potioem; doluisse se, quod Populi Romani beneficium sibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur, ereptoque semestri imperio, in urbem retraheretur, cuius absentis rationem haberi proximis comitiis Populus iussisset; tamen hanc iacturam honoris sui Reipublicae causa aequo animo tulisse: quum litteras ad Senatum miserit, ut omnes ab exercitibus discederent, ne id quidem impetravisse: tota Italia dilectus haberi, retineri legiones duas, quae ab se simulatione Parthici belli sint abductae: civitatem esse in armis. Quoniam haec omnia, nisi ad suam perniciem, pertinere? Sed tamen ad omnia se descendere paratum atque omnia pati Reipublicae causa. Proficiscatur Pompeius in suas provincias; ipsi exercitus dimittant; discedant in Italia omnes ab armis; metus e civitate tollatur; libera comitia atque omnis Respublica Senatui Populoque Romano permittatur. Haec quo facilius certisque conditionibus fiant et iureiurando sanciantur; aut ipse propius accedat, aut se patiatur accedere: fore, uti per colloquia omnes controversiae componantur.

10. Acceptis mandatis, Roscius cum L. Caesare Capuam pervenit ibique Consules Pompeiumque invenit. Postulata Caesaris renunciat. Illi deliberata re respondent scriptaque ad eum mandata per eos remittunt, quorum haec erat summa: Caesar in Galliam reverteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret: quae si fecisset, Pompeium in Hispanias iturum. Interea, quod fides esset data, Caesarem facturum, quae polliceretur, non intermissuros Consules Pompeiumque dilectus.

11. Erat iniqua conditio, postulare, ut Caesar Arimino excederet atque in provinciam reverteretur; ipsum et provincias et legiones alienas tenere: exercitum Caesaris velle dimitti; dilectus habere: polliceri, se in provinciam iturum; neque, ante quem diem iturus sit, definire: ut, si peracto Caesaris Consutatu Pompeius profectus non esset, nulla tamen mendacii religione obstrictus videretur: tempus vero colloquio non dare, neque accessurum polliceri, magnam pacis desperationem afferebat. Itaque ab Arimino M. Antonium cum cohortibus V Arretium mittit: ipse Arimini cum duabus subsistit ibique dilectum haberet instituit: Pisaurum, Fanum, Anconam singulis cohortibus occupat.

12. Interea certior factus, Iguvium Thermum Praetorem cohortibus quinque tenere, oppidum munire omniumque esse Iguvinorum optimam erga se voluntatem, Curionem cum tribus cohortibus, quas Pisauri et Arimini habebat, mittit. Cuius adventu cognito, diffusus municipii voluntate Thermus, cohortes ex urbe educit et profugit: milites in itinere ab eo discedunt ac domum revertuntur. Curio omnium summa voluntate Iguvium recipit. Quibus rebus cognitis, confusus municipiorum voluntatibus Caesar, cohortes legionis XIII ex praesidiis deducit Auximumque proficiscitur: quod oppidum Attius cohortibus introductis tenebat, dilectumque toto Piceno circummissis Senatoribus habebat.

13. Adventu Caesaris cognito, Decuriones Auximi ad Attium Varum frequentes conveniunt: docent, sui iudicii rem non esse; neque se, neque reliquos municipales pati posse, C. Caesarem, Imperatorem bene de Republica meritum, tantis rebus gestis, oppido moenibusque prohiberi: proinde habeat rationem posteritatis et periculi sui. Quorum oratione permotus Attius Varus, praesidium, quod introduxerat, ex oppido educit ac profugit. Hunc ex primo ordine pauci Caesaris consecuti milites consistere cogunt: commisso proelio, deseritur a suis Varus; nonnulla pars militum domum discedit; reliqui ad Caesarem perveniunt: atque una cum iis deprehensus L. Pupius, primipili Centurio, adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeii antea duxerat. At

Caesar milites Attianos collaudat, Pupium dimittit, Auximatis agit gratias seque eorum facti memorem fore pollicetur.

14. Quibus rebus Romam nunciatis, tantus repente terror invasit, ut, quum Lentulus Consul ad aperiendum aerarium venisset, ad pecuniam Pompeio ex S. C. proferendam, protinus, aperto sanctiore aerario, ex urbe profugeret: Caesar enim adventare, iam iamque et adesse eius equites falso nunciabantur. Hunc Marcellus collega et plerique Magistratus consecuti sunt. Cn. Pompeius, pridie eius diei ex urbe profectus, iter ad legiones habebat, quas a Caesare acceptas in Apulia hibernorum causa disposuerat. Dilectus intra urbem intermittuntur: nihil citra Capuam tutum esse omnibus videtur, Capuae primum sese confirmant et colligunt, dilectumque colonorum, qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere instituunt; gladiatoresque, quos ibi Caesar in ludo habebat, in forum productos Lentulus libertati confirmat atque iis equos attribuit et se sequi iussit: quos postea, monitus ab suis, quod ea res omnium iudicio reprehendebatur, circum familias conventus Campani custodiae causa distribuit.

15. Auximo Caesar progressus, omnem agrum Picenum percurrit. Cunctae earum regionum Praefecturae libentissimis animis eum recipiunt, exercitumque eius omnibus rebus iuvant. Etiam Cingulo, quod oppidum Labienus constituerat, suaque pecunia exaedificaverat, ad eum legati veniunt, quaeque imperaverit, se cupidissime facturos pollicentur. Milites imperat: mittunt. Interea legio XII Caesarem consequitur. Cum his duabus Asculum Picenum profisciscitur. Id oppidum Lentulus Spinther decem cohortibus tenebat: qui, Caesaris adventu cognito, profugit ex oppido, cohortesque secum abducere conatus, a magna parte militum deseritur. Relictus in itinere cum paucis, incidit in Vibullium Rufum, missum a Pompeio in agrum Picenum, confirmandorum hominum causa: a quo factus Vibullius certior, quae res in Piceno gereretur, milites ab eo accipit, ipsum dimittit. Item ex finitimis regionibus, quas potest, contrahit cohortes ex dilectibus Pompeianis: in iis Camerino fugientem Ucillem Hirrum, cum sex cohortibus, quas ibi in praesidio habuerat, excipit: quibus coactis XIII efficit. Cum iis ad Domitium Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus pervenit Caesaremque adesse cum legionibus duabus nunciat. Domitius per se circiter XX cohortes Alba, ex Marsis et Pelignis et finitimis ab regionibus caegerat.

16. Recepto Asculo expulsoque Lentulo, Caesar conquirit milites, qui ab eo discesserant, dilectumque institui iubet: ipse, unum diem ibi rei frumentariae causa moratus, Corfi-



nium contendit. Eo quum venisset, cohortes quinque, praemissae a Domitio ex oppido, pontem fluminis interrumpabant, qui erat ab oppido milia passuum circiter III. Ibi cum antecursoribus Caesaris proelio commisso, celeriter Domitiani, a ponte repulsi, se in oppidum receperunt. Caesar, legionibus transductis, ad oppidum constitit iuxtaque murum castra posuit.

17. Re cognita, Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum, magno proposito praemio, cum litteris mittit, qui petant atque orent, ut sibi subveniat: Caesarem duobus exercitibus et locorum angustis facile intercludi posse frumentoque prohiberi. Quod nisi fecerit, se cohortesque amplius XXX, magnumque numerum Senatorum atque Equitum Romanorum, in periculum esse venturum. Interim suos cohortatus, tormenta in muris disponit certasque cuique partes ad custodiam urbis attribuit: militibus in concione agros ex suis possessionibus pollicetur, quaterna in singulos iugera et pro rata parte Centurionibus evocatisque.

18. Interim Caesari nunciatur, Sulmonenses, quod oppidum a Corfinio VII milium intervallo abest, cupere ea facere, quae vellet; sed a Q. Lucretio, Senatore, et Attio Peligno prohiberi, qui id oppidum VII cohortium praesidio tenebant. Mittit eo M. Antonium cum legionis octavae cohortibus quinque. Sulmonenses, simul atque nostra signa viderunt, portas aperuerunt, universique et oppidani et milites obviam gratulantes Antonio exierunt: Lucretius et Attius de muro se deiecerunt. Attius, ad Antonium deductus, petit, ut ad Caesarem mitteretur. Antonius cum cohortibus et Attio eodem die, quo profectus erat, revertitur. Caesar eas cohortes cum exercitu suo coniunxit, Attiumque incolumem dimisit. Caesar tribus primis diebus castra magnis operibus munire et ex finitum municipiis frumentum comportare reliquasque copias exspectare instituit. Eo triduo legio VIII ad eum venit, cohortesque ex novis Galliae dilectibus XXII equitesque ab rege Nerico circiter CCC. Quorum adventu altera castra ad alteram oppidi partem ponit. His castris Curionem praefecit: reliquis diebus oppidum vallo castellisque circumvenire instituit. Cuius operis maxima parte effecta, eodem fere tempore missi ad Pompeium revertuntur.

19. Litteris perlectis, Domitius dissimulans in concilio pronunciat, Pompeium celeriter subsidio venturum; hortaturque eos, ne animo deficiant, quaeque usui ad defendendum oppidum sint, parent: ipse arcano cum paucis familiaribus suis colloquitur consiliumque fugae capere constituit. Quum vulgus Domitii cum oratione non consentiret atque omnis trepi-

us timidiusque ageret, quam superioribus diebus consue-  
nultumque cum suis consiliandi caussa secreto praeter  
etudinem colloqueretur, concilia conventusque hominum  
et : res diutius tegi dissimularique non potuit. Pompe-  
nim rescripserat, sese rem in summum periculum deduc-  
i non esse, neque suo consilio aut voluntate Domitium  
oppidum Corfinium contulisse : proinde, si qua facultas  
et, ad se cum omnibus copiis veniret. Id ne fieri posset,  
ione atque oppidi circummunitione fiebat.

Divulgato Domitii consilio, milites, qui erant Corfinii,  
vesperi secessionem faciunt : atque ita inter se per  
mos militum Centurionesque atque honestissimos sui  
ris colloquuntur : obsideri se a Caesare ; opera muni-  
que prope esse perfectas ; ducem suum Domitium,  
spe atque fiducia permanserint, proiectis omnibus, fu-  
consilium capere : debere se suae salutis rationem ha-

Ab his primo Marsi dissentire incipiunt, eamque op-  
artem, quae munitissima videretur, occupant : tantaque  
eos dissensio existit, ut manum conserere atque armis  
are conentur : post paullo tamen, iternunciis ultro citro-  
nissis, quae ignorabant, de L. Domitii fuga cognoscunt.  
e omnes uno consilio Domitium, productum in publicum,  
msistunt et custodiunt legatosque ex suo numero ad Cae-  
mittunt ; sese paratos esse portas aperire, quaeque  
raverit, facere et L. Domitium vivum in eius potestatem  
dere.

Quibus rebus cognitis, Caesar, etsi magni interesse  
abatur, quam primum oppido potiri, cohortesque ad se  
stra transducere, ne qua aut largitionibus, aut animi con-  
tione, aut falsis nunciis commutatio fieret voluntatis,  
saepe in bello parvis momentis magni casus interce-  
t ; tamen veritus, ne militum introitu et nocturni tem-  
licentia oppidum diriperetur, eos, qui venerant, col-  
t atque in oppidum dimittit ; portas murosque adserva-  
et. Ipse iis operibus, quae facere instituerat, milites  
ait, non certis spatiis intermissis, ut erat superiorum  
n consuetudo ; sed perpetuis vigiliis stationibusque,  
ntingant inter se atque omnem munitionem expleant :  
nos militum et Praefectos circummittit atque hortatur,  
olum ab eruptionibus caveant, sed etiam singulorum ho-  
n occultos exitus adservent. Neque vero tam remisso  
nguido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte  
ieverit : tanta erat summa rerum expectatio, ut alius in  
partem mente atque animo traheretur, quid ipsis Cor-  
sibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret,  
osque eventus exciperent.

22. Quarta circiter vigilia Lentulus Spinther de muro cum vigiliis custodibusque nostris colloquitur, velle, si sibi fiat potestas, Caesarem convenire. Facta potestate, ex oppido mittitur, neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quam in conspectum Caesaris deducatur. Cum eo de salute sua orat atque obsecrat, sibi ut parcat, veteremque amicitiam commemorat Caesarisque in se beneficia exponit, quae erant maxima; quod per eum in collegium Pontificum venerat, quod provinciam Hispaniam ex Praetura habuerat, quod in petitione Consulatus ab eo erat sublevatus. Cuius orationem Caesar interpellat: se non maleficii caussa ex provincia egressum, sed uti se a contumeliis inimicorum defenderet; ut Tribunos plebis ea re ex civitate expulsos in suam dignitatem restitueret; ut se et Populum Romanum, paucorum factione oppressum, in libertatem vindicaret. Cuius oratione confirmatus Lentulus, uti in oppidum reverti liceat, petit; quod de sua salute impetraverit, fore etiam reliquis ad suam spem solatio: adeo esse perterritos nonnullos, ut suae vitae durius consulere cogantur. Facta potestate discedit.

23. Caesar, ubi illuxit, omnes Senatores Senatorumque liberos, Tribunos militum Equitesque Romanos ad se produci iubet. Erant Senatorii ordinis L. Domitius, P. Lentulus Spinther, L. Vibullius Rufus, Sex. Quinctilius Varus, Quaestor, L. Rubrius: praeterea filius Domitii alique complures adolescentes et magnus numerus Equitum Romanorum et Decurionum, quos ex municipiis Domitius evocaverat. Hos omnes productos a contumeliis militum conviciisque prohibet; pauca apud eos loquitur, quod sibi a parte eorum gratia relata non sit pro suis in eos maximis beneficiis. Dimittit omnes incolumes. Sestertium sexagies, quod advexerat Domitius atque in publicum deposuerat, allatum ad se ab duumviris Corfiniensibus, Domitio reddit, ne continentior in vita hominum, quam in pecunia, fuisse videatur; etsi eam pecuniam publicam esse constabat datamque a Pompeio in stipendium. Milites Domitianos sacramentum apud se dicere iubet atque eo die castra movet, iustumque iter conficit, septem omnino dies ad Corfinium commoratus, et per fines Marrucinatorum, Frentanorum, Larinatium, in Apuliam pervenit.

24. Pompeius, iis rebus cognitis, quae erant ad Corfinium gestae, Luceria proficiscitur Canusium atque inde Brundisium. Copias undique omnes ex novis dilectibus ad se cogi iubet; servos, pastores armat atque his equos attribuit: ex iis circiter CCC equites conficit. L. Manlius Praetor Alba cum cohortibus sex profugit, Rutilius Lupus Praetor Tarracina cum tribus: quae procul equitatum Caesaris conspiciatae,

tui praeerat Bivius Curius, relicto Praetore, signa ad Curium transferunt atque ad eum transeunt. Item reliquis itineribus nonnullae cohortes in agmen Caesaris, aliae in equites incidunt. Reducitur ad eum deprehensus ex itinere Cn. Magius, Cremona, Praefectus fabrum Cn. Pompeii, quem Caesar ad eum remittit cum mandatis : quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atque ad se Brundisium sit venturus, interesse reipublicae et communis salutis, se cum Pompeio colloqui ; neque vero idem profici longo itineris spatio, quum per alios conditiones ferantur, ac si coram de omnibus conditionibus disceptetur.

25. His datis mandatis, Brundisium cum legionibus sex pervenit, veteranis tribus, reliquis, quas ex novo dilectu confecerat atque in itinere compleverat : Domitianas enim cohortes protinus a Corfinio in Siciliam miserat. Reperit, Consules Dyrrhachium profectos cum magna parte exercitus, Pompeium remanere Brundisii cum cohortibus viginti : (neque certum inveniri poterat, obtinendine Brundisii causa ibi remansisset, quo facilius omne Hadriaticum mare, extremis Italiae partibus regionibusque Graeciae, in potestatem haberet, atque ex utraque parte bellum administrare posset ; an inopia navium ibi restitisset :) veritusque, ne Italiam ille dimittendam non existimaret, exitus administrationesque Brundisini portus impedire instituit : quorum operum haec erat ratio. Qua fauces erant angustissimae portus, moles atque aggerem ab utraque parte litoris iaciebat, quod his locis erat vadosum mare. Longius progressus, quum agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices, quoquo versus pedum triginta, e regione molis collocabat. Has quaternis ancoris ex quatuor angulis destinabat, ne fluctibus moverentur. His perfectis collocatisque alias deinceps pari magnitudine rates iungebat ; has terra atque aggere integebat, ne aditus atque incursus ad defendendum impediretur : a fronte atque ab utroque latere cratibus ac pluteis protegebat : in quatuor quoque earum turres binorum tabulatorum excitabat, quo commodius ab impetu navium incendiisque defenderet.

26. Contra haec Pompeius naves magnas onerarias, quas in portu Brundisino deprehenderat, adornabat. Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat easque, multis tormentis et omni genere telorum completas, ad opera Caesaris appellebat, ut rates perfringeret atque opera disturbaret. Sic quotidie utrimque eminens fundis, sagittis reliquisque telis pugnabatur. Atque haec ita Caesar administrabat, ut conditiones pacis dimittendas non existimaret. Ac tametsi magnopere admirabatur, Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miserat,

ad se non remitti; atque ea res saepe tentata etsi impetus eius consiliaque tardabat: tamen omnibus rebus in eo perseverandum putabat. Itaque Caninium Rebilum Legatum, familiarem necessariumque Scribonii Libonis, mittit ad eum colloqui causa: mandat, ut Libonem de concilianda pace hortetur; in primis, ut ipse cum Pompeio colloqueretur, postulat: magnopere sese confidere demonstrat, si eius rei sit potestas facta, fore, ut aequis conditionibus ab armis discedatur: cuius rei magnam partem laudis atque existimationis ad Libonem perventuram, si, illo auctore atque agente, ab armis sit discessum. Libo, a colloquio Caninii digressus, ad Pompeiam proficiscitur: paullo post renunciat, quod Consules absint, sine illis de compositione agi non posse. Ita saepius rem frustra tentatam Caesar aliquando dimittendam sibi iudicat et de bello agendum.

27. Prope dimidia parte operis a Caesare effecta, diebusque in ea re consumtis novem, naves, a Consulibus Dyrrachio remissae, quae priorem partem exercitus eo deportaverant, Brundisium revertuntur. Pompeius, sive operibus Caesaris permotus, sive etiam quod ab initio Italia excedere constituerat, adventu navium profectionem parare incipit: et, quo facilius impetum Caesaris tardaret, ne sub ipsa profectione milites oppidum irrumperent, portas obstruit, vicos plateasque inaedificat, fossas transversas viis praeducit atque ibi sudes stipitesque praeacutos defigit. Haec levibus cratibus terraque inaequat; aditus autem atque itinera duo, quae extra murum ad portum ferebant, maximis defixis trabibus, atque eis praeacutis, praesepit. His paratis rebus, milites silentio naves conscendere iubet; expeditos autem ex evocatis, sagittariis funditoribusque raros in muro turribusque disponit. Hos certo signo revocare constituit, quum omnes milites naves conscendissent; atque iis expedito loco actuaria navigia relinquit.

28. Brundisini, Pompeianorum militum iniuriis atque ipsius Pompeii contumeliis permoti, Caesaris rebus favebant. Itaque, cognita Pompeii profectione, concursantibus illis atque in ea re occupatis, vulgo ex tectis significabant: per quos ro cognita, Caesar scalas parari militesque armari iubet, ne quam rei gerendae facultatem dimittat. Pompeius sub noctem naves solvit. Qui erant in muro custodiae causa collocati, eo signo, quod convenerat, revocantur notisque itineribus ad naves decurrunt. Milites, positis scalis, muros adscendunt; sed moniti a Brundisinis, ut vallum caecum fossasque caveant, subsistunt et, longo itinere ab his circumducti, ad portum perveniunt duasque naves cum militibus, quae ad moles Caesaris

adhaeserant, scaphis linitibusqueprehendunt, deprehensas excipiunt.

29. Caesar, etsi ad spem conficiendi negotii maxime probabat, coactis navibus mare transire et Pompeium sequi, prius quam ille sese transmarinis auxiliis confirmaret: tamen eius rei moram temporisque longinquitatem timebat, quod, omnibus coactis navibus, Pompeius praesentem facultatem insequendi sui ademerat. Relinquebatur, ut ex longinquiorebus regionibus Galliae Picenique et a freto naves essent expectandae. Id propter anni tempus longum atque impeditum videbatur. Interea veterem exercitum, duas Hispanias confirmari, (quarum altera erat maximis beneficiis Pompeii devincta) auxilia, equitatum parari, Galliam Italiamque tentari, se absente, nolebat.

30. Itaque in praesentia Pompeii insequendi rationem omittit; in Hispaniam proficisci constituit; duumviris municipiorum omnium imperat, ut naves conquirant Brundisiumque deducendas curent. Mittit in Sardiniam cum legione una Valerium Legatum; in Siciliam Curionem Praetorem cum legionibus quatuor; eundem, quum Siciliam recepisset, protinus in Africam transducere exercitum iubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato, Africam sorte Tubero obtinere debebat. Caralitani, simul ad se Valerium mitti audierunt, nondum profecto ex Italia, sua sponte ex oppido Cottam eiciunt. Ille perterritus, quod omnem provinciam consentire intellegeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naves longas veteres reficiebat, novas civitatibus imperabat. Haec magno studio agebat. In Lucanis Brutiisque per legatos suos civium Romanorum dilectus habebat: equitum peditumque certum numerum a civitatibus Siciliae exigebat. Quibus rebus paene perfectis, adventu Curionis cognito, queritur in concione, sese proiectum ac proditum a Cn. Pompeio, qui, omnibus rebus imparatissimus, non necessarium bellum suscepisset et, ab se reliquisque in Senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellum apta ac parata confirmavisset. Haec in concione questus ex provincia fugit.

31. Nacti vacuas ab imperiis Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eo perveniunt. Tubero, quum in Africam venisset, invenit in provincia cum imperio Attium Varum, qui ad Auximum, ut supra demonstravimus, amissis cohortibus, protinus ex fuga in Africam pervenerat atque eam sua sponte vacuam occupaverat, dilectuque habito quas legiones effecerat, hominum et locorum notitia et usu eius provinciae nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante

annis ex Praetura eam provinciam obtinuerat. Hic venientem Uticam navibus Tiberonem portu atque oppido prohibet, neque affectum valetudine filium exponere in terram patitur; sed sublatis ancoris excedere eo loco cogit.

32. His rebus confectis, Caesar, ut reliquum tempus a labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit: ipse ad urbem proficiscitur. Coacto Senatu, iniurias inimicorum commemorat, docet, se nullum extraordinarium honorem appetisse, sed exspectato legitimo tempore Consulatus, eo fuisse contentum, quod omnibus civibus pateret: latum ab deo Tribunis plebis, contra dicentibus inimicis, Catone vero acerrime repugnante, et, pristina consuetudine, dicendi mora dies extrahente, ut sui ratio absentis haberetur, ipso Consule Pompeio: qui si improbasset, cur ferri passus esset? sin probasset, cur se uti populi beneficio prohibuisset? Patientiam proponit suam, quum de exercitibus dimittendis ultro postulavisset; in quo iacturam dignitatis atque honoris ipse facturus esset. Acerbitatem inimicorum docet, qui, quod ab altero postularent, in se recusarent atque omnia permisceri mallent, quam imperium exercitusque dimittere. Iniuriam in eripiendis legionibus praedicat: crudelitatem et insolentiam in circumscribendis Tribunis plebis, conditiones a se latas et expetita colloquia et denegata, commemorat. Pro quibus rebus orat ac postulat, Rempublicam suscipiant atque una secum administrent: sin timore defugiant, illis se oneri non futurum et per se Rempublicam administraturum. Legatos ad Pompeium de compositione mitti oportere: neque se reformidare, quod in Senatu paullo ante Pompeius dixisset, ad quos legati mitterentur, iis auctoritatem attribui, timoremque eorum, qui mitterent, significari: tenuis atque infirmi haec animi videri: se vero, ut operibus anteire studuerit, sic iustitia et aequitate velle superare.

33. Probat rem Senatus de mittendis legatis; sed, qui mitterentur, non reperiabantur, maximeque timoris causa pro se quisque id munus legationis recusabat. Pompeius enim discedens ab urbe in Senatu dixerat, eodem se habiturum loco, qui Romae remansissent et qui in castris Caesaris fuissent. Sic triduum disputationibus excusationibusque extrahitur. Subiicitur etiam L. Metellus Tribunus plebis ab inimicis Caesaris, qui hanc rem distrahat reliquasque res, quascumque agere instituerit, impediatur. Cuius cognito consilio, Caesar, frustra diebus aliquot consumtis, ne reliquum tempus omittat, infectis iis, quae agere destinaverat, ab urbe proficiscitur atque in ulteriorem Galliam pervenit.

34. Quo quum venisset, cognoscit, missum in Hispaniam

a Pompeio Vibullius Rufum, quem paucis diebus ante Confinio captum ipse dimiserat: profectum item Domitium ad occupandum Massiliam: navibus actuariis septem, quas Iulii et in Cosano a privatis coactas servia, libertis, colonis suis compleverat: praemissos etiam legatos Massilienses domum, nobiles adolescentes, quos ab urbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne nova Caesaris officia veterum suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis, Massilienses portas Caesari clausurunt: Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant montesque supra Massiliam incolebant, ad se vocaverunt: frumentum ex finitumis regionibus atque ex omnibus castellis in urbem convexerunt: armorum officinas in urbe instituerunt: mures, classem, portas reficiebant.

35. Evocat ad se Caesar Massiliensium quindecim primos: cum his agit, ne initium inferendi belli ab Massiliensibus oriatur: debere eos Italiae totius auctoritatem sequi potius, quam unius hominis voluntati obtemperare. Reliqua, quae ad eorum sanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. Cuius orationem legati domum referunt; atque ex auctoritate haec Caesari renunciant: intellegere se, divisum esse Populum Romanum in partes duas; neque sui iudicii, neque suarum esse virium, decernere, utra pars iustiorum habeat causam: principes vero esse earum partium Cn. Pompeium et C. Caesarem, patronos civitatis; quorum alter agros Volcarum Arecomitorum et Helviorum publice iis concesserit: alter bello victas Gallias attribuerit vectigaliaque auxerit. Quare paribus eorum beneficiis parem se quoque voluntatem tribuere debere et neutrum eorum contra alterum iuvare aut urbe aut portibus recipere.

36. Haec dum inter eos aguntur, Domitius navibus Massiliam pervenit atque, ab iis receptus, urbi praeficitur. Summa ei belli administrandi permittitur. Eius imperio classem quoquoersus dimittunt: onerarias naves, quas ubique possunt, deprehendunt atque in portum deducunt: parum clavibus aut materia atque armentis instructis ad reliquas armandas reficiendasque utuntur: frumenti quod inventum est, in publicum conferunt: reliquas merces commeatibus ad obsidionem urbis, si accidat, reservant. Quibus iniuriis permotus Caesar, legiones tres Massiliam adducit; turres vineasque ad oppugnationem urbis agere, naves longas Arelate numero duodecim facere instituit. Quibus effectis armatisque diebus triginta, a qua die materia caesa est adductisque Massiliam; his D. Brutum praeficit: C. Trebonium Legatum ad oppugnationem Massiliae relinquit.



37. Dum haec parat atque administrat, C. Fabium Legatum cum legionibus tribus, quas Narbone circumque ea loca hiemendi causa disposuerat, in Hispaniam praemittit, celeriterque Pyrenaeos saltus occupari iubet, qui eo tempore ab L. Afranio Legato praesidiis tenebantur: reliquas legiones, quae longius hiemabant, subsequi iubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita celeritate, praesidium ex saltu deiecit magnisque itineribus ad exercitum Afranii contendit.

38. Adventu L. Vibullii Rufi, quem a Pompeio missum in Hispaniam demonstratum est, Afranius et Petreius et Varro, Legati Pompeii, quorum unus tribus legionibus Hispaniam citeriorem; alter a saltu Castulonensi ad Anam duabus legionibus; tertius ab Ana Vettonum agrum Lusitaniamque pari numero legionum obtinebat, officia inter se partiuntur, uti Petreius ex Lusitania per Vettones cum omnibus copiis ad Afranium proficiscatur; Varro cum iis, quae habebat, legionibus omnem ulteriorem Hispaniam tueatur. His rebus constitutis, equites auxiliaque toti Lusitaniae a Petreio; Celtiberis; Cantabris barbarisque omnibus, qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur. Quibus coactis, celeriter Petreius per Vettones ad Afranium pervenit. Constituunt communi consilio, bellum ad Ilerdam, propter ipsius loci opportunitatem, gerere.

39. Erant, ut supra demonstratum est, legiones Afranii tres, Petreii duae, praeterea scutatae citerioris provinciae et cetratae ulterioris Hispaniae cohortes circiter octoginta, equitum utriusque provinciae circiter quinque milia. Caesar legiones in Hispaniam praemisit, ad sex milia auxilia pedum, equitum tria milia, quae omnibus superioribus bellis habuerat, et parem ex Gallia numerum, quem ipse paraverat, nominatim ex omnibus civitatibus nobilissimo et fortissimo quoque evocate. Hinc optimi generis hominum ex Aquitanis montanisque, qui Galliam provinciam attingunt. Audierat, Pompeium per Mauritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere confestimque esse venturum: simul a Tribunis militum Centurionibusque matuas pecunias sensit: has exercitui distribuit. Quo facto, duas res consecutus est, quod pignore animos Centurionum devinxit et largitione redemit militum voluntates.

40. Fabius finitimarum civitatum animos litteris nunciis, quae tentabat. In Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes milia passuum quatuor. His pontibus pabulatum mittebat; quod ea, quae citra flumen fuerant, superioribus diebus consumserat. Hoc idem fere, atque eadem de causa, Pompeiani exercitus Duces faciebant, crebroque inter se

equestribus proeliis contendebant. Huc quum quotidiana consuetudine congressae pabulatoribus praesidio proprio legiones Fabianae duae flumen transissent, impedimenta quoque et omnis equitatus sequeretur: subito vi ventorum et aquae magnitudine pons est interruptus et reliqua multitudo equitum interclusa. Quo cognito a Petreio et Afranio ex aggere atque cratibus, quae flumine ferebantur, celeriter suo ponte Afranius, quem oppido castrisque coniunctum habebat, legiones quatuor equitatumque omnem transiecit duabusque Fabianis occurrit legionibus. Cuius adventu nunciato, L. Plancus, qui legionibus praeerat, necessaria re coactus, locum capit superiorem, diversamque aciem in duas partes constituit, ne ab equitatu circumveniri posset. Ita, congressus impari numero, magnos impetus legionum equitatusque sustinet. Commisso ab equitibus proelio, signa duarum legionum procul ab utrisque conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore id, quod accidit, ut Duces adversariorum occasione et beneficio fortunae ad nostros opprimendos uterentur: quarum adventu proelium dirimitur ac suas uterque legiones reducit in castra.

41. Eo biduo Caesar cum equitibus nongentis, quos sibi praesidio reliquerat, in castra pervenit. Pons, qui fuerat tempestate interruptus, paene erat refectus; hunc noctu perfici iussit. Ipse, cognita locorum natura, ponti castrisque praesidio sex cohortis relinquit atque omnia impedimenta, et postero die omnibus copiis, triplici instructa acie, ad Ilerdam proficiscitur et sub castris Afranii constitit: et, ibi paullisper sub armis moratus, facit aequo loco pugnandi potestatem. Potestate facta, Afranius copias educit et in medio colle sub castris constituit. Caesar, ubi cognovit, per Afranium stare, quo minus proelio dimicaretur, ab infimis radicibus montis, intermissis circiter passibus quadringentis, castra facere constituit: et, ne in opere faciundo milites repentino hostium incursu exterrerentur atque opere prohiberentur, vallo muniri vetuit, quod eminere et procul videri necesse erat; sed a fronte contra hostem pedum quindecim fossam fieri iussit. Prima et secunda acies in armis, ut ab initio constituta erat, permanebat: post hos opus in occulto a tertia acie fiebat. Sic omne prius est perfectum, quam intellegeretur ab Afranio, castra muniri.

42. Sub vespere Caesar intra hanc fossam legiones reducit atque ibi sub armis proxima nocte conquiescit. Postero die omnem exercitum intra fossam continet et, quod longius erat agger petendus, in praesentia similem rationem operis instituit, singulaque latera castrorum singulis attribuit legioni.

bus munienda fossasque ad eandem magnitudinem perfici iubet: reliquas legiones in armis expeditas contra hostem constituit. Afranius Petreiusque, terrendi caussa atque operis impediendi, copias suas ad infimas montis radices produciunt et proelio lacescunt. Neque idcirco Caesar opus intermittit, confusus prassidio legionum trium et munitione fossae. Illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progressi, copias in castra reduciunt. Tertio die Caesar vallo castra communit: reliquas cohortes, quas in superioribus castris reliquerat, impedimentaue ad se transducere iubet.

43. Erat inter oppidum Ilerdam et proximum collem, ubi castra Petreius atque Afranius habebant, planities circiter passuum trecentorum: atque in hoc fere medio spatio tumultus erat paullo editior: quem si occupasset Caesar et communisset, ab oppide et ponte et comiteo omni, quem in oppidum contulerant, se interclusurum adversarios confidebat. Hoc sperans, legiones tres ex castris educit, acieque in locis idoneis instructa, unius legionis antesignanos procurrere atque occupare eum tumultum iubet. Qua re cognita, celeriter, quae in statione pro castris erant Afranii cohortes, breviori itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. Contenditur proelio et, quod prius in tumultum Afraniani venerant, nostri repelluntur, atque, aliis submissis subsidiis, terga vertere seque ad signa legionum recipere coguntur.

44. Genus erat pugnae militum illorum, ut magno impetu primo procurrere, audacter locum capere, ordines suos non magnopere servare, rari dispersique pugnarent: si premerentur, pedem referre et loco excedere non turpe existimarent, cum Lusitanis reliquisque barbaris genere quodam pugnae adaeuati: quod fere fit, quibus quisque in locis miles inveteravit, uti multum earum regionum consuetudine moveatur. Haec tamen ratio nostros perturbavit, insuetos huius generis pugnae: circumiri enim sese ab aperto latere, procurrentibus singulis, arbitrabantur; ipsi autem suos ordines servare, neque ab signis discedere, neque sine gravi caussa eum locum, quem ceperant, dimitti censuerant oportere. Itaque, perturbatis antesignanis, legio, quae in eo cornu constiterat, locum non tenuit atque in proximum collem sese recepit.

45. Caesar, paene omni acie perterrita, quod praeter opinionem consuetudinemque acciderat, cohortatus suos, legionem nonam subsidio ducit: hostem, insolenter atque acriter nostros insequentem, suppressit, rursusque terga vertere seque ad oppidum Ilerdam recipere et sub muro consistere cogit.

Sed nonae legionis milites, elati studio, dum sarcire acceptum detrimentum volunt, temere insecuti fugientes, in locum iniquum progrediuntur et sub montem, in quo erat oppidum positum Ilerda, succedunt. Hinc se recipere quum vellent, rursus illi ex loco superiore nostros premebant. Praeruptus locus erat, utraque ex parte directus; ac tantum in latitudinem patebat, ut tres instructae cohortes eum locum explerent et, neque subsidia a lateribus submitti, neque equites laborantibus usui esse possent. Ab oppido autem declivis locus tenui fastigio vergebat in longitudinem passuum circiter CD. Hac nostris erat receptus; quod eo, incitati studio, inconsultius processerant. Hoc pugnabatur loco, et propter angustias iniquo, et quod sub ipsis radicibus montis constiterant, ut nullum frustra telum in eos mitteretur: tamen virtute et patientia nitebantur, atque omnia vulnera sustinebant. Augebatur illis copia, atque ex castris cohortes per oppidum crebro submittebantur, ut integri defessis succederent. Hoc idem Caesar facere cogeatur, ut, submissis in eundem locum cohortibus, defessos reciperet.

46. Hoc quum esset modo pugnatum continenter horis quinque nostrique gravius a multitudine premerentur, consumtis omnibus telis, gladiis dstrictis, impetum adversus montem in cohortis faciunt, paucisque deiectis, reliquos sese convertere cogunt. Submotis sub murum cohortibus ac nonnulla parte propter terrorem in oppidum compulsis, facilis est nostris receptus datus. Equitatus autem noster ab utroque latere, etsi deiectis atque inferioribus locis constiterat, tamen summum in iugum virtute connititur atque, inter duas acies perequitans, commodiorem ac tutiorem nostris receptum dat. Ita vario certamine pugnatum est. Nostri in primo congressu circiter LXX ceciderunt, in his Q. Fulginius ex primo hastato legionis XIII, qui propter eximiam virtutem ex inferioribus ordinibus in eum locum pervenerat. Vulneratur amplius DC. Ex Afranianis interficiuntur T. Caecilius, primi pili Centurio, et praeter eum Centuriones quatuor, milites amplius ducenti.

47. Sed haec eius diei praefertur opinio, ut se utrique superiores discessisse existimarent; Afraniani, quod, quum esse omnium iudicio inferiores viderentur, comminus tam diu stetissent et nostrorum impetum sustinuissent et initio locum tumultumque tenuissent, quae caussa pugnandi fuerat, et nostros primo congressu terga vertere coegissent: nostri autem, quod, iniquo loco atque impari congressi numero, quinque horis proelium sustinuissent, quod montem gladiis dstrictis

adstendissent, quod ex loco superiore terga vertere adversarios coegissent atque in oppidum compulissent. Illi eum tumultum, pro quo pugnatum est, magnis operibus munierunt praesidiumque ibi posuerunt.

48. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo haec gesta sunt. Tanta enim tempestas cooritur, ut, numquam illis locis maiores aquas fuisse, constaret: tum autem ex omnibus montibus nivis proluit ac summas ripas fluminis superavit, pontisque ambo, quos C. Fabius fecerat, uno die interruptit. Quae res magnas difficultates exercitui Caesaris attulit. Castra enim, ut supra demonstratum est, quum essent inter flumina duo, Sicorim et Cingam, spatio milium XXX, neutrum horum transiri poterat, necessarioque omnes his angustiis continebantur. Neque civitates, quae ad Caesaris amicitiam accesserant, frumentum supportare; neque ii, qui pabulatum longius progressi erant, interclusi fluminibus, reverti; neque maximi comitatus, qui ex Italia Galliaque veniebant, in castra pervenire poterant. Tempus erat anni difficilimum, quo neque frumenta in hibernis erant, neque multum a maturitate aberant: ac civitates exinanitae, quod Afranius paene omne frumentum ante Caesaris adventum Ilerdam convexerat; reliqui si quid fuerat, Caesar superioribus diebus consumserat: pecora, quod secundum poterat esse inopiae subsidium, propter bellum finitumae civitates longius removerant: qui erant pabulandi aut frumentandi causa progressi, hos levis armaturae Lusitani peritique earum regionum cetrati citerioris Hispaniae, consectabantur, quibus erat proclive transnare flumen, quod consuetudo eorum omnium est, ut sine utribus ad exercitum non eant.

49. At exercitus Afranii omnium rerum abundabat copia. Multum erat frumentum provisum et convectum superioribus temporibus: multum ex omni Provincia comportabatur: magna copia pabuli suppetebat. Harum rerum omnium facultates sine ullo periculo pons Ilerdae praebebat et loca trans flumen integra, quo omnino Caesar adire non poterat.

50. Hae permanserunt aquae dies complures. Conatus est Caesar reficere pontes: sed nec magnitudo fluminis permittebat, neque ad ripam dispositae cohortes adversariorum perfici patiebantur: quod illis prohibere erat facile, tum ipsius fluminis natura atque aquae magnitudine, tum quod ex totis ripis in unum atque angustum locum tela iaciebantur; atque erat difficile, eodem tempore rapidissimo flumine opera perficere et tela vitare.

51. Nunciatur Afranio, magnos comitatus, qui iter habebant ad Caesarem, ad flumen constitisse. Venerant eo

sagittarii ex Rutenis, equites ex Gallia cum multis carris magnisque impedimentis, ut fert Gallica consuetudo. Erant praeterea cuiusque generis hominum milia circiter sex cum servis liberisque: sed nullus ordo, nullum imperium certum, quum suo quisque consilio uteretur atque omnes sine timore iter facerent, usu superiorum temporum atque itinerum licentia. Erant complures honesti adolescentes, Senatorum filii et ordinis Equestris; erant legationes civitatum; erant Legati Caesaris. Hos omnes flumina continebant. Ad hos opprimendos cum omni equitatu tribusque legionibus Afranius de nocte proficiscitur imprudentesque ante missis equitibus aggreditur. Celeriter tamen sese Galli equites expeditum proeliumque committunt. Hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hostium numerum pauci sustinuerunt; sed, ubi signa legionum appropinquare coeperunt, paucis amicis, sese in montes proximos conferunt. Hoc pugnae tempus magnum attulit nostris ad salutem momentum: nacti enim spatium se in loca superiora receperunt. Desiderati sunt eo die sagittarii circiter CC, equites pauci, calorum atque impedimentorum non magnus numerus.

52. His tamen omnibus annona crevit: quae fere res non solum inopia praesentis, sed etiam futuri temporis timore ingravescere consuevit. Iamque ad denarios L in singulos modios annona pervenerat et militum vires inopia frumenti deminuerat; atque incommoda in dies augebantur; et tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio ac se fortuna inclinaverat, ut nostri magna inopia necessariarum rerum conflictarentur; illi omnibus abundarent rebus superioresque haberentur. Caesar iis civitatibus, quae ad eius amicitiam accesserant, quo minor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones ad longinquiores civitates dimittebat; ipse praesentem inopiam, quibus poterat subsidiis, tutabatur.

53. Haec Afranius Petreiusque et eorum amici pleniora etiam atque uberiora Romam ad suos perscribebant. Multa rumor fingeat, ut paene bellum confectum videretur. Quibus litteris nunciisque Romam perlatis, magni domum concursus ad Afranium, magnae gratulationes fiebant: multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficiscebantur: alii, ut principes talem nuncium attulisse; alii, ne eventum belli expectasse, aut ex omnibus novissimi venisse viderentur.

54. Quum in his angustiis res esset atque omnes viae ab Afranianis militibus equitibusque obsiderentur, nec pontes perfici possent, imperat militibus Caesar, ut naves faciant, cuius generis eum superioribus annis usus Britanniae docuerat.

Carinae primum ac statumina ex levi materia fiebant: reliquum corpus navium, viminibus contextum, coriis integebatur. Has perfectas carris iunctis devehit noctu milia passuum a castris XXII, militesque his navibus flumen transportat continentemque ripae collem improvise occupat. Hunc celeriter, prius quam ab adversariis sentiat, communit. Huc legionem postea transiit; atque ex utraque parte pontem institutum biduo perficit. Ita comitatus, et qui frumenti causa processerant, tuto ad se recipit et rem frumentariam expedire incipit.

55. Eodem die equitum magnam partem flumen transiecit, qui, inopinantis pabulatores et sine ullo dissipatos timore aggressi, quam magnum numerum iumentorum atque hominum intercipiunt; cohortibusque cetratis subsidio missis, scienter in duas partes sese distribuunt; alii, ut praedae praesidio sint; alii, ut venientibus resistent atque eos propellant: unamque cohortem, quae temere ante ceteras extra aciem procurrerat, seclusam ab reliquis circumveniunt atque interficiunt, incolumesque cum magna praeda eodem ponte in castra revertuntur.

56. Dum haec ad Ilerdam geruntur, Massilienses, usi L. Domitii consilio, navis longas expediunt, numero XVII, quarum erant XI tectae. Multa huc minora navigia addunt, ut ipsa multitudine postra classis terreatur: magnum numerum sagittariorum, magnum Albicorum, de quibus supra demonstratum est, imponunt atque hos praemiis pollicitationibusque incitant. Certas sibi deposcit naves Domitius atque has colonis pastoribusque, quos secum adduxerat, complet. Sic, omnibus rebus instructa classe, magna fiducia ad nostras naves procedunt, quibus praeerat D. Brutus. Hae ad insulam, quae est contra Massiliam, stationes obtinebant.

57. Erat multo inferior navium numero Brutus; sed delectos ex omnibus legionibus fortissimos viros antesignanos Centuriones Caesar ei classi attribuerat, qui sibi id numeris depoposcerant. Ii manus ferreas atque harpagones paraverant; magnoque numero pilorum, tragularum reliquorumque telorum se instruxerant. Ita, cognito hostium adventu, suas naves ex portu educunt, cum Massiliensibus configunt. Pugnatum utrimque est fortissime atque acerrime; neque multum Albici nostris virtute cedebant, homines asperi et montani, exercitati in armis: atque ii, modo digressi a Massiliensibus, recentem eorum pollicitationem animis continebant; pastoresque indomiti, spe libertatis excitati, sub oculis domini suam probare operam studebant.

58. Ipsi Massilienses, et celeritate navium, et scientia

gubernatorum confusi, nostros eludebant impetusque eorum excipiebant; et, quoad licebat latiore spatio, producta longius acie, circumvenire nostros, aut pluribus navibus adoriri singulas, aut remos transeurrentes detergere, si possent, contendebant; quum propius erat necessario ventum, ab scientia gubernatorum atque artificijs ad virtutem montanorum confugiebant. Nostri, quod minus exercitatis remigibus minusque peritis gubernatoribus utebantur, (qui repente ex onerariis navibus erant producti, neque dum etiam vocabulis armamentorum cognitis,) tum etiam gravitate et tarditate navium impediabantur: factae enim subito ex humida materia non eundem usum celeritatis habebant. Itaque, dum locus comminus pugnandi daretur, aequo animo singulas hinc navibus obiciebant atque iniecta manu ferrea, et retenta utraque nave, diversi pugnabant atque in hostium naves transscendebant: et, magno numero Albicorum et pastorum interfecto, partem navium deprimunt; nonnullas cum hominibus capiunt; reliquas in portum compellunt. Eo die naves Massiliensium cum iis, quae sunt captae, intereunt novem.

59. Hoc primum Caesari ad Ilerdam nunciatur; simul, perfecto ponte, celeriter fortuna mutatur. Illi, perterriti virtute equitum, minus libere, minus audacter vagabantur; alias, non longo ab castris progressi spatio, ut celerem receptum haberent, angustius pabulabantur, alias longiore circuitu: custodias stationesque equitum vitabant, aut, alique accepto detrimento, aut procul equitatu viso, ex medio itinere proiectis sarcinis fugiebant. Postremo et plures intermittere dies et, praeter consuetudinem omnium, noctu constituerant pabulari.

60. Interim Oscenses et Calagurritani, qui erant cum Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos seseque imperata facturos pollicentur. Hos Tarraconenses et Iacetani et Ausetani et paucis post diebus Illurgavonenses, qui flumen Iberum attingunt, insequuntur. Petit ab his omnibus, ut se frumento iuvent: pollicentur atque, omnibus undique conquisitis iumentis, in castra deportant. Transit etiam cohors Illurgavonensis ad eum, cognito civitatis consilio, et signa ex statione transfert. Magna celeriter commutatio rerum. Perfecto ponte, magnis quinque civitatibus ad amicitiam adiunctis, expedita re frumentaria, extinctis rumoribus de auxiliis legionum, quae cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur, multae longinquiores civitates ab Afranio deseciscunt et Caesaris amicitiam sequuntur.

61. Quibus rebus perterritis animis adversariorum, Caesar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset



mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum triginta in latitudinem complures facere instituit, quibus partem aliquam Sicoris averteret vadumque in eo flumine efficeret. His paene effectis, magnum in timorem Afranius Petreiusque perveniunt, ne omnino frumento pabuloque intercluderentur; quod multum Caesar equitatu valebat. Itaque constituunt ipsi iis locis excedere et in Celtiberiam bellum transferre. Huic concilio suffragabatur etiam illa res, quod ex duobus contrariis generibus, quae superiore bello cum L. Sertorio steterant civitates, victae nomen atque imperium absentis timebant; quae in amicitia manserant, Pompeii magnis affectae beneficiis eum diligebant: Caesaris autem in barbaris erat nomen obscurius. Hinc magnos equitatus magnaque auxilia exspectabant et suis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. Hoc inito consilio, toto flumine Ibero navis conquirere et Octogesam adduci iubent. Id erat oppidum positum ad Iberum, miliaque passuum a castris aberat viginti. Ad eum locum fluminis, navibus iunctis, pontem imperant fieri, legionesque duas flumen Sicorim tranducunt castraque muniant vallo pedum duodecim.

62. Qua re per exploratores cognita, summo labore militum Caesar, continuato diem noctemque opere in flumine avertendo, huc iam deduxerat rem, ut equites, etsi difficulter atque aegre fiebat, possent tamen atque auderent flumen transire; pedites vero tantummodo humeris ac summo pectore exstare, et quum altitudine aquae, tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum impedirentur. Sed tamen eodem fere tempore pons in Ibero prope effectus nunciabatur et in Sicori vadum reperiebatur.

63. Iam vero eo magis illi maturandum iter existimabant. Itaque, duabus auxiliaribus cohortibus Herdae praesidio relictis, omnibus copiis Sicorim transeunt et cum duabus legionibus, quas superioribus diebus transduxerant, castra coniungunt. Relinquebatur Caesari nihil, nisi uti equitatu agmen adversariorum male haberet et carperet; pons enim ipsius magnum circuitum habebat, ut multo breviori itinere illi ad Iberum pervenire possent. Equites ab eo missi flumen transeunt et, quum de tertia vigilia Petreius atque Afranius castra movissent, repente sese ad novissimum agmen ostendunt et, magna multitudine circumfusa, morari atque iter impedire incipiunt.

64. Prima luce ex superioribus locis, quae Caesaris castris erant coniuncta, cornebatur, equitatus nostri proelio novissimos illorum premi vehementer, ac nonnunquam sustinere extremum agmen atque interrumpi: alias inferri signa

et universarum cohortium impetu nostros propelli; deinde rursus conversos insequi. Totis vero castris milites circumlari et dolere, hostem ex manibus dimitti, bellum non necessario longius duci: Centuriones Tribunosque militum adire atque obsecrare, ut per eos Caesar certior fieret, ne labori suo neu periculo parceret: paratos esse sese, posse et audere ea transire flumen, qua transductus esset equitatus. Quorum studio et vocibus excitatus Caesar, etsi timebat tantae magnitudinis flumini exercitum obicere, conandum tamen atque experiendum iudicat. Itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi iubet, quorum aut animus aut vires videbantur sustinere non posse: hos cum legione una praesidio castris relinquit: reliquas legiones expeditas educit magnoque numero iumentorum in flumine supra atque infra constituto, transducit exercitum. Pauci ex his militibus, vi fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur ac sublevantur: interit tamen nemo. Transducto incolumi exercitu, copias instruit triplicemque aciem ducere incipit. At tantum fuit in militibus studii, ut, milium VI ad iter addito circuitu, magnaue ad vadum fluminis mora interposita, eos, qui de tertia vigilia exissent, ante horam diei nonam consequerentur.

65. Quos ubi Afranius procul viso cum Petreio conspexit, nova re perterritus locis superioribus consistit aciemque instruit. Caesar in campis exercitum reficit, ne defessum proelio obiciat. Rursus conantis progredi insequitur et moratur. Illi necessario maturius, quam constituerant, castra ponunt: suberant enim montes atque a milibus passuum quinque itinera difficilia atque angusta excipiebant. Hos intra montes se recipiebant, ut equitatum effugerent Caesaris, praesidiisque in angustiis collocatis, exercitum itinere prohiberent, ipsi sine periculo ac timore Iberum copias transducerent: quod fuit illis conandum atque omni ratione efficiendum. Sed totius diei pugna atque itineris labore defessi, rem in posterum diem distulerunt. Caesar quoque in proximo colle castra ponit.

66. Media circiter nocte iis, qui adaquandi causa longius a castris processerant, ab equitibus correptis, fit ab his certior Caesar, Duces adversariorum silentio copias castris educere. Quo cognito, signum dari iubet et vasa militari more conclamari. Illi, exaudito clamore, veriti, ne noctu impediti sub onere configere cogerentur, aut ne ab equitatu Caesaris in angustiis tenerentur, iter supprimunt copiasque in castris continent. Postero die Petreius cum paucis equitibus occulte ad exploranda loca proficiscitur. Hoc idem fit ex Caesaris

castris. Mittitur L. Decidius Sarcum paucis, qui loci naturam perspiciat. Uterque idem suis renunciat, quinque milia passuum proxima intercedere itineris campestris; inde excipere loca aspera et montuosa: qui prior has angustias occupaverit, ab hoc hostem prohiberi, nihil esse negotii.

67. Disputatur in consilio a Petreio et Afranio et tempus profectionis quaeritur. Plerique consebant, ut noctu iter facerent: posse prius ad angustias venire, quam sentirentur. Alii, quod pridie noctu conclamatum esset in castris Caesaris, argumentum sumebant loco, non posse clam exiri; circumfundi noctu equitatum Caesaris atque omnia loca atque itinera obsideri: nocturna quoque praelia esse vitanda, quod perterritus miles in civili dissensione timori magis, quam religioni consilium consuerit: at lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam Tribunorum militum et Centurionum praesentiam afferre: quibus rebus coerceri milites et in officio contineri soleant. Quare omni ratione esse interdum perumpendum: etsi aliquo accepto detrimento; tamen summa exercitus salva, locum, quem petant, capi posse. Haec evicit in consilio sententia et prima luce postridie constituunt proficisci.

68. Caesar, exploratis regionibus, albente coelo, omnes copias castris educit; magnoque circuitu nullo certo itinere exercitum ducit: nam, quae itinera ad Iberum atque Octogisam pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur. Ipsi erant transcendendae valles maximae ac difficillimae; saxa multis locis praerupta iter impediebant; ut arma per manus necessario transderentur militesque inezmi sublevatique alii ab aliis magnam partem itineris conficerent. Sed hunc laborem recusabat nemo, quod cum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere et frumento prohibere potuissent.

69. Ac primo Afraniani milites visendi causa laeti ex castris procurrebant contumeliosisque vocibus prosequerentur, nec non necessarij victus inopia coactos fugere atque ad Herdam reverti: erat enim iter a proposito diversum contrariumque in partem iri videbatur. Duces vero eorum suum consilium laudibus ferebant, quod se castris tenuissent, multumque eorum opinionem adjuvabat, quod sine iumentis impedimentisque ad iter profectos videbant, ut, non posse diutius inopiam sustinere, confiderent. Sed, ubi paulatim retorqueri agmen ad dextram conspexerunt, iamque primos superare regionem castrorum animum adverterunt, nemo erat adeo tardus aut fugiens laboris, quin statim castris exeundum atque occurrendum putarent. Conclamatur ad arma atque omnes

copiae, paucis praesidio relictis cohortibus, exeunt rectoque ad Iberum itinere contendunt.

70. Erat in celeritate omne positum certamen, utri prius angustias montesque occuparent: sed exercitum Caesaris viarum difficultates tardabant; Afranii copias equitatus Caesaris insequens morabatur. Res tamen ab Afranianis huc erat necessario deducta, ut, si priores montis, quos petebant, attigissent, ipsi periculum vitarent, impedimenta totius exercitus cohortesque, in castris relictas, servare non possent, quibus, interclusis exercitu Caesaris, auxilium ferri nulla ratione poterat. Confecit prior iter Caesar atque, ex magnis rupibus nactus planitiem, in hac contra hostem aciem instruit. Afranius, quum ab equitatu novissimum agmen premeretur et ante se hostem videret, collem quemdam nactus, ibi constitit. Ex eo loco quatuor cetratorum cohortis in montem, qui erat in conspectu omnium excelsissimus, mittit. Hunc magno cursu concitatos iubet occupare, eo consilio, uti ipse eodem omnibus copiis contenderet et, mutato itinere, iugis Octogesam perveniret. Hunc quum obliquo itinere cetrati peterent, conspicatus equitatus Caesaris, in cohortis impetum facit: nec minimam partem temporis equitum vim cetrati sustinere potuerunt, omnesque ab eis circumventi in conspectu utriusque exercitus interficiuntur.

71. Erat occasio bene gerendae rei. Neque vero id Caesarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento, perterritum exercitum sustinere non posse, praesertim circumdatum undique equitatu, quum in loco aequo atque aperto confligeretur: idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrebant Legati, Centuriones, Tribunique militum, ne dubitaret proelium committere; omnium esse militum paratissimos animos: Afranianos contra multis rebus sui timoris signa misisse, quod suis non subvenissent, quod de colle non decederent, quod vix equitum incursus sustinerent, collatisque in unum locum signis, conferti, neque ordines, neque signa servarent. Quod si iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem, quod certe inde decedendum esset Afranio, nec sine aqua permanere posset.

72. Caesar in eam spem venerat, se sine pugna et sine vulnere suorum rem conficere posse, quod re frumentaria adversarios interclusisset: cur etiam secundo proelio aliquos ex suis amitteret? cur vulnerari pateretur optime de se meritos milites? cur denique fortunam periclitaretur? praesertim quum non minus esset Imperatoris, consilio superare, quam gladio. Movebatur etiam misericordia civium, quos interficiendos videbat: quibus salvis atque incolumibus, rem

obtinere malebat. Hoc consilium Caesaris a plerisque non probabatur; milites vero palam inter se loquebantur, quoniam talis occasio victoriae dimitteretur, etiam quum vellet Caesar, sese non esse pugnatu-  
 ros. Ille in sua sententia perseverat et paullulum ex eo loco digreditur, ut timorem adversariis minuat. Petreius atque Afranius, oblata facultate, in castra sese referunt. Caesar, praesidiis in montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere, quam proxime potest hostium castris castra communit.

73. Postero die Duces adversariorum perturbati, quod omnem rei frumentariae fluminisque Iberi spem dimiserant, de reliquis rebus consultabant. Erat unum iter, Ilerdam si reverti vellent; alterum, si Tarraconem peterent. Haec consiliantibus eis, nunciatur, aquatores ab equitatu premi nostro. Qua re cognita, crebras stationes disponunt equitum et cohortium alariarum, legionariasque intericiunt cohortis, vallumque ex castris ad aquam ducere incipiunt, ut intra munitionem, et sine timore et sine stationibus, aquari possent. Id opus inter se Petreius atque Afranius partiuntur, ipsique perficiendi operis caussa longius progrediuntur.

74. Quorum discessu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, vulgo procedunt et, quem quisque in castris notum aut municipem habebat, conquirunt atque evocat. Primum agunt gratias omnes omnibus, quod sibi perterritis pridie pepercissent: eorum se beneficio vivere: deinde Imperatoris fidem quaerunt, rectene se illi sint commissuri; et, quod non ab initio fecerint armaque cum hominibus necessariis et consanguineis contulerint, queruntur. His provocati sermonibus, fidem ab Imperatore de Petreii et Afranii vita petunt, ne quod in se scelus concepis-  
 se, neu suos prodidisse, videantur. Quibus confirmatis rebus, se statim signa translaturus confirmant legatosque de pace primorum ordinum Centuriones ad Caesarem mittunt. Interim alii suos in castra invitandi caussa adducunt; alii ab suis adducuntur, adeo ut una castra iam facta ex binis viderentur: compluresque Tribuni militum et Centuriones ad Caesarem veniunt seque ei commendant. Idem hoc fit a Principibus Hispaniae, quos illi evocaverant et secum in castris habebant obsidum loco. Ii suos notos hospitesque quaerebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Caesarem. Afranii etiam filius adolescens de sua ac parentis sui salute cum Caesare per Sulpicium Legatum agebat. Erant plena laetitia et gratulatione omnia; eorum, qui tanta pericula vitasse, et eorum, qui sine vulnere tantas res confecisse videbantur: magnumque fructum suae pristinae

lenitatis omnium iudicio Caesar ferebat consiliumque eius a cunctis probabatur.

75. Quibus rebus nunciatis Afranio, ab instituto opere discedit seque in castra recipit; sic paratus, ut videbatur, ut, quicumque accidisset casus, hunc quieto et aequo animo ferret. Petreius vero non deserit sese; armat familiam; cum hac et praetoria cohorte cetratorum barbarisque equitibus paucis, beneficiariis suis, quos suae custodiae causa habere consuevit, improvise ad vallum advolat, colloquia militum interruptit, nostros repellit ab castris: quos deprehendit, interficit. Reliqui coeunt inter se, et, repentino periculo exterriti, sinistras sagis involvunt gladiosque destringunt atque ita se a cetratis equitibusque defendunt, castrorum propinquitate confisi; seque in castra recipiunt et ab iis cohortibus, quae erant in statione ad portas, defenduntur.

76. Quibus rebus confectis, flets Petreius manipulos circum, militesque appellat; neu se, neu Pompeium absentem, Imperatorem suum, adversariis ad supplicium transdant, obsecrat. Fit celeriter concursus in Praetorium. Postulat, ut iurent omnes, se exercitum Ducesque non deserturos, neque prodituros, neque sibi separatim a reliquis consilium capturos. Princeps in haec verba iurat ipse; idem iusiurandum adigit Afranium; subsequuntur Tribuni militum Centurionesque; centuriatim producti milites idem iurant. Edicunt, penes quem quisque sit Caesaris miles, ut producat: productos palam in Praetorio interficiunt. Sed plerisque hi, qui receperant, celant nocturne per vallum emittunt. Sic terror oblatus a Ducibus, crudelitas in supplicio, nova religio iurisiurandi, spem praesentis deditionis sustulit, mentesque militum convertit et rem ad pristinam belli rationem redegit.

77. Caesar, qui milites adversariorum in castra per tempus colloqui venerant, summa diligentia conquiri et remitti iubet: sed ex numero Tribunorum militum Centurionumque nonnulli sua voluntate apud eum remanserunt, quos ille postea magno in honore habuit: Centuriones in ampliores ordines, Equites Romanos in Tribunitium restituit honorem.

78. Premebantur Afraniani pabulatione, aquabantur aegre, frumenti copiam legionarii nonnullam habebant; quod dierum XXII ab Herda frumentum iussi erant efferre; cetrati auxiliaresque nullam, quorum erant et facultates ad parandum exiguae, et corpora insueta ad onera portanda: itaque magnus eorum quotidie numerus ad Caesarem perfigebat. In his erat angustis res; sed ex propositis consiliis duobus explicitius videbatur, Herdam reverti, quod ibi

paullulum frumenti reliquerant: ibi se reliquum consilium explicaturos confidebant. Tarraco aberat longius: quo spatio plures rem posse casus recipere intellegebant. Hoc probato consilio, ex castris proficiscuntur. Caesar, equitatu praemisso, qui novissimum agmen carperet atque impediret, ipse cum legionibus subsequitur. Nullum intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus proeliarentur.

79. Genus erat hoc pugnae. Expeditae cohortes novissimum agmen claudebant; pluriesque in locis campestribus subsistebant: si mons erat adscendendus, facile ipsa loci natura periculum repellebat, quod ex locis superioribus, qui antecesserant, desuper suos adscendentes protegebant. Quum vallis aut locus declivis suberat, neque ii, qui antecesserant, morantibus opem ferre poterant, equites vero ex loco superiore in aversos tela coniciebant: tum magno erat in periculo res. Relinquebatur, ut, quum eiusmodi locis esset appropinquatum, legionum signa consistere iuberent magnoque impetu equitatum repellerent; eo submoto, repente incitati cursu sese in valles universi demitterent atque, ita transgressi, rursus in locis superioribus consisterent. Nam tantum ab equitum suorum auxiliis aberant, quorum numerum habebant magnum, ut eos, superioribus perterritos proeliis, in medium reciperent agmen ultroque eos tuerentur: quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Caesaris exciperentur.

80. Tali dum pugnatur modo, lente atque paullatim proceditur crebroque, ut sint auxilio suis, subsistunt: ut tum accidit. Milia enim progressi quatuor, vehementiusque peragitati ab equitatu, montem excelsum capiunt ibique una fronte contra hostem castra muniunt, neque iumentis onera deponunt. Ubi Caesaris castra posita tabernaculaque constituta, et dimissos equites pabulandi caussa animum adverterunt, sese subito proripiunt hora circiter sexta eiusdem diei et, spem nacti morae, discessu nostrorum equitum, iter facere incipiunt. Qua re animadversa, Caesar relictis legionibus subsequitur, praesidio impedimentis paucas cohortis relinquit: hora decima subsequi pabulatores, equitesque revocari iubet. Celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium revertitur: pugnatur acriter ad novissimum agmen, adeo, ut paene terga convertant: compluresque milites, etiam nonnulli Centuriones interficiuntur. Instabat agmen Caesaris atque universum imminebat.

81. Tum vero neque ad explorandum idoneum locum castris, neque ad progrediendum data facultate, consistunt necessario et procul ab aqua, et natura iniquo loco, castra ponunt.

Sed iisdem de causis Caesar, quae supra sunt demonstratae, proelio amplius non lacescit et eo die tabernacula statui passus non est, quo paratiores essent ad insequendum omnes, sive noctu, sive interdiu erumperent. Illi enim, adverso vitio castrorum, tota nocte munitiones proferunt, castraque castris convertunt. Hoc idem postero die a prima luce faciunt totumque in ea re diem consumunt. Sed, quantum opere processerant et castra protulerant, tanto aberant ab aqua longius et praesenti malo aliis malis remedia dabantur. Prima nocte aquandi causa nemo egreditur ex castris: proximo die, praesidio in castris relicto, universas ad aquam copias educunt; pabulum mittitur nemo. His eos supplices malis haberi Caesar et necessariam subire deditionem, quam proelio decertare, malebat: conatur tamen eos vallo fossaque circummunire, ut quam maxime repentinas eorum eruptiones demoretur; quo necessario descensuros existimabat. Illi, et inopia pabuli adducti, et, quo essent ad id expeditores, omnia sarcinaria iumenta interfici iubent.

82. In his operibus consiliisque biduum consumitur: tertio die magna iam pars operis Caesaris processerat. Illi impediendae rei, hora circiter octava signo dato, legiones educunt aciemque sub castris instruunt. Caesar ab opere legiones revocat, equitatum omnem convenire iubet, aciem instruit: contra opinionem enim militum famamque omnium videri proelium defugisse, magnum detrimentum afferebat. Sed eisdem de causis, quae sunt cognitae, quo minus dimicare vellet, movebatur; atque hoc etiam magis, quod spatii brevitatis, etiam in fugam coniectis adversariis, non multum ad summam victoriae iuvare poterat: non enim amplius pedum milibus duobus ab castris castra distabant. Hinc duas partes acies occupabant; tertia vacabat, ad incursum atque impetum militum relicta. Si proelium committeretur, propinquitates castrorum celerem superatis ex fuga receptum dabat. Hac de causa constituerat, signa inferentibus resistere, prior proelio non lacescere.

83. Acies erat Afraniana duplex legionum quinque; tertium in subsidiis locum alariae cohortes obtinebant; Caesaris triplex: sed primam aciem quaternae cohortes ex quinque legionibus tenebant; has subsidiariae ternae et rursus aliae totidem suae cuiusque legionis subsequebantur; sagittarii funditoresque media continebantur acie; equitatus latera cingebat. Tali instructa acie, tenere uterque propositum videbatur; Caesar nisi coactus proelium non committere; ille, ut opera Caesaris impediret. Producitur tamen res aciesque ad solis occasum continentur; inde utrique in castra disce-



dant. Postero die munitiones institutas Caesar parat perficere ; illi vadum fluminis Sicoris tentare, si transire possent. Qua re animum adversa, Caesar Germanos levis armaturae equitumque partem flumen transiit crebrasque in ripis custodias disponit.

84. Tandem, omnibus rebus obsessi, quartum iam diem sine pabulo retentis iumentis, aquae, lignorum, frumenti inopia, colloquium petunt et id, si fieri possit, semoto a militibus loco. Ubi id a Caesare negatum et, palam si colloqui vellet, concessum est ; datur obsidis loco Caesari filius Afranii. Venitur in eum locum, quem Caesar delegit. Audiente utroque exercitu, loquitur Afranius : Non esse aut ipsis, aut militibus succensendum, quod fidem erga Imperatorem suum Cn. Pompeium conservare voluerint, sed satis iam fecisse officio. satisque supplicii tulisse, perpessos omnium rerum inopiam : nunc vero, paene ut seras, circummunitos prohiberi aqua, prohiberi ingressu, neque corpore dolorem, neque animo ignominiam ferre posse : itaque se victos confiteri : orare atque obsecrare, si qui locus misericordiae relinquatur, ne ad ultimum supplicium progredi necesse habeant. Haec quam potest demississime atque subiectissime exponit.

85. Ad ea Caesar respondit : Nulli omnium has partis vel querimoniae, vel miserationis, minus convenisse : reliquos enim omnis suum officium praestitisse ; se, qui etiam bona conditione, et loco et tempore aequo, configere noluerit, ut quam integerrima essent ad pacem omnia ; exercitum suum, qui, iniuria etiam accepta suisque interfectis, quos in sua potestate habuerit, conservavit et texerit ; illius denique exercitus milites, qui per se de concilianda pace egerint : qua in re omnium suorum vitae consulendum putarint. Sic omnium ordinum partis in misericordia constitisse ; ipsos Duces a pace abhorruisse, eos neque colloqui neque induciarum iura servasse, et homines imperitos et per colloquium deceptos crudelissime interfecisse. Accidisse igitur his, quod plerumque hominum nimia pertinacia atque arrogantia accidere soleat, uti eo recurrant, et id cupidissime petant, quod paullo ante contemserint. Neque nunc se illorum humilitate, neque aliqua temporis opportunitate postulare, quibus rebus augeantur opes suae ; sed eos exercitus, quos contra se multos iam annos aluerint, velle dimitti. Neque enim sex legiones alia de causa missas in Hispaniam, septimamque ibi conscriptam, neque tot tantasque classis paratas, neque submissos Duces, rei militaris peritos : nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad usum provinciae provisum, quae propter diuturnitatem pacis nullum auxilium desiderarit ; omnia haec iam pridem

contra se parari, in se novi generis imperia constitui, ut idem ad portas urbanis praesidia rebus, et duas bellicosissimas provincias absens tot annos obtineat : in se iura magistratuum commutari, ne ex Praetura et Consulatu, ut semper, sed per paucos probati et electi in provincias mittantur : in se aetatis excusationem nihil valere, quod superioribus bellis probati ad obtinendos exercitus evocentur : in se uno non servari, quod sit omnibus datum semper Imperatoribus, ut, rebus feliciter gestis, aut cum honore aliquo, aut certe sine ignominia domum revertantur exercitumque dimittant. Quae tamen omnia et se tulisse patienter et esse laturum ; neque nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneat ipse, quod tamen sibi difficile non sit ; sed ne illi habeant, quo contra se uti possint. Proinde, ut esset dictum, provinciis excederent exercitumque dimitterent : si id sit factum, nociturum se nemini : hanc unam atque extremam pacis esse conditionem.

86. Id vero militibus fuit pergratum et iucundum, ut ex ipsa significatione potuit cognosci ; ut, qui aliquid victi incommodi exspectavissent, ultro praemium missionis ferrent. Nam, quum de loco et tempore eius rei controversia inferretur : et voce et manibus universi ex vallo, ubi constiterant, significare coeperunt, ut statim dimitterentur, neque omni interposita fide firmum esse posse, si in aliud tempus differretur. Paucis quum esset in utramque partem verbis disputatum ; res huc deducitur, ut ii, qui habeant domicilium aut possessiones in Hispania, statim ; reliqui ad Varum flumen dimittantur : ne quid eis noceatur, neu quis invitus sacramentum dicere cogatur a Caesare, cavetur.

87. Caesar ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur, se frumentum daturum pollicetur : addit etiam, ut, quid quisque eorum in bello amiserit, quae sint penes milites suos, iis, qui amiserint, restituatur : militibus, aequa facta aestimatione, pecuniam pro iis rebus dissolvit. Quascumque postea controversias inter se milites habuerint, sua sponte ad Caesarem in ius adierunt. Petreius atque Afranius, quum stipendium ab legionibus paene seditione facta flagitaretur, cuius illi diem nondum venisse dicerent, Caesar ut cognosceret, postulant ; eoque utrique, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimissa, duas legiones suas antecedere, reliquas subsequi iussit, ut non longo inter se spatio castra facerent ; eique negotio Q. Fufium, Calenum Legatum praeficit. Hoc eius praescripto ex Hispania ad Varum flumen est iter factum atque ibi reliqua pars exercitus dimissa.

# CAII IULII CAESARIS

## COMMENTARII

### DE BELLO CIVILI

#### LIBER SECUNDUS.

##### ARGUMENTUM.

Cap. 1. 2. C. Trebonius Massiliam oppugnat. 3. 4. Nasidius cum classe adventans animum incolis addit, sed 5—7. hi navali proelio superati et 8—11. machinas magnas molis, a Trebonio exstructas, diruere frustra adorti 12. 13. inducias petunt et impetrant. 14. obtentas violant, erumpunt, opera Trebonii disticiunt. 15. His cito reparatis 16. territi ad eandem deditionis recurrunt.

Cap. 17. Interim M. Varro in ulteriore Hispania, cognitis rebus, quae in Italia gestae sunt, in amicitiam Caesaris inclinat; mox hunc ad Massiliam detineri audit et 18. defensionem parat, sed 19. 20. desertus ab omnibus ad Caesarem transit, qui 21. omni Hispanos sibi devincit.

Cap. 22. Massilienses quoque sese dedunt. 23—37. Curio, Caesaris Legatus, ad Uticam bene rem gerit contra Varum, mox, 38—42. proelio temere commisso ad Bagradam, a Varo et Sabura, Iubae Praefecto, superatus interficitur. 43. 44. Exercitus reliquiae partim in Siciliam se recipiunt, partim Varo se dedunt; multos Iuba necat.

Dux haec in Hispania geruntur, C. Trebonius Legatus, qui ad oppugnationem Massiliae relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas, turresque ad oppidum agere instituit. Una erat proxima portui navalibusque; altera ad partem, quae est aditus ex Gallia atque Hispania ad id mare, quod adigit ad ostium Rhodani. Massilia enim fere ex tribus oppidi partibus mari altitur; reliqua quarta est, quae aditum habet a terra. Huius quoque spatii pars ea, quae ad arcem pertinet, loci natura et valle altissima munita, longam et difficilem habet oppugnationem. Ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam iumentorum atque hominum multitudinem ex omni provincia vocat: vimina materiamque comportari iubet. Quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum octoginta exstruit.

2. Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantaque multitudo tormentorum, ut eorum vim nullae contextae viminibus vineae sustinere possent. Asseres enim pedum duodecim, cuspidibus praefixi atque hi maximis balistis missi, per quatuor ordines cratium in terra defigebantur. Itaque, pedalibus lignis coniunctis inter se, porticus integebantur; atque hac agger inter manus proferebatur. Antecedebat testudo pedum LX, aequandi loci caus-

sa, facta item ex fortissimis lignis, convokata omnibus rebus, quibus ignis iactus et lapides defendi possent. Sed magnitudo operum, altitudo muri atque turrium, multitudo tormentorum omnem administrationem tardabat. Tum crebrae per Albicos eruptiones fiebant ex oppido, ignesque aggeri et turribus inferebantur, quae facile nostri repellebant milites magnisque ultro illatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerant, in oppidum reiciebant.

3. Interim L. Nasidius, ab Cn. Pompeio cum classe navium sedecim, in quibus paucae erant aeratae, L. Domitio Massiliensibusque subsidio missus, freto Siciliae, imprudente atque inopinante Curione, pervehitur: appulsisque Messanam navibus, atque inde propter repentinum terrorem principum ac senatus fuga facta, ex navalibus eorum navem unam deducit. Hac adiuncta ad reliquas naves, cursum Massiliam versus perficit; praemissaque clam navicula, Domitium Massiliensesque de suo adventu certiores facit eosque magno opere hortatur, ut rursus cum Bruti classe, additis suis auxiliis, confligant.

4. Massilienses, post superius incommodum, veteres ad eundem numerum ex navalibus productas naves refecerant summaque industria armaverant, (remigum gubernatorumque magna copia suppetebat) piscatoriasque adiecerant atque contexerant, ut essent ab ictu telorum remiges tuti: has sagittariis tormentisque compleverunt. Tali modo instructa classe, omnium seniorum, matrum familiae, virginum precibus et fletu exeditati, ut extremo tempore civitati subvenirent, non minore animo ac fiducia, quam ante dimicaverant, naves conscendunt. Communi enim fit vitio naturae, ut invisis, latitantibus atque incognitis rebus magis confidamus vehementiusque exterreamur: ut tum accidit. Adventus enim L. Nasidii summa spe et voluntate civitatem compleverat. Nacti idoneum ventum, ex portu exeunt et Tauroenta, quod est castellum Massiliensium, ad Nasidium perveniunt, ibique naves expediunt, rursusque se ad configendum animo confirmant et consilia communicant. Dextra pars Massiliensibus attribuitur, sinistra Nasidio.

5. Eodem Brutus contendit, aucto navium numero. Nam ad eas, quae factae erant Arelate per Caesarem, captivae Massiliensium accesserant sex. Has superioribus refecerat diebus atque omnibus rebus instruxerat. Itaque suos cohortatus, quos integros superavissent, ut victos contemnerent, plenus spei bonae atque animi adversus eos proficiscitur. Facile erat, ex castris C. Trebonii atque omnibus superioribus locis prospicere in urbem, ut omnis inventus, quae in op-

vido remanserat, omnesque superioris aetatis, cum liberis atque uxoribus publicisque custodiis, aut ex muro ad coelum manus tenderent, aut templa Deorum immortalium adirent et, ante simulacra proiectedi, victoriam ab Diis exposcerent : neque erat quisquam omnium, quin in eius diei casu suarum omnium fortunarum eventum consistere existimaret. Nam et honesti ex iuventute, et cuiusque aetatis amplissimi, nominatim evocati atque obsecrati, naves conscenderant ; ut, si quid adversi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quidquam reliqui fore viderent ; si superavissent, vel domesticis opibus, vel externis auxiliis, de salute urbis confiderent.

6. Commisso proelio, Massiliensibus res nulla ad virtutem defuit : sed memores eorum praeceptorum, quae paullo ante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur, et, quibus in pugna vitae periculum accideret, non ita multo se reliquorum civium fatum antecedere existimarent, quibus, urbe capta, eadem esset belli fortuna patienda. Diductisque nostris paullatim navibus, et artificio gubernatorum mobilitati navium locus dabatur et, si quando nostri facultatem nacti ferreis manibus iniectis navem religaverant, undique suis laborantibus succurrebant. Neque vero coniuncti Albicis comminus pugnando deficiebant ; neque multum cedebant virtute nostris : simul ex minoribus navibus magna vis eminus missa telorum multa nostris [de improvviso] imprudentibus atque impeditis vulnera inferebant : conspicataeque naves triremes duae navem D. Bruti, quae ex insigni facile agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitaverant : sed tantum, re provisa, Brutus celeritate navis enisus est, ut parvo momento antecederet. Illae adeo graviter inter se incitatae conflixerunt, ut vehementissime utraque ex concursu laborarent ; altera vero prae fracto rostro tota collabefieret. Qua re animus adversa, quae proximae ei loco ex Bruti classe naves erant, in eas impeditas impetum faciunt celeriterque ambas deprimunt.

7. Sed Nasidianae naves nullo usui fuerunt celeriterque pugna excesserunt : non enim has aut conspectus patriae aut propinquorum praecepta ad extremum vitae periculum adire cogebant. Itaque ex eo numero navium nulla desiderata est, ex Massiliensium classe quinque sunt depressae, quatuor captae, una cum Nasidianis profugit : quae omnes citeriorem Hispaniam petiverunt : at ex reliquis una praemissa Massiliam, huius nuncii perferendi gratia, quum iam appropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit ac, re cognita, tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eo

dem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo sequius ad defensionem urbis reliqua apparare coeperunt.

8. Est animadversum ab legionariis, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus, magno sibi esse praesidio posse, si pro castello ac receptaculo turrim ex latere sub muro fecissent, quam primo ad repentinos incursus humilem parvamque fecerant. Huc se referebant: hinc, si qua maior oppresserat vis, propugnabant: hinc ad repellendum et prosequendum hostem procurrebant. Patebat haec quoquoversus pedes triginta, sed parietum crassitudo pedum quinque: postea vero, ut est rerum omnium magister usus, hominum adhibita solertia, inventum est, magno esse usui posse, si haec esset in altitudinem turris elata. Id hac ratione perfectum est.

9. Ubi turris altitudo perducta est ad contabulationem; eam in parietes instruxerunt ita, ut capita tignorum extrema parietum structura tegerentur, ne quid emereret, ubi ignis hostium adhaeresceret. Hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei ac vinearum passum est, laterculo adstruxerunt, supraque eum locum duo tigna transversa iniecerunt non longe ab extremis parietibus, quibus suspenderent eam contignationem, quae turri tegimento esset futura: supraque ea tigna directo transversas trabes iniecerunt easque axibus religaverunt. Has trabes paullo longiores atque eminentiores, quam extremi parietes erat, effecerunt, ut esset, ubi tegimenta praependere possent ad defendendos ictus ac repellendos, quum inter eam contignationem parietes exstruerentur: eamque contabulationem summam lateribus lutoque constraverunt, ne quid ignis hostium nocere posset: centonesque insuper iniecerunt, ne aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis lateritium discuterent. Storias autem ex funibus ancorariis tres, in longitudinem parietum turris, latas quatuor pedes fecerunt, easque ex tribus partibus, quae ad hostes vergebant, eminentibus trabibus circum turrim praependentes religaverunt: quod unum genus tegimenti aliis locis erant experti nullo telo neque tormento transiici posse. Ubi vero ea pars turris, quae erat perfecta, tecta atque munita est ab omni ictu hostium, pluteos ad alia opera abduxerunt: turris tectum per se ipsum prehensionibus ex contignatione prima suspendere ac tollere coeperunt: ubi, quantum storiarum demissio patiebatur, tantum elevabant. Intra haec tegimenta abditi atque muniti parietes lateribus exstruebant, rursusque alia prehensione ad aedificandum sibi locum expediebant. Ubi tempus alterius contabulationis videbatur, tigna item, ut primo, tecta extre-

mis lateribus instruebant, exque ea contignatione rursus summam contabulationem storiasque elevabant. Ita tuto ac sine ullo vulnere ac periculo sex tabulata extruxerunt, fenestrasque, quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt.

10. Ubi ex ea turri, quae circum essent, opera tueri se posse confisi sunt; musculum pedum LX longum, ex materia bipedali, quem a turri lateritia ad hostium turrim murumque perducerent, facere instituerunt: cuius musculi haec erat forma. Duae primum trabes in solo aequae longae, distantes inter se pedes quatuor, collocantur inque eis columellae pedum in altitudinem quinque defiguntur. Has inter se capreolis molli fastigio coniungunt, ubi tigna, quae musculi tegendi causa ponant, collocentur. Eo super tigna bipedia iniiciunt eaque laminis clavisque religant. Ad extremum musculi tectum trabesque extremas quadratas regulas, quatuor patentis digitos, defigunt, quae lateres, qui super musculo struantur, contineant. Ita fastigato atque ordinatim structo, ut trabes erant in capreolis collocatae, lateribus lutoque musculus, ut ab igni, qui ex muro iaceretur, tutus esset, contegitur. Super lateres coria inducuntur, ne canalibus aqua immissa lateres diluere posset. Coria autem, ne rursus igni ac lapidibus corruptantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne, tectum vineis, ad ipsam turrim perficiunt subitoque, inopinantibus hostibus, machinatione navali, phalangis subiectis, ad turrim hostium admovent, ut aedificio iungatur.

11. Quo malo perterriti subito oppidani saxa, quam maxima possunt, vectibus promovent praecipitataque muro in musculum devolvunt. Ictum firmitas materiae sustinet; et, quidquid incidit, fastigio musculi elabatur. Id ubi vident, mutant consilium: cupas, taeda ac pice refertas, incendunt easque de muro in musculum devolvunt. Involutae labuntur, delapsae ab lateribus longuriis furcisque ab opere remouentur. Interim sub musculo milites vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, convellunt. Musculus ex turri lateritia a nostris telis tormentisque defenditur: hostes ex muro ac turribus submoventur: non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus iam lapidibus ex ea, quae suberat, turri subductis, repentina ruina pars eius turris concidit, pars reliqua consequens procumbebat.

12. Tum hostes, turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati. Deorum ira perculsi, urbis direptione perterriti, inermes cum infulis sese porta foras universi proripiunt; ad Legatos atque exercitum supplices manus tendunt. Qua nova re oblata, omnis administratio belli consistit, militesque,

aversi a proelio, ad studium audiendi et cognoscendi feruntur. Ubi hostes ad Legatos exercitumque pervenerunt, universi se ad pedes proiciunt : orant, ut adventus Caesaris expectetur : captam suam urbem videri, opera perfecta, turrem subrutam ; itaque a defensione desistere : nullam exoriri moram posse, quo minus, quum venisset, si imperata non facerent, ad nutum e vestigio diriperentur. Docent, si omnino turris concidisset, non posse milites contineri, quin spe praedae in urbem irrumperent urbemque delerent. Haec atque eiusdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cum misericordia fletuque pronunciantur.

13. Quibus rebus commoti Legati milites ex opere deducunt, oppugnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam genere misericordia facto, adventus Caesaris expectatur : nullum ex muro, nullum a nostris mittitur telum : ut re confecta, omnes curam et diligentiam remittunt. Caesar enim per litteras Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur ; ne gravius permoti milites et defectionis odio et contemtione sui et diutino labore omnes puberes interficerent : quod se facturos minabantur : aegreque tunc sunt retenti, quin oppidum irrumperent, graviterque eam rem tulerunt, quod stetisse per Trebonium, quo minus oppido potirentur, videbatur.

14. At hostes sine fide tempus atque occasionem fraudis ac doli quaerunt ; interiectisque aliquot diebus, nostris languentibus atque animo remissis, subito, meridiano tempore, quum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset, arma vero omnia reposita contactaque essent, portis se foras erumpant, secundo magnoque vento ignem operibus inferunt. Hunc sic distulit ventus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormenta flammam conciperent et prius haec omnia consumerentur, quam, quemadmodum accidisset, animum adverti posset. Nostri, repentina fortuna permoti, arma, quae possunt, arripiunt : alii ex castris sese incitant : fit in hostis impetus ; sed muro sagittis tormentisque fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt ibique musculum turrimque lateritiam libere incendunt. Ita multorum mensium labor hostium perfidia, et vi tempestatis, puncto temporis interit. Tentaverunt hoc idem Massilienses postero die : eandem nacti tempestatem, maiori cum fiducia ad alterum turrem aggeremque eruptione pugnaverunt multumque ignem intulerunt. Sed, ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant, ita, proximi diei casu admoniti, omnia ad defensionem paraverant. Itaque, multis interfectis, reliquos infecta re in oppidum repulerunt.



15. Trebonius ea, quae sunt amissa, multo maiore studio militum administrare et reficere instituit. Nam, ubi tantos suos labores et apparatus male cecidisse viderunt, induciisque per scelus violatis suam virtutem irrisui fore perdoluerunt, quod, unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum : omnibus arboribus longe lateque in finibus Massiliensium excisis et convectis, aggerem novi generis atque inauditum ex lateritiis duobus muris, senum pedum crassitudine, atque eorum murorum contignationem facere instituerunt, aequa fere latitudine, atque ille congestitius ex materia fuerat agger. Ubi aut spatium inter muros, aut imbecillitas materiae postulare videretur, pilae interponuntur, transversaria tigna iniiciuntur, quae firmamento esse possint : et, quidquid est contignatum, cratibus consternitur cratesque luto integuntur. Sub tecto miles, dextera ac sinistra muro tectus, adversus plutei obiectu, operi quaecumque usui sunt, sine periculo supportat. Celeriter res administratur : diurni laboris detrimentum solertia et virtute militum brevi reconcinnatur : portae, quibus locis videtur, eruptionis causa in muro relinquuntur.

16. Quod ubi hostes viderunt, ea, quae diu longoque spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera et labore ita refecta, ut nullus perfidiae neque eruptioni locus esset, neque quidquam omnino relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni operibus noceri posset ; eodemque exemplo sentiunt, totam urbem, qua sit aditus ab terra, muro turribusque circumiri posse, sic, ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset, quum paene inaedificata in muris ab exercitu nostro moenia viderentur ac tela manu conciderentur, suorumque tormentorum usum, quibus ipsi magna speravissent, spatium propinquitatis interire ; parique conditione ex muro ac turribus bellandi data, virtute se nostris adaequare non posse intellegunt : ad eandem deditiois condiciones recurrunt.

17. M. Varro in ulteriore Hispania initio, cognitis iis rebus, quae sunt in Italia gestae, diffidens Pompeianis rebus, amicissime de Caesare loquebatur : praeoccupatum sese Legatione ab Cn. Pompeio, teneri obstrictum fide : necessitudinem quidem sibi nihilo minorem cum Caesare intercedere ; neque se ignorare, quod esset officium Legati, qui fiduciariam operam obtineret, quae vires suae, quae voluntas erga Caesarem totius provinciae. Haec omnibus ferebat sermonibus, neque se in ullam partem movebat. Postea vero, quum Caesarem ad Massiliam detineri cognovit, copias Petreii cum exercitu Afranii esse coniunctas, magna auxilia convenisse, magna esse in spe atque expectari et consentire omnem ci-

teriore provinciam; quaeque postea acciderant, de angustis ad Ilerdam rei frumentariae, accepit; atque haec ad eum latius atque inflatius Afranius perscribebat: se quoque ad motum fortunae movere coepit.

18. Dilectum habuit tota provincia; legionibus completis duabus, cohortes circiter triginta alarias addidit; frumenti magnum numerum coegit, quod Massiliensibus, item quod Afranio Petreioque mitteret; naves longas decem Gaditanis, ut facerent, imperavit; complures praeterea in Hispali faciendas curavit; pecuniam omnem omniaque ornamenta ex fano Herculis in oppidum Gades contulit; eo sex cohortes praesidiū causa ex Provincia misit; Caiumque Gallonium, Equitem Romanum, familiarem, Domitii, qui eo procurandae hereditatis causa venerat, missus a Domitio, oppido Gadibus praefecit; arma omnia privata ac publica in domum Gallonii contulit; ipse habuit graves in Caesarem conciones. Saepe ex tribunali praedicavit, adversa Caesarem proelia fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugisse, haec se certis nunciis, certis auctoribus, comperisse. Quibus rebus perterritos civis Romanos eius provinciae sibi ad Rempublicam administrandam HS. CXC et argenti pondo XX milia, tritici modios CXX milia polliceri coegit. Quas Caesari esse amicas civitates arbitrabatur, iis graviora onera iniungebat praesidiaque eo deducebat; et iudicia in privatos reddebat; qui verba atque orationem adversus Rempublicam habuissent, eorum bona in publicum addicebat; provinciam omnem in sua et Pompeii verba iusiurandum adigebat. Cognitis iis rebus, quae sunt gestae in citeriore Hispania, parabat bellum. Ratio autem haec erat belli, ut se cum duabus legionibus Gades conferret, naves frumentumque omne ibi contineret: provinciam enim omnem Caesaris rebus favere cognoverat. In insula, frumento navibusque comparatis, bellum duci non difficile existimabat. Caesar, etsi multis necessariisque rebus in Italiam revocabatur, tamen constituerat, nullam partem belli in Hispaniis relinquere; quod magna esse Pompeii beneficia et magnas clientelas in citeriore provincia sciebat.

19. Itaque, duabus legionibus missis in ulteriorem Hispaniam cum Q. Cassio, Tribuno plebis, ipse cum sexcentis equitibus magnis itineribus progreditur edictumque praemittit, ad quam diem Magistratus principesque omnium civitatum sibi esse praesto Cordubae vellet. Quo edicto tota provincia pervulgato, nulla fuit civitas, quin ad id tempus partem Senatus Cordubam mitteret; nullusve civis Romanus paullo notior, quin ad statutum diem conveniret. Simul ipse Cordubae

conventus per se portas Varroni clausit, custodias yigiliasque in turribus muroque disposuit. Cohortes duas, quae colonicae appellabantur, quum eo casu venissent, tuendi oppidi causa apud se retinuit. Iisdem diebus Carmonenses, quae est longe firmissima totius provinciae civitas, deductis tribus in arcem oppidi cohortibus a Varrone praesidio, per se cohortes eiecit portasque praeclusit.

20. Hoc vero magis properare Varro, ut cum legionibus quam primum Gadis contenderet, ne itinere aut transiectu intercluderetur: tanta ac tam secunda in Caesarem voluntas provinciae reperiebatur. Progresso ei paullo longius litterae a Gadibus redduntur, simul atque sit cognitum de edicto Caesaris, consensisse Gaditanos principes cum Tribunis cohortium, quae essent ibi in praesidio, ut Gallonium ex oppido expellerent, urbem insulamque Caesari servarent. Hoc inito consilio, denunciavisse Gallonio, ut sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus; si id non fecisset, sibi consilium capturos: hoc timore adductum Gallonium Gadibus excessisse. His cognitis rebus, altera ex duabus legionibus, quae vernacula appellabatur, ex castris Varronis, adstante et inspectante ipso, signa sustulit seseque Hispalin recepit atque in foro et porticibus sine maleficio consedit. Quod factum adeo eius conventus cives Romani comprobaverunt, ut domum ad se quisque hospitio cupidissime reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, quum, itinere converso, sese Italicam venturum promississet, certior ab suis factus est, praeclusas esse portas. Tum vero, omni interclusus itinere, ad Caesarem mittit, paratum se esse, legionem, cui iusserit, transdere. Ille ad eum Sex. Caesarem mittit atque huic transdi iubet. Transdita legione, Varro Cordubam ad Caesarem venit: relatis ad eum publicis cum fide rationibus, quod penes eum est pecuniae, transdit et, quod ubique habeat frumenti ac navium, ostendit.

21. Caesar, concione habita Cordubae, omnibus generatim gratias agit: civibus Romanis, quod oppidum in sua potestate studuissent habere; Hispanis, quod praesidia expulissent; Gaditanis, quod conatus adversariorum infregissent seseque in libertatem vindicassent; Tribunis militum Centurionibusque, qui eo praesidii causa venerant, quod eorum consilia sua virtute confirmassent: pecunias, quas erant in publicum Varroni cives Romani polliciti, remittit; bona restituit iis, quos liberius locutos ac poenam tulisse cognoverat: tributis quibusdam publicis privatisque praemiis, reliquos in posterum bona spe complet, biduumque Cordubae commoratus Gadis proficiscitur: pecunias monumentaque, quae ex fano Her-

culis collata erant in privatam domum, referri in templum iubet: provinciae Q. Cassium praeficit, huic quatuor legiones attribuit: ipse iis navibus, quas M. Varro, quasque Gauditani iussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus pervenit. Ibi totius fere citerioris provinciae legationes Caesaris adventum expectabant. Eadem ratione privatim ac publice quibusdam civitatibus habitis honoribus, Tarracone discedit pedibusque Narbonem atque inde Massiliam pervenit: ibi, legem de Dictatore latam seseque Dictatorem dictum a M. Lepido Praetore, cognoscit.

22. Massilienses, omnibus defessi malis, rei frumentariae ad summam inopiam adducti, bis proelio navali superati, crebris eruptionibus fusi, gravi etiam pestilentia conficti ex diutina conclusione et mutatione victus, (panico enim vetere atque hordeo corrupto omnes alebantur, quod, ad huiusmodi casus antiquitus paratum, in publicum contulerant) deiecta turri, labefacta magna parte muri, auxiliis provinciarum et exercituum desperatis, quos in Caesaris potestatem venisse cognoverant, sese dedere sine fraude constituunt. Sed paucis ante diebus L. Domitius, cognita Massiliensium voluntate, navibus tribus comparatis, ex quibus duas familiaribus suis attribuerat, unam ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatem, est profectus. Hunc conspiciatae naves, quae iussu Bruti consuetudine quotidiana ad portum excubabant, sublatis ancoris, sequi coeperunt. Ex iis unum ipsius navigium contendit et fugere perseveravit auxilioque tempestatis ex conspectu abiit; duo, perterrita concursustrarum navium, sese in portum receperunt. Massilienses arma tormentaque ex oppido, ut est imperatum, proferunt; navis ex portu navalibusque educunt; pecuniam ex publico transdunt. Quibus rebus confectis, Caesar magis eos pro nomine et vestutate, quam pro meritis in se civitatis, conservans, duas ibi legiones praesidio relinquit, caeteras in Italiam mittit: ipse ad urbem proficiscitur.

23. Iisdem temporibus C. Curio, in Africam profectus ex Sicilia, et iam ab initio copias P. Attii Vari despiciens, duas legiones ex quatuor, quas a Caesare acceperat, et quingentos equites transportabat; biduoque et noctibus tribus navigatione consumtis, appulit ad eum locum, qui appellatur Aquilaria. Hic locus abest a Clupeis passuum XXII milia, habetque non incommodam aestate stationem et duobus eminentibus promontoriis continetur. Huius adventum L. Caesar filius cum decem longis navibus ad Clupeam praestolans, quas naves Uticae, ex praedonum bello subductas, P. Attius reficiendas huius belli causa curaverat, veritusque navium

multitudinem ex alto refugerat, appulsaque ad proximum littus trireme constrata et in littore relicta, pedibus Adrumetum profugerat: (id oppidum C. Considius Longus unius legionis praesidio tuebatur:) reliquae Caesaris naves eius fuga Adrumetum se receperunt. Hanc secutus M. Rufus Quaestor navibus duodecim, quas praesidio onerariis navibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquam in littore relictam navem conspexit, hanc remulco abstrixit: ipse ad Curionem cum classe redit.

24. Curio Marcum Uticam navibus praemittit: ipse eodem cum exercitu proficiscitur, biduique iter progressus, ad flumen Bagradam pervenit: ibi C. Caninium Rebilum Legatum cum legionibus relinquit; ipse cum equitatu antecedit ad castra exploranda Corneliana, quod is locus peridoneus castris habebatur. Id autem est iugum directum, emicans in mare, utraque ex parte praeiunctum atque asperum, sed tamen paullo leniore fastigio ab ea parte, quae ad Uticam vergit. Abest directo itinere ab Utica paullo amplius passuum mille. Sed hoc itinere est fons, quo mare succedit longius, lateque is locus restagnat: quem si qui vitare voluerit, sex milium circuitu in oppidum perveniet.

25. Hoc explorato loco, Curio castra Vari conspiciat, muro oppidoque coniuncta, ad portam, quae appellatur Bellica, admodum munita natura loci: una ex parte ipso oppido Utica, altera a theatro, quod est ante oppidum, substructionibus eius operis maximis aditu ad castra difficili et angusto. Simul animadvertit, multa undique portari atque agi plenissimis viis, quae repentini tumultus timore ex agris in urbem conferantur. Huc equitatum mittit, ut diriperet atque haberet loco praedae. Eodemque tempore his rebus subsidio sexcenti equites Numidae ex oppido peditesque quadringenti mittuntur a Varo, quos auxilii causa Rex Iuba paucis diebus ante Uticam miserat. Huic et paternum hospitium cum Pompeio et simultas cum Curione intercedebat; quod Tribunus plebis legem promulgaverat, qua lege Regnum Iubae publicaverat. Concurrent equites inter se, neque vero primum impetum nostrorum Numidae ferre potuerunt; sed, interfectis circiter CXX, reliqui se in castra ad oppidum receperunt. Interim, adventu longarum navium, Curio pronunciare onerariis navibus iubet, quae stabant ad Uticam numero circiter ducentae, se in hostium habiturum loco, qui non ex vestigio ad castra Corneliana vela direxisset. Qua pronunciatione facta, temporis puncto, sublatis ancoris, omnes Uticam relinquunt et, quo imperatum est, transeunt: quae res omnium rerum copia complexit exercitum.

26. His rebus gestis, Curio se in castra ad Bagramdam recepit atque universi exercitus conclamatione Imperator appellatur: posteroque die Uticam exercitum ducit et prope oppidum castra ponit. Nondum opere castrorum perfecto, equites ex statione nunciant, magna auxilia equitum peditumque, ab Rege missa, Uticam venire: eodemque tempore vis magna pulveris cernebatur, et vestigio temporis primum agmen erat in conspectu. Novitate rei Curio permotus, praemittit equites, qui primum impetum sustineant ac morentur: ipse, celeriter ab opere deductis legionibus, aciem instruit: equites committunt proelium: et prius, quam plane legiones explicari et consistere possent, tota auxilia Regis, impedita ac perturbata, quod nullo ordine et sine timore iter fecerant, in fugam se coniiciunt: equitatuque omai fere incolumi, quod se per littora celeriter in oppidum recepit, magnum peditum numerum interficiant.

27. Proxima nocte Centuriones Marsi duo ex castris Curionis cum manipularibus suis duobus et viginti ad Attium Varum perfugiunt. Hi seu vere, quam habuerant, opinionem ad eum perferunt, sive etiam auribus Vari serviunt, (nam quae volumus, et credimus libenter; et, quae sentimus ipsi, reliquos sentire speramus) confirmant quidem certe, totius exercitus animos alienos esse a Curione: maxime opus esse, in conspectum exercitum venire et colloquendi dari facultatem. Qua opinione adductus Varus, postero die mane legiones ex castris educit: facit idem Curio atque, una valle non magna interiecta, suas uterque copias instruit.

28. Erat in exercitu Vari Sex. Quintilius Varus, quem fuisse Corfinii, supra demonstratum est. Hic, dimissus a Caesare, in Africam venerat; legionesque eas transduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Caesar; adeo ut, paucis mutatis Centurionibus, iidem ordines manipuliue constarent. Hane nactus appellationis causam Quintilius, circumire aciem Curionis atque obsecrare milites coepit, ne primi sacramenti, quod apud Domitium atque apud se Quaestorem dixissent, memoriam deponerent; neu contra eos arma ferrent, qui eadem essent usi fortuna eademque in obsidione perpassi; neu pro iis pugnarent, a quibus contumelia perfugae appellarentur. His pauca ad spem largitionis addidit, quae ab sua liberalitate, si se atque Attium secuti essent, exspectare deberent. Hac habita oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis fit significatio, atque ita suas uterque copias reducit.

29. Atque in castris Curionis magnus omnium incessit timor: nam is variis hominum sermonibus celeriter augetur:

unusquisque enim opiniones fingebat et ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. Hoc ubi uno auctore ad plures permanerat, atque alius alii transdiderat, plures auctores eius rei vidēbatur. [Civile bellum; genus hominum, quod liceret libere facere, et sequi, quod vellet; legiones eae, quae paullo ante apud adversarios fuerant; nam etiam Caesaris beneficium mutaverat consuetudo, qua offerrentur municipia etiam diversis partibus coniuncta: neque enim ex Marsis Pelignisque veniebant, ut qui superiore nocte in contuberniis; commilitonesque nonnulli graviores sermones militum vulgo durius accipiebant: nonnulla etiam ab iis, qui diligentiores videri volebant, fingebantur.]

30. Quibus de causis consilio convocato, de summa rerum deliberare incipit. Erant sententiae, quae conandum omnibus modis, castraque Vari oppugnanda censerent; quod huiusmodi consiliis militum otium maxime contrarium esse arbitrantur: postremo praestare dicebant, per virtutem in pugna belli fortunam experiri, quam, desertos et circumventos ab suis, gravissimum supplicium pati. Porro erant, qui censerent, de tertia vigilia in castra Cornelianiana recedendum, ut, maiore spatio temporis interiecto, militum mentes sanarentur; simul, si quid gravius accidisset, magna multitudo navium et tutius et facilius in Siciliam receptus daretur.

31. Curio, utrumque improbens consilium, quantum alteri sententiae deesset animi, tantum alteri superesse dicebat; hos turpissimae fugae rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Qua enim, inquit, fiducia et opere et natura loci munitissima castra expugnari posse confidimus? aut vero quid proficimus, si, accepto magno detrimento, ab oppugnatione castrorum discedimus? quasi non et felicitas rerum gestarum exercitus benevolentiam Imperatoribus, et res adversae odia, concilient. Castrorum autem mutatio quid habet, nisi turpem fugam et desperationem omnium et alienationem exercitus? Nam neque pudentes suspicari oportet, sibi parum credi; neque improbos scire, sese timeri: quod illis licentiam timor augeat noster; his studia deminuat. Quod si iam, inquit, haec explorata habemus, quae de exercitus alienatione dicuntur, quae quidem ego aut omnino falsa, aut certe minora opinione esse confido: quanto, haec dissimulare et occultare, quam per nos confirmari, praestat? An non, uti corporis vulnera, ita exercitus incommoda sunt tegenda, ne spem adversariis augeamus? At etiam, ut media nocte proficiscamur, addunt: quo maiorem, credo, licentiam habeant, qui peccare conentur: namque huiusmodi res aut pudore, aut metu tenentur, quibus rebus nox maxime adversa-

ria est. Quare neque tanti sum animi, ut sine spe castra opugnanda censeam; neque tanti timoris, ut ipse deficiam: atque omnia prius experienda arbitror, magnaque ex parte iam me una vobiscum de re iudicium facturum confido.

32. Dimisso consilio, concionem advocat militum: commemorat, quo sit eorum usus studio ad Corfinium Caesar: ut magnam partem Italiae, beneficio atque auctoritate eorum, suam fecerit. Vos enim vestrumque factum, inquit, omnia deinceps municipia sunt secuta, neque sine causa et Caesar amicissime de vobis, et illi gravissime, iudicaverunt. Pompeius enim, nullo proelio pulsus, vestri facti praedicio demotus Italia excessit: Caesar me, quem sibi carissimum habuit, provinciamque Siciliam atque Africam, sine quibus urbem atque Italiam tueri non potest, vestrae fidei commisit. Adsunt, qui vos hortentur, ut a nobis desciscatis. Quid enim est illis optatius, quam uno tempore et nos circumvenire et vos nefario scelere obstringere? Aut quid irati gravius de vobis sentire possunt, quam ut eos prodatis, qui se vobis omnia debere iudicant; in eorum potestatem veniatis, qui se per vos periisse existimant? An vero in Hispania res gestas Caesaris non audistis? duos pulsos exercitus? duos superatos duces? duas receptas provincias? haec acta diebus quadraginta, quibus in conspectum adversariorum venerit Caesar? An, qui incolumes resistere non potuerunt, perditum resistent? vos autem, incerta victoria Caesarem secuti, diuudicata iam belli fortuna, victum sequamini, quum vestri officii praemia percipere debeatis? Desertos enim se ac proditos a vobis dicunt et prioris sacramenti mentionem faciunt. Vosne vero L. Domitium, an vos L. Domitius deseruit? Nonne extremam pati fortunam paratos proiecit ille? non sibi, clam vobis, salutem fuga petivit? non, proditi per illum, Caesaris beneficio estis conservati? Sacramento quidem vos tenere qui potuit, quum, proiectis fascibus et deposito imperio, privatus et captus ipse in alienam venisset potestatem? Relinquitur nova religio, ut, eo neglecto sacramento, quo nunc tenemini, respiciatis illud, quod deditione Ducis et capitis deminutione sublatum est. At, credo, si Caesarem probatis, in me offenditis, qui de meis in vos meritis praedicaturus non sum, quae sunt adhuc et mea voluntate et vestra expectatione leviora; aed tamen sui laboris milites semper eventu belli praemia petiverant: qui qualis sit futurus, ne vos quidem dubitatis. Diligentiam quidem nostram, aut quem ad finem adhuc res processit, fortunamque cur praeteream? An poenitet vos, quod salvum atque incolumem exercitum, nulla



omnino nave desiderata, transduxerim? quod classem hostium primo impetu adveniens profligaverim? quod bis per biduum equestri proelio superaverim? quod ex porta sinuque adversariorum ducentas naves onerarias abduxerim, eoque illos compulerim, ut neque pedestri itinere, neque navibus commeatu iuvare possint? Hac vos fortuna atque his Ducibus repudiatis, - Corfiniensem ignominiam, an Italiae fugam, an Hispaniarum deditionem, an Africi belli praedicia sequimini? Equidem me Caesaris militem dici volui; vos me Imperatoris nomine appellavistis. Cuius si vos poenitet, vestrum vobis beneficium remitto: mihi meum restituite nomen; ne ad contumeliam honorem dedisse videamini.

33. Qua oratione permoti milites, crebro etiam dicentem interpellabant, ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere viderentur: discedentem vero ex concione universi cohortantur, magno sit animo, neu dubitet proelium committere, et suam fidem virtutemque experiri. Quo facto commutata omnium voluntate et opinione, consensu suo constituit Curio, quum primum sit data potestas, proelio rem committere. Postero die productus, eodem loco, quo superioribus diebus constiterat, in acie collocat: ne Varus quidem Attius dubitat copias producere, sive sollicitandi milites, sive aequo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem praetermittat.

34. Erat vallis inter duas acies, ut supra demonstratum est, non ita magna, at difficili et arduo adscensu. Hanc uterque si adversariorum copiae transire conarentur, expectabat, quo aequiore loco proelium committeret. Simul ab sinistro cornu P. Attii equitatus omnis, et una levis armaturae interiecti complures, quum se in vallem dmitterent, cernebantur. Ad eos Curio equitatum et duas Marrucinatorum cohortis mittit: quorum primum impetum equites hostium non tulerunt, sed, admissis equis, ad suos refugerunt: relictis ab his, qui una procurrerant, levis armaturae circumveniebantur atque interficiebantur ab nostris. Huc tota Vari conversa acies suos fugere et concidi videbat. Tum Rebilus, Legatus Caesaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quod magnum habere usum in re militari sciebat, Perterritum, inquit, hostem vides, Curio: quid dubitas uti temporis opportunitate? Ille unum elocutus, ut memoria tenerent milites ea, quae pridie sibi confirmassent, sequi sese iubet et praecurrit ante omnes: adeoque erat impedita vallis, ut in adscensu, nisi sublevati a suis, primi non facile eniterentur. Sed praecoccupatus animus Attianorum militum timore et fuga et caede suorum, nihil de resistendo cogitabat, omnesque iam se ab equitatu circumveniri arbitrabantur. Itaque prius, quam telum adici posset,

aut nostri propius accederent, omnis Vari acies terga vertit seque in castra recepit.

35. Qua in fuga Fabius Pelignus quidam, ex infimis ordinibus de exercitu Curionis, primum agmen fugientium consecutus, magna voce Varum nomine appellans requirebat: uti unus esse ex eius militibus et monere aliquid velle ac dicere videretur. Ubi ille, saepius appellatus, adspexit ac restitit et, quis esset, aut quid vellet, quaesivit; humerum apertum gladio appetit paulumque abfuit, quin Varum interficeret: quod ille periculum, sublato ad eius conatum scuto, vitavit. Fabius, a proximis militibus circumventus, interficitur. Hac fugientium multitudine ac turba portae castrorum occupantur atque iter impeditur; pluresque in eo loco sine vulnere, quam in proelio aut fuga, intereunt, neque multum abfuit, quin etiam castris expellerentur: ac nonnulli protinus eodem cursu in oppidum contenderunt. Sed, quum loci natura et munitione castrorum aditum prohibebat; tum quod ad proelium egressi Curionis milites iis rebus indigebant, quae ad oppugnationem castrorum erant usui. Itaque Curio exercitum in castra reducit, suis omnibus praeter Fabium incolumibus, ex numero adversariorum circiter sexcentis interfectis ac mille vulneratis: qui omnes, discessu Curionis, multique praeterea, per simulationem vulnerum, ex castris in oppidum propter timorem sese recipiunt. Qua re animum adversa, Varus, et terrore exercitus cognito, buccinatore in castris et paucis ad speciem tabernaculis relictis, de tertia vigilia silentio exercitum in oppidum reducit.

36. Postero die Curio Uticam obsidere et vallo circummunire instituit. Erat in oppido multitudo insolens belli, diuturnitate otii: Uticenses pro quibusdam Caesaris in se beneficiis illi amicissimi: conventus is, qui ex variis generibus constaret: terror ex superioribus proeliis magnus. Itaque de deditione omnes palam loquebantur et cum P. Attio agebant, ne sua pertinacia omnium fortunas perturbari vellet. Haec quum agerentur, nuncii praemissi ab Rege Iuba venerunt, qui illum cum magnis copiis adesse dicerent et de custodia ac defensione urbis hortarentur: quae res eorum perterritos animos confirmavit.

37. Nunciabantur haec eadem Curioni, sed aliquamdiu fides fieri non poterat: tantam habebat suarum rerum fiduciam: iamque Caesaris in Hispania res secundae in Africam nunciis ac litteris perferebantur. Quibus omnibus rebus sublatus, nihil contra se Regem nisurum existimabat. Sed, ubi certis auctoribus comperit, minus quinque et viginti milibus longe ab Utica eius copias abesse, relictis munitionibus, sese in castra

Corneliana recepit. Huc frumentum comportare, castra munire, materiam conferre coepit statimque in Siciliam misit, uti duae legiones reliquusque equitatus ad se mitterentur. Castra erant ad bellum ducendum aptissima, natura loci et munitione et maris propinquitate et aquae et salis copia, cuius magna vis iam ex proximis erat salinis eo congesta. Non materia multitudine arborum, non frumentum, cuius erant plenissimi agri, deficere poterat. Itaque omnium suorum consensu Curio reliquas copias exspectare et bellum ducere parabat.

38. His constitutis rebus, probatisque consiliis, ex perfugis quibusdam oppidanis audit, Iubam, revocatum finitimo bello et controversus Leptitanorum, restitisse in Regno; Saburam, eius Praefectum, cum mediocribus copiis missum, Uticae appropinquare. His auctoribus temere credens, consilium commutat et proelio rem committere constituit. Multum ad hanc rem probandam adiuvat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis proventus, fiducia rei bene gerendae. His rebus impulsus, equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit, ad flumen Bagradam, quibus praeerat Sabura, de quo ante erat auditum. Sed Rex omnibus copiis insequabatur et sex milium passuum intervallo a Sabura consederat. Equites missi nocte iter conficiunt, imprudentis atque inopinantis hostes aggrediuntur: Numidae enim, quadam barbara consuetudine, nullis ordinibus passim consederant. Hos oppressos somno et dispersos adorti, magnum eorum numerum interficiunt; multi perterriti profugiant. Quo facto, ad Curionem equites revertuntur, captivosque ad eum reducunt.

39. Curio cum omnibus copiis quarta vigilia exierat, cohortibus quinque castris praesidio relictis. Progressus milia passuum sex, equites convenit, rem gestam cognovit; ex captivis quaerit, quis castris ad Bagradam praesit? respondent, Saburam. Reliqua studio itineris conficiendi quaerere praetermittit, proximaque respiciens signa, Videtisne, inquit, milites, captivorum orationem cum perfugis convenire? abesse Regem, exiguas esse copias missas, quae paucis equitibus pares esse non potuerunt? Proinde ad praedam, ad gloriam properate, ut iam de praemiis vestris, et de referenda gratia cogitare incipiamus. Erant per se magna, quae gesserant equites, praesertim quum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur; haec tamen ab ipsis inflatius commemorabantur, ut de suis homines laudibus libenter praedicant. Multa praeterea spolia praeferebantur, capiti homines equitesque producebantur: ut, quidquid interce-

deret temporis, hoc omne victoriam morari videretur. Ita spei Curionis militum studia non deerant. Equites sequi iubet sese iterque accelerat, ut quam maxime ex fuga perterritos adoriri posset. At illi, itinere totius noctis confecti, subsequi non poterant atque alii alio loco resistebant. Ne haec quidem res Curionem ad spem morabatur.

40. Iuba, certior factus a Sabura de nocturno proelio, duo milia Hispanorum, et Gallorum equitum, quos suae custodiae causa circum se habere consuerat, et peditum eam partem, cui maxime confidebat, Saburae submittit: ipse cum reliquis copiis elephantisque sexaginta lentius subsequitur, suspicatus, praemissis equitibus, ipsum affore Curionem. Sabura copias equitum peditumque instruit atque his imperat, ut simulatione timoris paullatim cedant, ac pedem referant: sese, quum opus esset, signum proelii daturum et, quod rem postulare cognovisset, imperaturum. Curio, ad superiorum spem addita praesentis temporis opinione, hostes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus in campum deducit.

41. Quibus ex locis quum longius esset progressus, confecto iam labore exercitu, sedecim milium spatio constitit. Datis suis signum Sabura, aciem constituit et circumire ordines atque hortari incipit; sed peditatu duntaxat procul ad speciem utitur, equites in aciem mittit. Non deest negotio Curio suosque hortatur, ut spem omnem in virtute reponant: ne militibus quidem, ut defessis, neque equitibus, ut paucis et labore confectis, studium ad pugnandum virtusque deerat: sed ii erant numero ducenti, reliqui in itinere substiterant. Hi quamcumque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogeant; sed neque longius fugientes prosequi, nec vehementius equos incitare, poterant. At equitatus hostium ab utroque cornu circumire aciem nostram et aversos proterere incipit. Quum cohortes ex acie procucurrissent, Numidae integri celeritate impetum nostrorum effugiebant, rursusque ad ordines suos se recipientes circumibant et ab acie excludabant. Sic neque in loco manere ordinesque servare, neque procurrere et casum subire, tutum videbatur. Hostium copiae, submissis ab rege auxiliis, crebro augebantur: nostros vires lassitudine deficiebant: simul ii, qui vulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant, quod tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur. Hi, de sua salute desperantes, ut extremo vitae tempore homines facere consuerunt, aut suam mortem miserabantur, aut parentes suos commendabant, si quos ex eo periculo fortuna servare potuisset. Plena erant omnia timoris et luctus.

42. Curio ubi, perterritis omnibus, neque cohortationes su-

as, neque preces audiri intellegit, unam, ut miseris in rebus, spem reliquam salutis esse arbitratus, proximos colles capere universos atque eo signa inferri iubet. Hos quoque praeoccupat missus a Sabura equitatus. Tum vero ad summam desperationem nostri perveniunt et partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius, Praefectus equitum, cum paucis equitibus circumstans, ut fuga salutem petat atque in castra contendat; et se ab eo non discessurum pollicetur. At Curio, numquam, amisso exercitu, quem a Caesare fidei suae commissum acceperit, se in eius conspectum reversurum confirmat atque ita proelians interficitur. Equites perpauci ex proelio se recipiunt: sed ii, quos ad novissimum agmen equorum reficiendorum causa substituisse demonstratum est, fuga totius exercitus procul animadversa, sese incolumes in castra conferunt. Milites ad unum omnes interficiuntur.

43. His rebus cognitis, M. Rufus Quaestor, in castris relictus a Curione, cohortatur suos, ne animo deficiant. Illi orant atque obsecrant, ut in Siciliam navibus reportentur. Pollicetur, magistrisque imperat navium, ut primo vespere omnes scaphas ad litus appulas habeant. Sed tantus fuit omnium terror, ut alii adesse copias Iubae dicerent, alii cum legionibus instare Varum, iamque se pulverem venientium cernere; quarum rerum nihil omnino acciderat; alii classem hostium celeriter advolaturam suspicarentur. Itaque, perterritis omnibus, sibi quisque consulebat. Qui in classe erant, proficisci properabant: horum fuga navium onerariarum magistros incitabat: pauci lenunculi ad officium imperiumque conveniebant: sed tanta erat, completis litoribus, contentio, qui potissimum ex magno numero conscenderent, ut multitudine atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui ob timorem propius adire tardarentur.

44. Quibus rebus accidit, ut pauci milites patresque familiae, qui aut gratia, aut misericordia valerent, aut naves adnare possent, recepti, in Siciliam incolumes pervenirent: reliquae copiae, missis ad Varum noctu legatorum numero Centurionibus, sese ei dediderunt: quorum cohortes militum postero die ante oppidum Iuba conspicatus, suam esse praedicans praedam, magnam partem eorum interfici iussit; paucos electos in Regnum remisit. Quum Varus suam fidem ab eo laedi quereretur, neque resistere auderet: ipse equo in oppidum vectus, prosequentibus compluribus Senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius et Licinius Damasippus, paucis diebus, quae fieri vellet Uticae, constituit atque imperavit, diebus aequae post paucis se in Regnum cum omnibus copiis recepit.

# C. IULII CAESARIS

## COMMENTARII

### DE BELLO CIVILI

#### LIBER TERTIUS.

##### ARGUMENTUM.

- Cap. 1. Caesar Dictator res urbanas ordinat; 2. Consul Brundisium abit. 3—5. Pompeius ex oriente magnam vim colligit. 6—8. Caesar in Græciam, parte classis amissa, transiit, Bibulo incassum obstante. 9. M. Octavius, Pompeii Legatus, frustra Salonas oppugnat. 10. Caesar pacem tentat. 11—13. Captis Orico et Apollonia ad Apsum castra ponit. Dyrrhachium Pompeius occupat. 14. 15. Bibulus mari portibusque Caesarem; hic illum terra prohibet. 16—19. Bibulus in classe moritur. Labinus, ad Pompeium transfuga, nisi Caesaris capite relato, componi pacem posse negat.
- Cap. 20—22. In Italia Coelii et Milonis motus horum eade sedantur.
- Cap. 23. 24. Libo, Pompeii Legatus, Brundisium portum frustra obsidet. 25—30. Reliquae Caesaris legiones aegre ab Antonio transvehuntur. 31—33. Scipio, detrimentis circa Amanum acceptis, ad Pompeium adducit exercitum, quem largitionibus et rapinis et vexatione Græcorum in officio tenet. Ephesus pecunias aegre servat Caesar. 34. 35. Cassius in Thessaliam, Calvisium in Aetoliam, Domitium in Macedoniam mittit. 35—38. Huic oppositus Scipio male rem gerit. 39. 40. Pompeii filius Oricum et Lissum tentat. 41—51. Caesar Pompeium ad Dyrrhachium obsidet; uterque magnam bellandi scientiam prodit.
- Cap. 52—56. Pluribus proeliis Pompeio devicto, Caesar per Fusum Aetoliam, Acarnaniam, Boeotiam occupat, Achaiae inhiat, quam Rutilius Lupus tuetur. 57. 58. Caesar denuo cum Scipione de pace agit, frustra. Pabuli inopia Pompeium premit. 59—71. Ad hunc Allobroges duo fratres, relicto Caesare, transeunt, eius consilia Pompeio prodant, qui duplici clade Caesarem ad Dyrrhachium efficit. Labienus captivos trucidari iubet.
- Cap. 72. Fiducia magna Pompeianis accedit. 73—81. Fugiens Caesar cum Domitio coniunctus Thessaliam occupat. 82. 83. Sequitur Pompeius. Victoriae quasi certi Pompeiani de praemiis et honoribus et de persequendis inimicis agunt. 84—89. Proelium utrinque paratur. 90.—100. Pugna ad Pharfalum, Pompeio fatalis. castra eius, luxu plena, a Caesare capta. Domitius caesus. Pompeius fuga elabitur. 101. Cassius in Sicilia Caesaris classem incendit. 102. Fugientem Pompeium persequitur Caesar. 103. 104. Iste in Aegyptum se recipit, ubi ab Achilla, Regio praefecto, et Septimio Tribuno militum interficitur. 105. Caesar Ephesiae pecunias, a T. Ampio spoliandae, iterum auxilium offert. Portenta victoriae nuncia.
- Cap. 106—109. Caesar Alexandriam venit, de Pompeii nece cognoscit, controversias Ptolemaei et Cleopatrae dirimere parat. 109. Excitatur ab Achilla tumultus. Is Dioscoridem et Serapionem Regis legatos interfici iubet. Rege potitur Caesar. 110—112. Achillas Caesarem adoritur, fit pugna ad portum. Caesar naves incendit, ad Pharum milites exponit; pugnatur in urbe. Filia minor Ptolemaei ad Achillam transit e Regia, oritur inter eos de principatu controversia. Pothinus, Regni procurator, in parte Caesaris, clam cum Achilla agit et a Caesare interficitur. Haec initia belli Alexandrini.

DICTATORE habente comitia Caesare Consules creantur  
Iulius Caesar et P. Servilius: is enim erat annus, quo per

leges ei Consulem fieri liceret. His rebus confectis, quum fides tota Italia esset angustior, neque creditae pecuniae solverentur, constituit, ut arbitri darentur; per eos fierent aestimationes possessionum et rerum, quanti quaeque illarum ante bellum fuissent, atque eae creditoribus transderentur. Hoc et ad timorem novarum tabularum tollendum minuendumque, qui fere bella et civiles dissensiones sequi consuevit, et ad debitorum tuendam existimationem, esse aptissimum existimavit. Item, Praetoribus Tribunisque plebis rogationes ad populum ferentibus, nonnullos, ambitus Pompeia lege damnatos illis temporibus, quibus in urbe praesidia legionum Pompeius habuerat, (quae iudicia, aliis audientibus iudiciis, aliis sententiam ferentibus, singulis diebus erant perfecta,) in integrum restituit; qui se illi initio civilis belli obtulerant, si sua opera in bello uti vellet, proinde aestimans, ac si usus esset, quoniam sui fecissent potestatem: statuerat enim, hos prius iudicio populi debere restitui, quam suo beneficio videri receptos, ne aut ingratus in referenda gratia, aut arrogans in praeripiendo populi beneficio videretur.

2. His rebus, et feriis Latinis comitiisque omnibus perficiendis, undecim dies tribuit, Dictaturaque se abdicat et ab urbe proficiscitur Brundisiumque pervenit. Eo legiones duodecim et equitatum omnem venire iusserat; sed tantum navium reperit, ut anguste quindecim milia legionariorum militum, quingentos equites transportare possent. Hoc unum, [inopia navium] Caesari ad conficiendi belli celeritatem defuit. Atque eae ipsae copiae hoc infrequentiores imponuntur, quod multi Gallicis tot bellis defecerant, longumque iter ex Hispania magnum numerum deminuerat, et gravis autumnus in Apulia circumque Brundisium, ex saluberrimis Galliae et Hispaniae regionibus, omnem exercitum valetudine tentaverat.

3. Pompeius, annum spatium ad comparandas copias nactus, quod vacuum a bello atque ab hoste otiosum fuerat, magnam ex Asia Cycladibusque insulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phoenice et Aegypto classem coegerat; magnam omnibus locis aedificandam curaverat; magnam imperatam Asiae, Syriae, Regibusque omnibus et Dynastis et Tetrarchis et liberis Aethiopiae populis pecuniam exegerat; magnam societates earum provinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare coegerat.

4. Legiones effecerat civium Romanorum novem; quinque ex Italia quas transduxerat; unam ex Sicilia veteranam, quam, factam ex duabus, gemellam appellabat; unam ex

Creta et Macedonia, ex veteranis militibus, qui, dimissi a superioribus Imperatoribus, in iis provinciis consederant; duas ex Asia, quas Lentulus Consul conscribendas curaverat. Praeterea magnum numerum ex Thessalia, Boeotia, Achaia Epiroque, supplementi nomine, in legiones distribuerat. His Antonianos milites admiscuerat. Praeter has expectabat cum Scipione ex Syria legiones duas; sagittarios ex Creta, Lacedaemone, Ponto atque Syria reliquisque civitatibus, tria milia numero habebat; funditorum cohortes sexcenarias duas; equitum septem milia, ex quibus sexcentos Gallos Deiotarus adduxerat, quingentos Ariobarzanes ex Cappadocia, ad eundem numerum Cotys ex Thracia dederat et Sada lam filium miserat. Ex Macedonia ducenti erant, quibus Rhascypolis praeerat, excellenti virtute: quingentos ex Gabinianis Alexandria, Gallos Germanosque, quos ibi A. Gabinius praesidii causa apud Regem Ptolemaeum reliquerat, Pompeius filius cum classe adduxerat; octingentos, quos ex servis suis pastorumque suorum coegerat: trecentos Tarcondarius Castor et Donilaus ex Gallograecia dederant. Horum alter una venerat, alter filium miserat. Ducenti ex Syria a Comageno Antiocho, cui magna praemia Pompeius tribuit, missi erant; in his plerique hippotoxetae. Huc Dardanos, Bessos, partim mercenarios, partim imperio aut gratia comparatos, item Macedonas, Thessalos ac reliquarum gentium civitatum adiecerat, atque eum, quem supra demonstravimus, numerum expleverat.

5. Frumenti vim maximam ex Thessalia, Asia, Aegypto, Creta, Cyrenis reliquisque regionibus comparaverat: hiemare Dyrrhachii, Apolloniae omnibusque oppidis maritimis constituerat, ut mare Caesarem transire prohiberet: eiusque rei causa omni ora maritima classem disposuerat. Praeerat Aegyptiis navibus Pompeius filius; Asiaticis D. Laelius et C. Triarius; Syriacis C. Cassius; Rhodiis C. Marcellus cum C. Coponio; Liburnicae atque Achaicae classi Scribonius Libo et M. Octavius: toti tamen officio maritimo M. Bibulus praepositus cuncta administrabat: ad hunc summa imperii respiciebat.

6. Caesar, ut Brundisium venit, concionatus apud milites: quoniam prope ad finem laborum ac periculorum esset perventum, aequo animo mancipia atque impedimenta in Italia relinquerent; ipsi expediti naves conscenderent, quo maior numerus militum posset imponi; omniaque ex victoria et ex sua liberalitate sperarent: conclamantibus omnibus, imperaret quod vellet; quodcumque imperavisset, se aequo animo esse facturos; pridie Nonas Ianuarias naves solvit, impositis,



ut supra demonstratum est, legionibus septem. Postridie terram attigit. Cerauniorum saxa inter et alia loca periculosa quietam nactus stationem et portus omnes timens, quos teneri ab adversariis arbitrabatur, ad eum locum, qui appellatur Palaeste, omnibus navibus ad unam incolumibus, milites exposuit.

7. Erat Orici Lucretius Vespillo et Minucius Rufus cum Asiaticis navibus duodeviginti, quibus iussu D. Laelii praeerant; M. Bibulus cum navibus CX Corcyrae. Sed neque illi, sibi confisi, ex portu prodire sunt ausi, quum Caesar omnino duodecim naves longas praesidio duxisset, in quibus erant constratae quatuor: neque Bibulus, impeditis navibus dispersisque remigibus, satis mature occurrit, quod prius ad continentem visus est Caesar, quam de eius adventu fama omnino in eas regiones perferretur.

8. Expositis militibus, naves eadem nocte Brundisium a Caesare remittuntur, ut reliquae legiones equitatusque transportari possent. Huic officio praepositus erat Fufius Kalenus, Legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet. Sed serius a terra provectae naves, neque usae nocturna aura, in redeundo offenderunt. Bibulus enim, Corcyrae certior factus de adventu Caesaris, sperans, alicui se parti onustarum navium occurrere posse, inanibus occurrit et, nactus circiter triginta, in eas indiligentiae suae ac doloris iracundia erupit omnesque incendit; eodemque igne nautas dominosque navium interfecit, magnitudine poenae reliquos deterrere sperans. Hoc confecto negotio, a Salonis ad Orici portum stationes litoraue omnia longe lateque classibus occupavit: custodiisque diligentius dispositis, ipse gravissima hieme in navibus excubabat, neque ullum laborem aut munus despiciens, neque subsidium exspectans, si in Caesaris complexum venire posset.

9. Discessu Liburnarum ex Illyrico, M. Octavius cum iis, quas habebat, navibus Salonas pervenit. Ibi concitatis Dalmatis reliquisque barbaris, Issam a Caesaris amicitia avertit: conventum Salonis quum neque pollicitationibus, neque denunciatione periculi, permovere posset, oppidum oppugnare instituit; est autem oppidum et loci natura et colle munitum: sed celeriter cives Romani, ligneis effectis turribus, iis sese munierunt et, quum essent infirmi ad resistendum propter paucitatem hominum, crebris confecti vulneribus, ad extremum auxilium descenderunt; servosque omnes puberes liberaverunt et, praesectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt. Quorum cognita sententia, Octavius quinque castris oppidum circumdedit atque uno tempore obsidione et op-

pugnationibus eos premere coepit. Illi omnia perpeti parati, maxime a re frumentaria laborabant. Quare missis ad Caesarem legatis, auxilium ab eo petebant : reliqua, ut poterant, per se incommoda sustinebant : et longo interposito spatio, quum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octavianos effecisset, nacti occasionem meridiani temporis, discessu eorum, pueris mulieribusque in muro dispositis, ne quid quotidianae consuetudinis desideraretur, ipsi, manu facta, cum iis, quos nuper manumissos liberaverant, in proxima Octavii castra irruperunt. His expugnatis, eodem impetu altera sunt adorti, inde tertia et quarta et deinceps reliqua : omnibusque eos castris expulerunt et, magno numero interfecto, reliquos atque ipsum Octavium in naves confugere coegerunt. Hic fuit oppugnationis exitus. Iamque hiems appropinquabat, et, tantis detrimentis acceptis, Octavius, desperata oppugnatione oppidi, Dyrrhachium sese ad Pompeium recepit.

10. Demonstravimus, L. Vibullium Rufum, Pompeii Praefectum, bis in potestatem pervenisse Caesaris atque ab eo esse dimissum, semel ad Corfinium, iterum in Hispania. Hunc pro suis beneficiis Caesar idoneum iudicaverat, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret ; eundemque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intellegebat. Erat autem haec summa mandatorum, debere utrumque pertinaciae finem facere et ab armis discedere neque amplius fortunam periclitari : satis esse magna utrumque incommoda accepta, quae pro disciplina et praeceptis habere possent, ut reliquos casus timerent. Illum Italia expulsum, amissa Sicilia et Sardinia duabusque Hispaniis, et cohortibus in Italia atque Hispania civium Romanorum centum atque triginta ; se morte Curionis et detrimento Africani exercitus tanto, militumque deditione ad Corcyram. Proinde sibi ac Reipublicae parcerent ; quantum in bello fortuna posset, iam ipsi incommodis suis satis essent documento. Hoc unum esse tempus de pace agendi, dum sibi uterque confideret et pares ambo viderentur : si vero alteri paulum modo tribuisset fortuna, non esse usurum conditionibus pacis eum, qui superior videretur, neque fore aequa parte contentum, qui se omnia habiturum confideret : conditiones pacis, quoniam antea convenire non potuissent, Romae ab Senatu et a Populo peti debere : interea et Reipublicae et ipsis placere oportere, si uterque in concione statim iuravisset, se triduo proximo exercitum dimissurum : depositis armis auxiliisque, quibus nunc confiderent, necessario Populi Senatusque iudicio fore utrumque contentum. Haec quo facilius Pompeio probari possent, omnes suas terrestres urbiumque copias dimissurum.

11. Vibullius, his expositis a Caesare, non minus necessarium esse existimavit, de repentino adventu Caesaris Pompeium fieri certiores, uti ad id consilium capere posset, antequam de mandatis agi inciperet: atque ideo, continuato et nocte et die itinere atque mutatis ad celeritatem iumentis, ad Pompeium contendit, ut adesse Caesarem omnibus copiis nunciaret. Pompeius erat eo tempore in Candavia iterque ex Macedonia in hiberna Apolloniam Dyrrhachiumque habebat. Sed re nova perturbatus, maioribus itineribus Apolloniam petere coepit, ne Caesar orae maritimae civitates occuparet. At ille, expositis militibus, eodem die Oricum proficiscitur. Quo quum venisset, L. Torquatus, qui iussu Pompeii oppido praeerat praesidiumque ibi Parthinorum habebat, conatus portis clausis oppidum defendere; quum Graecos murum ascendere atque arma capere iuberet; illi autem se contra imperium Populi Romani pugnaturus esse negarent; oppidani autem etiam sua sponte Caesarem recipere conarentur; desperatis omnibus auxiliis, portas aperuit et se atque oppidum Caesari dedit in columis ab eo conservatus est.

12. Recepto Caesar Orico, nulla interposita mora, Apolloniam proficiscitur. Eius adventu audite, L. Staberius, qui ibi praeerat, aquam comportare in arcem atque eam munire obsidesque ab Apolloniatis exigere coepit. Illi vero daturos se negare, neque portas Consuli praeclusuros; neque sibi iudicium sumturos contra, atque omnis Italia Populusque Romanus iudicavisset. Quorum cognita voluntate, clam profugit Apollonia Staberius. Illi ad Caesarem legatos mittunt oppidoque recipiunt. Hos sequuntur Bullidenses, Amanthiani et reliquae finitimae civitates, totaque Epiros et, legatis ad Caesarem missis, quae imperaret, facturos pollicentur.

13. At Pompeius, cognitis iis rebus, quae erant Orici atque Apolloniae gestae, Dyrrhachio timens, diurnis eo nocturnisque itineribus contendit. Quo simul ac Caesar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit eius exercitui, quod properans noctem diei coniunxerat, neque iter intermiserat, ut paene omnes in Epiro finitumisque regionibus signa relinquerent, complures arma proicerent ac fugae simile iter videretur. Sed, quum prope Dyrrhaechium Pompeius constitisset castraque metari iussisset, perterrito etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit iuratque, se eum non deserturum eundemque casum subiturum, quemcumque ei fortuna tribuisset. Hoc idem reliqui iurant Legati: hos Tribuni militum Centurionesque sequuntur, atque idem omnis exercitus iurat. Caesar, praecoccupato itinere ad Dyrrhachium, finem properandi facit, castraque ad flumen Apsum ponit in finibus Apol-

loniatum, ut castellis vigiliisque bene merita civitates tutae essent praesidio; ibique reliquarum ex Italia legionum adventum exspectare et sub pellibus hiemare constituit. Hoc idem Pompeius fecit et, trans flumen Apsum positis castris, eo copias omnes auxiliaque conduxit.

14. Kalenus, legionibus equitibusque Brundisii in naves impositis, ut erat praeceptum a Caesare, quantum navium facultatem habebat, naves solvit, paulumque progressus a portu, litteras a Caesare accipit, quibus est certior factus, portus litoraue omnia classibus adversariorum teneri. Quo cognito, se in portum recipit navesque omnes revocat. Una ex iis, quae perseveravit, neque imperio Kaleni obtemperavit, quod erat sine militibus, privatosque consilio administrabatur, delata Oricum atque a Bibulo expugnata est: qui de servis liberisque omnibus ad inpueres supplicium sumit et ad unum interficit. Ita exiguo tempore magnoque casu totius exercitus salus constitit.

15. Bibulus, ut supra demonstratum est, erat cum classe ad Oricum: et, sicuti mari portibusque Caesarem prohibebat, ita ipse omni terra earum regionum prohibebatur: praesidiis enim dispositis omnia litora a Caesare tenebantur, neque ligandi atque aquandi, neque naves ad terram religandi potestas fiebat. Erat res in magna difficultate summisque angustis rerum necessariorum premebantur, adeo ut cogerentur, sicuti reliquum commeatum, ita ligna atque aquam Corcyra navibus onerariis supportare: atque uno etiam tempore accidit, ut, difficilioribus usi tempestatibus, ex pellibus, quibus erant tectae naves, nocturnum excipere rorem cogerentur: quas tamen difficultates patienter atque aequo animo ferebant, neque sibi nudanda litora et relinquendos portus existimabant. Sed quum essent, in quibus demonstravi, angustis ac se Libo cum Bibulo coniunxisset, loquuntur ambo ex navibus cum M. Acilio et Statio Murco, Legatis, quorum alter oppidi muris, alter praesidiis terrestribus praeerat; velle se maximis de rebus cum Caesare loqui, si sibi eius facultas detur. Huc addunt pauca rei confirmandae causa, ut de compositione acturi viderentur. Interim postulant, ut sint induciae, atque ab iis impetrant: magnum enim, quod afferebant, videbatur, et Caesarem id summe sciebant cupere, et profectum aliquid Vibullii mandatis existimabatur.

16. Caesar, eo tempore cum legione una profectus ad recipiendas ultiores civitates et rem frumentariam expediendam, qua anguste utebatur, erat ad Buthrotum, oppositum Corcyrae. Ibi certior ab Acilio et Murco per litteras factus de postulatis Libonis et Bibuli, legionem relinquit; ipse

Oricum revertitur. Eo quum venisset, evocantur illi ad colloquium. Prodit Libo atque excusat Bibulum, quod is iracundia summa erat inimicitiasque habebat etiam privatas cum Caesare, ex Aedilitate et Praetura conceptas; ob eam rem colloquium vitasse, ne res maximae spei maximaeque utilitatis eius iracundia impedirentur. Pompeii summam esse ac fuisse semper voluntatem, ut componerentur atque ab armis discederetur: sed potestatem eius rei se nullam habere, propterea quod de concilii sententia summa belli rerumque omnium Pompeio permiserint: sed, postulatis Caesaris cognitis, missuros ad Pompeium atque illum reliqua per se acturum, hortantibus ipsis: interea manerent induciae, dum ab illo reddi posset; neve alter alteri noceret. Huc addit pauca de caussa et de copiis auxiliisque suis.

17. Quibus rebus neque tum respondendum Caesar existimavit, neque nunc, ut memoriae prodantur, satis caussae putamus. Postulabat Caesar, ut legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret; idque ipsi fore reciperent aut acceptos per se ad eum perducerent. Quod ad inducias pertineret, sic belli rationem esse divisam, ut illi classe naves auxiliaque sua impedirent, ipse ut aqua terraque eos prohiberet: si hoc sibi remitti vellent, remitterent ipsi de maritimis custodiis; si illud tenerent, se quoque id retenturum: nihilo minus tamen agi posse de compositione, ut haec non remitterentur; neque hanc rem esse impedimenti loco. Illi neque legatos Caesaris recipere, neque periculum praestare eorum, sed totam rem ad Pompeium reicere: unum instare, de induciis, vehementissimeque contendere. Quos ubi Caesar intellexit praesentis periculi atque inopiae vitandae caussa omnem orationem instituisse, neque ullam spem aut conditionem pacis afferre; ad reliquam cogitationem belli sese recepit.

18. Bibulus, multos dies terra prohibitus et graviore morbo ex frigore ac labore implicitus, quum neque curari posset, neque susceptum officium deserere vellet, vim morbi sustinere non potuit. Eo mortuo, ad neminem unum summa imperii redit; sed separatim suam quisque classem ad arbitrium suum administrabat. Vibullius, sedato tumultu, quem repentinus adventus Caesaris concitaverat, ubi primum, rursus adhibito Libone et L. Lueceio et Theophane, quibuscum communicare de maximis rebus Pompeius consueverat, de mandatis Caesaris agere instituit, eum ingressum in sermonem Pompeius interpellavit et loqui plura prohibuit. Quid mihi, inquit, aut vita, aut civitate opus est, quem beneficio Caesaris habere videbor? cuius rei opinio tolli non poterit,

quum in Italiam, ex qua profectus sum, reductus existimabor. Bello perfecto, ab iis Caesar haec dicta cognovit, qui sermoni interfuerunt: conatus tamen nihilo minus est, aliis rationibus per colloquia de pace agere.

19. Inter bina castra Pompeii atque Caesaris unum flumen tantum intererat, Apsus, crebraque inter se colloquia milites habebant: neque ullum interim telum per pactiones colloquientium transiiciebatur. Mittit P. Vatinius Legatum ad ripam ipsam fluminis, qui ea, quae maxime ad pacem pertinere viderentur, ageret et crebro magna voce pronunciaret, liceretne civibus ad cives de pace legatos mittere, quod etiam fugitivis ab saltu Pyrenaeo praedonibusque licuisset: praesertim, ut id agerent, ne cives cum civibus armis decertarent? Multa suppliciter locutus, ut de sua atque omnium salute debebat, silentioque ab utrisque militibus auditus. Responsum est ab altera parte, A. Varronem profiteri, se altera die ad colloquium venturum, atque una etiam ubi utrimque admodum tuto legati venire et, quae vellent, exponere possent, certumque ei rei tempus constituitur. Quo quum esset postero die ventum, magna utrimque multitudo convenit, magnaue erat eius rei exspectatio atque omnium intenti animi ad pacem esse videbantur. Qua ex frequentia T. Labienus prodit, submissa oratione loqui de pace atque altercari cum Vatinio incipit. Quorum mediam orationem interrumpunt undique subito tela immissa, quae ille obiectus armis militum vitavit. Vulnerantur tamen complures, in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius, Centuriones militesque nonnulli. Tum Labienus, Desinite ergo de compositione loqui: nam nobis, nisi Caesaris capite relato, pax esse nulla potest.

20. Iisdem temporibus Romae M. Coelius Rufus Praetor, caussa debitorum suscepta, initio Magistratus tribunal suum iuxta C. Tribonii Praetoris urbani sellam collocavit et, si quis appellasset de aestimatione et de solutionibus, quae per arbitrum fierent, ut Caesar praesens constituerat, fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat aequitate decreti et humanitate Trebonii, qui his temporibus clementer et moderate ius dicendum existimabat, ut reperiri non possent, a quibus initium appellandi nasceretur. Nam fortasse inopiam excusare et calamitatem aut propriam suam aut temporum queri et difficultates auctionandi proponere, etiam mediocris est animi; integras vero tenere possessiones, qui se debere fateantur, cuius animi, aut cuius impudentiae est? Itaque, hoc qui postularet, reperiebatur nemo. Atque ipsis, ad quorum commodum pertinebat, durior inventus est Coelius et, ab hoc profectus initio, ne

frustra ingressus turpem causam videretur, legem promulgavit, ut sexies seni dies sine usuris creditae pecuniae solvantur.

21. Quum resisteret Servilius Consul reliquique Magistratus, et minus opinione sua efficeret: ad hominum excitanda studia, sublata priore lege, duas promulgavit: unam, qua mercedes habitationum annuas conductoribus donavit; alteram tabularum novarum; impetuque multitudinis in C. Trebonium facto, et nonnullis vulneratis, eum de tribunali deturbavit. De quibus rebus Servilius Consul ad Senatum retulit, Senatusque Coelium ab Republica removendum censuit. Hoc decreto eum Consul Senatu prohibuit et concionari conantem de rostris deduxit. Ille, igo minia et dolore permotus, palam se proficisci ad Caesarem simulavit; clam, nunciis ad Milonem missis, (qui, Clodio interfecto, eo nomine erat damnatus,) atque eo in Italiam evocato, quod, magnis muneribus datis, gladiatoriae familiae reliquias habebat, sibi coniunxit atque eum in Thurinum ad sollicitandos pastores praemisit. Ipse quum Casilinum venisset, unoque tempore signa eius militaria atque arma Capuae essent comprehensa et familia Neapoli visa, atque proditio oppidi appareret, patefactis consiliis, exclusus Capua et periculum veritus, quod conventus arma ceperat atque eum hostis loco habendum existimabat, consilio destitit atque eo itinere sese avertit.

22. Interim Milo, dimissis circum municipia litteris, ea, quae faceret, iussu atque imperio facere Pompeii, quae mandata ad se per Bibulum delata essent, quos ex aere alieno laborare arbitrabatur, sollicitabat. Apud quos quum proficere nihil posset, quibusdam solutis ergastulis, Cosam in agro Thurino oppugnare coepit. Eo quum a Q. Pedio Praetore cum legione \*\* lapide ictus ex muro, periit: et Coelius, profectus, ut dictitabat, ad Caesarem, pervenit Thurios: ubi, quum quosdam eius municipii sollicitaret, equitibusque Caesaris Gallis atque Hispanis, qui eo praesidii causa missi erant, pecuniam polliceretur ab iis est interfectus. Ita magnarum initia rerum, quae occupatione Magistratum et temporum sollicitam Italiam habebant, celerem et facilem exitum habuerunt.

23. Libo, profectus ab Orico cum classe, cui praeerat, navium quinquaginta, Brundisium venit insulamque, quae contra Brundisium portum est, occupavit; quod praestare arbitrabatur, unum locum, qua necessarius nostris erat egressus, quam omnium litora ac portus custodia clausos tueri. Hic repentino adventu naves onerarias quasdam nactus incendit et unam frumento onustam abduxit, magnumque nostris terrorem iniecit et noctu, militibus et sagittariis in terram expo-

sitis, praesidium equitum deiecit et adeo loci opportunitate profecit, uti ad Pompeium litteras mitteret, naves reliquas, si vellet, subduci et refici iuberet: sua classe auxilia sese Caesaris prohibiturum.

24. Erat eo tempore Antonius Brundisii, qui, virtuti militum confusus, scaphas navium magnarum circiter sexaginta cratibus pluteisque contextit, eoque milites delectos imposuit, atque eas in litore pluribus locis separatim disposuit, navesque triremes duas, quas Brundisii faciendas curaverat, per caussam exercendorum remigum ad fauces portus prodire iussit. Has cum audacius progressas Libo vidiasset, sperans intercipi posse, quadriremes quinque ad eas misit. Quae cum navibus nostris appropinquassent, nostri veterani in portum fugiebant: illi, studio incitati, incantius sequebantur. Iam ex omnibus partibus subito Antonianae scaphae, signo dato, se in hostes incitaverunt, primoque impetu unam ex his quadriremem cum remigibus defensoribusque suis ceperunt, reliquas turpiter refugere coegerunt. Ad hoc detrimentum accessit, ut, equitibus per oram maritumam ab Antonio dispositis, aquari prohiberentur. Qua necessitate et ignominia permotus Libo, discessit a Brundisio, obsessionemque nostrorum omisit.

25. Multi iam menses transierant et hiems iam praecipitaverat, neque Brundisio naves legionesque ad Caesarem veniebant: ac nonnullae eius rei praetermissae occasiones Caesari videbantur, quod certe saepe flaverant venti, quibus necessario committendum existimabat: quantoque eius amplius processerat temporis, tanto erant alacriores ad custodias, qui classibus praeerant; maioremque fiduciam prohibendi habebant et crebris Pompeii litteris castigabantur, quoniam primo venientem Caesarem non prohibuissent, ut reliquos eius exercitus impedirent: duriusque quotidie tempus ad transportandum lenioribus ventis expectabant. Quibus rebus permotus Caesar Brundisium ad suos severius scripsit, nacti idoneum ventum ne occasionem navigandi dimitterent, sive ad litora Apolloniaticum cursum dirigere atque eo naves eiicere possent. Haec a custodibus classium loca maxime vacabant, quod se longius portibus committere non auderent.

26. Illi, adhibita audacia et virtute, administrantibus M. Antonio et Fufio Kaleno, multum ipsis militibus hortantibus, neque ullum periculum pro salute Caesaris recusantibus, nacti austrum, naves solvunt atque altera die Apolloniam Dyrrhachiumque praetervehuntur. Qui quum essent ex continenti visi, C. Coponius, qui Dyrrhachii classi Rhodiae prae-



erat, naves ex portu educit et, quum iam nostris remissione vento appropinquassent, idem auster increbuit nostrisque praesidio fuit. Neque vero ille ob eam causam conatu desistebat, sed labore et perseverantia nautarum se vim tempestatis superare posse sperabat, praetervectosque Dyrrhachium magna vi venti nihilo secius sequebatur. Nostri, usi fortunae beneficio, tamen impetum classis timebant, si forte ventus remisisset. Nacti portum, qui appellatur Nymphaeum, ultra Lissum milia passuum tria, eo naves introduxerunt, (qui portus ab africo tegebatur, ab austro non erat tutus,) leviusque tempestatis, quam classis, periculum aestimaverunt. Quo simul atque intus est itum, incredibili felicitate auster, qui per biduum flaverat, in africanum se vertit.

27. Hic subitam commutationem fortunae videre licuit. Qui modo sibi timuerant hos tutissimus portus recipiebat: qui nostris navibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur. Itaque, tempore commutato, tempestas et nostros tetigit, et naves Rhodias afflixit, ita ut ad unam omnes constratae, numero sedecim, eliderentur et naufragio interirent et ex magno remigum propugnatorumque numero pars ad scopulos allisa interficeretur, pars ab nostris detraheretur: quos omnes conservatos Caesar domum remisit.

28. Nostrae naves duae, tardius cursu confecto, in noctem coniectae, quum ignorarent, quem locum reliquae cepissent contra Lissum in ancoris constiterunt. Has, scaphis minoribusque navigiis compluribus submissis, Otacilius Crassus, qui Lissi praeerat, expugnare parabat: simul de deditione eorum agebat et incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera navis ducentos viginti ex legione tironum sustulerat: altera ex veterana paullo minus ducentis. Hic cognosci licuit, quantum esset hominibus praesidii in animi firmitudine. Tirones enim, multitudine navium perterriti et salo nauseaque confecti, iureiurando accepto, nihil iis nocituros hostes, se Otacilio dediderunt: qui omnes, ad eum producti, contra religionem iurisiurandi in eius conspectu crudelissime interficiuntur. At veteranae legionis milites, item conflictati et tempestatis et sentinae vitiiis, neque ex pristina virtute remittendum aliquid putaverunt: sed, tractandis conditionibus et simulatione deditionis extracto primo noctis tempore, gubernatorem in terram navem eiicere cogunt; ipsi, idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt et luce prima, missis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem orae maritumae asservabant, circiter quadringentis, quique eos armati ex praesidio secuti sunt, se defenderunt et, nonnullis eorum interfectis, incolumes sese ad nostros receperunt.

29. Quo facto, conventus civium Romanorum, qui *Lissum* obtinebat, quod oppidum iis antea Caesar attribuerat munientumque curaverat, Antonium recepit omnibusque rebus iuvit. *Otacilius*, sibi timens, oppido fugit et ad Pompeium pervenit. Expositis omnibus copiis Antonius, quarum erat summa veteranarum trium legionum uniusque tironum et equitum octingentorum plerasque naves in Italiam remittit ad reliquos milites equitesque transportandos : pontones quod est genus navium Gallicarum, *Lissi* relinquit, hoc consilio, ut si forte Pompeius, vacuum existimans Italiam, eo transiecisset exercitum, quae opinio erat edita in vulgus, aliquam Caesar ad insequendum facultatem haberet ; nunciosque ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset et quid militum transvexisset.

30. Haec eodem fere tempore Caesar atque Pompeius cognoscunt : nam praetervectas Apolloniam Dyrrhachiumque naves viderant ; ipsi iter secundum eas terra direxerant ; sed, quo essent eae delatae, primis diebus ignorabant : cognitaque re, diversa sibi ambo consilia capiunt : Caesar, ut quam primum se cum Antonio coniungeret ; Pompeius, ut venientibus in itinere se opposeret, si imprudentes ex insidiis adoriri posset : eodemque die uterque eorum ex castris stativis a flumine Apso exercitum educunt ; Pompeius clam et noctu, Caesar palam atque interdiu. Sed Caesari circuitu maiore iter erat longius, adverso flumine, ut vado transire posset : Pompeius, quia expedito itinere flumen ei transeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit ; atque, eum ubi appropinquare cognovit, idoneum locum nactus, ibi copias collocavit, suosque omnes castris continuit ignesque fieri prohibuit, quo occultior esset eius adventus. Haec ad Antonium statim per Graecos deferuntur. Ille, missis ad Caesarem nunciis, unum diem sese castris tenuit ; altero die ad eum pervenit Caesar. Cujus adventu cognito, Pompeius, ne duobus circumcluderetur exercitibus, ex eo loco discedit, omnibusque copiis ad Asparagium Dyrrhachinorum pervenit atque ibi idoneo loco castra ponit.

31. His temporibus Scipio, detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis, sese Imperatorem appellaverat. Quo facto, civitatibus tyrannisque magnas imperaverat pecunias : item a publicanis suae provinciae debitam biennii pecuniam exegerat et ab eisdem insequentis anni mutuum praeceperat equitesque toti provinciae imperaverat. Quibus coactis, finitumis hostibus Parthis post se relictis, qui paullo ante M. Crassum Imperatorem interfecerant et M. Bibulum in obsidione habuerant, legiones equitesque ex Syria dedux-

erat: summaque in sollicitudine ac timore Parthici belli in provinciam quum venisset, ac nonnullae militum voces tum audirentur, sese, contra hostem si ducerentur, ituros, contra civem et Consulem arma non laturus; deductis Pergamum atque in locupletissimas urbes in hiberna legionibus, maximas largitiones fecit et confirmandorum militum causa diripiundas iis civitates dedit.

32. Interim acerbissimae imperatae pecuniae tota provincia exigebantur: multa praeterea generatim ad avaritiam excogitabantur. In capita singula servorum ac liberorum tributum imponebatur: columnaria, ostiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, vecturae imperabantur; cuius modo rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias videbatur. Non solum urbibus, sed paene vicis castellisque singuli cum imperio praeficiebantur. Qui horum quid acerbissimae crudelissimeque fecerat, is et vir et civis optimus habebatur. Erat plena lictorum et imperiorum provincia; differta praeceptis atque exactoribus, qui, praeter imperatas pecunias, suo etiam privato compendio serviebant: dictitabant enim, se, domo patriaque expulsos, omnibus necessariis egere rebus, ut honesta praescriptione rem turpissimam tegerent. Accedebant ad haec gravissimae usurae, quod in bello plerumque accidere consuevit, universis imperatis pecuniis: quibus in rebus prelationem diei donationem esse dicebant. Itaque aes alienum provinciae eo biennio multiplicatum est. Neque minus ob eam causam civibus Romanis eius provinciae, in singulos conventus singulasque civitates, certae pecuniae imperabantur, mutuasque illas ex SC. exigi dictitabant: publicanis, uti in sorte fecerant, insequentis anni vectigal promutuum.

33. Praeterea Ephesi a fano Dianae depositas antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat, certaue eius rei die constituta, quum in fanum ventum esset, adhibitis compluribus Senatorii ordinis, quos advocaverat Scipio, litterare ei redduntur a Pompeio, mare transisse cum legionibus Caesarem: properare ad se eum exercitu venire omniaque posthaberet. His litteris acceptis, quos advocaverat, dimittit, ipse iter in Macedoniam parare incipit paucisque post diebus est profectus. Haec res Ephesiae pecuniae salutem attulit.

34. Caesar, Antonii exercitu coniuncto, deducta Orico legione, quam tuendae orae maritimae causa posuerat, tentandas sibi provincias longiusque procedendum existimabat; et, quum ad eum ex Thessalia Aetoliaque legati venissent, qui praesidio misso pollicerentur, earum gentium civitates imperata facturas, L. Cassium Longinum cum legione tironum,

quae appellabatur septima vigesima, atque equitibus ducentis in Thessaliam; C. Calvisium Sabinum cum cohortibus quinque paucisque equitibus in Aetoliam misit, maximeque eos, quod erant propinquae regiones, de re frumentaria ut providerent, hortatus est. Cn. Domitium Calvinum cum legionibus duabus, undecima et duodecima, et equitibus quingentis in Macedoniam proficisci iubet: cuius provinciae ab ea parte, quae Libera appellatur, Menedemus, princeps earum regionum, missus legatus, omnium suorum excellens studium profitebatur.

35. Ex his Calvisius, primo adventu summa omnium Aetolorum receptus voluntate, praesidiis adversariorum Calydone et Naupacto reiectis, omni Aetolia potitus est. Cassius in Thessaliam cum legione pervenit. Hic quum essent factiones duae, varia voluntate civitatum utebatur. Hegesaretos, veteris homo potentiae, Pompeianis rebus studebat; Preteus, summae nobilitatis adolescens, suis ac suorum opibus Caesarem enixe iuvabat.

36. Eodemque tempore Domitius in Macedoniam venit et, quum ad eum frequentes civitatum legationes convenire coepissent, nuntiatum est, adesse Scipionem cum legionibus, magna et opinione et fama omnium: nam plerumque in novitate fama antecedit. Hic, nullo in loco Macedoniae moratus, magno impetu tetendit ad Domitium et, quum ab eo milia passuum viginti abfuisset, subito se ad Cassium Longinum in Thessaliam convertit. Hoc adeo celeriter fecit, ut simul adesse et venire nunciaretur. Et, quo iter expeditius faceret, M. Favonium ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam a Thessalia dividit, cum cohortibus octo praesidio impeditis legionum reliquit castellumque ibi muniri iussit. Eodem tempore equitatus Regis Cotys ad castra Cassii advolavit, qui circum Thessaliam esse consueverat. Tum timore perterritus Cassius, cognito Scipionis adventu, visisque equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se convertit, qui Thessaliam cingunt, atque ex his locis Ambraciam versus iter facere coepit. At Scipionem, properantem sequi, litterae sunt consecutae a M. Favonio, Domitium cum legionibus adesse, neque se praesidium, ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse. Quibus litteris acceptis, consilium Scipio iterque commutat; Cassium sequi desistit, Favonio auxilium ferre contendit. Itaque die ac nocte continuato itinere ad eum pervenit, tam opportuno tempore, ut simul Domitiani exercitus pulvis cerneretur et primi antecuraores Scipionis viderentur. Ita Cassio industria Domitii, Favonio Scipiones celeritas, salutem attulit.

37. Scipio, biduum castris stativis moratus ad flumen, quod inter eum et Domitii castra fluebat, Haliacmonem tertio die prima luce exercitum vado transducit et, castris positus, postero die mane copias ante frontem castrorum struit. Domitius tum quoque sibi dubitandum non putavit, quin, productis legionibus, proelio decertaret. Sed, quum esset inter bina castra campus circiter milium passuum sex, Domitius castris Scipionis aciem suam subiecit: ille a vallo non discedere perseveravit: attamen, aegre retentis Domitianis militibus, est factum, ne proelio contenderetur; et maxime, quod rivus difficilibus ripis, castris Scipionis subiectus, progressus nostrorum impediabat. Quorum studium alacritatemque pugnandi quum cognovisset Scipio, suspicatus fore, ut postero die aut invitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia castris se continere, qui magna expectatione venisset, temere progressus turpem habuit exitum et noctu, ne conclamatis quidem vasis, flumen transit atque in eandem partem, ex qua venerat, redit ibique prope flumen edito natura loco castra posuit. Paucis diebus interpositis, noctu insidias equitum collocavit, quo in loco superioribus fere diebus nostri pabulari consueverant. Et, quum quotidiana consuetudine Q. Varus, Praefectus equitum Domitii, venisset, subito illi ex insidiis consurrexerunt; sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt celeriterque ad suos quisque ordines rediit atque ultro universi in hostes impetum fecerunt. Ex his circiter octoginta interfectis, reliquis in fugam coniectis, nostri, duobus amissis, in castra se receperunt.

38. His rebus gestis, Domitius, sperans Scipionem ad pugnam elici posse, simulavit, sese angustiis rei frumentariae adductum castra movere; vasisque militari more conclamatis, progressus milia passuum tria, loco idoneo et occulto omnem exercitum equitatumque collocavit. Scipio, ad sequendum paratus, equitatum magnamque partem levis armaturae ad explorandum iter Domitii et cognoscendum praemisit. Qui quum essent progressi primaeque turmae insidias intravissent, ex fremitu equorum illata suspicione, ad suos se recipere coeperunt: quique hos sequebantur, celerem eorum receptum conspicati, restiterunt. Nostri, cognitis insidiis, ne frustra reliquos expectarent, duas nacti hostium turmas exceperunt: (in his fuit M. Opimius, Praefectus equitum) reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium perduxerunt.

39. Deductis orae maritimae praesidiis, Caesar, ut supra demonstratum est, tres cohortes Orici oppidi tuendi causa reliquit iisdemque custodiam navium longarum transdidit, quas

ex Italia transduxerat. Huic officio oppidoque praeerat C. Acilius Legatus. Is naves nostras interiorum in partem post oppidum reduxit et ad terram deligavit, faucibusque portus navem onerariam submersam obiecit et huic alteram coniunxit, super qua turrim effectam ad ipsum introitum portus opposuit et militibus complevit tuendamque ad omnes repentinos casus transdidit.

40. Quibus cognitis rebus, Cn. Pompeius filius, qui classi Aegyptiae praeerat, ad Oricum venit submersamque navim, remulco multisque contendens funibus, adduxit; atque alteram navem, quae erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus aggressus navibus, in quibus ad libram fecerat turres, ut ex superiori pugnans loco, integrosque semper defatigatis submittens, et reliquis partibus simul ex terra scalis et classe moenia oppidi tentans, uti adversariorum manus diduceret, labore et multitudine telorum nostros vicit: defectisque defensoribus, qui omnes scaphis excepti refugerant, eam navem expugnavit; eodemque tempore ex altera parte molem tenuit naturalem obiectam, quae paene insulam contra oppidum effecerat, qua quatuor biremes, subiectis scutulis, impulsas vectibus in interiorum partem transduxit. Ita ex utraque parte naves longas aggressus, quae erant deligatae ad terram atque inanes, quatuor ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negotio, D. Laelium ab Asiatica classe abductum reliquit, qui commeatus Bullide atque Amantia importari in oppidum prohibebat: ipse, Lissum profectus, naves onerarias triginta, a M. Antonio relictas, intra portum aggressus omnes incendit: Lissum expugnare conatus, defendentibus civibus Romanis, qui eius conventus erant, militibusque, quos praesidii causa miserat Caesar, triduum moratus, paucis in oppugnatione amissis, re infecta, inde discessit.

41. Caesar, postquam Pompeium ad Asparagium esse cognovit, eodem cum exercitu profectus, expugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompeius praesidium habebat, tertio die in Macedoniam ad Pompeium pervenit, iuxtaque eum castra posuit et postridie, eductis omnibus copiis, acie instructa, decernendi potestatem Pompeio fecit. Ubi illum suis locis se tenere animum advertit, reducto in castra exercitu, aliud sibi consilium capiendum existimavit. Itaque postero die omnibus copiis, magno circuitu, difficili angustoque itinere, Dyrrhachium profectus est, sperans, Pompeium aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi posse, quod omnem commentum totiusque belli apparatus is eo contulisset: ut accidit. Pompeius enim, primo ignorans eius consilium, quod diverso ab ea regione itinere profectum videbat, angus-

tiis rei frumentariae compulsus discessisse existimabat: postea, per exploratores certior factus, postero die castra movit, brevior itinere se occurrere ei posse sperans. Quod fore suspicatus Caesar militesque adhortatus, ut aequo animo laborem ferrent, parva parte noctis itinere intermisso, mane Dyrrhachium venit, quum primum agmen Pompeii procul cerneretur, atque ibi castra posuit.

42. Pompeius, interclusus Dyrrhachio, ubi propositum tenere non potuit, secundo usus consilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditumque habet navibus mediocrem atque eas a quibusdam protegit ventis, castra communit. Eo partem navium longarum convenire, frumentum commeatumque ab Asia atque omnibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Caesar, longius bellum ductum iri existimans et de Italicis commeatibus desperans, quod tanta diligentia omnia litora a Pompeianis tenebantur, classesque ipsius, quas hieme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epirum rei frumentariae caussa Q. Tullium et L. Canuleium Legatos misit: quodque hae regiones aberant longius, locis certis horrea constituit, vecturasque frumenti finitimis civitatibus descripsit; item Lisso Parthinisque et omnibus castellis, quod esset frumenti, conquiri iussit. Id erat perexiguum, quum ipsius agri natura, quod sunt loca aspera et montuosa ac plerumque frumento utuntur importato; tum quod Pompeius haec providerat et superioribus diebus praedae loco Parthinos habuerat, frumentumque omne conquisitum, spoliatis effossisque eorum domibus, per equites comportarat.

43. Quibus rebus cognitis, Caesar consilium capit ex loci natura. Erant enim circum castra Pompeii permulti editi atque asperi colles: hos primum praesidiis tenuit castellaque ibi communiit. Inde, ut loci cuiusque natura ferebat, ex castello in castellum perducta munitione, circumvallare Pompeium instituit: haec spectans, quo angusta re frumentaria utebatur, quodque Pompeius multitudine equitum valebat, quo minore periculo undique frumentum commeatumque exercitui supportare posset; simul, uti pabulatione Pompeium prohiberet equitatumque eius ad rem gerendam inutilem efficeret; tertio, ut auctoritatem, qua ille maxime apud exterarum nationum videbatur, minueret; quum fama per orbem terrarum percrebuisset, illum a Caesare obsideri neque audere proelio dimicare.

44. Pompeius neque a mari Dyrrhachioque discedere volebat, quod omnem apparatus belli, tela, arma, tormenta, ibi collocaverat, frumentumque exercitui navibus supportabat; neque munitiones Caesaris prohibere poterat, nisi proelio

decertare vellet, quod eo tempore statuerat non esse faciendum. Relinquebatur, ut, extremam rationem belli sequens, quam plurimos colles occuparet et quam latissimas regiones praesidiis tenere, Caesarisque copias, quam maxime posset, distineret: id quod accidit. Castellis enim quatuor et viginti effectis, quindecim milia passuum circuitu amplexus, hoc spatium pabulabatur; multaue erant intra eum locum manu sata, quibus interim iumenta pasceret. Atque ut nostri, qui perpetuas munitiones habebant, perductas ex castellis in proxima castella, ne quo loco erumperent Pompeiani et nostros post tergum adorirentur, timebant: ita illi interiori spatium perpetuas munitiones efficiebant, ne quo loco nostri intrare atque ipsos a tergo circumvenire possent. Sed illi operibus vincebant, quod et numero militum praestabant et interiori spatium minorem circuitum habebant. Quae quum erant loca Caesari capienda, etsi prohibere Pompeius totis copiis et dimicare non constituerat; tamen suis locis sagittarios funditoresque mittebat, quorum magnum habebat numerum, multique ex nostris vulnerabantur, magnusque incesserat timor sagittarum atque omnes fere milites aut ex coactis, aut ex centonibus, aut ex coriis tunicas aut tegimenta fecerant, quibus tela vitarent.

45. In occupandis praesidiis magna vi uterque nitebatur, Caesar, ut quam angustissime Pompeium contineret; Pompeius, ut quam plurimos colles quam maximo circuitu occuparet: crebraque ob eam causam proelia fiebant. In his quum legio Caesaris nona praesidium quoddam occupavisset et munire coepisset; huic loco propinquum et contrarium collem Pompeius occupavit nostrosque opere prohibere coepit; et, quum una ex parte prope aequum aditum haberet, primum sagittariis funditoribusque circumiectis, postea levis armaturae magna multitudine missa, tormentisque prolatis, munitiones impediabat: neque erat facile nostris, uno tempore propugnare et munire. Caesar, quum suos ex omnibus partibus vulnerari videret, recipere se iussit et loco excedere. Erat per declive receptus: illi autem hoc acrius instabant, neque regredi nostros patiebantur, quod timore adducti locum relinquere videbantur. Dicitur eo tempore glorians apud suos Pompeius dixisse, non recusare se, quin nullius usus Imperator existimaretur, si sine maximo detrimento legiones Caesaris sese recepissent inde, quo temere essent progressae.

46. Caesar, receptui suorum timens, crates ad extremum tumulum contra hostem proferri et adversas locari; intra has mediocri latitudine fossam, tectis militibus, obduci iussit locumque in omnes partes quam maxime impediri; ipse ido-



neis locis funditores instruxit, ut praesidio nostris se recipientibus essent. His rebus completis, legiones reduci iussit. Pompeiani hoc insolentius atque audacius nostros premere et instare coeperunt cratesque, pro munitione obiectas, propulerunt, ut fossas transcenderent. Quod quum animadvertisset Caesar, veritus, ne non reducti, sed reiecti viderentur, maiusque detrimentum caperetur, a medio fere spatio suos per Antonium, qui ei legioni praeerat, cohortatus, tuba signum dari atque in hostes impetum fieri iussit. Milites legionis nonae subito conspirati pila coniecerunt et, ex inferiore loco adversus clivum incitati cursu, praecipites Pompeianos egerunt et terga vertere coegerunt: quibus ad recipiendum crates directae longuriique obiecti et institutae fossae magno impedimento fuerunt. Nostri vero, qui satis habebant sine detrimento discedere, compluribus interfectis, quinque omnino suorum amissis, quietissime se receperunt, paulloque citra eum locum morati, aliis comprehensis collibus, munitiones perfecerunt.

47. Erat nova et inusitata belli ratio, quum tot castellorum numero, tantoque spatio et tantis munitionibus et toto obsidionis genere, tum etiam reliquis rebus. Nam, quicumque alterum obsidere conati sunt, perculosos atque infirmos hostes adorti, aut proelio superatos, aut aliqua obsensione permotos continuerunt, quum ipsi numero militum equitumque praestarent: caussa autem obsidionis haec fere esse consuevit, ut frumento hostes prohibeantur. At contra integras atque incolumes copias Caesar inferiore militum numero continebat; quum illi omnium rerum copia abundarent: quotidie enim magnus undique navium numerus conveniebat, quae commeatum supportarent; neque ullus flare ventus poterat, quin aliqua ex parte secundum cursum haberent. Ipse autem, consumptis omnibus longe lateque frumentis, summis erat in angustiis: sed tamen haec singulari patientia milites ferebant. Recordabantur enim, eadem se superiore anno in Hispania perperossos, labore et patientia maximum bellum confecisse: meminerant, ad Alesiam magnam se inopiam perperossos, multo etiam maiorem ad Avaricum, maximarum se gentium victores discessisse. Non, illis hordeum quum daretur, non legumina recusabant: pecus vero, cuius rei summa erat ex Epiro copia, magno in honore habebant.

48. Est etiam genus radices inventum ab iis, qui fuerant cum Valerio, quod appellatur chara, quod admixtum lacte multum inopiam levabat. Id ad similitudinem panis efficiebant. Eius erat magna copia. Ex hoc effectos panes, quum in colloquiis Pompeiani famen nostris obiectarent, vulgo in eos iaciebant, ut spem eorum minuerent.

49. Iamque frumenta maturescere incipiebant atque ipsa spes inopiam sustentabat, quod celeriter se habituros copiam confidebant: crebraeque voces militum in vigiliis colloquiisque audiebantur, prius se cortice ex arboribus victuros, quam Pompeium e manibus dimissuros. Libenter etiam ex perfugis cognoscebant, equos eorum vix tolerari, reliqua vero iumenta interisse; uti autem ipsos valetudine non bona, quum angustiis loci, et odore tetro ex multitudine cadaverum, et quotidianis laboribus, insuetos operum, tum aquae summa inopia affectos: omnia enim flumina atque omnes rivos, qui ad mare pertinebant, Caesar aut averterat, aut magnis operibus obstruxerat. Atque, ut erant loca montuosa et ad specus angustiae vallium, has sublicis in terram demissis praeseperat terramque aggresserat, ut aquam continerent. Itaque illi necessario loca sequi demissa ac palustria et puteos fodere cogebantur: atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes a quibusdam praesidiis aberant longius et celeriter aestibus exarescebant. At Caesaris exercitus optima valetudine summaque aquae copia utebatur; tum commeatus omni genere praeter frumentum abundabat: quibus quotidie melius succedere tempus maioremque spem maturitate frumentorum proponi videbant.

50. In novo genere belli novae ab utrisque bellandi rationes reperiebantur. Illi, quum animum advertissent ex ignibus, nocte cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio aggressi universas, intra multitudinem sagittas coniecebant et se confestim ad suos recipiebant. Quibus rebus nostri, usu docti, haec reperiebant remedia, ut alio loco ignes facerent, [alio excubarent]. \*\*\*

51. Interim certior factus P. Sulla, quem discedens castris praefecerat Caesar, auxilio cohorti venit cum legionibus duabus, cuius adventu facile sunt repulsi Pompeiani. Neque vero conspectum aut impetum nostrorum tulerunt; primisque deiectis, reliqui se verterunt et loco cesserunt. Sed insequentes nostros, ne longius prosequerentur, Sulla revocavit. At plerique existimant, si acrius insequi voluisset, bellum eo die potuisse finiri. Cuius consilium reprehendendum non videtur; aliae enim sunt Legati partes, aliae Imperatoris: alter omnia agere ad praescriptum, alter libere ad summam rerum consulere debet. Sulla, a Caesare castris relictus, liberatis suis, hoc fuit contentus, neque proelio decertare voluit, (quae res tamen fortasse aliquem reciperet casum) ne Imperatorias sibi partes sumsisse videretur. Pompeianis magnam res ad receptum difficultatem afferebat, Nam, ex in-

quo progressi loco, in summo constiterant : si per declive sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco verebantur : neque multum ad solis occasum supererat temporis : spe enim conficiendi negotii prope in noctem rem duxerant. Ita, necessario atque ex tempore capto consilio, Pompeius tumulum quemdam occupavit, qui tantum aberat a nostro castello, ut telum tormentumve missum adigi non posset. Hoc conseruit loco atque eum communiit omnesque ibi copias continuit.

53. Eodem tempore duobus praeterea locis pugnatum est : nam plura castella Pompeius pariter, distinendae manus causa, tentaverat, ne ex proximis praesidiis succurri posset. Uno loco Volcatius Tullus impetum legionis sustinuit cohortibus tribus atque eam loco depulit ; altero Germani, munitiones nostras egressi, compluribus interfectis, sese ad suos incolumes receperunt.

53. Ita uno die sex proeliis factis, tribus ad Dyrrhachium, tribus ad munitiones, quum horum omnium ratio haberetur, ad duorum milium numero ex Pompeianis cecidisse reperiebamus, evocatos Centurionesque complures. In eo fuit numero Valerius Flaccus, L. filius, eius, qui Praetor Asiam obtinuerat : signaque sunt sex militaria relata. Nostri non amplius viginti omnibus sunt proeliis desiderati. Sed in castello nemo fuit omnino militum, quin vulneraretur ; quatuorque ex una cohorte Centuriones oculos amiserunt. Et, quam laboris sui periculique testimonium afferre vellent, milia sagittarum circiter triginta, in castellum coniecta, Caesari renumeraverunt : scutoque ad eum relato Scaevae Centurionis, inventa sunt in eo foramina CXX. Quem Caesar, ut erat de se meritis et de Republica, donatum milibus ducentis aeris, ab octavis ordinibus ad primum pilum se transducere pronuntiavit : eius enim opera castellum magna ex parte conservatum esse constabat : cohortemque postea duplici stipendio frumentove et speciaris militaribusque donis amplissime donavit.

54. Pompeius, noctu magnis additis munitioibus, reliquis diebus turres extruxit et, in altitudinem pedum quindecim effectis operibus, vineis eam partem castrorum obtexit ; et, quinque intermissis diebus, alteram noctem subnubilam nactus, obstructis omnibus castrorum portis et ad impediendum obiectis, tertia inita vigilia, silentio exercitum eduxit et se in antiquas munitiones recepit.

55. Aetolia, Acarnania, Amphilocheis per Cassium Longinum et Calvisium Sabinum, ut demonstravimus, receptis, tentandam sibi Achaïam ac paullo longius progrediendum

existimabat Caesar. Itaque eo Fufium Kalenum misit et Q. Sabinum et Cassium cum cohortibus adiungit. Quorum cognito adventu, Rutilius Lupus, qui Achaïam, missus a Pompeio, obtinebat, Isthmum praemunire instituit, ut Achaïa Fufium prohiberet. Kalenus Delphos, Thebas, Orchomenum, voluntate ipsarum civitatum recepit, nonnullas urbes per vim expugnavit, reliquas civitates, circummissis legationibus, amicitia Caesari conciliare studebat. In his rebus fere erat Fufius occupatus.

56. Omnibus deinceps diebus Caesar exercitum in aciem aequum in locum produxit, si Pompeius proelio decertare vellet, ut paene castris Pompeii legiones subiiceret: tantumque a vallo eius prima acies aberat, uti ne in eam telum tormentumve adigi posset. Pompeius autem, ut famam et opinionem hominum teneret, sic pro castris exercitum constituiebat, ut tertia acies vallum contingeret; omnis quidem instructus exercitus telis ex vallo abiectis protegi posset.

57. Haec quum in Achaïa atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemque in Macedoniam venisse constaret, non oblitus pristini instituti Caesar, mittit ad eum A. Clodium, suum atque illius familiarem, quem, ab illo transditum initio et commendatum, in suorum necessariorum numero habere instituerat. Huic dat litteras mandataque ad eum, quorum haec erat summa: sese omnia de pace expertum: nihil adhuc arbitrari factum vitio eorum, quos esse auctores eius rei voluisset, quod sua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium vererentur. Scipionem ea esse auctoritate, ut non solum libere, quae probasset, exponere, sed etiam magna ex parte compellere atque errantem regere posset: praeesse autem suo nomine exercitui, ut, praeter auctoritatem, vires quoque ad coercendum haberet: quod si fecisset, quietem Italiae, pacem provinciarum, salutem imperii uni omnes acceptam relatuuros. Haec ad eum mandata Clodius refert. Ac primis diebus, ut videbatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium non admittitur; castigato Scipione a Favonio, ut postea confecto bello reperiebamus: infectaque re sese ad Caesarem recepit.

58. Caesar, quo facilius equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret et pabulatione prohiberet, aditus duos, quos esse angustos demonstravimus, magnis operibus praemunivit, castellaque his locis posuit. Pompeius, ubi nihil profici equitatu cognovit, paucis intermissis diebus, rursus eum navibus ad se intra munitiones recipit. Erat summa inopia pabuli, adeo ut foliis ex arboribus strictis et teneris arundinum radicibus contusis, equos alerent: frumenta enim, quae fuer-

rant intra munitiones sata, consumserant et cogeantur, Corcyra atque Acarnania, longo interiecto navigationis spatio, pabulum supportare : quoque erat eius rei minor copia, hordeo adaugere atque his rationibus equitatum tolerare. Sed, postquam non modo hordeum pabulumque omnibus locis herbaeque defectae, sed etiam frondes ex arboribus deficiebant, corruptis equis macie, conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimavit.

59. Erant apud Caesarem ex equitum numero Allobroges duo fratres, Roscillus et Aegus, Adbucilli filii, qui Principatum in civitate multis annis obtinuerat, singulari virtute homines, quorum opera Caesar omnibus Gallicis bellis optima fortissimaque erat usus. His domi ob has causas amplissimos Magistratus mandaverat atque eos extra ordinem in Senatum legendos curaverat, agrosque in Gallia, ex hostibus captos praemiaque rei pecuniariae magna tribuerat locupletesque ex egentibus fecerat. Hi propter virtutem non solum apud Caesarem in honore erant, sed etiam apud exercitum cari habebantur : sed freti amicitia Caesaris, et stulta ac barbara arrogantia elati, despiciebant suos stipendiumque equitum fraudabant et praedam omnem domum avertebant. Quibus illi rebus permoti universi Caesarem adierunt palamque de eorum iniuriis sunt questi ; et ad cetera addiderunt, falsum ab his equitum numerum deferri, quorum stipendium averterent.

60. Caesar neque tempus illud animadversionis esse existimans, et multa virtuti eorum concedens, rem totam distulit ; illos secreto castigavit, quod quaestui equites haberent ; monuitque, ut ex sua amicitia omnia exspectarent et ex praeteritis suis officiis reliqua sperarent. Magnam tamen haec res illis offensionem et contemtionem ad omnes attulit : idque ita esse quum ex aliorum obiectationibus, tum etiam ex domestico iudicio atque animi conscientia intellegebant. Quo pudore adducti et fortasse non se liberari, sed in aliud tempus reservari arbitrati, discedere a nobis et novam tentare fortunam novasque experiri amicitias constituerunt : et cum paucis collocuti clientibus suis, quibus tantum facinus committere audebant, primum conati sunt, Praefectum equitum, C. Volusenum, interficere, ut postea, bello confecto, cognitum est ; ut cum munere aliquo perfugisse ad Pompeium viderentur. Postquam id difficilius visum est, neque facultas perficiendi dabatur, quam maximas potuerunt pecunias mutuati, proinde ac suis satisfacere et fraudata restituere vellent, multis coemtis equis, ad Pompeium transierunt cum iis, quos sui consilii participes habebant.

61. Quos Pompeius, quod erant honesto loco nati et instruc-

ti liberaliter magnoque comitatu et multis iumentis venerant, virique fortes habebantur et in honore apud Caesarem fuerant, quodque novum et praeter consuetudinem acciderat, omnia sua praesidia circumduxit atque ostentavit: nam ante id tempus nemo aut miles aut eques a Caesare ad Pompeium transierat, quum paene quotidie a Pompeio ad Caesarem perfugerent, vulgo vero universi in Epiro atque Aetolia conscripti milites earumque regionum omnium, quae a Caesare tenebantur. Sed hi, cognitis omnibus rebus; seu quid in munitionibus perfectum non erat, seu quid a peritioribus rei militaris desiderari videbatur; temporibusque rerum et spatiis locorum et custodiarum viribus ac diligentia animadversa, prout cuiusque eorum, qui negotiis praeerant, aut natura aut studium ferebat, haec ad Pompeium omnia detulerant.

62. Quibus ille cognitis, eruptionisque iam ante capto consilio, ut demonstratum est, tegimenta galeis milites ex viminibus facere atque aggerem comportare iubet. His paratis rebus, magnum numerum levis armaturae et sagittariorum aggeremque omnem noctu in scaphas et naves actuaris imponit et de media nocte cohortes sexaginta, ex maximis castris praesidiisque deductas, ad eam partem munitionem ducit, quae pertinebant ad mare longissimeque a maximis castris Caesaris aberant. Eodem naves, quas demonstravimus aggere et levis armaturae militibus completas, quasque ad Dyrhachium naves longas habebat, mittit et, quid a quoque fieri velit, praecipit. Ad eas munitiones Caesar Lentulum Marcellinum Quaestorem cum legione nona positum habebat. Huic, quod valetudine minus commoda utebatur, Fulviam Postumum adiutorem submiserat.

63. Erat eo loco fossa pedum quindecim et vallus contra hostem in altitudinem pedum decem, tantumdemque eius valli agger in latitudinem patebat. Ab eo, intermisso spatio pedum sexcentorum, alter conversus in contrariam partem erat vallus, humiliore paullo munitione: hoc enim superioribus diebus timens Caesar, ne navibus nostri circumvenirentur, duplicem eo loco fecerat vallum, ut, si ancipiti proelio dimicaretur, posset resisti. Sed operum magnitudo et continens omnium dierum labor, quod milia passuum in circuitu septemdecim munitiones erat complexus, perficiendi spatium non dabat. Itaque contra mare transversum vallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecerat. Quae res nota erat Pompeio, delata per Allobrogas perfugas, magnumque nostris attulit incommodum. Nam, ut ad mare nostrae cohortes nonae legionis excubaverant, accessere subito prima luce Pompeiani exercitus, novusque eorum adventus existit; si-

mol ex navibus circumvecti milites in exteriorem vallum tela iaciebant, fossaeque aggere complebantur : et legionarii, interioris munitionis defensores, scalis admotis, tormentis cuiusque generis telisque terrebant ; magnaue multitudo sagittariorum ab utraque parte circumfundebatur. Multum autem ab ictu lapidum, quod unum nostris erat telum, viminea tegimenta galeis imposita defendebant. Itaque, quum omnibus rebus nostri premerentur atque aegre resisterent, animadversum est vitium munitionis, quod supra demonstratum est, atque inter duos vallos, qua perfectum opus non erat, per mare navibus expositi in adversos nostros impetum fecerunt atque ex utraque munitione deiectos terga vertere coegerunt.

64. Hoc tumultu nunciato, Marcellinus cohortes subsidio nostris laborantibus submittit : quae ex castris fugientes conspicatae, neque illos suo adventu confirmare potuerunt, neque ipsae hostium impetum tulerunt. Itaque, quodcumque addebatur subsidio, id, corruptum timore fugientium, terrorem et periculum augebat : hominum enim multitudine receptus impediabatur. In eo proelio, quum gravi vulnere esset affectus aquilifer, et a viribus deficeretur, conspicatus equites nostros, hanc ego, inquit, et vivos multos per annos magna diligentia defendi, et nunc moriens eadem fide Caesari restituo. Nolite, obsecro, committere, quod ante in exercitu Caesaris non accidit, ut rei militaris dedecus admittatur ; incolumemque ad eum referte. Hoc casu aquila conservatur, omnibus primae cohortis Centurionibus interfectis, praeter Principem priorem.

65. Iamque Pompeiani, magna caede nostrorum, castris Marcellini appropinquabant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus : et M. Antonius, qui proximum locum praesidiorum tenebat, ea re nunciata, cum cohortibus duodecim descendens ex loco superiore cernebatur. Cuius adventus Pompeianos compréssit nostrosque firmavit, ut se ex maximo timore colligerent. Neque multo post Caesar, significatione per castella fumo facta, ut erat superioris temporis consuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex praesidiis eodem venit. Qui, cognito detrimento, quum animadvertisset, Pompeium extra munitiones egressum, castra secundum mare, ut libere pabulari posset, nec minus aditum navibus haberet, commutata ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, iuxta Pompeium munire iussit.

66. Qua perfecta munitione, animadversum est ab speculatoribus Caesaris, cohortes quasdam, quod instar legionis videretur, esse post silvam et in vetera castra duci. Castrorum hic situs erat. Superioribus diebus, nona Caesaris legio

quum se obieciasset Pompeianis copiis atque opera, ut demonstravimus, circummuniret, castra eo loco posuit. Haec silvam quamdam contingebant, neque longius a mari passibus quadringentis aberant. Post, mutato consilio quibusdam de causis, Caesar paullo ultra eum locum castra transtulit: paucisque intermissis diebus eadem haec Pompeius occupaverat et, quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore vallo, maiorem adiecerat munitionem. Ita minora castra, inclusa maioribus, castelli atque arcis locum obtinebant. Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus quadringentos, quo liberius ac sine periculo milites aquarentur: sed is quoque, mutato consilio quibusdam de causis, quas commemorari necesse non est, eo loco excesserat. Ita complures dies manserant castra: munitiones quidem integrae omnes erant.

67. Eo signo legionis illato, speculatores Caesari renuntiaverunt. Hoc idem visum ex superioribus quibusdam castellis confirmaverant. Is locus aberat a novis Pompeii castris circiter passus quingentos. Hanc legionem sperans Caesar se opprimere posse, et cupiens eius diei detrimentum sarcire, reliquit in opere cohortes duas, quae speciem munitionis praeberent: ipse diverso itinere, quam potuit occultissime, reliquas cohortes, numero tres et triginta, in quibus erat legio nona, multis amissis Centurionibus, deminutoque militum numero, ad legionem Pompeii castraque minora duplici acie duxit. Neque eum prima opinio fefellit. Nam et pervenit prius, quam Pompeius sentire posset: et, tametsi erant munitiones castrorum magnae, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter aggressus Pompeianos ex vallo deturbavit. Erat obiectus portis ericius. Hic paullisper est pugnatum, quum irrumpere nostri conarentur, illi castra defenderent, fortissime T. Pulcione, cuius opera proditum exercitum C. Antonii demonstravimus, e loco propugnante. Sed tamen nostri virtute vicerunt: excisoque ericio, primo in maiora castra, post etiam in castellum, quod erat inclusum maioribus castris, irruerunt et, quod eo pulsa legio sese receperat, nonnullos ibi repugnantes interfecerunt.

68. Sed fortuna, quae plurimum potest, quum in reliquis rebus, tum praecipue in bello, parvis momentis magnas rerum commutationes efficit: ut tum accidit Munitionem, quam pertinere a castris ad flumen supra demonstravimus, dextri Caesaris cornu cohortes, ignorantia loci, sunt secutae, quum portam quaerere castrorumque eam munitionem esse arbitrentur. Quod quum esset animadversum, coniunctam esse flumini; profinus his munitionibus, defendente nullo, transcenderunt omnisque noster equitatus eas cohortes est secutus.



69. Interim Pompeius, hac satis longa interiecta mora; et re nunciata, quintam legionem, ab opere deductam, subsidio suis duxit: eodemque tempore equitatus eius nostris equitibus appropinquabat, et acies instructa a nostris, qui castra occupaverant, cernebatur omniaque sunt subito mutata. Pompeiana enim legio, celeris spe subsidii confirmata, ab decumana porta resistere conabatur atque ultro in nostros impetum faciebat. Equitatus Caesaris, quod angusto itinere per aggeres adscendebat, receptui suo timens, initium fugae faciebat. Dextrum cornu, quod erat a sinistro seclusum, terrore equitum animadverso, ne intra munitionem opprimeretur, ex parte, qua proruebat, sese recipiebat, ac plerique ex iis, ne in angustias inciderent, decem-pedum munitionis se in fossas praecipitabant: primisque oppressis, reliqui per horum corpora salutem sibi atque exitum pariebant. Sinistro cornu milites, quum ex vallo Pompeium adesse et suos fugere cernebant, veriti, ne angustis intercluderentur, quum extra et intus hostem haberent, eodem, quo venerant, receptui sibi consulebant, omniaque erant tumultus, timoris, fugae plena, adeo ut, quum Caesar signa fugientium manu prehenderet et consistere iuberet, alii dimissis equis eundem cursum conficerent, alii ex metu etiam signa dimitterent, neque quisquam omnino consisteret.

70. His tantis malis haec subsidia succurrebant, quo minus omnis deleteretur exercitus, quod Pompeius insidias timens, (credo, quod haec praeter spem acciderant eius, qui paullo ante ex castris fugientes suos conspexerat,) munitionibus appropinquare aliquamdiu non audebat, equitesque eius, angustis portis atque his a Caesaris militibus occupatis, ad insequendum tardabantur. Ita parvae res magnum in utramque partem momentum habuerunt. Munitiones enim, a castris ad flumen perductae, expugnatis iam castris Pompeii, prope iam expeditam Caesaris victoriam interpellaverunt: eadem res, celeritate insequentium tardata, nostris salutem attulit.

71. Duebus his unius diei proeliis Caesar desideravit milites DCCCCLX et notos Equites Rom. Felginatem Tuticanum Gallum, Senatoris filium; C. Felginatem Placentia; A. Granium Puteolis; M. Sacrativirum Capua; Tribunos militum et Centuriones, XXXII. Sed horum omnium pars magna, in fossis munitionibusque et fluminis ripis oppressa suorum terrore ac fuga, sine ullo vulnere interiit, signaque sunt militaria XXXII amissa. Pompeius eo proelio Imperator est appellatus. Hoc nomen obtinuit atque ita se postea salutari passus est; sed neque in litteris, quas scribere est solitus, neque in fascibus insignia laureae praetulit. At Labienus,

quum ab eo impetravisset, ut sibi captivos transdi iuberet, omnes productos ostentationis, ut videbatur, causa, quo maior perfugae fides haberetur, commilitones appellans et magna verborum contumelia interrogans, solerentne veterani milites fugere, in omnium conspectu interficit.

72. His rebus tantum fiducia ac spiritus Pompeianis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed vicisse iam sibi viderentur. Non illi paucitatem nostrorum militum, non iniquitatem loci atque angustias, praeoccupatis castris, et ancipitem terrorem intra extraque munitiones, non abscissum in duas partis exercitum, quum altera alteri auxilium ferre non posset, causae fuisse cogitabant. Non ad haec addebant, non ex concursu acri facto, non proelio dimicatum, sibi ipsos multitudine atque angustiis maius attulisse detrimentum, quam ab hoste accepissent. Non denique communes belli casus recordabantur, quam parvulae saepe causae vel falsae suspicionis, vel terroris repentini, vel obiectae religionis, magna detrimenta intulissent; quoties vel culpa Ducis, vel Tribuni vitio, in exercitu esset offensum: sed, proinde ac si virtute vicissent, neque ulla commutatio rerum posset accidere, per orbem terrarum fama ac litteris victoriam eius diei celebrabant.

73. Caesar, ab superioribus consiliis depulsus, omnem sibi commutandam belli rationem existimavit. Itaque uno tempore praesidiis omnibus deductis et oppugnatione dimissa, coactoque in unum locum exercitu, concionem apud milites habuit hortatusque est, ne ea, quae accidissent, graviter ferrent, neve his rebus terrentur, multisque secundis proeliis unum adversum, et id mediocre, opponerent: habendam Fortunae gratiam, quod Italiam sine aliquo vulnere cepissent; quod duas Hispanias, bellicosissimorum hominum peritissimis atque exercitatissimis Ducibus, pacavissent; quod finitimas frumentariasque provincias in potestatem redegissent: denique recordari debere, qua felicitate inter medias hostium classes, oppletis non solum portibus, sed etiam litoribus, omnes incolumes essent transportari: si non omnia caderent secunda, Fortunam esse industria sublevandam: quod esset acceptum detrimenti, eius iuri potius, quam suae culpa, debere tribui: locum se aequum ad dimicandum dedisse, positum esse hostium castris, expulisse ac superasse pugnantes: sed, sive ipsorum perturbatio, sive error aliquis, sive etiam Fortuna partem iam praesentemque victoriam interpellavisset, dandam omnibus operam, et acceptum incommodum virtute sarciretur: quod si esset factum, detrimentum in bonum verteret, uti ad Gergoviam accidisset, atque ii, qui ante dimicare timuissent, ultro se proelio offerrent.

74. Hac habita concione, nonnullos signiferos ignominia notavit ac loco movit. Exercitui quidem omni tantus incessit ex incommodo dolor tantumque studium infamiae sarcindae, ut nemo aut Tribuni aut Centurionis imperium desideraret, et sibi quisque etiam poenae loco graviores imponeret labores simulque omnes arderent cupiditate pugnandi : quum superioris etiam ordinis nonnulli, oratione permoti, manendum eo loco et rem proelio committendam existimarent. Contra ea Caesar neque satis militibus perterritis confidebat, spatiumque interponendum ad recreandos animos putabat, relictisque munitionibus magnopere rei frumentariae timebat.

75. Itaque, nulla interposita mora, sauciorum modo et aegrorum habita ratione, impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniam praemisit ac conquirere ante iter confectum vetuit. His una legio missa praesidio est. His explicitis rebus, duas in castris legiones retinuit, reliquas de quarta vigilia, compluribus portis eductas, eodem itinere praemisit ; parvoque spatio intermisso, ut et militare institutum servaretur, et quam serissime eius profectio cognoscere-tur, conclamari iussit ; statimque egressus et novissimum agmen consecutus celeriter ex conspectu castrorum discessit. Neque vero Pompeius, cognito consilio eius, moram ullam ad insequendum intulit : sed eadem spectans, si itinere impedito perterritos deprehendere posset, exercitum e castris eduxit equitatumque praemisit ad novissimum agmen demorandum ; neque consequi potuit, quod multum expedito itinere antecesserat Caesar. Sed, quum ventum esset ad flumen Genusum, quod ripis erat impeditis, consecutus equitatus novissimos proelio detinebat. Huic suos Caesar equites opposuit expeditosque antesignanos admiscuit quadringentos, qui tantum profecerunt, ut, equestri proelio commisso, pellerent omnes compluresque interficerent, ipsi incolumes se ad agmen reciperent.

76. Confecto iusto itinere eius diei, quod proposuerat Caesar, transductoque exercitu flumen Genusum, veteribus suis in castris contra Asparagium consedit militesque omnes intra vallum castrorum continuit equitatumque, per causam pabulandi emissum, confestim decumana porta in castra se recipere iussit. Simili ratione Pompeius, confecto eiusdem diei itinere, in suis veteribus castris ad Asparagium consedit, eiusque milites, quod ab opere, integris munitionibus, vacabant, alii lignandi pabulandique causa longius progrediebantur : alii, quod subito consilium profectionis ceperant, magnâ parte impedimentorum et sarcinarum relictâ, ad haec repentina invitati propinquitate superiorum castrorum, depositis

in contubernio armis, vallum relinquebant. Quibus ad sequendum impeditis, Caesar, quod fore providerat, meridiano fere tempore, signo profectionis dato, exercitum educit, duplicatoque eius diei itinere, octo milia passuum ex eo loco proccedit: quod facere Pompeius discessu militum non potuit.

77. Postero die Caesar, similiter praemissis prima nocte impeditis, de quarta vigilia ipse egreditur, ut, si qua esset imposita dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum est, ut altissimis fluminibus atque impeditissimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompeius enim, primi diei mora illata, et reliquorum dierum frustra labore suscepto, quum se magnis itineribus extenderet et praegressos consequi cuperet, quarto die finem sequendi fecit atque aliud sibi consilium capiendum existimavit.

78. Caesari, ad saucios deponendos, stipendium exercitui dandum, socios confirmandos, praesidium urbibus relinquendum, necesse erat adire Apolloniam. Sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse: timensque Domitio, ne adventu Pompeii praecoccuparetur, ad eum omni celeritate et studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationibus explicabat, ut, si Pompeius eodem contenderet, abductum illum a mari atque ab iis copiis, quas Dyrrhachii camparaverat, frumento ac commeatu abstractum, pari conditione belli secum decertare cogeret: si in Italiam transiret; coniuncto exercitu cum Domitio per Illyricum Italiae subsidio proficisceretur: sin Apolloniam Oricumque oppugnare et se omni maritima ora excludere conaretur; obsesso tamen Scipione, necessario illum suis auxilium ferre cogeret. Itaque, praemissis nunciis ad Cn. Domitium, Caesar scripsit et, quid fieri vellet, ostendit: praesidioque Apolloniae cohortibus quatuor, Lissi una, tribus Orici relictis, quique erant ex vulneribus aegri, depositis, per Epirum atque Acarnaniam iter facere coepit. Pompeius quoque, de Caesaris consilio coniectura iudicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat, si Caesar iter illo haberet, ut subsidium Scipioni ferret; si ab ora maritima Oriciaque diacedere nollet, quod legiones equitatumque ex Italia exspectaret, ipse ut omnibus copiis Domitium aggrederetur.

79. Iis de caussis uterque eorum celeritati studebat, et suis ut esset auxilio, et, ad opprimendos adversarios, ne occasione temporis deesset. Sed Caesarem Apollonia a directo itinere averterat: Pompeius per Candaviam iter in Macedoniam expeditum habebat. Accessit etiam ex improvviso aliud incommodum, quod Domitius, qui dies complures cas-

tris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariae causa ab eo discesserat et Heracleam, quae est subiecta Candaviae, iter fecerat, ut ipsa fortuna illum obiiicere Pompeio videretur. Haec ad id tempus Caesar ignorabat. Simul, a Pompeio litteris per omnes provincias civitatesque dimissis de proelio ad Dyrrhachium facto, latius inflatusque multo, quam res erat gesta, fama percrebuerat, pulsum fugere Caesarem, paene omnibus copiis amissis: haec itinera infesta reddiderat, haec civitates nonnullas ab eius amicitia averterat. Quibus accidit rebus, ut pluribus dimissi itineribus, a Caesare ad Domitium, et ab Domitio ad Caesarem, nulla ratione iter conficere possent. Sed Allobroges, Roscilli atque Aegi familiares, quos perfugisse ad Pompeium demonstravimus, conspicati in itinere exploratores Domitii, seu pristina sua consuetudine, quod una in Gallia bella gesserant, seu gloria elati, cuncta, ut erant acta, exposuerunt et Caesaris profectionem et adventum Pompeii docuerunt. A quibus Domitius certior factus, vix quatuor horarum spatio antecedens, hostium beneficio periculum vitavit et ad Aeginium, quod est obiectum oppositumque Thessaliae, Caesari venienti occurrit.

80. Coniuncto exercitu, Caesar Gomphos pervenit, quod est oppidum primum Thessaliae venientibus ab Epiro, quae gens paucis ante mensibus ultro ad Caesarem legatos miserat, ut suis omnibus facultatibus uteretur, praesidiumque ab eo militum petierat. Sed eo fama iam praecurrerat, quam supra docuimus, de proelio Dyrrhachino, quod multis auxerat partibus. Itaque Androthenes, Praetor Thessaliae, quum se victoriae Pompeii comitem esse mallet, quam socium Caesaris in rebus adversis, omnem ex agris multitudinem servorum ac liberorum in oppidum cogit portasque praecludit et ad Scipionem Pompeiumque nuncios mittit, ut sibi subsidio veniant; se confidere munitionibus oppidi, si celeriter succurratur: longinquam oppugnationem sustinere non posse. Scipio, discessu exercituum ab Dyrrhachio cognito, Larissam legiones adduxerat: Pompeius nondum Thessaliae appropinquabat. Caesar, castris munitis, scalas musculosque ad repentinam oppugnationem fieri et crates parari iussit. Quibus rebus effectis, cohortatus milites docuit, quantum usum haberet ad sublevandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno atque opulento; simul reliquis civitatibus huius urbis exemplo inferre terrorem; et id fieri celeriter; priusquam auxilia concurrerent. Itaque, usus singulari militum studio, eodem, quo venerat, die post horam nonam oppidum altissimis moenibus oppugnare aggressus,

ante solis occasum expugnavit et ad diripiendum militibus concessit; statimque ab oppido castra movit et Metropolim venit, sic, ut nuncios expugnati oppidi famamque antecederet.

81. Metropolitae, primum eodem usi consilio, iisdem per moti rumoribus, portas clausurunt murosque armatis complerunt: sed postea, casu civitatis Gomphensis cognito ex captivis, quos Caesar ad murum producendos curaverat, portas aperuerunt. Quibus diligentissime conservatis, collata fortuna Metropolitum cum casu Gomphensium, nulla Thessaliae fuit civitas, praeter Larissaeos, qui magnis exercitiibus Scipionis tenebantur, quin Caesari parerent atque imperata facerent. Ille, segetis idoneum locum in agris nactus, quae prope iam matura erat, ibi adventum expectare Pompeii eoque omnem rationem belli conferre constituit.

82. Pompeius paucis post diebus in Thessalam pervenit concionatusque apud cunctum exercitum suis agit gratias; Scipionis milites cohortatur, ut, parta iam victoria, praedae ac praemiorum velint esse participes: receptisque omnibus in una castra legionibus, suum cum Scipione honorem partitur, classicumque apud eum cani et alterum illi iubet praetorium tendi. Auctis copiis Pompeii, duobusque magnis exercitiibus coniunctis, pristina omnium confirmatur opinio et spes victoriae augetur adeo, ut, quidquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam videretur; et, si quando quid Pompeius tardius aut consideratius faceret, unius esse negotium diei, sed illum delectari imperio et Consulares Praetoriosque servorum habere numero, dicerent. Iamque inter se palam de praemiis ac Sacerdotiis contendebant, in annosque Consulatum definiebant; alii domos bonaque eorum, qui in castris erant Caesaris, petebant: magnaue inter eos in consilio fuit controversia, oporteretne L. Hirri, quod is a Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitiis Praetoriis absentis rationem haberi: quum eius necessarii fidem implorarent Pompeii, praestaret, quod proficiscenti receplisset, ne per eius auctoritatem deceptus videretur; reliqui, in labore pari ac periculo, ne unus omnes antecederet, recusarent.

83. Iam de Sacerdotio Caesaris Domitius, Scipio, Spintherque Lentulus, quotidianis contentionibus ad gravissimas verborum contumelias palam descenderunt: quum Lentulus aetatis honorem ostentaret, Domitius urbanam gratiam dignitatemque iactaret, Scipio affinitate Pompeii confideret. Postulavit etiam L. Afranium proditoris exercitus Attius Rufus apud Pompeium, quod gestum in Hispania diceret. Et L.

Domitius in consilio dixit, placere sibi, bello confecto, ternas tabellas dari ad iudicandum iis, qui ordinis essent Senatorii belloque una cum ipsis interfuissent, sententiasque de singulis ferrent, qui Romae remansissent, quique intra praesidia Pompeii fuissent, neque operam in re militari praestitissent: unam fore tabellam, qui liberandos omni periculo censerent; alteram, qui capitis damnarent, tertiam, qui pecunia multarent. Postremo omnes aut de honoribus suis, aut de praemiis pecuniae, aut de persequendis inimiciis agebant; nec, quibus rationibus superare possent, sed, quemadmodum uti victoria deberent, cogitabant.

84. Re frumentaria praeparata, confirmatisque militibus, et satis longo spatio temporis a Dyrrhachinis proeliis intermisso, quo satis perspectum habere militum animum videretur, tentandum Caesar existimavit, quidnam Pompeius propositi aut voluntatis ad dimicandum haberet. Itaque ex castris exercitum eduxit aciemque instruxit, primum suis locis, paulloque a castris Pompeii longius; continentibus vero diebus, ut progredere a castris suis collibusque Pompeianis aciem subiiceret. Quae res in dies confirmationem eius exercitus efficiebat. Superius tamen institutum in equitibus, quod demonstravimus, servabat, ut, quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescentes atque expeditos, ex antesignanis electos milites ad perniciem, armis inter equites proeliari iuberet, qui quotidiana consuetudine usum quoque eius generis proeliorum perciperent. His erat rebus effectum, ut equites mille apertioribus etiam locis septem milium Pompeianorum impetum, quum adesset usus, sustinere auderent neque magnopere eorum multitudine terrerentur. Namque etiam per eos dies proelium secundum equestre fecit, atque Aegum Allobrogem ex duobus, quos perfugisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdam interfecit.

85. Pompeius, quia castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat; semper, ut videbatur, spectans, si iniquis locis Caesar se subiiceret. Caesar, nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans, hanc sibi commodissimam belli rationem iudicavit, uti castra ex eo loco moveret semperque esset in itineribus: hoc sperans, ut, movendis castris pluribusque adeundis locis, commodiore frumentaria re uteretur: simulque in itinere ut aliquam occasionem dimicandi nancisceretur, et insolitum ad laborem Pompeii exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, signo iam profectionis dato, tabernaculisque detensis, animadversum est, paullo ante, extra quotidianam consuetudinem, longius a vallo esse aciem Pompeii progressam,

ut non iniquo loco posse dimicari videretur. Tunc Caesar apud suos, quum iam esset agmen in portis, Differendum est, inquit, iter in praesentia nobis et de proelio cogitandum, si-  
cut semper depoposcimus : animo simus ad dimicandum pa-  
rati ; non facile occasionem postea reperiemus : confestim-  
que expeditas copias educit. .

86. Pompeius quoque, ut postea cognitum est, suorum om-  
nium hortatu statuerat proelio decertare. Namque etiam in  
consilio superioribus diebus dixerat, priusquam concurrerent  
acies, fore, uti exercitus Caesaris pelleretur. Id cum essent  
plerique admirati, Scio me, inquit, paene incredibilem rem  
polliceri ; sed rationem consilii mei accipite, quo firmiore  
animo in proelium prodeatis. Persuasi equitibus nostris, id-  
que mihi se facturos confirmaverunt, ut, quum propius sit ac-  
cessum, dextrum Caesaris cornu ab latere aperto aggrede-  
rentur, ut, circumventa ab tergo acie, prius perturbatum ex-  
ercitum pellerent, quam a nobis telum in hostem iaceretur.  
Ita sine periculo legionum, et paene sine vulnere, bellum con-  
ficiemus. Id autem difficile non est, quum tantum equitatu  
valeamus. Simul denunciavit, ut essent animo parati in  
posterum ; et, quonam fieret dimicandi potestas, ut saepe co-  
gitavissent, ne usu manuque reliquorum opinionem fallerent.

87. Hunc Labienus excepit, et, quum Caesaris copias des-  
piceret, Pompeii consilium summis laudibus efferret, Noli, in-  
quit, existimare, Pompei, hunc esse exercitum, qui Galliam  
Germaniamque devicerit. Omnibus interfui proeliis, neque  
temere incognitam rem pronuncio. Perexigua pars illius  
exercitus superest, magna pars deperit : quod accidere tot  
proeliis fuit necesse : multos autumnus pestilentia in Italia con-  
sumsit, multi domum discesserunt, multi sunt relict in con-  
tinenti. An non exaudistis, ex iis, qui per caussam valetudi-  
nis remanserunt, cohortes esse Brutundisii factas ? Hae co-  
piae, quas videtis, ex dilectibus horum annorum in citeriore  
Gallia sunt refectae, et plerique sunt ex coloniis Transpada-  
nis : attamen, quod fuit roboris, duobus proeliis Dyrrhachinis  
interiit. Haec quum dixisset, iuravit, se, nisi victorem, in cas-  
tra non reversurum : reliquosque, ut idem facerent, horta-  
tus est. Hoc laudans Pompeius, idem iuravit. Nec vero ex  
reliquis fuit quisquam, qui iurare dubitaret. Haec quum  
facta essent in consilio, magna spe et laetitia omnium disces-  
sum est : ac iam animo victoriam praecepiebant, quod de re  
tanta et a tam perito Imperatore nihil frustra confirmari vide-  
batur.

88. Caesar, quum Pompeii castris appropinquasset, ad  
hunc modum aciem eius instructam animum advertit. Erant in



sinistro cornu legiones duae, transditae a Caesare initio dissensionis ex S. C. quarum una prima, altera tertia appellabatur. In eo loco ipse erat Pompeius. Mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Ciliciensis legio, coniuncta cum cohortibus Hispanis, quas transductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatae. Has firmissimas se habere Pompeius existimabat. Reliquas inter aciem mediam cornuaque interiecerat, numeroque cohortes CX expleverat. Haec erant milia XLV, evocatorum circiter duo, quae ex beneficiariis superiorum exercituum ad eum convenerant; quae tota acie disperserat. Reliquas cohortes septem castris propinquisque castellis praesidio disposuerat. Dextrum cornu eius rivus quidam impeditis ripis muniebat: quam ob causam cunctum equitatum, sagittarios funditoresque omnes, in sinistro cornu obiecerat.

89. Caesar, superius institutum servans, decimam legionem in dextro cornu, nonam in sinistro collocaverat, tametsi erat Dyrrhachinis proeliis vehementer attenuata. Huic sic adiunxit octavam, ut paene unam ex duabus efficeret, atque alteram alteri praesidio esse iusserat. Cohortes in acie octoginta constitutas habebat, quae summa erat milium XXII. Cohortes duas castris praesidio reliquerat. Sinistro cornu Antonium, dextro P. Sullam, media acie Cn. Domitium praeposuerat: ipse contra Pompeium constitit. Simul, his rebus animadversis, quas demonstravimus, timens, ne a multitudine equitum dextrum cornu circumveniretur, celeriter ex tertia acie singulas cohortes detraxit atque ex his quartam instituit equitatuque opposuit et, quid fieri vellet, ostendit monuitque, eius diei victoriam in earum cohortium virtute constare. Simul tertiae aciei totique exercitui imperavit, ne iniussu suo concurreret: se, quum id fieri vellet, vexillo signum daturum.

90. Exercitum quum militari more ad pugnam cohortaretur, suaeque in eum perpetui temporis officia praedicaret, in primis commemoravit, testibus se militibus uti posse, quanto studio pacem petisset, quae per Vatinius in colloquiis, quae per A. Clodium cum Scipione egisset, quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendisset: neque se unquam abuti militum sanguine, neque Rempublicam alterutro exercitu privare voluisse. Haec habita oratione, exposcentibus militibus et studio pugnae ardentibus, tuba signum dedit.

91. Erat Crastinus evocatus in exercitu Caesaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione decima duxerat, vir singulari virtute. Hic, signe dato, Sequimini me,

inquit, manipulares mei qui fuistis, et vestro Imperatori, quam constituistis, operam date : unum hoc proelium superest, quo confecto, et ille suam dignitatem, et nos nostram libertatem recuperabimus. Simul respiciens Caesarem, Faciam, inquit, hodie, Imperator, ut aut vivo mihi, aut mortuo gratias agas. Haec quum dixisset, primus ex dextro cornu procucurrit, atque eum electi milites circiter centum et viginti voluntariis eiusdem centuriae sunt prosecuti.

92. Inter duas acies tantum erat relictum spatii, ut satis esset ad concursum utriusque exercitus : sed Pompeius suis praedixerat, ut Caesaris impetum exciperent, neve se loco moverent aciemque eius distrahi paterentur : idque admonitu C. Triarii fecisse dicebatur, ut primus excursus visque militum infringeretur aciesque distenderetur, atque in suis ordinibus dispositi dispersos adorirentur : leniusque casura pila sperabat, in loco retentis militibus, quam si ipsi immissis telis occurrissent : simul fore, ut, duplicato cursu, Caesaris milites exanimarentur et lassitudine conficerentur. Quod nobis quidem nulla ratione factum a Pompeio videtur, propterea quod est quaedam animi incitatio atque alacritas naturaliter innata omnibus, quae studio pugnae incenditur. Hanc non reprimere, sed augere Imperatores debent, neque frustra antiquitus institutum est, ut signa undique concinerent clamoremque universi tollerent : quibus rebus et hostes terreri et suos incitari existimaverunt.

93. Sed nostri milites, dato signo, quum infestis pilis procucurrissent atque animadvertissent, non concurrere a Pompeianis : usu periti ac superioribus pugnis exercitati sua sponte cursum represserunt et ad medium fere spatium constiterunt, ne consumtis viribus appropinquarent ; parvoque intermisso temporis spatio, ac rursus renovato cursu, pila miserunt celeriterque, ut erat praeceptum a Caesare, gladios strinxerunt. Neque vero Pompeiani huic rei defuerunt. Nam et tela missa exceperunt, et impetum legionum tulerunt et ordines conservaverunt, pilisque missis, ad gladios redierunt. Eodem tempore equites ab sinistro Pompeii cornu, ut erat imperatum, universi procucurrerunt omnisque multitudo sagittariorum se profudit : quorum impetum noster equitatus non tulit, sed paullum loco motus cessit : equitesque Pompeiani hoc acrius instare et se turmatim explicare aciemque nostram a latere aperto circuire coeperunt. Quod ubi Caesar animum advertit, quartae aciei, quam instituerat sex cohortium numero, signum dedit. Illi celeriter procucurrerunt, infestisque signis tanta vi in Pompeii equites impetum fecerunt, ut eorum nemo consisteret omnesque conversi non solum loco ex-

cederent, sed protinus incitati fuga montes altissimos peterent. Quibus submotis, omnes sagittarii funditoresque destituti, inermes, sine praesidio, interfecti sunt. Eodem impetu cohortes sinistrum cornu, pugnantibus etiam tum ac resistentibus in acie Pompeianis, circumierunt eosque a tergo sunt adorti.

94. Eodem tempore tertiam aciem Caesar, quae quiescens fuerat et se ad id tempus loco tenuerat, procurrere iussit. Ita, quum recentes atque integri defessis successissent, alii autem a tergo adorirentur, sustinere Pompeiani non potuerunt atque universi terga verterunt. Neque vero Caesarem fefellit, quin ab iis cohortibus, quae contra equitatum in quarta acie collocatae essent, initium victoriae oriretur, ut ipse in cohortandis militibus pronuntiaverat. Ab his enim primum equitatus est pulsus, ab iisdem factae caedes sagittariorum atque funditorum, ab iisdem acies Pompeiana a sinistra parte erat circumita atque initium fugae factum. Sed Pompeius, ut equitatum suum pulsum vidit atque eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animum advertit, aliis diffusis acie excessit protinusque se in castra equo contulit et iis Centurionibus, quos in statione ad praetoriam portam posuerat, clare, ut milites exaudirent, Tuemini, inquit, castra et defendite diligenter, si quid durius acciderit: ego reliquas portas circumeo et castrorum praesidia confirmo. Haec quum dixisset, se in praetorium contulit: summae rei diffidens et tamen eventum exspectans.

95. Caesar, Pompeianis ex fuga intra vallum compulsis, nullum spatium perterritis dare oportere existimans, milites cohortatus est, ut beneficio fortunae uterentur castraque oppugnarent: qui, etsi magno aestu fatigati, (nam ad meridiem res erat perducta) tamen, ad omnem laborem animo parati, imperio paruerunt. Castra a cohortibus, quae ibi praesidio erant relictas, industrie defendebantur, multo etiam acrius a Thracibus barbarisque auxiliis. Nam, qui acie refugerant milites et animo perterriti et lassitudine confecti, missis plerique armis signisque militaribus, magis de reliqua fuga, quam de castrorum defensione cogitabant. Neque vero diutius, qui in vallo constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt; sed confecti vulneribus locum reliquerunt, protinusque omnes, ducibus usi Centurionibus Tribunisque militum, in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt.

96. In castris Pompeii videre licuit trichilas stratas, magnum argenti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constrata, L. etiam Lentuli et nonnullorum tabernacula

protecta edera: multaque praeterea, quae nimiam luxuriam et victoriae fiduciam designarent: ut facile aestimari posset, nihil eos de eventu eius diei timuisse, qui non necessarias conquirent voluptates. At hi miserrimo ac patientissimo exercitui Caesaris luxuriam obiciebant, cui semper omnia ad necessarium usum defuissent. Pompeius, iam quum intra vallum nostri versarentur, equum nactus, detractis insignibus Imperatoriis, decumana porta se ex castris eiecit protinusque equo citato Larissam contendit. Neque ibi constitit, sed eadem celeritate, paucos suos ex fuga nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum triginta ad mare pervenit navemque frumentariam conscendit; saepe, ut dicebatur, querens, tantum se opinionem fefellisse, ut, a quo genere hominum victoriam sperasset, ab eo, initio fugae facto, paene proditus videretur.

97. Caesar, castris potitus, a militibus contendit, ne, in praeda occupati, reliqui negotii gerendi facultatem dimitterent. Qua re impetrata, montem opere circumvenire instituit. Pompeiani, quod is mons erat sine aqua, diffisi ei loco, relicto monte, universi iuris eius Larissam versus se recipere coeperunt. Qua re animadversa, Caesar copias suas divisit, partemque legionum in castris Pompeii remanere iussit, partem in sua castra remisit; quatuor secum legiones duxit commodioreque itinere Pompeianis occurrere coepit et, progressus milia passuum sex, aciem instruxit. Qua re animadversa, Pompeiani in quodam monte constiterunt. Hunc montem flumen subbluebat. Caesar, milites cohortatus, etsi totius diei continenti labore erant confecti, noxque iam suberat, tamen munitione flumen a monte seclusit, ne noctu aquari Pompeiani possent. Quo iam perfecto opere, illi de deditione, missis legatis, agere coeperunt. Pauci ordinis Senatorii, qui se cum iis coniunxerant, nocte fuga salutem petierunt.

98. Caesar prima luce omnes eos, qui in monte consederant, ex superioribus locis in planitiem descendere atque arma proicere iussit. Quod ubi sine recusatione fecerunt, passisque palmis, proiecti ad terram, flentes ab eo salutem petierunt; consolatus consurgere iussit et, pauca apud eos de lenitate sua locutus, quo minore essent timore, omnes conservavit: militibusque suis commendavit, ne qui eorum violarentur, neu quid sui desiderarent. Hac adhibita diligentia, ex castris sibi legiones alias occurrere et eas, quas secum duxerat, invicem requiescere atque in castra reverti iussit: eodemque die Larissam pervenit.

99. In eo proelio non amplius ducentos milites desideravit; sed Centuriones, sortes viros, circiter triginta amisit. Inter-

fectus est etiam fortissime pugnans Crastinus, cuius mentionem supra fecimus, gladio in os adversum coniecto. Neque id fuit falsum, quod ille, in pugnam proficiens, dixerat: sic enim Caesar existimabat, eo proelio excellentissimam virtutem Crastini fuisse, optimeque eum de se meritum iudicabat. Ex Pompeiano exercitu circiter milia quindecim cecidisse videbantur: sed in deditionem venerunt amplius milia quatuor et viginti: (namque etiam cohortes, quae praesidio in castellis fuerant, sese Sullae dediderunt:) multi praeterea in finitimas civitates refugerunt, signaque militaria ex proelio ad Caesarem sunt relata CLXXX, et aquilae novem. L. Domitius, ex castris in montem refugiens, quum vires eum lassitudine defecissent, ab equitibus est interfectus.

. 100. Eodem tempore D. Laelius cum classe ad Brundisium venit; eademque ratione, qua factum a Libone antea demonstravimus, insulam obiectam portui Brundisino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundisio praeerat, tectis instructisque scaphis elicuit naves Laelianas; atque ex his longius productam unam quinquagemam et minores duas in angustiis portus cepit; itemque per equites dispositos aqua prohibere classarios instituit. Sed Laelius, tempore anni commodiore usus ad navigandum, onerariis navibus Corcyra Dyrrhachioque aquam suis supportabat, neque a proposito deterrebat, neque, ante proelium in Thessalia factum cognitum, aut ignominia amissarum navium, aut necessariarum rerum inopia, ex portu insulaque expelli potuit.

101. Iisdem fere temporibus Cassius cum classe Syrorum et Phoenicum et Cilicum in Siciliam venit. Et, quum esset Caesaris classis divisa in duas partes, et dimidia parti praeesset P. Sulpicius Praetor Vibone ad fretum, dimidia M. Pomponius ad Messanam: prius Cassius ad Messanam navibus advolavit, quam Pomponius de eius adventu cognosceret; perturbatione eum nactus, nullis custodiis, neque ordinibus certis, magno vento et secundo completas onerarias naves taeda et pice et stupa reliquisque rebus, quae sunt ad incendia, in Pomponianam classem immisit atque omnes naves incendit quinque et triginta: e quibus erant viginti constratae: tantusque eo factus timor incessit, ut, quum esset legio praesidio Messanae, vix oppidum defenderetur: et, nisi eo ipso tempore quidam nuncii de Caesaris victoria per dispositos equites essent allati, existimabant plerique, futurum fuisse, uti amitteretur. Sed opportunissime nunciis allatis, oppidum fuit defensum, Cassiusque ad Sulpicianam inde classem profectus est Vibonem, applicatisque nostri ad terram navibus, propter eundem timorem pari, atque antea, ratione egerunt. Cas-

suis secundum nactus ventum, onerarias naves circiter quadraginta, praeparatas ad incendium, immisit et, flamma ab utroque cornu comprehensa, naves sunt combustae quinque. Quumque ignis magnitudine venti latius serperet, milites, qui ex veteribus legionibus erant relictis praesidio navibus, ex numero aegrorum, ignominiam non tulerunt; sed sua sponte naves conscenderunt et a terra solverunt, impetuque facto in Cassianam classem, quinqueremes duas, in quarum altera erat Cassius, ceperunt: sed Cassius, exceptus scapha, refugit. Praeterea duae sunt deprehensae triremes. Neque multo post de proelio facto in Thessalia cognitum est, ut ipsis Pompeianis fides fieret: nam ante id tempus fingi a Legatis amicisque Caesaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex iis locis Cassius cum classe discessit.

102. Caesar omnibus rebus relictis, persequendum sibi Pompeium existimavit, quascumque in partes ex fuga se recepisset, ne rursus copias comparare alias et bellum renovare posset: et, quantumcumque itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur; legionemque unam minoribus itineribus subsequi iussit. Erat edictum Pompeii nomine Amphipoli propositum, uti omnes eius provinciae iuniores, Graeci civesque Romani, iurandi causa convenirent; sed utrum avertendae suspicionis causa Pompeius proposuisset, ut quam diutissime longioris fugae consilium occultaret, an novis dilectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur, existimari non poterat. Ipse ad ancoram una nocte constitit et, vocatis ad se Amphipoli hospitibus, et pecunia ad necessarios sumtus corrogata, cognito Caesaris adventu, ex eo loco discessit et Mytilenas paucis diebus venit. Biduum tempestate retentus, navibusque aliis additis actuariis, in Siciliam atque inde Cyprum pervenit. Ibi cognoscit, consensu omnium Antiochensium civiumque Romanorum, qui illic negotiarentur, arcem captam esse, excludendi sui causa, nunciosque dimissos ad eos, qui se ex fuga in finitimas civitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam adirent: id si fecissent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui superiore anno Consul fuerat, et P. Lentulo Consulari, ac nonnullis aliis acciderat Rhodi: qui, quum ex fuga Pompeium sequerentur atque in insulam venissent, oppido ac portu recepti non erant: missisque ad eos nunciis, ut ex iis locis discederent, contra voluntatem suam naves solverunt. Iamque de Caesaris adventu fama ad civitates perferabatur.

103. Quibus cognitis rebus, Pompeius, deposita de undae Syriae consilio, pecunia societatis sublata et a quibusdam pri-

valis sumpta, et aeris magno pondere ad militarem usum in naves imposito, duobusque milibus hominum armatis, partim quos ex familiis societatum delegerat, partim a negotiatoribus coegerat, quosque ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimabat, Pelusium pervenit. Ibi casu Rex erat Ptolemaeus, puer aetate, magnis copiis, cum sorore Cleopatra geren's bellum; quam paucis ante mensibus per suos propinquos atque amicos Regno expulerat; castraque Cleopatrae non longo spatio ab eius castris distabant. Ad eum Pompeius misit, ut pro hospitio atque amicitia patris Alexandria reciperetur atque illius opibus in calamitate tegeretur. Sed, qui ab eo missi erant, confecto legationis officio, liberius cum militibus Regis colloqui coeperunt eosque hortari, ut suum officium Pompeio praestarent neve eius fortunam despicerent. In hoc erant numero complures Pompeii milites; quos, ex eius exercitu acceptos in Syria, Gabinius Alexandriam transduxerat, belloque confecto, apud Ptolemaeum, patrem pueri, reliquerat.

104. His tunc cognitis rebus, amici Regis, qui propter aetatem eius in procuratione erant Regni, sive timore adducti, ut postea praedicabant, ne, sollicitato exercitu Regio, Pompeius Alexandriam Aegyptumque occuparet; sive despecta eius fortuna, ut plerumque in calamitate ex amicis inimicis existunt; iis, qui erant ab eo missi, palam liberaliter responderunt eumque ad Regem venire iusserunt: ipsi, clam consilio inito, Achillan, Praefectum Regium, singulari hominem audacia, et L. Septimium, Tribunum militum, ad interficiendum Pompeium miserunt. Ab his liberaliter ipse appellatus et quadam notitia Septimii productus, quod bello praedonum apud eum ordinem duxerat, naviculam parvulam conscendit cum paucis suis; et ibi ab Achilla et Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur ab Rege et in custodia necatur.

105. Caesar, quum in Asiam venisset, reperiebat, T. Ampium conatum esse tollere pecunias Epheso ex fano Dianae, eiusque rei caussa Senatores omnes ex provincia evocasse, ut iis testibus in summa pecuniae uteretur; sed interpellatum adventu Caesaris profugisse. Ita duobus temporibus Ephesiae pecuniae Caesar auxilium tulit. Item constabat, Elide in templo Minervae, repetitis atque enumeratis diebus, quo die proelium secundum fecisset Caesar, simulacrum Victoriae, quod ante ipsam Minervam collocatum erat et ante ad simulacrum Minervae spectabat, ad valvas se templi limenque convertisse. Eodemque die Antiochiae in Syria bis tantus exercitus clamor et signorum sonus exauditus est, ut in muris armata civitas discurreret. Hoc idem Ptolemaide accidit.

Pergami in occultis ac reconditis templi, quo praeter Sacerdotes adire fas non est, quae Graeci *ἀδύτα* appellant, tympana sonuerunt. Item Trallibus in templo Victoriae, ubi Caesaris statuam consecraverant, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidum ex pavimento exstitisse ostendebatur.

106. Caesar, paucos dies in Asia moratus, quum audisset Pompeium Cypri visum, coniectans, eum Aegyptum iter habere, propter necessitudines Regni reliquasque eius loci opportunitates, cum legionibus, una, quam ex Thessalia se sequi iusserat, et altera, quam ex Achaia a Q. Fufio Legato evocaverat, equitibusque octingentis et navibus longis Rhodis decem et Asiaticis paucis Alexandriam pervenit. In his erant legionibus hominum tria milia CC; reliqui, vulneribus ex proeliis et labore ac magnitudine itineris confecti, consequi non potuerant. Sed Caesar, confusus fama rerum gestarum, infirmis auxiliis proficisci non dubitaverat atque omnem sibi locum tutum fore existimabat. Alexandriae de Pompeii morte cognoscit: atque ibi primum e navi egrediens clamorem militum audit, quos Rex in oppido praesidii causa reliquerat, et concursum ad se fieri videt, quod fascēs anteferrentur. In hoc omnis multitudo maiestatem Regiam minui praedicabat. Hoc sedato tumultu, crebrae continuis diebus ex concursu multitudinis concitationes fiebant, compluresque milites huius urbis omnibus partibus interficiebatur.

107. Quibus rebus animadversis, legiones sibi alias ex Asia adduci iussit, quas ex Pompeianis militibus confecerat: ipse enim necessario etesiis tenebatur, qui Alexandria navigantibus sunt adversissimi venti. Interim controversias Regum ad Populum Romanum et ad se, quod esset Consul, pertinere existimans, atque eo magis officio suo convenire, quod superiore Consulatu cum patre Ptolemaeo et lege et S. C. societas erat facta, ostendit, sibi placere. Regem Ptolemaeum atque sororem eius Cleopatram exercitus, quos haberent, dimittere et de controversiis iure apud se potius, quam inter se armis, disceptare.

108. Erat in procuratione Regni propter aetatem pueri nutriticius eius, eunuchus, nomine Pothinus. Is primum inter suos queri atque indignari coepit, Regem ad dicendam causam evocari: deinde adiutores quosdam, consocios sui, nactus ex Regis amicis, exercitum a Pelusio clam Alexandriam evocavit atque eundem Achillan, cuius supra meminimus, omnibus copiis praefecit. Hunc, incitatum suis, et Regis inflatum pollicitationibus, quae fieri vellet, litteris nunciisque edocuit. In testamento Ptolemaei patris heredes erant scripti ex duobus filiis maior, et ex duabus ea, quae aetate



antecebat. Haec uti fierent, per omnes Deos, perque foedera, quae Romae fecisset, eodem testamento Ptolemaeus Populum Romanum obtestabatur. Tabulae testamenti unae per legatos eius Romam erant allatae, ut in aerario ponerentur, (hae quum propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompeium sunt depositae) alterae, eodem exemplo, relictæ atque obsignatae Alexandriae proferebantur.

109. De his rebus quum ageretur apud Caesarem, isque maxime vellet pro communi amico atque arbitro controversias Regum componere : subito exercitus Regius equitatusque omnis venire Alexandriam nunciatur. Caesaris copiae nequaquam erant tantae, ut eis, extra oppidum si esset dimicandum, confideret. Relinquebatur, ut se suis locis oppido teneret consiliumque Achillae cognosceret. Milites tamen omnes in armis esse iussit, Regemque hortatus est, ut ex suis necessariis, quos haberet maximae auctoritatis, legatos ad Achillan mitteret et, quid esset suae voluntatis, ostenderet. A quo missi Dioscorides et Serapion, qui ambo legati Romae fuerant magnamque apud patrem Ptolemaeum auctoritatem habuerant, ad Achillan pervenerunt. Quos ille, quum in conspectum eius venissent, prius, quam audiret, aut, cuius rei caussa missi essent, cognosceret, corripere ac interficere iussit : quorum alter accepto vulnere occupatus, per suos pro occiso sublatus, alter interfectus est. Quo facto, Regem ut in sua potestate haberet, Caesar effecit, magnamque Regium nomen apud suos auctoritatem habere existimans, et ut potius privato paucorum et latronum, quam Regio consilio, susceptum bellum videretur.

110. Erant cum Achilla copiae, ut neque numero, neque genere hominum, neque usu rei militaris contemnendae viderentur : milia enim viginti in armis habebat. Hae constabant ex Gabinianis militibus, qui iam in consuetudinem Alexandriae vitae ac licentiae venerant, et nomen disciplinamque Populi Romani dederant uxoresque duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant collecti ex praedonibus latronibusque Syriae Ciliciaeque provinciae finitimarumque regionum. Multi praeterea capitis damnati exulesque convenerant : fugitivisque omnibus nostris certus erat Alexandriae receptus certaue vitae conditio, ut, dato nomine, militum essent numero : quorum si quis a domino prehenderetur, concursu militum eripiebatur, qui vim suorum, quod in simili culpa versabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi Regum amicos ad mortem deposcere ; hi bene locupletum diripere stipendii augendi caussa, Regis demum obsidere, Regno expellere alios, alios arcescere, vetere quo-

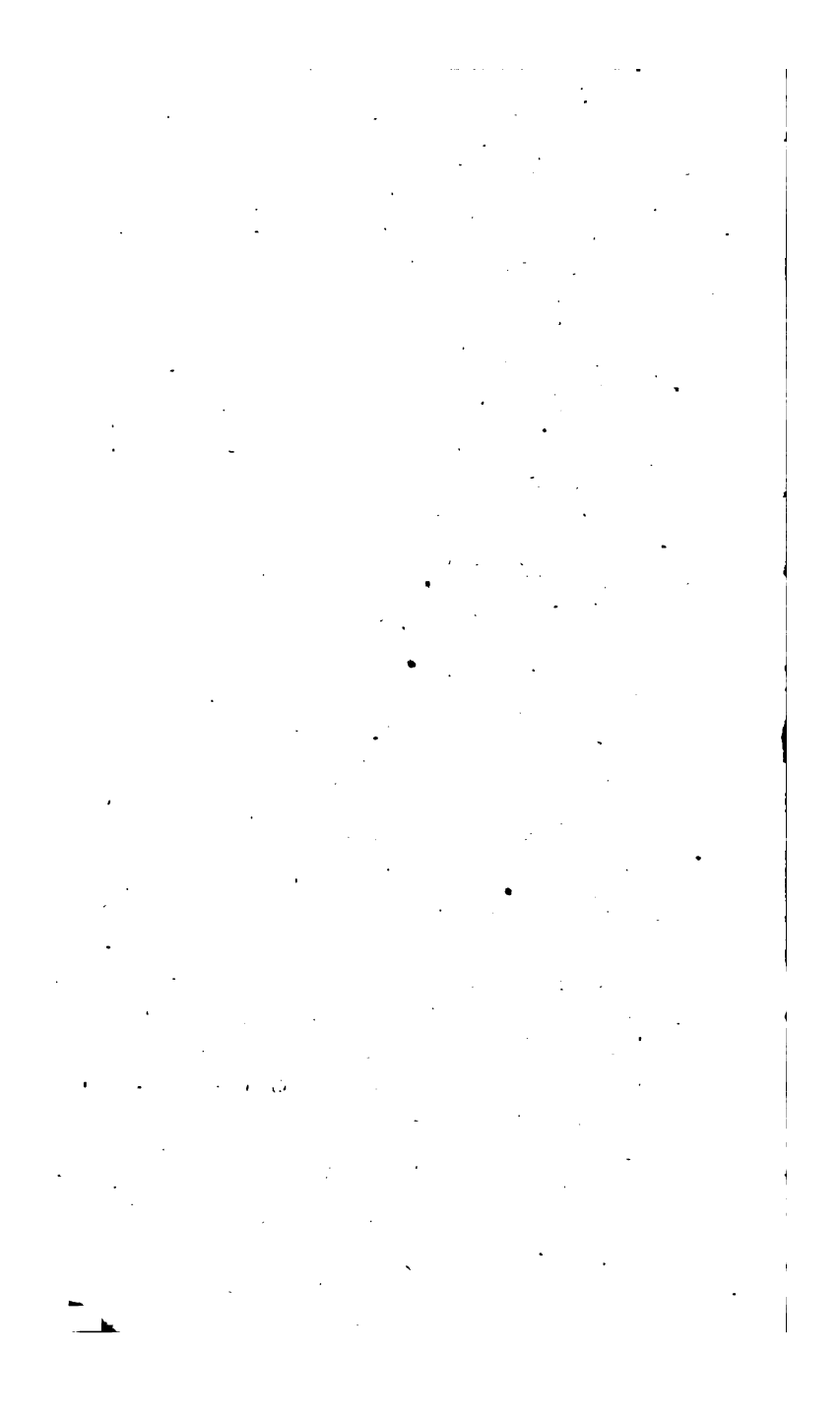
dam Alexandrini exercitus instituto, consueverant. Erant praeterea equitum milia duo. Inveteraverant hi omnes compluribus Alexandriae bellis. Ptolemaeum patrem in Regnum reduxerant, Bibuli filios duos interfecerant, bella cum Aegyptiis gesserant. Hunc usum rei militaris habebant.

111. His copiis fidens Achilles, paucitatemque militum Caesaris despiciens, occupabat Alexandriam, praeter eam oppidi partem, quam Caesar cum militibus tenebat, primo impetu domum eius irrumpere conatus: sed Caesar, dispositis per vias cohortibus, impetum eius sustinuit. Eodemque tempore pugnatum est ad portum; ac longe maximam ea res attulit dimicationem. Simul enim, diductis copiis, pluribus viis pugnabatur et magna multitudine naves longas occupare hostes conabantur, quarum erant quinquaginta auxilio missae ad Pompeium, proelioque in Thessalia facto domum redierant. Illae triremes omnes et quinquereemes, aptae instructaeque omnibus rebus ad navigandum. Praeter has duae et viginti, quae praesidii causa Alexandriae esse consueverant, constratae omnes: quas si occupavissent, classe Caesari erepta, portum ac mare totum in sua potestate haberent, commeatu auxiliisque Caesarem prohiberent. Itaque tanta est contentione actum, quanta agi debuit, quum ille celerem in ea re victoriam, hi salutem suam consistere viderent. Sed rem obtinuit Caesar; omnesque eas naves et reliquas, quae erant in navalibus, incendit, quod tam late tueri tam parva manu non poterat, confestimque ad Pharum navibus milites exposuit.

112. Pharos est in insula turris, magna altitudine, mirificis operibus exstructa, quae nomen ab insula accepit. Haec insula, obiecta Alexandriae, portum efficit: sed a superioribus Regibus in longitudinem passuum nongentorum in mare iactis molibus, angusto itinere et ponte cum oppido coniungitur. In hac sunt insula domicilia Aegyptiorum et vicus, oppidi magnitudine: quaeque ubique naves imprudentia aut tempestate paullulum suo cursu decesserint, has more praedonum diripere consueverunt. Iis autem invitis, a quibus Pharos tenetur, non potest esse propter angustias navibus introitus in portum. Hoc tum veritus Caesar, hostibus in pugna occupatis, militibusque expositis, Pharon apprehendit atque ibi praesidium posuit. Quibus est rebus effectum, ut tuto frumentum auxiliaque navibus ad eum supportari possent. Dimisit enim circum omnes propinquas regiones atque inde auxilia evocavit. Reliquis oppidi partibus sic est pugnatum, ut aequo proelio discederetur et neutri pellerentur, (id officiebant angustiae loci) paucisque utrimque inter-

fectis, Caesar, loca maxime necessaria complexus, noctu praemunit. Hoc tractu oppidi pars erat Regiae exigua, in quam ipse habitandi caussa initio erat inductus, et theatrum, coniunctum domui, quod arcis tenebat locum aditusque habebat ad portum et ad reliqua navalia. Has munitiones insequentibus auxit diebus, ut pro muro obiectas haberet, neu dimicare invitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemaei Regis, vacuum possessionem Regni sperans, ad Achillan sese ex Regia transiecit unaque bellum administrare coepit. Sed celeriter est inter eos de principatu controversia orta; quae res apud milites largitiones auxit: magnis enim iacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. Haec dum apud hostes geruntur, Pothinus, nutricius pueri et procurator Regni, in parte Caesaris, cum ad Achillan nuncios mitteret hortareturque, ne negotio desisteret neve animo deficeret, indicatis deprehensusque inter-nunciis, a Caesare est interfectus. Haec initia belli Alexandrini fuerunt.

---



# INDEX

## HISTORICUS ET GEOGRAPHICUS

### IN CAESAREM.

#### AED

**Acarnania**, *m. f.* a country of *Græcia*, *Greece*, bounded on the E. by *Ætolia*, on the N. by *Sinus Ambracius*, the *Gulf of Arta*, and part of *Epirus*, *Lower Albania*, and *Thessalia*, *Thessaly*, and on the other side, by that part of the *Mediterranean* called *Mare Ionium*, the *Ionian Sea*.

**Acco**, *Genis*, a general of the Gauls, who was at the head of the confederacy formed against the Romans by the *Sénones*, *Cārutes*, and *Tréviri*.

**Achæa**, *m. f.* a district of *Peloponnesus*, the *Morea*, bounded on the N. by *Sinus Corinthiacus*, the *Gulf of Lepanto*, on the W. by that part of the *Mediterranean sea* which was anciently called *Mare Ionium*, on the S. by *Elis* and *Arcadia*, and on the E. by *Sicyonia*.

**Achillas**, *m.* a general of *Ptolemy*, king of *Egyptus*, *Egypt*, who, with the assistance of *Septimius*, a Tribune, murdered *Pompey* by order of his sovereign.

**Acholla**, *m. v. Acilla*, *m. f.* a free town on the sea coast of *Byzacium*, *Tunisia*, a district of *Africa*, to the E. of *Africa Præcipua*. *q. v.*

**Acilius**, *i.* a lieutenant of *Caesar*, to whom he gave three cohorts, to protect the town of *Oricum* and the ships which he brought from *Italy* to that port.

**Adruccius**, *i.* a nobleman of great influence among the *Allobroges*, the father of *Ruscillus* and *Egus*.

**Adcantianus**, *i.* the chief man, for many years, among the *Allobroges*.

**Adrumetum**, *i. m.* the capital of *Byzacium*, a district of *Africa*, which *Sallust* says, was built by the *Phœnicians*. It had a good harbour. *Inf. Adrumetani, orum.*

**Aduatæ**, *m. f.* a fort nearly in the middle of the country possessed by the *Eburones*, or, according to others, a town, now known by the name of *Tongres*. The latter appears to have been the idea of *Ptolemy*. A small part of the town only may have been built when *Caesar* was in that country. Hence he mentioned it merely as a castle, or fort. It stood near the river *Mosa*, the *Meuse*, between *Liege*, and *Mastricht*.

**Adutiaci, orum. m. a people of *Gallia Belgica*, whose country lay on the west bank of *Mosa*, the *Meuse*, between *Namur* and *Liege*.**

**Edilis**, *is. m.* an *Edile*, an inferior Roman Magistrate. The duty of the Tribunes of the people increasing with the population of the city, to relieve them from the inferior parts of their office, two

#### AEG

*Ediles* were chosen in the year 493 B. C. and the election naturally fell on their own order. Besides the power of judging in trivial matters, it belonged to these new magistrates to inspect all buildings, both public and private, to see that the former were in complete repair, and that the latter did not project into the streets, or, from decay, endanger the lives of the citizens. From this part of their duty the name is evidently derived.

**Edilitas**, *Ætis, v. Edilitia, m. f. et, Edilitas, Æs. m.* (not much used), the office or dignity of *Edile*, the *Edileship*. *Adj. Edilitus, v. Ediliticus, a, um, of, or belonging to, an Edile, or the Edileship.* *Ediliticus, i.* one who has borne the office of *Edile*.

**Edii, orum. (sing. Edius, i.)** one of the most powerful and wealthy nations of *Gallia Celtica*, who lived on the W. of *Arar*, the *Saône*, between that river and *Ligeris*, the *Loire*, a little to the N. of the junction of the former with *Rhodanus*, the *Rhone*.

**Eginum, i. n. a town on the confines of *Thessalia*, *Thessaly*, and *Macedonia*, generally included in the former district, although that does not appear to have been the idea of *Caesar*.**

**Egus, i. a son of *Adruccius*, who, with his brother *Ruscillus*, in consequence of being privately reprimanded by *Caesar*, for defrauding the Gallic cavalry of their pay, and making false returns, went over with a party of their friends to *Pompey*.**

**Egyptus, i. f. Egypt**, a large country of *Africa*, bounded on the E. by that part of *Arabia Petrea*, *Stony Arabia*, called the *Isthmus of Suez*, and *Sinus Arabicus*, the *Red Sea*, which separate it from *Arabia*; on the S. by *Æthiopia*; on the W. by *Libya*, *Barca*, and the eastern part of the *Desert of Sahara*; and on the N. by the *Mediterranean*. Its length from N. to S. was about 600 miles, and its breadth from 100 to 200. *Egypt* was divided into Upper, Middle, and Lower. The first, *Thèbaïs*, *Idos. f.* so called from its chief city *Thèbes*, or *Egyptus Superior*, included all the country to the south of *Hermopolis*; the second, *Hèptanomis*, extended from *Thèbaïs* nearly to the city of *Mémphis*; and the last, *Egyptus Inferior*, stretched from *Hèptanomis* to the shore of the *Mediterranean*, comprehending the *Delta*, and was the most beautiful and valuable part of *Egypt*. *Adj. Egyptius, Egyptiacus, et. Egyptinus, a, um, Egyptian, of, or belonging to*

*Egypt. Ado. Egyptice*, after the manner of the Egyptians.

**Æmilius** (Lælius), *Læci* **Æmili**, an officer in Caesar's army, who commanded a part of the Gallic cavalry.

**Æquinoctium**, *i. n.* (from *Æquus*, equal, and *Nox*, night,) the Equinox, or time when the days and nights are equal, over all the globe. This happens twice a-year, on 22d March, and 22d September. The former is called the Vernal, the latter, the Autumnal, Equinox.

**Ætolia**, *m. f.* *Despotato*, a country of Greece, bounded on the S. by Sinaus Cœnthicus, the Gulf of Lepanto, on the W. by Achænaia, on the N. by Thessaly, and on the E. by Thessaly, Æolis, and Locris. *Inh.* **Ætoli**, *orum*, (*sing.* **Ætulus**, *i.*).

**Afranius** (Lælius), *Læci* **Afrani**, one of Pompey's lieutenants in Hispania Citerior.

**Africa**, *m. f.* *Africa*, called by the Greeks *Libya*, *m. f.* was commonly reckoned the third division of the ancient world. But the ancient geographers were not agreed on this point. By some, the world was divided into four parts; *Europe*, *Asia*, *Africa*, and *Egypt*; and by others into two, *Europe* and *Asia*, including *Africa* in *Europe*. In general, *Africa*, which seems originally to have been the name of but a small part of the country, was reckoned a third part. Respecting its eastern boundary, we also find a diversity of opinion. According to some, *Egypt* formed part of *Asia*; but it was more naturally, and therefore, more commonly, considered as belonging to *Africa*. On the E. *Africa* is bounded by *Mare Rubrum*, *v.* Sinaus Arabicus, the Red Sea and *Isthmus of Suez*, which separate it from *Asia*; on the N. by the *Mediterranean*, called by the Romans *Nyctem Mare*; by the Greeks, *Mare Indicum*, an appellation which also occurs in Latin authors, and by the Jews, the Great Sea, which divides it from *Europe*; on the W. by *Océanus Atlanticus*, *sæpius*, *Mare*, *v.* *Æquor Atlanticum*, the Atlantic Ocean, and on the S. by the Indian Ocean.

**Africa Præparata**, a district of Africa, washed by the *Mediterranean* on the N.; but respecting its eastern and western boundaries, ancient geographers are not agreed.

**Agendicum**, *i. n.* *Sens*, the chief city of the *Bènoëns*, a brave and powerful people of Gallia, France, who inhabited the left bank of *Séquana*, the *Seine*. It stood below the confluence of the *Vanne* and *Icauna*, *v.* *Ituna*, the *Yonne*, a southern branch of the *Seine*.

**Alba Longa**, *Albes Longæ*, a city of Læthum, built by *Æschulus*, a son of *Æneâs* (1152 B. C.)

**Albici**, *trum*, a barbarous nation (*barbaros homines*, B. C. I. 34.) of *Præviacta*, *Languedoc*, *Provence*, and *Dauphiné*, in ancient times had been under the protection of the *Masilienses*, the inhabitants of *Masilla*, *Marseilles*.

**Alisia**, *m. f.* *Alise*, (*Alisia*, Strabo,) a town of the *Mandobii*, near the source of *Séquana*, the *Seine*, situated on the summit

of Mount *Jurois*, which was of considerable height, and washed on two sides by that river.

**Alexandria**, *m. f.* *Alexandria*, a city of Lower Egypt, which had the *Mediterranean* on the N. E. and the Lake about twelve miles west of the branch of the Nile, called *Ostium Canopicum*, now dry, on the S. E. founded 331 B. C. by Alexander the Great, from whom it had its name.

**Alpes**, *ium*, *f.* (*sing.* *Alpes*, *is*, *acc.* *Alpem*, *v.* *Alpen*) a vast chain of mountains, the highest, not only in Europe, but in the world, the altitude of which has not yet been ascertained by correct measurement, lies in the form of a crescent and separate *Italia*, *Italy*, from *Germania*, *Germany*, *Helvetia*, *Switzerland*, and *Gallia*, *France*. They extend from *Sinum Flavianum*, the Gulf of *Carnaro*, near the top of *Mare Adriaticum*, *v.* *Adriaticum*, quod et *Sâperum*, the Gulf of *Venice*, and the sources of *Odispis*, the *Alpe*, to *Vada Sabatia*, *Savona*, on *Sinus Ligusticus*, the Gulf of *Genoa*; a distance, according to *Livy*, of only 250 miles.

**Amantia**, *m. f.* a city of *Macedonia*, on *Mare Adriaticum*, the Gulf of *Venice*, to the S. of *Bellis*. *Inh.* *Amantes*, *um*; *Amantiani*, *et*, *Amantini*, *orum*.

**Amâus**, *i. m.* a mountain between *Cilicia* and *Syria*. It is a branch of mount *Taurus*, and overhangs the Eastern frontier of *Cilicia*.

**Ambârri**, *orum*, a people of *Gallia*, *France*, related to the *Edûi*, supposed to have lived on *Arar*, the *Saône*, a little to the N. of its junction with *Rhodanus*, the *Rhône*.

**Ambisacum**, *v.* *Ambisacum*, *i. n.* anciently *Samborivra*, now *Amiens*, a town of the *Belgæ*.

**Ambibari**, *orum*, a nation of the *Celts* inter *Armericas* *Civitates*, who seem to have bordered with the *Rhédones* and *Caletæ* or *Calètes*. Their history and exact situation are unknown.

**Ambili**, *orum*, *m.* a nation of *Gallia* *Celtica*, whose geographical position is not precisely ascertained. They are mentioned (B. G. III. 8.) along with the *Ostamii*, *Lædvi*, *Nannètes*, &c. and therefore their country must have been included in the province of *Britagne* or *Normandy*. Some editions have *Ambli*. **Ambiorix**, *Igis*, king of one half of the *Ebûrnes*, as *Cativolus* was of the other, had an inveterate hatred at the Romans. After many narrow escapes, he at last evaded the pursuit of Caesar's men who followed him closely, when only four of his attendants remained. (B. G. VI. 43.) — *See* *Cativolus*.

**Ambivarcti**, *orum*, a people of *Præviacta*, *Languedoc*, *Provence*, and *Dauphiné*, who lived on the west bank of the *Rhône*.

**Ambivarii**, *orum*, a nation of *Gallia*, *France*, between *Mosa*, the *Meuse* and *Rhenus*, the *Rhine*, who were subject to the *Edûi*.

**Ambracia**, *m. f.* a town of *Epirus*, *Lower*

- Albania*, on Arëthon, the *Arta*. The *Gulf of Arta*, into which this river the *Arta* falls, was, from the town, called *Sinus Ambracius*. *Inf.* Ambraciotæ, *arum*, *et*, Ambracienses, *ium*. *Adj.* Ambracius, *a*, *um*.
- Amphibolæi, *orum*, a people of Acarnania, whose chief city was, according to Pliny, called Argos. Amphibolichium stood on the south of Sinus Ambracius, the *Gulf of Arta*, near the top of the gulf.
- Amphipolis, *is*, *acc.* *im.* *f.* a town of Macedonia, on the river Strymon, the *Strumona*, by which it is nearly surrounded; hence its name.
- Ampius (Titus), Titi Ampii, an officer in the interest of Pompey.
- Anartes, *ium*, *et*, Anarti, *v.* Anarti, *orum*, a people of Dacia, who inhabited the eastern bank of the river Tibiscus, the *Teisk*, or, the *Teyss*, one of the northern branches of the *Danube*. Their country now forms part of Hungary.
- Anas, *æ*, *m.* the *Guadiana*, a considerable river of Spain; which has its source in some lakes or marshes, in that part of Hispania Citerior, now *New Castile*, flows westward, passing through the province of *Extremadura*, and entering Lusitania, *Portugal*, traverses part of the kingdom of *Algarve*, in which, changing its direction, and running south, falls, after a course of 300 miles, into Mare Gaditanum, *v.* Bæticum, the *Gulf of Cadiz*.
- Anallites, *ium*, a people of South Britain, who were neighbours to the Trinobantes.
- Ancon, *onis*, *v.* Ancōna, *æ*, *f.* Ancona, a sea-port town on Mare Hadriaticum, the *Gulf of Venice*, belonging to the Picēni, whose country was between that of the Umbri and the Sābini.
- Andæ, *ium*, *ibus*, a nation of the Cēltæ in Gallia, *France*. Their territory lay on the north bank, and near the mouth, of the river Ligēris, the *Loire*.
- Andrōsthēnes, *is*, a Prætor of Thessaly, who embraced the interest of Pompey, but was defeated by Julius Cæsar.
- Antebrogus, *i*, *m.* a man of great influence amongst the Rēmi, who was sent ambassador to Cæsar in the second year of the Gallic war.
- Antiochia, *æ*, *f.* Antioch, the capital of Syria, and one of the most celebrated cities of antiquity. According to some, it was built by Antiochus and his son, Selenus, from whom the name is derived, and, according to others, by the latter, who gave it that name in honour of his father. It stood upon the Orōntes, about 20 miles from the place where that river falls into the *Mediterranean*. At Antioch the Orontes is 40 paces broad.
- Antiochus, surnamed Cōmāgēnus, *i*, from his being king of Cōmāgēna, *æ*, *v.* Cōmāgēnæ, *es*, *f.* a district of Syria, on the *Euphrates* (3 syl.), who was under great obligations to Pompey, and sent him, during the civil war, 200 men, most of whom were archers, who fought on horseback.
- Antistius (Caius A. Rēgius), Caii Antistii Rēgini, one of Cæsar's lieutenant generals in Gallia, *France*.
- Antistius, see Thriplo.
- Antōnius (Mærcus), Mærci Antōni, the son of M. Antōnius, surnamed Crēscus, was a man of great talents, inordinate ambition, and consummate profligacy. His undaunted courage and martial abilities procured him the esteem and friendship of Cæsar, in whose army he held the commission of a lieutenant general in the war in Gallia, *France*.
- Apollōnia, *æ*, Pollina, a maritime town in Macedonia, on Eas, *v.* Aous, the *Vioss* (Holland), where it falls into the *Gulf of Venice*. Pliny says it was about 7 miles from the sea, but we have the authority of Cæsar for calling it a sea-port (*B. C. Lib. III. 5*).
- Apsus, *i*, *m.* the *Crevasa*, a small river of Macedonia, which running westward, falls into Mare Hadriaticum, the *Gulf of Venice*, to the N. of Apollōnia.
- Apulia, *æ*, *f.* a district of Italia, *Italy*, bounded on the N. by the river *Frento*, on the W. by Cāmpānia and Lucania, on the S. by Calabria, and on the E. by Mare Hadriaticum, the *Gulf of Venice*. *Inf.* Apulii, *orum* (*sing.* Apulius, *i*). *Adj.* Apulicus, *et*, Apulus, *a*, *um*.
- Aquila, *æ*, *m.* an Eagle; also the standard of a Roman legion. From the 2d consulship of Mærius, and under the Emperors, the standards were most commonly of silver, seldom of gold, in the form of an Eagle, from which the name is derived.
- Aquilaria, *æ*, *f.* a considerable place in Africa mentioned by Cæsar (*B. C. II. 23*.) about 22 miles from Clūpæa. It had a harbour, protected by two promontories, which was convenient for shipping in the summer months. Here C. Curio from Sicilla, Sicily, landed two legions, and 500 horses.
- Aquileia, *v.* Aquileia (4 syl.) *æ*, *f.* a sea-port of the Vēnēti on Mare Hadriaticum, the *Gulf of Venice*.
- Aquitania, *æ*, *f.* one of three principal divisions of Gallia, *France*, bounded on the E. by Prōvinciæ, *Languedoc*, *Provence*, and *Dauphiné*, on the N. by the river Gārūnna, the *Garonne*, which separates it from Gallia Cēlūca, on the W. by Océanus Cāntabricus, the *Bay of Biscay*, and on the S. by Pyrēnæi Montes, the *Pyrenees*, or *Pyrenean Mountains*, which divide France from Hispania, *Spain*. As Aquitania was much less than either of the other two divisions, Augustus extended its northern boundary to Ligēris, the *Loire*. *Inf.* Aquitani, *orum* (*sing.* Aquitanus, *i*). *Adj.* Aquitanicus, *et*, Aquitanus, *a*, *um*. Mare Aquitanicum, the *Bay of Biscay*.
- Arar, *Æris*, *acc.* *im.* *v.* in, *ab*, *e*, *v.* *i*, *m.* the *Seine*, a very slow smooth running river of Gallia, *France*, which takes its rise near Vōgēsus, *Mount Fange*, runs southward, and after receiving several streams, falls into the river Rhōdānus, the *Rhone*; at Lāgdanum, *Lyons*, or *Lyons*.
- Ardennæ, *æ*, *f.* Ardennes, a forest of Gallia, *France*, the largest in that country, reaching, according to Cæsar, from Rhēnus, the *Rhine*, and territory of the Trēviri, to that of the Nervi, upwards of 50 miles in length.

**Arctōmīci, orum**, a people of Gallia, *France*, who lived on Gallias fluvius, the *Gulf of Lyons*, to the west of Rhodanus; the *Rhône*. See *Volsacæ*.

**Arclātum**, i, n. et, Arclās, flūs, *Arles*, a town of the Salves, on the east side of Rhodanus, the *Rhône*, at no great distance from the mouth of that river.

**Arles, flūs**, m. a ram, also a military engine for battering down walls. It is said to have been first used by the Carthaginians at the siege of Gades, *Cádiz*. This instrument was originally very simple. To the end of a beam, varying in length and thickness according to circumstances, was affixed a piece of iron in the form of a ram's head, to which it owes its name.

**Arminium**, i, n. *Rimini*, a city of Umbria, on the south bank of Ariminus, i, m. the *Marechia*, near the place where it falls into Mære Adriaticum, the *Gulf of Venice*.

**Artobarsanes**, is, a king of Cappadocia. Caesar, from his fidelity to the Romans, restored him to the throne, after Mithridates had expelled him from his kingdom, and took his brother Ariarates under his protection, at the time he passed through that country, when he marched against the king of Pontus.

**Artorius**, i, king of the Germans, who invaded Gallia, *France*, conquered a considerable part of that country, and subjected the inhabitants to the most cruel and oppressive treatment.

**Artius (Marcus)**, Mæri Artii, m. a tribune of the soldiers under Caesar, during the Gallic war.

**Aspidus (Caius)**, Cail Asptæsi, a Roman knight, whom L. Aurunculeius Cotta and Quintus Titurius sent along with Quintus Junius, a Spaniard, to converse with Ambiorix, after that prince had made an attack on their camp.

**Arretium**, i, n. *Arezzo*, one of the 12 Towns of Etruria, *Tuscany*, in *Italy*, on the river Clanis, or, Clanius, the *Chiana*, one of the northern branches of the *Tiber*.

**Aralnê**, es, a daughter of Ptolemy Aulêtes, king of *Egypt*. To gain the favour of her elder sister, Cleopatra, Antony put her to death.

**Arverni, orum** (sing. Arvernus, i), a people of Gallia Cæltica, whose territories lay between the sources of Eleäver, the *Al-lier*, and Dronius, the *Dordogne*, branches of Ligêris, the *Loire*, and Garûna, the *Garonne*.

**Asclum Picenum**, Ascûli Picëni, n. *Ascla*, the chief city of the Picëni, on the river Trëntus, the *Tronto*, at which Pyrrhus, king of Epirus, *Lower Albania*, was defeated by Fabricius.

**Asparagium**, i, n. a town of Macêdônica, on the south bank of the river Apsus, the *Crevasta*.

**Asia**, s. f. *Asia*, one of the three divisions of the ancient world. It is bounded on the W. by Mære Egeum, the *Archipelago*, Hællæspontus, the *Dardanelles*, Prôpônitis, the *Sea of Marmora*, Thrâclus Bosphorus, the *Straits of Constantinople*, Pentus Euxinus, the *Black Sea*, Cimærius Bosphorus, the *Straits of Caffa*, Pâlus Mæ-

tis, the *Sea of Asoph*, and Tânda, the *Don*, which separate it from *Europe*. The other western boundaries of Asia are the *Mediterranean*, the *Isthmus of Suez*, and Mære Rubrum, v. Sinus Arabicus, the *Red Sea*. The last two divide it from *Africa*. On the remaining three sides Asia is encompassed by the ocean.

**Atrébates, ium** v. um, a people of Gallia Belgica, the neighbours of the Mōriaci, whose country lay along the *English Channel*, opposite to *Dover*. Their chief city Nemetacum, v. Nemetocenna, afterwards Atrébates, *Arras*, called by the Flemings, *Atrecht*. Adj. Atrébaticus, a, um.

**Atrius (Quintus)**, Quæti Atri, an officer to whom Caesar gave the command of the shipping, which had carried him and his army to the coast of *Britannia*.

**Attius**, a, friend of Pompey, who took possession of Auximum, *Osimo*, but fled at the approach of Caesar.

**Attius**, i, one of the Péligni, hence called Pélignus, who, with Læcærius, restrained the inhabitants of Sâlmo, *Sulmona*, a town of the Péligni, from putting themselves under the protection of Caesar.

**Attius Rufus**, a partisan of Pompey, who impeached L. Afranius before that general, for the loss of the army in *Spain*.

**Atuatuci**, v. Aduatci, orum, a people of Gallia, *France*, whose territories lying between the rivers Mœs, *Meuse*, and Scâldia, the *Scheld*, were adjoining to those of the Nervii and Tûxandri. Their capital was Atuatuca, s. f. *Tongres*, in *Brabant*.

**Avâricum**, i, n. *Bourges*, was the chief city of the Bituriges, and afterwards known by their name. It had its former appellation from the river Avâra, the *Eure*, one of the S. branches of *Liger*, the *Loire*.

**Aulerci, orum**; of this name some reckon four nations of Gallia, *France*. Aulerci Brannonices, whose territories, *Morinæ*, were adjoining to those of the Eddii, Ségusiâni, and Ambivariti. Aulerci Cenomâni, whose country, *Manx*, lay between the rivers Sarta, the *Sarthe*, and Laedus, two of the northern branches of the *Loire*. Suindincom, v. Subdinum, i, n. afterwards Cenomâni, on the *Sarthe*, was their chief city. Aulerci Eburânes (B. G. VII. 75.) inhabited the left bank of Sêquana, the *Seine*, below Lutetia, *Paris*. Their chief town was Mediolanum, afterwards Eburôvices, *Evreux*.

**Aurunculeus** (5 syl.) (Læcius A. Cotta, Lûci Aurunculei Cotta, one of Caesar's lieutenants in the Gallic War. He opposed the rash measure of his colleague, in wishing to leave their winter-quarters, at the deceitful suggestion of Ambiorix, but at last yielded to the timidity of Titurius, which cost him his life. He is frequently called L. Cotta, and sometimes Cotta.

**Ausci, orum**, a people of Aquitania, in Gallia, *France*. Their capital was Chimbêris, v. Olimberrum, *Augusta*, and at a later period, Ausci, *Auch*, which stood on the west bank of the *Ger*, one of the



Southern branches of *Gârâmpa*, the *Geronne*.

**Ausētāni**, orum, a maritime people who inhabited the N. E. part of *Spain*. Their territories lay between the rivers *Rubricatus*, the *Llobregat*, and *Sāmerōca*, the *Per*. The *Pyrenæes* were their northern boundary, and their principal city was *Gerūda*, *Gerona*. *Adj.* *Ausētānus*, a, um.

**Auximōn**, v. um, i, n. *Osimō*, a town of the *Picēni*, near *Mare Sūperum*, the *Gulf of Venice*, to the south of *Anconā*. *Itā.* *Auximātes*, um (*Sing.* *Auximas*, ātis).

**Avlēnus** (*Caius*). *Caii Avlēni*, a military tribune of the tenth legion, whom *Caesar* broke at *Thāpsus*, on account of his rapine, and licentious behaviour in *Italy*, and filling one of the ships from *Sicily* with his own equipage and attendants.

**Azōna**, æ, æ, the *Aine*, or, *Aisne*, a river of *Gallia*, which *Ausōlus* calls *Prasecpe*, from its rapidity. Its course was in the territories of the *Rēmi*, which form the department of the *Meuse*. It runs in a south-west direction, joins *Isāra*, the *Isere*, a little below *Campaigne*, and both fell into *Sēquāna*, the *Seine*, about 5 miles south of *Pointoise*.

## B

**Bēcūlus**. See *Sēxtius*.

**Bēgrāda**, v. æ, æ, m. the *Megrada*, or *Megerda*, a slow running (*Lenius*) river of *Africa*, between *Utica* and *Carthage*, which has its rise in a chain of mountains to the W. of the city *Māscūla*.

**Bāltāres**, ium, f. (*insulæ*), the islands *Major*, et, *Minor*, *Majorca*, and, *Minorca*, off the east coast of *Spain*, from which they are distant about 100 miles. The former is 60 miles long, and 45 broad; but the latter is not above 30 in length, and 12 in breadth.

**Ballista**, æ, f. a military engine used by the Romans for throwing darts, hence the name (*Ballæa*, *jaciō*).

**Bālventūlus** (*Titus*). *Titus Bālventūlus*, a man of distinguished courage, who had both his thighs pierced with a dart, in the attack which *Ambiorix* made upon the legions which he had deceitfully persuaded to leave their camp.

**Bātāvīa**, v. *Bātāvīa*, æ, f. v. *Insula Bātāvōrum*, the *United Provinces*, often called *Holland*, from its being the largest of them; a country at the mouth of the *Rhine*. It was denominated an island, from being bounded on two sides, by the southern and northern branches of the *Rhine*, and on the third by the sea.

**Bēlgæ**, arum, a people originally of *German* extraction, who inhabited the third division of *Gallia*, *France*, which was bounded on the S. by *Mātrōna*, the *Marne*, and *Sēquāna*, the *Seine*; on the E. and N. by *Rhēnus*, the *Rhine*, on the W. by *Frētum Britānnicum*, the *English Channel*.

**Bēlgium**, i, n. is, in general, used by *Caesar* to denote a part of *Gallia Bēlgica*, not the whole country.

**Bēllica**, æ, f. the name of one of the gates of *Utica*.

**Bēllōcāssi**, orum, v. *Vēllōcāsses*, ium, a nation of the *Bēlgæ*, whose territories were of considerable extent, and bounded on the E. by the river *Isāra*, the *Isere*, on the S. by *Sēquāna*, the *Seine*, on the W. by the district of the *Calēti*, and on the N. by that of the *Bēllōvāci*.

**Bēllōvāci**, orum, were a numerous and powerful tribe of the *Bēlgæ*, adjoining to the *Bēllōcāssi*, *Calēti*, *Amblāni*, *Vērōmāndii*, and *Silvanectes*.

**Bēssi**, orum, a ferocious people of *Thracia*, *Romania*, who lived upon *Hēbrus*, the *Maritza*, near the source of that river.

**Bibracte**, is, n. afterwards *Augustodūnum*, i, n. *Autun*, a town of the *Ædii*, upon the *Arroux*, one of the northern branches of *Ligēris*, the *Loire*, towards the source of that river.

**Bibrax**, ācis, f. *Bievre*, a town of the *Rēmi* on *Azōna*, the *Aisne*.

**Bibrōci**, orum, a *British* nation, who inhabited what now forms the N. W. part of *Berkshire*. Their chief town was *Bibracte*, *Bray*.

**Bibulus** (*M. Calpurnius*). *Mārci Calpurnii Bibuli*, *Caesar's* colleague in the consulship.

**Bibulus**, i, one of *Pompey's* Admirals, who protected the coast of *Oricum* with great bravery, intercepted some of *Caesar's* supplies, and captured 50 of his transports. *Caesar* charges him with an act of great cruelty when on that service.

**Bigerrōnes**, v. *Bigerrōnes*, ium, a people of *Aquittānia*, who, with several other adjoining tribes, surrendered to *Crassus*, one of *Caesar's* lieutenant-generals. Their territory was bounded on the S. by the *Pyrenæes*, and was nearly at equal distances from the *Mediterranean* and the *Bay of Biscay*.

**Bithynia**, æ, f. anciently called *Bēbrycia*, æ, a considerable country of *Asia Minor*, *Natolia*, which had *Pōntus Euxinus*, the *Black Sea*, on the N. *Bēspōrus Thrāci* us, the *Strait of Constantinople*, *Prōpōntis*, the *Sea of Marmora*, and *Mysia* on the W. *Mysia*, *Phrygia*, and *Gālatia* on the S. and *Pāphlāgōnia* on the E.

**Bitūrges**, um, a nation of *Gallia Cēltica*, who lived on the west side of *Ligēris*, the *Loire*, which separated them from the *Ædii*. Their chief city, *Avāricum*, was afterwards called from its inhabitants *Bitūrges*, hence the modern name *Bourges*. They burnt 20 of their own towns in one day, to distress the Romans.

**Bivius Clivus**, *Bivii Cūri*, an officer of the cavalry in *Caesar's* army.

**Bōdōgnātus**, i, the commander of the *Nervii*, at the time they attacked the Roman army under *Caesar*.

**Bōla**, æ, a town in *Gallia Cēltica*, the site of which is now unknown.

**Bōii**, v. *Bōji*, orum, a people of *Gallia Cēltica*, who inhabited the country watered by the river *Sigmānus*, *Signatus*, v. *Igmānus*, the *Sollic*.

**Brānnōvices**, ium, a tribe of the *Anlērci*, g. v.

**Brānnōvii**, orum, a *Gallie* nation probably

adjoining to the tribe mentioned in last article.

**Brataspāntum**, i. n. a town of the Bēllōvāci. It is supposed to have stood between Caecārbōnīgum, afterwards Bēlvācus, v. um, *Beauvais*, and Samarobriva, *Amiens*.  
**Britāniā**, ē, et, Britānni, Idis, v. Idos, f. *Britain*, or *Great Britain*, anciently called Albion, li. n. is the largest island in Māre Atlānticum, the *Atlantic Ocean*, belonging to Eurōpā, *Europe*. That part of the *Atlantic*, which separates *Britain* from *France*, was called Frētum Britānnicum, strictly speaking, the *Strait of Dover*, but its signification seems often to have been more extensive, and to have corresponded nearly with the modern appellation the *English Channel*; Océānus Vērginius, *St. George's Channel*, flows between *Britain*, and Hibernia, *Ireland*, on the W. Océānus Cālēdōnicus, the *Scottish Sea*, washed the W. and N. W. parts of *Scotland*, Océānus Hypeberēus, the *Northern Sea*, the northern coast, and Océānus Gērmānicus, the *German Ocean*, which is more properly called a sea, formed its boundary on the E. Caesar's account, both of the form and extent of this island, is not very far from the truth.

**Brūndisium**, i. n. *Brundisi*, a city of Calabria in *Italy*.

**Brūtī**, orum, a people of Magna Graecia, sprung from the Lūcāni.

**Brūtus** (Dēcimus), Dēcimi Brūtī, one of Caesar's officers to whom he gave the command of his fleet in the Gallic war, with which he defeated the *Venetians* (B. G. III. 15), and afterwards the people of *Marsilles*, in two engagements during the Civil war.

**Bullis**, Idis, f. a town of Mācēdōniā on Māre Hadrīticum, the *Gulf of Venice*, nearly opposite to Hydrys in *Italy*. *Inh.* Bullidēses, ium, v. Bullini, orum (*Livy*). *Adj.* Bullinus, a, um.

**Būthrōtum**, i. n. v. Būthrōtus, i. m. *Butrinto*, a sea-port town of Epirus, *Lower Albania*, in *Greece*, opposite to the island Cōcrefa, *Corfu*. Enēs landed at Būthrōtum, as he cruised along the coast of *Greece*, on his way from Trōja, *Troy*, to Itāliā, *Italy*.

# C

**Cābillōnum**, i. n. *Chalon*, or, *Chalons*, a town of the Aedii, on the left bank of Arar, the *Saone*, about 70 miles N. of Lūgdūnum, *Lyons*. *Inh.* Cābillōnes, um (*sing.* Cābillo, ōnis).

**Cabūrus**, i, the chief man among the Hēlvīi, and father of C. Vālērīus Dōnātaurus, q. v.

**Cadētes**, um, a people of Gallia Cēltica (B. G. VII. 75).

**Cādūrci**, orum, a people of Gallia Cēltica, who lived between Oldis, v. Oltis, the *Olt*, and Durānus, the *Dordogne*, two of the northern branches of Gārūnna, the *Garonne*. *Adj.* Cādūrcus, a, um.

**Caecilius** (Titus), Titi Caecilii, a centurion of the first rank, in the army of A-

frānīus, who was killed in an engagement with Caesar, near Ilēda, *Lerida*.

**Caecilius Niger**, Caecilii Nigri, surnamed Bārbārus, commanded a considerable body of Lusitanians at Lēnūm, whom the friends of Pompey solicited to assist them in the recovery of Hispāliā, *Sevilla*.

**Caeraesi, orum**, a nation of Gallia Bēligica who, with the Cōndrūsi, Ebūrōnes, and Paemāni, went under the general appellation of *Germans*, and were supposed to send 40,000 men to the Belgic army, which was raised against the Roman dominion in Gallia, *France*. Their territory was situated between that of the Trēviri, and Mōsa, the *Meuse*.

**Caesar** (Caius Jūlius), Caii Jūlii Caesāris, the first distinguished character of the Caesars, was the son of Caius Caesar, and Aurēliā the daughter of Cōtta. He was born in the 6th consulship of Mārius, 99 years B. C.

**Caesar** (Lūcius), Lūci Caesāris, one of Caesar's lieutenant-generals in the Gallic war.

**Caesar** (Lūcius), Lūci Caesāris, the son of L. Caesar, who met Caesar at Ariminum, *Rimini*, when that ambitious statesman raised the standard of rebellion against his country.

**Caesar** (Sēxtus), Sēxti Caesāris, an officer in Caesar's army, whom that general sent to receive the legion commanded by Vārrō, after the latter had been expelled from Gades, *Cádiz*, and the gates of Itāliā, *Sevilla la Vieja*, had been shut against him.

**Caius** (2 syl.), i, seldom Cāius, i, a common praenomen among the Romans.

**Cālgūrītāni**, orum, the inhabitants of Cālgūrītis, is, f. *Loharre*, a free town of the Vascōnes, on the south bank of Ibērus, the *Ebro*, above its junction with the *Arragon*. To distinguish it from Cālgūrīs Fibulārēnsis, *Calahorra*, a town of the Vescitāni, it was called Nāstāca. During the terrible famine which this city underwent in the Sertorian war, the Cālgūrītāni ate their wives and children, rather than submit to Pompey. To this Juvenal alludes, Sat. XV. 93—96.

**Calētes**, ium, v. Calēti, orum, a people of Gallia, *France*, whose country lay a little to the north of the mouth of Sēquāna, the *Seine*.

**Calidius** (Mārcus), Mārci Calidi, a senator who was of opinion, that Pompey should be sent to his provinces, to prevent all discord between him and Caesar. But the consul Lēntīlus refused to put the motion of Calidius to the vote.

**Calvisius**. See Sābīnus.

**Cālūdōn**, ōnis, Cālāta, v. Gālāta, ē, f. *Ayton*, a city of Aetōliā, in *Greece*, which stoop on both banks of Evēnus, the *Fidari*. Near the city, Mēlāger slew the famous wild boar. Here Hērcules married Dējanīra, who afterwards caused his death by means of a poisoned shirt. *Inh.* Cālūdōnī, orum. *Adj.* Cālūdōnius, a, um.

**Cāmpāniā**, ē, f. a district of Itāliā, *Italy*, bounded on the south by Sīlūrus, the *Selē*.

- which separated it from Luccina; on the E. by Sannum; on the north by Lattum; and on the west by Mare Tirrhanum, v. Taseum, quod est Infirum, the Tuscan Sea, i. e. that part of the Mediterranean which washes the western coast of Italy.
- Camerinum, i. n. *Camerino*, a city of Umbria, a district of Italy, on the confines of Picenum, the *Marquisate of Ancona*.
- Caesar, i. n. *Caesar*, an Aulercian (*Aulercus*) who, in consequence of his splendid military talents, was requested, although of a great age, to take the command of the troops in Lutetia, Paris, on the approach of the Roman army.
- Candavia, m. f. (found also written Caudavia, Gaudavia, Gaudavia, et, Scandaria), is supposed, by some, to have been a tract of Macedon, by others, a chain of mountains which bounded that country on the W., and by others, a mountain in Epirus.
- Caninus, See Rabius.
- Cantabri, orum (sing. Cantaber, ri), a very brave and warlike people, who inhabited the northern part of Spain. They seem to have extended from the mouths of Iberus, the Ebro, to the shores of the Bay of Biscay, which was, from them, called Oceanus Cantabricus. The term is often used to denote the Spaniards in general.
- Adj. Cantabricus, a, um.
- Cantium, i. n. *Kent*, a district of England which, in modern times, is bounded by the Strait of Dover (Frētum Gallicum, v. Britannicum,) on the E.; by Sussex on the S.; on the W. by Surrey; and on the N. by Tamēsis, the Thames, which separates it from Essex. But the ancient boundaries of Kent are not precisely ascertained.
- Caruleius (Lucius), Lucii Canuleii lieutenant, in Pompey's army during the Civil War.
- Cassellum, i. n. *Cassell*, a town of some note, in Apulia, *Capitanata*, on the banks of the Ofanto, whither the Romans fled after the battle of Cannae, which stood between that town and the coast of Mare Adriaticum, the Gulf of Venice. Diomedes, with the Greeks who accompanied him to Italy, after the Trojan war, built this city.
- Cappadocia, m. f. a country of Asia Minor, *Natolia*, said to have received that name from the river Cappadox, which divides it from Galatia. From this river too, Pliny informs us, that the natives were called Cappadoces, anciently Leucosyri, i. e. White Syrians. It was bounded on the N. by Pontus and Galatia, on the W. by Phrygia, on the S. by Cilicia, and on the E. by Armenia Minor.
- Cappia, m. f. the capital of Cappadocia, a maritime district between Lattum and Luccina on the W. of Italy, of which, Cæpyr, a Trojan, who came into Italy with Æneas, was said to be the founder; yet Pliny derives the name not from Cæpyr, but from its situation in a plain, *Cappia campo diota*.
- Carras, is, v. Carri; ium, f. (Carris, Strabo, Ptolemy, and Mela,) Cagliari; the capital of Sardinia, situated on a cognominal bay, Sinus Carritianus, the Gulf of Cagliari, on the S. E. of the island. It is a town of considerable magnitude and population, has a safe harbour, a castle and other strong fortifications.
- Adj. Carritianus, a, um.
- Carrasco, onis, f. *Corrassone*, a town of that part of Prævincia, now called Langue doc, on Atax, the Aude, which divides it into the old and new town.
- Carfulenus, i. an officer of Caesar, who was despatched to attack the highest part of the camp of the Alexandrians, which he carried. He was afterwards killed in an engagement at Mutina, Modena, fighting against Antony.
- Carmōna, m. f. *Carmona*, a town of Seville, in the S. of Spain, or the Carbones, near its junction with Bætis, the Guadalquivir.
- Carnites, um, v. ti, orum, a powerful nation of Gallia, France, between the rivers Sæquana, the Seine, and Ligéria, the Loire, S. of Lutetia.
- Carvillus, i. one of the four kings of Cantium, Kent, who, at the command of Cassivelaunus, made an attack on Caesar's naval camp, in which they were repulsed, and lost a great number of men.
- Casilinum, i. n. *Casino*, a considerable town of Campania, on the river Volturnus, the Volturno, on, or near, the site of which the modern city called Capua stands.
- Cassi, orum, the hundred of Caslow, a British nation, supposed to be subject to Cassivelaunus at the time Caesar invaded Britain, who submitted to that conqueror.
- Cassius (Cains), Cati Cassii, a noble Roman who embraced the interest of Pompey, and, after the battle of Pharsalia, was indebted to the conqueror's clemency for his preservation. The ardent love of freedom overcame, in his mind, the principles of gratitude, and impelled him to join the conspiracy which was formed against Caesar's life.
- Cassius (Lucius), Lucii Cassii, a Roman consul, killed by the Helvetii, who defeated his army, and obliged it to submit to the ignominy of passing under the yoke.
- Cassius Longinus, Cassii Longini, sometimes called simply Cassius, or, Longinus, a Proprietor of Hispania Ulterior, Farther Spain.
- Cassius (Lucius Longinus), Lucii Longini Cassii, one of Caesar's officers.
- Cassius (Quintus), Quinti Cassii, an officer in Caesar's army, to whom he gave the command of the south of Spain.
- Cassivelaunus, i. one of the British kings, whose territories lay on the N. bank of Tamēsis, the Thames, towards the mouth of that river. On the arrival of the Roman forces in Britain under Caesar, he was, by common consent, appointed Commander in chief. After making some attempts to check the progress of the enemy, he was obliged to submit, and accept of such terms as Caesar chose to offer.
- Casticus, i. one of the Sæquai, the son of

- Catantantillides**, whom Ogygërix persuaded to seize on the sovereignty of the state, which his father had formerly held.
- Castra Córallinea, orum, n.** an eminence of considerable height, about a mile distant from Ufca, measuring in a straight line.
- Castra Pósthilina, orum, n.** This place, as the term imports, had its name, most probably, from Pósthilus having encamped there.
- Castibónia, is, e, of Castilo, ónis, f.** *Castlona*, a town of Hispania Ulterior, Farther Spain, on the right bank of Baetis, the *Guadalquivir*.
- Catantantillides**, is, a nobleman of the nation of the Ségúni, who, for many years, enjoyed the supreme authority over that people.
- Cátápáta, m, f.** a military engine constructed chiefly for the purpose of throwing javelins. But some have supposed that stones, &c. were discharged from the *Cátápáta*, as well as from the *Bállista*.
- Cativólcus, i,** king of one half of the *Ebárona*.
- Cáto (Márcus Pórtius), Márci Pórti Cítónis**, surnamed *Ulcénis*, on account of his death at Ufca, was the great-grandson of Cáto the censor.
- Catantici, orum**, supposed to be written corruptedly in place of *Adantici, q. v.*
- Catárges, gum, a** Gallic nation, whom some have placed on Alpes Cottiæ, and others on Alpes Graiaæ. There is also a difference of opinion respecting their principal city, some supposing it to have been *Catárges, Charges, or, Chorges*, others *Ebrodunum, Embrun*.
- Cavarillus, i,** one of the three noblemen of the first distinction among the *Aedii*, who were taken prisoners in that battle, in which *Vercingëtórix* was totally routed, and brought before Caesar. After the revolt of *Litavicus*, *Cavarillus* commanded the infantry.
- Cavarinus, i,** a nobleman whom Caesar, in prejudice of his brother *Morithagus*, the reigning sovereign, appointed king over his countrymen, the *Sédones*, an honour which his ancestors had long enjoyed.
- Céltæ, arum**, the most powerful and numerous of all the nations of *Gállia, France*, who occupied nearly one half of the country, and from whom that division was called *Celtica*. Their territories were bounded on the S. by *Gárlimna*, the *Garonne*; on the N. by *Ségúna*, the *Seine*, and *Mátrúna*, the *Marne*; on the E. by mount *Júra*; and on the W. by *Mare Atlánticum*, the *Atlantic Ocean*. *Adj.* *Célticus, a, um*.
- Céltiberia, m, f.** anciently included a great part of the north of *Hispania, Spain*. After the conquest of that country by the Romans, its limits seem to have been much reduced.
- Céllulus, i,** the father of *Vercingëtórix*, and chief of the *Arverni*.
- Célmágni, orum**, an ancient people of *Bri-tain*, who, with the *Ségóntiaci*, *Ancálites*, *Bhróci*, and *Cassi*, followed the example of the *Triobántes*, and submitted to Caesar. These nations are supposed to have inhabited the counties of *Essex, Middlesex, Norfolk, Hertford, Buckingham, Oxford, and Berkshire*.
- Cénóani, orum**, one of the tribes of the *Aulerci*, whose country was watered by *Læda*, the *Loz*, and *Sáta*, the *Sarte*, two of the northern branches of *Ligéria*, the *Loire*. Their chief town was *Scindinum*, afterwards *Cénópani*, now *Mans*, at the junction of the rivers *Huine* and *Sarte*.
- Cénótes, um (sing. Cénor, óris), Cénoræ**, Roman magistrates, whose number, from their first election to the final suppression of the office, was uniformly two. To ascertain, with precision, the value of the fortune, which each citizen possessed, and to inspect the morals of their fellow-citizens, formed the principal duty of the Censors. Their power, even at first, was very considerable, and their jurisdiction afterwards greatly enlarged. The different departments of this office originally belonged to the Consuls: but the increase of the number of citizens, added to foreign wars and domestic contentions, rendered it necessary to relieve the chief magistrates of a part of their duty. Accordingly, in the year 440 B. C. two Censors were created at the *Cósmíta Cénturáta*, and at first they held their office during a *hæstrum, i. e.* period of five years.
- Cénsus, óis, m.** was a general review of the people, estimating their estates, and proportioning their share of the public taxes. Every man was obliged to give in to the Censors his own name, residence, and occupation, his wife's name, and the names of his children, with their ages, the number of his slaves, and a minute and accurate account of his property. The goods of the person, who made a false return, were confiscated, and he himself, after being scourged, was sold for a slave.
- Céntrónes, um (B. G. I. 10), a** nation of *Gállia, France*, in Alpes Graiaæ, who, along with the *Graiócéli* and *Caturiges*, were defeated by Caesar in several engagements. Their chief city was called *Forum Claudii Céntrónum, Céntron*.
- Céranúi (sc. Móntes), orum, m. et, Céranúnia, orum, n.** also *Apróceranúia, orum v. Acrócéranúium i, n.* mountains in *Epirus, Lower Albania*, so called from being often struck with lightning.
- Cétra, m, f.** a shield or target made of leather very light, and of a circular form. Salmon and Ainsworth make it a short square shield; but *Nonnius*, who is a much higher authority than either, maintains it was round.
- Cévénna, m, v. Cévénnae, arum, Cévénnae**, a chain of mountains in *Gállia, France*, which separated the *Hélvii* from the *Arverni*, in that part of *Provincia* now called *Languedoc*.
- Chérúsci, orum, m.** a nation of *Germany*, between the rivers *Alpis*, the *Elbe*, and *Visúrgis*, the *Weser*.
- Cicéro (Quintus Tállius), Quínti Tállii Cícéronis**, the brother of *Márcus Tállius Cícéro*, the celebrated orator, was, after the expiry of his praetorship, proconsul of *Asia* for three years. He gained con-

considerable reputation as one of Caesar's  
lieutenant-generals in Gallia.

**Olix**, *m.*, a country on the S. E. coast of Asia Minor, *Natolia*, nearly opposite to the island Cyprus, which is said to have received that name from Olix, a son of Agenor. It was bounded on the E. by Syria, on the N. by Cappadocia and Isaura, on the W. by Pisidia, and on the S. by the *Mediterranean*.

Cimbrius, i. the brother of Nasda, who headed the 100 cantons of the Sŭevi, who had left their native country, and encamped on the banks of Rhēnus, the Rhine, with the view of crossing that river, and settling in Gallia, France.

**Cimbrum, orum** (*sing.* Cimbrus, *ri*), a German nation, supposed to be descended from the Asiatic Cimmericians, whose country was, from them, called Cbersonesus Cimbrica, *Jutland*, which now forms part of the kingdom of *Denmark*.

*Cinca*, *s. f.* the *Cinca*, one of the northern branches of Iberus, the *Ebro*, which rises in mount *Balsla*, among the *Pyrenees*, runs rapidly through the province of *Aragon*, and joins *Sicoris*, the *Segre*, below *Ilerda*, the *Lerida*, and afterwards falls into the *Ebro*.

Cingetrix, Igi, a nobleman who headed that party in the state of the Trävir, which was formerly attached to Caesar. In consequence of his fidelity to the Romans, he was, by means of his father-in-law, Inductimarus, declared a public enemy, and his estate confiscated.

Clagătorix, Igis, one of the four kings of Oñtium, Kent, who by order of Cassivellanus, made an attack on Caesar's naval camp.

**Olingūm**, i. **Cingoli**, a town of Picēnum, to the west of **Ancōna**, built by T. Lābli-  
nus (*B. C. I.* 15).

Cita (Caius Flavius), Cail Flavi Cita, a respectable Roman knight, to whom Caesar had given the superintendence of provisions at Gēnabum, Orleans.

Cicero Aquilius, Cicero Aquili, one of Caesar's officers, who was wounded in an engagement with Pompey, on the bank of Salsum, the *Salado*, or, the *Guadajoz*, a river in the south of Spain.

**Clōdīus (Aulus), Aulī Clōdī,** an officer in Caesar's army during the civil war, whom he sent to Scipio, to negotiate a peace, after the two armies had arrived in *Greece*, previously to the fatal battle of Pharsālia.

**Clodius (Pūblius), Pūblli Clōdii**, a Roman of noble birth and great talents, but of the most licentious life, and most depraved morals.

**Clýpea**, *v.* **Clýpea**, *m. f.* a sea-port town of Africa, 23 miles S. E. from Carthage, called by the Greeks *Aspis*, from the hill upon which it stood resembling a shield.

**C**æsius (2 syl.), i, seldom Cæsius, i, a frequent prænomen among the Romans.

Côcôtes, um, a people of Aquitania in Gallia, France, whose country lay along the coast of Oceanus Cantabricus, the Bay of Biscay, to the N. of the territories of the Tarbelli. Their chief town was Côcôsa.

**Coelius Rufus** (Marcus), M<sup>ar</sup>ci Coelii R<sup>om</sup>i, a Praetor who passed a law in favour of debtors, for which he was expelled the senate. He was afterwards killed at Thuri, by the Spanish and Gallic cavalry in Caesar's army, for having attempted to seduce them from their allegiance to their General.

**Cōmus, i, one of the nation of the Atrē-  
bātes, hence called Atrēbas, whom Caesar  
appointed king over that people in return  
for his important services.**

**Còmposa, m. f. Conza**, a town of *Italy* in the *Apennines*, near the source of *Aufidus*, the *Ofanto*.

Cōdrūsi, orum, a people of Gallia Belgica, who lived on the river Mōsa, the Meuse. N. of Silva Ardennas.

Cōnētōdūnus, i, a nobleman of the most daring resolution, who along with Cōtūātus, a man of equal intrepidity, headed their countrymen the Cārñites, when they put to the sword all the Roman citizens, who had settled at Gēnābūm, *Orleans*, on account of trade, and seized on their property.

**Cōsilius Lōngus** (Cains), Cail Cōnsidli Lōngi, a partisan of Pompey, who was at one time the governor of Adrūmētum. He committed several acts of enormous cruelty. Cōsilius afterwards commanded at Tisdra a garrison of Gaetulians, and, on hearing of the defeat of his party, fled from that town with his treasures. Escaping from these barbarians, and taking the road for Nūmidia, *Algiers*, he was pursued by them, and to obtain possession of his money, they put him to death.

**Cōsilius (Pūblius), Pūblius Cōsilius**, one of Caesar's officers in the Gallic war.

**C**onsules, (*mag. sing. Consul, ille*), *m.* Consuls, the two supreme magistrates in the Roman state. Various derivations of this term have been given. As they consulted or took the opinion of the senate on every important matter, there can be little doubt, that it ought to be referred to the verb *consultare*. It has been maintained that these magistrates were at first called *Prætores*; but classic authors scarcely justify that assertion. Livy, in the conclusion of his first book, says, that on the expulsion of the kings, two *consules* were created at the *Comitia Curiata*. The Romans appointed two, in order that they might mutually restrain each other; and, to check the insolence of power, they limited the continuance of this office to one year. On the authority of the same historian, beginning of book II, it may be stated, that their power was equal to that of the kings, and the badges of office the same, except that they wanted the crown. They wore the *toga prætexta*, held in their hand an ivory sceptre, sat on an ivory chair, and were preceded by twelve lictors, or public officers, who carried a bundle of rods, in the midst of which was an axe, hence called *fascis æquæ*. This last badge of office seems to have been intended to deter the citizens from the commission of crimes by showing the power of the con-



**Crispianus**, i, a nobleman of the first rank among the *Arvæni*.

**Criso** (Gains), *Caii Chironis*, a tribune of the people, who warmly embraced the interest of Caesar. He compelled *Otto* to quit *Sicily*, and then sailed to *Africa*. But after some unimportant advantages, he and his whole army were, by a successful stratagem of the enemy, cut in pieces. *Adj.* *Chironianus*, a, um,

**Crisobolites**, um, *acc. as*, a people of *Gallia Celtica*, inter *Armæricas Civitates*, whose country was afterwards called *Bretagne*.

**Cyclades**, um, *acc. as*, *f.* a number of islands in *Mære Egæum*, the *Archipelago*, which had that name, from being in the form of a circle.

**Cyprus**, v. *Cyprus*, i, *f.* *Cyprus*, an island in the eastern part of the *Mediterranean*, off the coast of *Cilicia*, about 150 miles long, and 70 broad.

**Cyrène**, v. *Cyrène*, *ss*, v. *Cyrænae*, arum, *f.* a city of *Libya*, not far from the shores of the *Mediterranean*, to the east of *Syrus Major*, the *Gulf of Zadic*, from which that part of *Africa* was called *Cyrænica*, *Kairoin*. *Inf.* *Cyrênenses*, ium, *m.* *Adj.* *Cyrênaius*, *Cyrænæus*, a, um, *et*, *Cyrênensis*, is, e.

## D

**Dacia**, *m. f.* a large country of *Europe*, bounded on the S. by *Danubius*, the *Danube*, which separated it from *Moesia*; on the W. by *Jazyiges Metanastæ*; on the N. by *Sarmætia*, and on the E. by *Tyras*, the *Dasister*, and *Pontus Euxinus*, the *Black Sea*. It corresponded nearly to *Valachia*, *Transylvania*, *Moldavia*, and that part of *Hungary* which lies to the E. of the river anciently called *Tibiscus*, the *Teyss*, one of the northern branches of the *Danube*.

**Dalmætia**, *m. f.* one of the principal divisions of *Illyricum*, which had *Mære Hædræticum*, the *Gulf of Venice*, on the west. In modern times, geographers in general employ *Dalmatia* to denote what was anciently called *Illyricum*.

**Danubius**, i, the *Danube*, the largest river in *Europe*, rises in the black forest in *Germany*, according to *Strabo* and *Pliny*, in the mountain *Abudba*, runs in an easterly direction, through *Austria*, *Germany*, *Hungary*, part of *Turkey in Europe*, and discharges itself into *Pontus Euxinus*, the *Black Sea*.

**Dardani**, orum, v. *Dardaniæ*, arum, the inhabitants of *Troy* and the adjacent district, who were so called, from *Dardanius*, the son of *Jupiter* and *Electra*, who was a native of *Etruria*, *Tuscany*.

**Décia**, *m. f.* *Decies*, a town of the *Edüi*, on a rocky island in *Ligëris*, the *Loire*, about 155 miles south-east from *Paris*.

**Décidius** (*Lucius D. Sæxa*). *Luci* *Décidii Sæxæ*, a native of *Celtiberia*, and a steady friend of *Caesar*, by whose interest he had been made tribune of the people. After *Caesar's* death he joined himself to *Antony*.

**Décimus Junius Brütus**, (*Décimi Junii Brütii*), a noble Roman, who, like *Marcus Junius Brütus*, was believed to be a lineal descendant from the father of *Roman Liberty*. See *Brütus*.

**Décus Laelius**. See *Laelius*.

**Dëjôthrus**, i, a tetrarch of almost all *Gallô-græcia*, and had been called by the same name king of *Armënia Minor*.

**Dëlphi**, orum, *Castri*, a city of *Phœcis*, on *Parnassus*, *Liaktëra* (*Hobhouse*), *Laktëra* (*Clarke*), *Lakeura* (*Walpole*), about a mile from the foot of the mountain, remarkable for the oracle of *Apëllô*, which was long held in high estimation.

**Dëlta**, *m. f.* a considerable part of *Lower Egypt*, which, from its flatness, difference of soil from the adjacent country, and from its projecting so far beyond the line of the coast, was probably formed by the alluvions of the *Nila*.

**Dilabites**, ium, a people of *Gallia Celtica*, on the river *Mæddana*, the *Mayenne*. Their chief town was *Neodunum*, afterwards *Dilabites*, now *Jubens*.

**Dictator**, ôris, *m.* a Dictator, an extraordinary Magistrate at *Rome*, who possessed absolute authority over not only the lives and fortunes of his fellow-citizens, but even over the laws themselves. A free government could only admit of such an officer being appointed on important and alarming conjunctures. We find from *Roman history*, that the first Dictator was chosen during the wars with the *Latins* (499. B. C.), and that his appointment was a consequence of the *Plæbeians* refusing to enlist, and of the consuls being unable to protect the State. Unless when threatened with imminent danger either from domestic sedition or foreign wars, the consuls held the highest office, and the laws set bounds to their powers; but the Dictator knew no restriction. Twenty-four *Lictors* preceded him, and, whilst he remained in office, the functions of the other Magistrates, with the exception of that of *Tribunes* of the people, were suspended. He proclaimed war, levied forces, and marched against the enemy; or made peace or disbanded them whenever he pleased. Execution followed his decision, and from his judgment lay no appeal. At the expiry of his office, which could not exceed six months, he might be called to an account for his conduct; but few instances of it occur in the annals of *Rome*.

**Dis**, Itis, the god of riches, *Plûtô*.

**Dirico**, ônis, a nobleman of great influence among the *Hëlvetii*, who commanded the army in the war against *Cæsius*, and was at the head of the embassy sent by that state to *Caesar*, after three-fourths of their forces had crossed *Arar*, the *Saône*, and he had attacked and killed a great part of the other fourth.

**Divitiacus**, i, a nobleman of the *Edüi*, who had great influence with *Caesar*, in consequence of his steady attachment to the *Romans*.

**Dömëstus Ahënbërbus**, *Dömëstii Ahënbërbii*, an officer in *Pompey's* army, who

Caesar besieged in *Córdoba*, *Perina*, and when attempting to escape from that town, was seized by his soldiers and delivered to Caesar, who set him at liberty.

**Dömätus** (Oncius D. Cálvius), Cneti Dömätus Cálvius, an officer in Caesar's army, to whom he, in the Alexandrian war, intrusted the government of *Asia*. He was defeated in a pitched battle by Phärräces, but effected, with the remains of his forces, a safe retreat into *Asia*.

**Dömätus** (Lucius), Lucii Dömätii, a consul to whose lot the province of Gallia had fallen. In the Civil war, he attached himself to the forces of the Republic under Pompey. After the defeat of his party at Pharsälia, the plain of *Pharsa*, in attempting to escape from the camp to the mountains, he fell into the hands of Caesar's cavalry, by whom he was killed.

**Dömätus**, i. a Gallo-græcian, or, Galatian, who with Tärcondärius Cästor, the grandson of Döbötärus, king of Gallo-græcia, contributed 300 horsemen to the assistance of Pompey in the Civil war.

**Döbötäurus**, See Valärius.

**Drüdes**, um, v. Drüidae, arum (a term of doubtful etymology). Druids, the priests of the ancient Britons, Gauls, and Germans. Besides supreme authority in all matters of religion, their power extended to all public and private differences, and, what is of much greater consequence, to making, explaining, and executing the laws. This exorbitant jurisdiction was necessarily attended with every mark of power. They were exempted from taxes and military service, and their persons were held sacred and inviolable. Among the Gauls, there were only two classes of any note, the Drüides and Equëtes, of which that of the Druids was the more illustrious.

**Döbis**, is, m. the *Doubs*, or, *Doux*, a river of Gallia, *France*, which has its source at the foot of mount *Jura*, and after a course of 60 leagues, falls into *Arar*, the *Saône*, near to Cäbillönüm, *Chälons*.

**Dömätörix**, Igis, one of the *Ædii*, and brother of Divitiäcus. He persuaded the noblemen of Gallia, *France*, not to go with Caesar into *Britain*, withdrew privately from the Roman camp, and was killed by the soldiers who were sent in pursuit of him, in consequence of his obstinacy in refusing to return. His character will be found in *B. G. I. 18*.

**Düröcörtörüm**, i. n. (Düröcörtörus Athënae Rëmörum), *Rheims*, on the *Vesle*, one of the branches of *Ardöna*, the *Aisne*.

**Dyrächiüm**, i. n. *Durazzo*, a sea-port town of Mäcëdönia on Märe Hädrätiüm, the *Gulf of Venice*, by which it was nearly surrounded. The common passage between *Italy* and *Greece* was from Bründisium, *Brindisi*, to Dyrächiüm, *Durazzo*. *Inh.* Dyrächiui, orum. *Adj.* Dyrächiuus, a, um.

E

**Èbürones**, um (Èbürones, in some Greek authors), a people of Gallia Belgica, the greater part of whose territories lay on

the W. bank of Möse, the *Meuse*. Of their being dispossessed, they were succeeded by the *Tungri*.

**Èbürvices**, um, a people of Gallia, *France*, on the left bank of Sëquäna, the *Seine*. The Lëxövici were between them and the sea. Their chief city was at first called Mëdiölänüm, and afterwards Èbürvices, now *Evreux*, on the *Son* in *Normandy*.

**Egesarëtus**, i, a Thessalian, a native of Lärissa, *Lerissa* (Greeks), and *Yeniseri* (Turks), who favoured the interest of Pompey.

**Eläver**, èris, n. the *Allier*, a river of Gallia, which rises at the foot of mount *Lozère*, runs nearly north, and, after a course of 72 leagues, falls into *Figëris*, the *Loire*, about three miles above *Nivers*.

**Eleuthëri**, orum. This word occurs only twice in Caesar, and both times in *B. G. VII. 75*. It is applied, in the former instance, to the Cädürci, who lived on Düränüs, the *Dordogne*, probably to distinguish them from the Cädürci, who lived on Oltis, v. Otis, the *Olt*, and in the latter, to the Sñëssionëa, a people whose territories lay between Mätröna, the *Marne*, and Isära, the *Oise*, branches of Sëquäna, the *Seine*, perhaps to point them out from other tribes of the same name. The readings, in the chapter above quoted, are very different. That which seems most approved, and, on that account, adopted in the text, has Eleuthëri only once, conjoined with Cädürci.

**Elis**, is, v. Idos, v. Elëa, æ. f. a district of Pëlöpönnësus, the *Morea*, bounded on the S. by Mëssëniä; on the W. by the *Ionian* sea; on the N. by Achäia; and on the E. by Arcädiä.

**Eläsätes**, ium, a people of Aquitänia, who lived on Atur, the *Adour*, whose principal city was Ellüa, æ. f. *Euse*, or, according to others, *Ciutat*.

**Ephësus**, i, f. *Aiosoluc*, a famous city of Iöniä in Asia Minor, *Natolia*, near the mouth of the river Cäyster, the *Kutchuk Meinder*, built, according to Pliny and Mela, by the Amazons, *Ephësus Amazönum opus*; according to Strabo, by Andröclus, the son of Cödrus; and, according to others, by Ephësus, the son of Cäyster.

**Epüdaus** (4 syl.), i. f. v. um, i, n. *Ragusa*, a sea-port of Illyricum, opposite to the island Mëliä, v. Mëlië, now *Meleda*, or, *Meleda*, on the apostle Paul is thought by some to have been wrecked. See Acts of Apostles, ch. xxvii. 27. and xxviii. 1.

**Epirus**, i, f. *Lower Albania*, a mountainous and barren district of *Greece*, bounded on the E. by Thëssälia, *Thessaly*; on the N. by Mäcëdönia; on the S. by Acarnänia, *Carlie*; and on the W. by the *Ionian* Sea; population 400,000.

**Epörëdörix**, Igis, one of the *Ædii* who revolted from Caesar, and exhorted his countrymen to take up arms against the Romans. He was taken prisoner in that engagement, in which Vërcingëtörix was totally subdued.

**Essüi**, orum, supposed to be also called *Sati*, orum, a people of Gallia, *France*, whose



territories lay on Olina, the *Orus*, adjoining to the *Diblantes* and *Aulerci Eblunnes*.

*Esubli, orum*. This word occurs only in *B. G. III. 7*, where the readings are very different. Some copies have *Esubios*, or, *Eusubios*, and others *Λεβυλος*. The Greek has *Unellos*, to which *Dr. Clarke*, in a note, seems to give the preference, although he has retained *Eusubios* in the text.

*Eurōpa, æ, f. Europe* is bounded on the E. by *Mare Ægæum*, or simply, *Ægæum*, the *Archipelago*, *Hellēspōntus*, the *Dardanelles*, *Prōpōntis*, the *Sea of Marmora*, *Thracius Bōsphorus*, the *Strait of Constantinople*, *Pōntus Euxinus*, the *Black Sea*, *Cimmerius Bōsphorus*, the *Strait of Caffa*, and *Palus Mæotis*, the *Sea of Asoph*, *Tānais*, the *Don*, and other rivers of *Russia* which form the boundary between *Europe* and *Asia*. On the S. the *Mediterranean Sea*, called by the Romans, *Nōstrum Māre*, and, by the Greeks, *Intērnum Māre*, separates it from *Africa*. *Mare Atlanticum*, the *Atlantic Ocean*, which was known among the Greeks by the appellation of *Mare Extērnum*, washes the western, and the *Frozen Ocean*, the northern shores of *Europe*. When geographers divided the ancient world into two parts, *Europe* included *Africa*.

## F

*Fānum, i, n. (B. C. 1. 11.)* now, according to some, *Fano*, and according to others, *Metro*, a sea-port town of *Italy* on *Mare Adriaticum*, the *Gulf of Venice*, in the country of the *Sēdones* at the mouth of the rapid river *Mētaurus* (3 syl.), the *Metro*. This city had its name from containing a famous temple dedicated to *Fortune*. The *Sēdones*, in *Umbria*, must not be confounded with those of *Gallia, France*, who lived on *Sēquāna*, the *Seine*, above *Lutētia, Paris*.

*Frēntāni, orum*, a people of *Italy*, who inhabited a considerable extent of country, called *Frēntāna Rēgio*, stretching along the coast of *Adria*, the *Gulf of Venice*, opposite *Insula Diomedis*. Their name was derived from the river *Frēnto*, *Ōnis, m. the Fortore*, which traversed the country, and ran into *Mare Sūpērum*, the *Gulf of Venice*. *Adj. Frēntānus, a, um*.

## G

*Gābilli, orum*, a people of *Gallia, France*, who lived on the S. E. of mount *Gēvāna, Cevennes*, near the source of *Oltis*, the *Olt*, one of the northern branches of *Gārmāna*, the *Garonne*. Their chief town was *Anderitum*, afterwards *Gābilli*, now *Javols*, or, *Javoux*.

*Gādītāni, orum*, (sing. *Gādītānus, i*), the inhabitants of *Cádiz*, oftener, *Gādes, ium*, sometimes found in the singular. *Gādīs, is, f. Cadix*, an island and town of *Spain*, near the mouth of the river *Bætis*, the *Guadalquivir*, and about 40 miles from the entrance of *Frētum Gādītānum*, the

*Strait of Gibraltar*. At one part, this island is only about 700 feet from the continent, over which is the bridge *Sueco*, strongly fortified at both ends by redoubts and other works. The natives were, in ancient times, much given to music and dancing; hence *Martial* has *Jocosas Gādes*.

*Gālba, m.* the king of the *Suessōnes* at the time *Cæsar* invaded *Gallia, France*.

*Gālba (Sērgius), Sērgii Gālbæ*, was the son of *C. Gālba*, and grandson of *Sērvius, v. Sērgius Gālba*, a celebrated orator and the first distinguished character of that family.

*Gāllia, æ, f.* This word occurs several times in the *Commentaries*, and seems intended to denote the whole country. *Cæsar* probably used the term in this number, when his object was both to suggest and include the three great divisions of *Gallia*. But, both with respect to the true reading, *B. C. I. 35*; and the import of the word *Gallia*, which occurs there, critics have advanced very different conjectures and opinions. Some contend that it is the name of a town; but this is not supported by good authority. Others have, with more probability, supposed that the true reading is *Victos Sēdyes*, which they support by *Strabo*, *Florus*, and *Pliny*. *Gāllus (Mārcus Trēbius), Mārci Trēbii Gālli*, a prefect or tribune of the soldiers, sent by *P. Crāssus*, to forage among the *Cūrtiōlites*.

*Garlēs, um*, a people of *Aquitània*, to the north of the *Ausci*.

*Gārmāna, æ, m.* the *Garonne*, a river of *France*, which rises in the valley of *Arran*, to the S. of *Bartrand*, runs with rapidity N. N. E. to *Tōbbēn, Toulouse*, afterwards N. N. W. to *Guienne*, and falls into *Océānus Cantabricus, v. Mare Aquitānicum*, the *Bay of Biscay*. The general course of this river, which extends to about 250 miles, is N. W. It receives a number of tributary streams both on the right and left bank, some of which are considerable. After its junction with *Dūrinus*, the *Dordogne*, below *Burdgāllia, Bourdeaux*, it assumes the name of *Gironde*. According to *Jūlius Cæsar*'s division of *Gallia, France*, the *Garonne* was the boundary of *Aquitània*, and separated that district from *Gāllia Celtica*.

*Gēnābūm, i, n.* a town of the *Aurēliāni* on *Ligēris*, the *Loire*, which ran through it, from whom it was afterwards called *Aurēliānūm*, now *Orleans*.

*Gēnēva, æ, f. Geneva*, a town at the western extremity of *Lacus Lēmanus*, the *Lake of Geneva*, on the south bank of *Rhōdānus*, the *Rhone*. From *Geneva* towards mount *Jura*, *Cæsar* raised a mole or rampart of earth, nineteen miles in length.

*Gēōfēus, i, m.* the *Senne*, a river of *Macēdōnia*, which falls into the *Ionian Sea*, between *Apollōnia* and *Dyrāchium, Durræzo*.

*Gērgōvia, æ, f. Gergoie*, a strong town and fortress of *Gallia, France*, said to be

to the *Bofi*, *B. G.* VII. 9. but to the *Arvernii*, *B. G.* VII. 34. situated on a very high mountain, and of difficult access on all sides, stood, on the W. of *Elaver*, the *Alliar*, one of the southern branches of *Ligéria*, the *Loire*.

*Germānia*, *æ. f.* *Germany*, a large country of *Europe*, bounded on the S. by *Danubius*, the *Danube*; on the E. by *Vistula*, the *Pistula*; on the N. by *Sinus Océanus*, v. *Mare Sævicum*, the *Baltic Sea*; and on the W. by *Rhēnus*, the *Rhine*, and *Océanus Germānicus*, the *German Sea*.

*Gobaniffi*, *ōnis*, a leading man among the *Arvernii*, who, with the other principal men of the state, banished his nephew *Vercingetorix* from *Gergovia*, for exciting his dependents and followers to rebel against the Romans.

*Ōmphi*, *orum*, *m.* *Gonfi*, a town on the frontiers of *Thēssālīa*, *Thessaly*, towards *Epirus*, *Lower Albania*.

*Gordūni*, *orum*, a people of the northern part of *Gallia Belgica*, subject to the *Nervi*, whose territories lay along the sea-coast, to the N. of the *Mōrini*. Some copies *B. G.* V. 39, read *Geidūnos* (3 syl.)

*Græciā*, *æ. f.* *Greece*, a celebrated country of *Europe*, bounded on the N. by *Thraciā*, *Thrace* (1 syl.), *Romania*; on the E. by *Mare Egæum*, the *Archipelago*; on the S. by the *Mediterranean*; and on the W. by that part of the *Mediterranean* called the *Ionian sea*, and *Mare Hædræticum*, the *Gulf of Venice*.

*Graiōcēli* (4 syl.), *orum*, an ancient nation of *Gallia, France*, whose territories seem to have been adjacent to those of the *Cēntrōnes* and *Castīgēs*, a people who lived among the *Alps*. But the exact situation of the *Graiōcēli* is unknown.

*Grānfus* (*Aulus*), *Auli Grānfi*, a native of *Pūtēoli*, *Puzzuolo*, who embraced the interest of *Caesar*, and fell at *Dyrhæchium*, *Durazzo*.

*Grūdī*, *orum*, a neighbouring nation to the *Gordūni*. Their country was bounded on the N. by the mouths of *Scāldis*, the *Scheld*.

## H

*Hællacmon*, *ōnis*, *acc. æ. m.* the *Specioto* (*Holland*), a river of *Græciā, Greece*, which, according to *Caesar*, divided *Macedōnia* from *Thēssālīa*, *Thessaly*. It had its source in mount *Cilfus*, and running in an easterly direction fell into *Thērmatīcus Sinus*, the *Gulf of Salonica*.

*Hælvēti*, *orum*, the inhabitants of *Hælvētīa*, *æ. f.* *Switzerland*, a country of triangular form, bounded on the N. by *Rhēnus*, the *Rhine*, and *Lacus Brigāntius*, the *Lake of Constance*, which separated it from *Vindēliciā* and *Germāniā*, *Germany*; on the S. by *Rhōdānus*, the *Rhone*, and *Lacus Lemānus*, the *Lake of Geneva*, which divided it from *Prōvinciā*, afterwards *Narbōnēnsis*, *Dauphiné*, *Provence*, and *Languedoc*; and on the W. by mount *Jura* which protected them from the Gauls. Hence it is manifest that

*Hælvētīa* was of less extent than *Switzerland*.

*Hælvī*, *orum*, a people of *Prōvinciā*, *Provence*, *Languedoc*, and *Dauphiné*, on the W. bank of *Rhōdānus*, the *Rhone*, to the N. of the *Arēōmici*, and the river *Ardeche*. The mountain *Cēvenna*, *Cevennes*, separated them from the *Arvernii*. Their country is now called *Vivaret*, and their capital *Alba Augusta*, *Viviers*.

*Hærlēcā Sēntica*, a town of *Macedōnia*, on the W. of the *Marmora*, at a considerable distance to the N. of the place, where this large river joins *Strymon*, the *Strumona*. The latter falls into *Sinus Strymōnīcus*, the *Gulf of Centessa*. Some editors consider the word *Sentica* as spurious.

*Hærcyniā*, *æ. f.* a very extensive forest of *Germany*, the breadth of which, according to *Caesar*, was nine days journey, and its length exceeded sixty. It extended from the territories of the *Hælvēti*, *Nēmētes*, and *Raurāci*, along *Danubius*, the *Danube*, to the country of the *Dāci* and *Anartes*; then turning to the north, it spread over many large tracts of land, and is said to have contained many different animals, unknown in other countries, of which *Caesar* describes two or three kinds. Since the other forests of *Germany* were only branches of the *Hercynian*, some writers have considered it as covering nearly the whole of that extensive territory. On the country becoming more inhabited, the grounds were gradually cleared, and few vestiges of the ancient forest remain in modern times. In the writings of *Erātosthēnes* and several other Greek authors it is called *Orcyniā*.

*Hiberniā*, *æ. f.* *Ireland*, a considerable island in *Mare Atlānticum*, the *Atlantic Ocean*. It is washed on the east by *Océanus Vērgilius*, *St. George's Channel*, which separates it from *England*; on the north by *Mare Hibernicum*, the *Irish Sea*, which divides it from *Scotland*; and on all other parts by *Mare Atlānticum*, the *Atlantic Ocean*, of which *St. George's Channel*, and the *Irish Sea*, form but very small parts.

*Hispāliā*, *is. f.* *Seville*, (*Hispal n. Sil. Ital.*) a celebrated town of *Hispāniā*, *Spain*, on *Bætiā*, the *Guadalquivir*, above the place where that river is divided into two streams, which formed the island *Tarētessus*.

*Hispāniā*, *æ. f.* *Spain*, a large country of *Europe*, bounded on the S. by *Frētum Gaditānum*, v. *Herculēum*, the *Strait of Gibraltar*; on the E. by the *Mediterranean*, which was known, among the Romans, by the appellation of *Næstrum Mare*, and, among the Greeks, of *Mare Internum*, which may likewise be found in Roman authors, but not of frequent occurrence; on the N. by *Pyrenæi Mōntes*, the *Pyrenees*, which separate it from *Gallia, France*, and *Océanus Cantabrigicus*, the *Bay of Biscay*; on the W. by *Lusitāniā*, *Portugal*, (included in *Hispāniā Ulterior*), and *Mare Atlānticum*, the *At*

*lantic Ocean*, which the Greeks called *Mare Externum*. It extends from 35° 30', to 44° 40', N. lat. and from 9° 30', W. to 3° 15', E. long. Its greatest length, from east to west, is 660 miles, and its greatest breadth 550. The superficial contents of this country are about 146,000 square miles. Spain, including Portugal, was, by the Romans, divided into two parts, *Hispānia Citerior*, Hither Spain, and *Hispānia Ulterior*, Farther Spain; hence *duæ Hispāniæ*, the two Spains, or *Hispāniæ*, the Spains. The former, or northern, comprehending an extent of country equal to three-fourths of Modern Spain, the latter, or southern, the rest of the country. These two divisions were sometimes governed by proconsuls, but more commonly, by prætors.

## I

*Ibērus*, i. m. the *Ebro*, a large and rapid river of *Hispāniæ*, Spain, which has its source in the mountains of *Santillano* in *Old Castile*, runs in a south-east direction, and, after receiving a number of tributary streams, falls into the *Mediterranean*, nearly opposite *Insulæ Bālgæ*, the islands *Majorca* and *Minorca*. From this river, Spain was called *Iberia*, *æ. f.* and the Spaniards, *Iberi, orum*, and from the adjacent country being inhabited by the *Celtæ*, *Celtiberiæ*, *æ. f.* Both these appellations, *Iberia* and *Celtiberia*, particularly the latter, seem to have been chiefly applied by historians to the north of Spain; and *Iberi, orum*, et, *Celtiberi, orum*, appear to have been used in a similar sense.

*Leptus*, i. m. a nobleman of the *Rēmi*. He and *Antebrogus* were sent ambassadors to *Caesar* in the second year of the *Gallie* war.

*Agillum*, i. n. *Giglio*, an island in the *Mediterranean* off the coast of *Etruria*, *v. Hetruria*, *Tuscany*, opposite *Albina*, the *Albigna*.

*Iguvium*, i. *Gubio*, a town of *Umbria*, in *Apenninus*, the *Apennines*. From the notice taken of this town by *Silius Italicus*, it appears to have been subject to frequent rains.

*Ilerda*, *æ. f. Lerida*, a town of *Hispānia Citerior*, or, *Tarracōnensis* on *Sicoris*, the *Segre*, about four miles above its junction with *Cinga*, the *Cinca*, both of which have their sources in the *Pyrenees*.

*Ilurgavonēnses*, ium, a nation of Spain, near the mouth of the river *Ibērus*, the *Ebro*.

*Illyricum*, i. n. a country now included in *European Turkey*, was bounded on the S. by *Macedōnia*; on the E. by *Moesia* and *Pannonia*; on the N. by *Noricum*; and on the W. by *Hislia* and *Mare Adriaticum*, *v. Sup̄rum*, the *Gulf of Venice*.

*Imanlēntius*, i. m. a Briton, the father of *Mandubratius*; and king of the *Trinō-*

*bates*. He was killed by *Cassivēlanus*.

*Inductōmārus*, i. a chief man among the *Trēviri*, father-in-law to *Cingētōrix*; who attacked *Lūbēnus*, but was repulsed, and slain.

*Issa*, *æ. f. Lissa*, an island in *Mare Adriaticum*, the *Gulf of Venice*, near the coast of *Illyricum*.

*Isthmus*, i. *f.* an *isthmus*, a neck of land which joins a peninsula to a continent. The isthmus here (*B. C. III. 55.*) referred to, is that of *Corinth*, which connects *Peloponnesus*, the *Moresa*, with the continent of *Grecæ*.

*Italia*, *æ. f. Italy*, a large and celebrated country of *Europe*, situated between 7 and 19 degrees of E. longitude, and between 38 and 46 degrees of N. latitude; bounded on the S. by *Frētum Sicilum*, the *Strait of Messina*, which separates it from *Sicily*; and on the N. E. by *Mare Adriaticum*, *v. Adriaticum*, quod et *Sup̄rum*, the *Gulf of Venice*, which divides it from *Grecia*, *Greece*, now part of *Turkey in Europe*, *Alpes*, the *Alps*, form the boundary between *Italy* and *Germany*, on the N.; and on the S. W. it is washed by that part of the *Mediterranean*, formerly called *Mare Tyrrhēnum*, *v. Tuscanum*, quod et *Inf̄rum*, the *Tuscan Sea*, not in use. *Apenninus*, the *Apennines*, form a ridge of mountains which extends from the *Alps* to *Rhēgium*, *Reggio*, the whole length of the country. The sources of all the rivers in *Italy* are found in these mountains. *Rōma*, *Rome*, for many years the seat of universal empire, was the capital of *Italy*. From it, the inhabitants of *Italy* were frequently called *Rōmāni*, a name originally given only to the natives of that city and its territory, which was long very small. *Italia* contains 1200 square miles.

*Italica*, *æ. f. Sevilla La Vieja*, a town of *Bætica*, about seven miles from *Hispālis*, *Sevilla*, on the opposite bank of *Bætis*, the *Guadalquivir*, which afterwards changed its course.

*Itius*, i. (*sp. portus*), a harbour in the country of the *Mōrini*, in *Gallia Belgica*, which, according to some was *Boulogne*, and, according to others, *Vissant*, or *Calais*.

*Ituraea*, *æ. f.* a mountainous country of *Asia*, to the east of *Gāllisea*, from which it was separated by *Jōrdānus*, *v. Jōrdānus*, the *Jordan*, and *Mare Tiberias*.

## J

*Jacētāni*, *orum*, a people of *Hispāniæ*, Spain, at the foot of *Pyrenæi Mōntes*, the *Pyrenees*, near the middle of that chain of mountains.

*Jūba*, *æ.* a King of *Mauritāniæ*, *Morocco* and *Fez*, who in the civil war, joined the standard of the Republic, and almost annihilated the forces of *Caesar* under the command of *Cūrio*. He added his troops to those of *Scipio*, and continued

to oppose the interests of Caesar even after the battle of Pharsalia; but was at last vanquished at Thapsus by that fortunate general, and procured his own death by the assistance of his slave. See Pétreius.

Jūlius, i, the name of a very celebrated Roman tribe, brought from Alba to Rome by Rōmulus who derived their origin from Iulus, a son of Mōsas. *Adj.* Jūlius, et, Jūlianus, a, um.

Janus (Quintus), Quīnti Jānī, a Spaniard whom Caesar frequently sent to treat with Ambiorix.

Jura, *m. m.* Jura, a chain of mountains, which, extending from Rhōdānus, the Rhone, to Rhēnus, the Rhine, separated Hēlvētia, Switzerland, from that part of Gallia Cēltica which the Sēquani possessed, now called *Franche Compté*. The highest summit of this range is about 440 toises above the level of the sea. Vōgēsus, *Veuge*, is a branch of mount Jura.

## K

Kālēnus, See Fāstus.

## L

Lābērtus (Quintus L. Dūrus), Quīnti Lābērti Dūri, a tribune of the soldiers in Caesar's army. He was killed in *Britannia*.

Lābrius (Titus), Titi Lābrii, one of Caesar's lieutenants in the Gallic war: In the beginning of the civil war he deserted to Pompey, escaped from the battle of Pharsalia, and was killed in that of Munda.

Lacōtānia, *æ. f.* a district of Spain, at the foot of P̄yrēneus, the Pyrenees, near the middle of that chain of mountains.

Laellus (Dēcius), Dēciī Laelli, a noble Roman who, with C. Triārtus, commanded the Asiatic ships under Pompey (*B. C.* III. 5). According to Appian, he was killed by the soldiers of Arābjō, a king of Africa, during the second triumph.

Lārīnates, um (*sing.* Lārīnas, *itis*), the inhabitants of Lārīnum, *v.* Lārīnatum, i, n. *Larino*, a town in a district of the Frēn tāni, south of Tifēnus, the *Tiferno*, a river of Italy which runs into the Gulf of Venice.

Lārissa, *æ. f.* *Lerissa* (Greeks) and *Yeniseri* (Turks), a city of Thēssālīa, *Thessaly*, on the right bank of the river Pēōsus, the *Salampria*, of which Achilles was a native, who is hence called Lārissaeus Achilles. There is another city of the same name towards the south of Thēssaly, on Sinus Mālīneus, the *Straits of Ne-groponte*.

Latōbrōgi, orum, a neighbouring nation of the Tūllingi, Raurāci, and Hēlvēti, whose country lay on the bank of Rhēnus, the Rhine, about 80 miles to the W. of Lēcus Brīgāntius, the *Lake of Constance*.

Lēgātus, i, m. a lieutenant-general, who

was both appointed by, and acted immediately under, the consul, or commander-in-chief. The number of these officers varied in proportion to the greatness or importance of the war. Each legion had at least one, often two. When separated from the main army, sent into winter quarters, &c. the lieutenant-general, being the deputy of the commander, had the honour to be the highest officer.

Lēmānus (Lēcus), the *Lake of Geneva*, is a most beautiful expanse of water, in the form of a crescent, the concave side of which is upwards of fifty-four miles long. Its hollow side is towards Switzerland, and its greatest breadth measures about twelve miles. Rhōdānus, the Rhone, descending from the Alps, traverses the whole length of the lake, and renders the water at its entrance turbid, on account of the quantity of earth and mud brought down from these steep mountains. Lēmōrtices, um, a people of Gallia Cēltica, between Gārūma, the Garonne, and Ligēris, the Loire.

Lēntulus, i, a quaestor in Caesar's army during the civil war. He was the son of P. Mārcellus, on which account he had the surname of *Mārcellinus*.

Lēpidus (Mārcus Emīlius), Mārci Emīlii Lēpidi, a Roman of an illustrious family, who, with Augustus and Antony, formed the second triumvirate.

Lēpōntii, orum, a people of the Alps, near the source of Rhōdānus, the Rhone, on the S. of that river.

Lēptis, *is. acc. im. f.* *Lebida*, a maritime town of Africa, between the Syrtes, built, according to Sallust, by a colony of Phoenicians. There is another town in Byzāciūm, *Tunis*, of this name, now *Lemta*, near Adrūmētum, which appears to have been founded at a later period. Hence the former was called *Major*, and the latter, *Minor*.

Lēvāci, orum, a people in the northern part of Gallia Belgica, on Scāldis, the Scheld, between the Nervii and Grādii. The Cēntōnes, Grūdii, Lēvāci, Pleumōsī, and Gōrdūni, were vassals of the Nervii.

Lēxōvii, orum, a people of Gallia Cēltica, whose country was bounded on the N. by Sēquāna, the Seine, and on the W. by Frētum Gāllicum, *v.* Britānīcum, the English Channel. Their country now forms part of the province of Normandy.

Libūni, orum, a nation of pirates from whom the country was called Libūria, *æ. f.* Croatia, which formed part of Illyricum, and lay on the E. side, and towards the top of Māre Adrīaticum, the Gulf of Venice.

Ligēris, *is. v.* Liger, *bris. m.* the Loire, a large river of Gallia France, which takes its rise in the country of the Hēlvii in Cōvēnna, the Cevennes, runs N. N. W. and, after a course of 200 miles, falls into Océānus Cantabricus, the Bay of Biscay.

Ligures, um (*sing.* Ligus, *v. ur. isis*), the inhabitants of Ligūria, *æ. f.* a country of Italy in Gallia Cispadāna, which

formed the one part of Gallia Cytior, Gallia Cisalpina, v. Gallia Togata, as Gallia Transpadana did the other. Ligulia lay between the river Padus, the Po, and that part of the Mediterranean called Mare Ligusticum, v. Sinus Ligusticus, the Gulf of Genoa.

Lilybaeum, v. Lilybæum, i. n. *Marsala*, a town of Sicilia, Sicily, on a promontory of the same name, now *Cape Boeo*, the most westerly point of that island.

Liscus, i, the supreme magistrate of the Aëthi, who, along with Divitiacus and other chiefs of that nation, was in Caesar's camp in the Gallic war, and informed him of the conduct and plans of Dumnorix.

Lissus i, m. *Allesia*, a town in the S. of Illyricum, between the rivers Drilum Nigrum, the *Black Drino*, et, Drilum Album, the *White Drino*, at their junction.

Litavicus, i, a nobleman of great influence and authority among the Aëthi.

Lucani, orum (sing. Lucanus, i), the inhabitants of Lucania, m. f. a district in the southern part of Italy, bounded by Sinus Tarantinus, the Gulf of Taranto, Apulia, Samolium, Mare Tuscum, Tyrrhenum, quod et Inferum, the Tuscan Sea, and country of the Brutii.

Lucanus (Quintus), Quinti Lucani, a centurion of the first rank, who was killed in attempting to rescue his son when surrounded by some of the troops of Ambiorix.

Luceius (3 syl.) (Lucius), Lucii Luceii, one of the three intimate and confidential friends of Pompey, whom that general used to consult upon the most important affairs. Scribonius Libo and Theophrastus were the other two (B. C. III. 18).

Luceria, m. f. *Lucera*, a town of Apulia, a district of Magna Graecia, about thirty miles from the coast of Mare Adriaticum, the Gulf of Venice.

Lucertius, i, the name of a Roman tribe, or clan.

Lucertius (Quintus L. Vespillo), Quinti Lucerti Vespillonis, a senator, who, with Attius Peltinus, and the troops which they commanded, attempted to prevent the inhabitants of Sulmo, Sulmona, from submitting to Caesar.

Lucterius, 4, one of the nation of the Cădirci, hence called Cădărcus, a man of great intrepidity, whom Caesar sent against the Răteni.

Lugotrix, Igi, supposed to be one of the kings of Cantium, Kent.

Lusitania, m. f. *Portugal*, anciently a part of Spain, the boundaries of which were different at different times. It received this name from the Lusitani, the most powerful tribe who inhabited that country at the time it was invaded by the Romans. At one period, Lusitania seems to have extended nearly from Promontorium Sacrum, *Cape St. Vincent*, to Prom. Trileucum, *Cape Ortogal*, including all the western part of the Peninsula of Spain. Its limits on the E. were not precisely ascertained. By a later division, Lusitania was bounded on the W. and S. by the Atlantic Ocean, and on the

N. by the river Durius, the *Duro*, It then corresponded nearly to modern Portugal, only it included part of the provinces of Leon and *Extremadura*, which now belong to Spain.

Lutetia, m. f. v. Lutetia Parisiorum, Paris now the capital of France, was original; a fortress on a small island in Sequana, the Seine.

## M.

Macedonia, m. f. (the Latin poets lengthen the second syllable making Macedonia, as does also Dionysius in his *Periegesis*.) an extensive country to the N. of Greece; having Mare Egeum, the *Archipelago*, and Thracia, Romania, on the E.; Moesia, Dardania, and Illyricum on the N.; Mare Adriaticum, the Gulf of Venice, on the W.; and Epirus and Thessalia, Thessaly, on the S.

Magius, i, the name of a Roman tribe.

Magius (Cneius), Cneii Magii, a native of Crémone, Pompey's commander of artificers, or chief engineer (*Præfectus Fabricum*), who was taken on his way to Brundisium, *Briandisi*, and brought before Caesar, who sent him back to Pompey with proposals for an interview.

Malaca, m. f. *Malaga*, a sea-port town of Spain, to the N. E. of Gibraltar. It stands at the bottom of a craggy mountain, and is said to have been founded by the Phoenicians, most probably on account of its excellent harbour.

Mandibii, orum, a people of Gallia, France, whose country lay near the source of Sequana, the Seine. Their chief town was Alésia, *Alise*.

Mandubrius, i, one of the nation of the Trinobantes, who, on his father being killed by Cassivelaunus, fled from Britain to Caesar then in Gallia, France, who took him and the state under his protection.

Manlius (Lucius), Lucii Manlii, a praetor, who was obliged to fly from Aquitania, with the loss of all his baggage.

Manlius (Lucius), Lucii Manlii, a praetor in the interest of Pompey, who fled from Alba with six cohorts.

Mareus (Quintus), Quinti Marci, a tribune of the soldiers in Pompey's army, during the civil war.

Marcmanii, v. Marcomanni, orum, a people of Germania, Germany, whose territories were bounded on the W. by Rhenus, the Rhine, and on the S. by Danubius, the Danube, corresponding to part of the modern Circle of Swabia. They afterwards expelled the Boii, and took possession of their country, now called Bohemia.

Mare Nostrum, the Mediterranean Sea, to which the Romans gave this name, from its bounding their native country, Italia, Italy, on three sides. By the Greeks it was called Mare Internum (a name which likewise occurs in Pliny), and the Atlantic Ocean, Mare Externum.

Mare Adriaticum, v. Adriaticum, quod et Superum (seldom Adria, m.), the Gulf

*of Venice, a part of the Mediterranean, which separated Italia, Italy, from Illyricum (hence sometimes called Mære Illyricum); or Liburnia and Dalmatia, and Graecia, Greece, corresponding to part of Hungary, and to Turkey in Europe. The adjectives, Adriaticum, v. Hadriaticum, are derived from Adria, v. Hadria, æ, f. a small city of Gallia Cisalpinga, on the river Tārius, sive Adriānus, near the top of the gulf. The epithet Sup̄erum was used from its being situated to the east of Italy, in consequence of the Romans, as well as the Greeks and other ancient nations, erroneously supposing that countries and seas to the east were higher than those to the west, or that the earth gradually declined from the east to the west. Hence the natives of Rome denominated that part of the Mediterranean, which washes the western coast of Italy, Mære Inferum, called also Pyrrhænum, Etruscum, v. Tuscum. Mārius (Gaius), Gaii Mārī, a native of Arpinum, a town of the Volsi, who, in early life, was a ploughman, and wrought for hire. He afterwards went into the army, and distinguished himself under Scipio, at Numantia in Spain. From being a common soldier he gradually rose to the command of the Roman army, and to the office of consul.*

*Mārricini, orum, a people of Picënum, a district of Italy, which extended from the territories of the Volsi on the south, to those of the Sēnones on the north, and was bounded by Umbria and the country of the Sābini on the west.*

*Mārsi, orum, originally a German nation, whose territories now form part of the Circle of Westphalia. On migrating to Italy, they took possession of the country around Lacus Fucinus, Lago di Celano, to the east of Lātium. At first they were violent enemies to the Romans, and afterwards became their most faithful friends.*

*Māssilia, æ, f. Marseilles, an excellent seaport, and very opulent town, in that part of Prōvincia now called Provence, was washed by the sea, on nearly three sides. According to Strābo, a colony of Greeks from Phōcea founded this city, and established a republic, adopting the Ionian laws, and the religious rites of the Ephesians.*

*Māusco, ōnis, f. Mascon, or, Macon, a town of the Aedii, on the west bank of Arar, the Saone, between Cābillōnum, Chalons, and Lūgdūnum, Lyons.*

*Mātrōna, æ, f. the Marne, a river of Gallia, France, which formed part of the ancient boundary between Gallia Belgica, and Gallia Cēltica. It takes its rise at Langres, runs N. W. to Chalons, then westward, passes by Meaux, becomes navigable at Vitry, and at Charanton, a little above Paris, falls into Sēquāna, the Seine, after a course of about ninety-two leagues.*

*Mauritānia, æ, f. Morocco and Fez, an extensive country on the N. W. part of Africa, bounded on the E. by Numīdia,*

*Algers; on the S. by Gaetulia; on the N. by the Mediterranean, and Frētum Hæreticum, the Strait of Gibraltar; and on the W. by Mære Atlanticum, the Atlantic Ocean.*

*Mēdīōmātrīces, um, v. Mēdīōmātrīci, orum, a people of Gallia Belgica, on Mosella, the Moselle. The Trēviri were their neighbours on the north. Their chief town was Divodūrum, afterwards Mēdīōmātrīci, now Metz.*

*Mēldae, arum, f. Meaux, a town of Gallia Cēltica, belonging to the Mēldi, whose country was included between the rivers Mātrōna, the Marne, and Sēquāna, the Seine.*

*Mēlōdūnum, i, n. Melun, a town of the Sēnones, on an island in Sēquāna, the Seine, about 28 miles S. E. of Paris.*

*Mēnāpī, orum, a people of Gallia Belgica, whose territory was bounded on the N. by Mōsa, the Meuse.*

*Mēpōdēmus, i, the chief man of Macēdōnia, who came as ambassador to Caesar, and assured him of the assistance of his countrymen.*

*Mēssāla (Mārcus), Mārci Mēssālæ, a noble Roman who was consul with Mārcus Pūplius Piso, in the 60th year B. C.*

*Mēssāna, æ, v. Mēssēnē, æ, f. Messina, a sea-port town of Sicilia, Sicily, built many centuries before the Christian Era. It stands at the strait which separates that island from Itālia, Italy, called from the town, the Strait of Messina, anciently Frētum Sicilium.*

*Mētēllus (Lūcius), Lūci Mētēlli, a tribune of the people, who endeavoured to prevent Caesar from taking the treasures from the temple of Saturn, which Pompey and his partisans had, by a most unaccountable oversight, left behind them. Caesar, after threatening to lay him dead at his feet, if he continued to resist, ordered the door of the temple to be opened by force.*

*Mēlōsēdum, i, n. This word, according to the most approved readings, occurs only once in the Commentaries, viz. in the 61st chapter of VII. Book, B. G. where several good copies have Mēlōdūnum.*

*Mētēllus (Mārcus), Mārci Mētēlli, a man allied to Ariovistus, by the rights of hospitality, whom Caesar joined in commission with C. Vāllērius Prōcillus, on an embassy to that king.*

*Mētrōpōlis, is, acc. im, f. a city of Thēssālīa, Thessaly, between Phāsālīs, Pharsala, or, Pharsa, and Gōmphi, Gouff, on one of the northern branches of Pēnēus, the Salampria.*

*Miōclūs (Lūcius M. Bāllus), Lūci Mīnclī Bālli, one of Caesar's officers. To C. Fābius, and L. Mīnclūs Bāllus, he gave the joint command of two legions, which were stationed among the Rēmi.*

*Mītylēna, æ, v. Mītylēnē, æ, f. Ph. Mītylēna, arum, the principal city of Lēssbos, which now gives name to the island. It was celebrated for its numerous magnificent buildings, but more remarkable for the many great characters who were natives*

of it. Among the number were Alcaeus, Sappho, Tërpänder, &c. Mitylënë was long eminent as a seat of learning, and many illustrious men, both Greeks and Romans, were educated at this city.

Möna, æ, *f.* the *Isle of Man*, an island in Occëus Vërgilfus, *St. George's Channel*, nearly equidistant from *England*, *Scotland*, and *Ireland*. It is 30 miles long, and about 8 broad.

Mörini, orum, a people of Gallia Belgica, whose country lay along the coast opposite to Cântum, *Kent*.

Moritätus, i, the king of the Sënönes, at Caesar's arrival in Gallia, *France*.

Mösa, æ, *f.* the *Maese*, or *Meuse*, a river of Gallia, *France*, rising a little to the West of Mount Vögësus, *Fauge*, or *Voges*, runs north, passes a number of celebrated towns, receives, at *Namur*, *Sabis*, the *Sambre*, joins Vahälls, the *Wahal*, or *Waal*, below the island of *Bommel*, and falls into the *German Sea*. The course of this river, which extends to 160 leagues, is north.

Muciatfus (Lucius M. Plancus) Lucii Mucii Planci, one of Caesar's lieutenant-generals, who, with Caius Trëbönus, had the command of three legions which were settled in Belgium, during the winter.

Märcus (Stätius) Stätti Märci, a man to whom Caesar was indebted for information respecting the demands of Libo and Bibulus.

## N

Nämëus, i, a nobleman of the Hëlvëtti, who, with Vëridöctus, was at the head of the embassy which that nation sent to Caesar.

Nännëtes, v, Nännëtes, um, a people of Gallia Cëltica, who lived on the north bank of Ligëris, the *Loire*, where it falls into the sea.

Nännëtes, um, a people whose country lay on the S. of Lëcus Lëmëus, the *Lake of Geneva*.

Narbo, Onis, *f.* *Narbonne*, a town of Prövincia to the S. of the river Atax, the *Aude*, near the sea-coast, which, afterwards, gave name to that division of Gallia, *France*, called Narbönënsis.

Näsidius (Lücius), Lüci, Näsidii, sent by Pompey with 16 ships, to the relief of Massilla, *Marseilles*, but Brätus, Caesar's admiral, sailed to meet the combined fleet of the Massilians and L. Näsidius, and came to an engagement, in which the Massilians fought on the right, and Näsidius on the left, but he behaved in a cowardly manner, fled out of the battle, and escaped, without the loss of a single ship, to the coast of *Spain*.

Nasäa, æ, the brother of Cimbërius, who commanded the 100 Cantons of the Sëvi, who had encamped on the bank of Rhëus, the *Rhine*, with the design of crossing that river.

Näupactus, i, *f.* *Lepanto*, a city of *Greece*, on the most northern extremity of Sëus Cöörinthiëcus, to which it now gives name of the *Gulf of Lepanto*.

Nëäpëdis, is, acc. im, v. in *f.* *Naples*, a large and beautiful city in the south of *Italy*, at the top of a bay near 30 miles in circumference.

Nëpëtes, um, a people of Gallia Belgica, probably a tribe of the Germans, on the W. bank of Rhëus, the *Rhine*, between the Triböci, and Vängiönes. Their principal city was Növödmägus, *Spire*.

Nëro (Tibërius) Tibëri Nëronis, a noble Roman, who in the civil war joined Caesar. He commanded the fleet which Caesar sent out with the Rhodiangalleys, under the Admiral Euphränor, against the Alexandrian ships, which cruised off the Canopic mouth of the Nile, to intercept his supplies. The activity and success of Tibërius Nëro contributed greatly to Caesar's victory over the Alexandrians, and to the speedy conclusion of the war.

Nërvii, orum, a powerful and warlike nation of Gallia Belgica, whose country lay on both sides of Scëldis, the *Scheld*, near the source of that river, afterwards *Hainault*, and *Nord*. They revolted and attacked the Roman troops under Caesar; but were totally routed. The character of this nation will be found R. G. II. 15.

Nilus, i, m, the Nile, a large river of *Africa*, which takes its rise in *Abyssinia*, runs through *Abea*, *Nubia*, and *Egypt*, and pours its waters into the *Mediterranean Sea* by two channels.

Nittöbriges, um, a people of Gallia, whose country was situated on both sides of Gärdüna, the *Garonne*, where it is joined by Oltis, the *Olt*.

Növödünum, i, n. (B. G. II. 12.) a town of the Suesëönes, *Soissons*, or *Noyons*. Another of the Edëi, (B. G. VII. 55.) now *Nevers*, on the banks of Ligëris, the *Loire*. And a third belonged to the Bëtüriges, (B. G. VII. 12.) now *Newry*, or *Newry*, about twenty miles west from *Nevers*.

Nümidiä, æ, *f.* *Algiers*, a country of *Africa*, bounded on the N. by the *Mediterranean*; on the W. by *Mauritania*, *Morocco* and *Fez*; on the S. by *Gæstülia*; and on the E. by *Africa Pröpria*, *Tunis*.

Nymphaeum, i, n. according to Caesar (B. G. III. 26.) a harbour of Illýdium, exposed to the south wind, and distant about three miles from *Lissus*, *Alesso*; but Pliny makes it a promontory.

## O

Ocëlom, i, n. *Oua*, or *Exilles*, a town on the frontiers of Gallia Cisälpina, Citrërior, v. Tögäta, in *Alpes Graiae* (2 syl.), near the source of one of the N. branches of Pädus, the *Po*.

Ocätivus (Märcus) Märci Ocätivi, an officer under Pompey, who excited the Dalmatians and other nations to revolt from Caesar. He also withdrew Issa from Caesar's alliance, and besieged Bälönae, *Salona*; but was repulsed by a sally from the town. Västinius afterwards defeated him in a naval engagement off Tagris, an island in the *Gulf of Venice*,

- near Issa. Scribbonius Libo and he had the command of the Liburnian and Achaian ships in the civil war.
- Ocellidarus, *i. f. Martigny*, a town or village of the Vénèti (*Vicus Veragrorum*, B. G. III. 1.) on the *Drance*, near its junction with Rhodanus, the *Rhône*, at a considerable distance above the influx of the latter into Lacus Lemanus, the *Lake of Geneva*.
- Octogēsa, *m. f. Mequinenza*, a town of Spain, on the north bank of Iberus, the *Ebro*, where it is joined by Sicoris, the *Sagra*.
- Ollivico, *onis*, a nobleman of the Nithobriges, whom the Romans had honoured with the appellation of Friend. His son, Teutomatus, was king of that nation, during the wars in Gallia, *France*.
- Optimus (Mārcus), Mārci Optimi, a commander of Scipio's cavalry, who, with two troops of horse, fell into an ambush laid by Domitius. They were all either killed or taken prisoners.
- Orchomēnus, *i. f. Scrofa*, a town of Boeotia, north of the river Cephissus, the *Sindalis*, to the west of its influx into the lake Cōpais, *Limo*.
- Orcynia, *m. f.* a name given by Eratosthenes, and some other Greeks, to Hecynia Silva.
- Orgēthrix, *Igis*, was, according to Caesar, the richest and most noble of the Helvæti.
- Oricum, *i. n. v. Orkos*, *i. f. Ric*, a maritime town of Epirus, *Lower Albania*, to the north of Mōntes Acrotaurini.
- Oscēnes, *iom*, the inhabitants of Osea, *Huesca*, a town of the Illērgētes (Strabo), Illērgētes (Ptolemy), a people of Hispania, *Spain*, whose territory was watered by Otaga, the *Cinca*, one of the northern branches of Iberus, the *Ebro*.
- Osismlī, *orum*, a people of Gallia Cēltica, one of the nations who went under the general name of *Armōricae Civitates*. Their country afterwards formed part of the province of *Bretagne*. It is now called *Finistère*.
- Otiacilius Crassus, Otiacili Crassi, an officer of Pompey, who had the command of Lissus, *Alessio*.
- P.
- Pādus, *i. m.* the *Po*, the largest river of Itālia, *Italy*, anciently called Eridānus, an appellation which is frequently used by Roman poets, and almost always by Grecian authors. It has its source near the bottom of mount Vēsilius, *Vivio*, as has also Drūentius, *v. Drūentia*, the *Durance*, runs in an eastern direction, and after a course of 300 miles, and receiving a number of streams on both banks, it falls into Māre Hadrīaticum, the *Gulf of Venice*, by seven mouths, of which two were formed by nature, and the other five by art. The northern branches of the *Po*, descending from the *Alps*, render it largest in the warmest months of summer, by the melting of the snow on these lofty mountains.
- Pāmāni, *orum*, a people of Gallia Belgica, on the east bank of Mōsa, the *Muse*. They had the Caeracesi on the S. the Trēviri on the E. and Silva Ardēnna on the N.
- Paedius (Quintus), Quinti Paedii, the praetor who commanded at Cōsa, *v. Cōsae*, in that part of Lūcāna called, from the town Thūria, *ii. v. ium*, Thūrius *v. Thūrinus* ager, at the time Milo attempted to besiege it.
- Palaestē, *ez. f.* a sea-port town of Epirus, *Lower Albania*, to the N. of Oricum, *Ric*.
- Parīsi, *orum*, the inhabitants of Lūtētia, from whom it was afterwards called Pārisii, now *Paris*, the capital of *France*.
- Parthia, *m. f. Chorasan*, was, at first, a very small country, bounded on the W. by Mēdia, and Māre Cāspium, *v. Hyrcānum*, the *Caspian Sea*; on the S. by Pārāja; on the E. by Bāctria; and on the N. by Hyrcāna.
- Pārthini, *orum*, a people of Illyricum, a district on the E. coast, and towards the top of Adria, the *Gulf of Venice*.
- Pēdīus (Quintus) Quīnti Pēdii, a grandson of one of Jūlius Caesar's sisters, was one of his lieutenant-generals in the Gallic war, and appointed in his will co-heir with Octāvius, who had Pēdīus for his colleague in his first consularship.
- Pēlligri, *orum*, a people of Itālia, *Italy*, whose country lay between the sources of the rivers Sāgrus, the *Sangro*, and Atērinus, the *Pescara*, both of which fall into the *Gulf of Venice*.
- Pēlūsiūm, *i. n. Tinah*, an ancient and strong city of Egyptus, *Egypt*, at the eastern extremity of the Delta, about 23 geographical miles to the E. of *Eumae fargag*, which is now dry except during the swell.
- Pērgāmus, *i. f. v. Pērgānum*, *i. n. Bergamo*, a city of Mysia in Asia Minor, *Natolia*, on the N. Bank of the river Cāicus, the *Germasti*, near the place where that river enters Etōlia. This city was famous for an excellent library of 200,000 volumes, which Clēōpātra afterwards, by permission of Antony, added to the noble collection at Alēxandria.
- Pētra, *m. f.* a rising ground (*editio loci*) near Dyrrbāchium, *Durazzo*, a sea-port of Mācēdōnia on Māre Hadrīaticum, the *Gulf of Venice*, on which Pompey in the Civil war fortified his camp.
- Pētreius (3 syl.), *i.* a lieutenant-general of C. Antonius, who, in consequence of the indisposition of the consul, led on the troops of the republic against Catiline, routed the rebel army, and left the traitor himself among the slain.
- Pētreius, (3 syl.) (Mārcus), Mārci Pētreii, a centurion of the 8th legion, who was killed at the siege of Gērgōria, *Gergoie*.
- Pētreius (3 syl.), *i.* a Thessalian nobleman, at the head of that party of his countrymen who had embraced the interests of Caesar.
- Pētrōcōrī, *orum*, a people of Gallia Cēltica, who lived on the river Illa. Their chief town was Vēsūna, afterwards Pētrōcōrī, now *Perigueux*, the capital of *Perigord*.



**Pétrösídus** (Läcius), Lúci Petrósidí, a standard-bearer of the army which, under the command of Q. Titúrus Sábäus and Lúcius Aurúcléius Cotta, wintered among the Ebbúrönes.

**Phäritas**, arum, the inhabitants of Phärus.

**Phärsalla**, *m. f.* a place on the west coast of Greece, where Caesar landed his forces, when he went to that country in pursuit of Pompey.

**Phärsalos**, *v. us, i. f.* *Pharsa*, or *Pharsala* (Greeks), and *Tzatalze* (Turks), a town of Phthiötia, a district of Thessälia, *Thessaly*, on the east bank of the river Enipeus (3 syl.), not far from its junction with Apidäus, the *Epideno*, a southern branch of Pénus, the *Salampria*. Phärsalla, *m. f.* a large plain in the vicinity of Phärsälus, noted for the victory which Caesar obtained there (12th May, 48, B. C.) over Pompey, and the forces of the republic.

**Phärus**, *v. os, i. f.* an island, said at one period to have been distant from the continent of Egypt a day's sailing, which may, among the ancients, be estimated at 30 miles. This assertion, although recorded by Pliny, surely exceeds the truth. It is now joined to the continent, and the modern town of *Alexandria* stands on the alluvions which has extended the Delta to that island.

**Picénium**, *i. n. v.* Picénus Ager, a district of stäffa, *Italy*, which extended along the coast of Märo Hädrüktéum, the *Gulf of Venice*, from Atérnum, *Pescara*, at the mouth of Aitérus, the *Pescara*, on the S. to Äsis; but, with respect to its western boundary, writers on ancient geography are not agreed.

**Pictönes**, um, a people of Gallia Cällica, on the S. bank of Ligéria, the *Loire*, where it falls into the sea.

**Pisaurum**, *i. n.* *Pesaro*, a town of Umbria in Itälia, *Italy*, pleasantly situated on the S. bank of Pisaurus, the *Foglia*, where it falls into the *Gulf of Venice*.

**Piso**, önis, surnamed from his country, Aquitänus, a nobleman of Aquitänia, whose grandfather had been supreme magistrate in that country, and called *Friend* by the Romans (*B. G.* IV. 12).

**Piso** (Lúcius Cälpürnüs), Lúci Cälpürnfi Pisonis, Caesar's father-in-law, who was consul with A. Gabínus Paulus, in the year of the city 686.

**Piso** (Cneius), Cnei Pisonia, who commanded the cavalry of Adrümetum, and 3,600 Moors. He afterwards joined Brütus and Cäsus, and was, notwithstanding, allowed to return to Rome, and made Consul.

**Piso** (Lúcius), Lúci Pisonis, the grandfather of Piso above mentioned, was a lieutenant-general of Cäsus, both of whom fell in an engagement with the Hälvétii.

**Piancus** (L. Mänäyus), Lúci Mänäyfi Pianci, a lieutenant-general in Caesar's army, to whom he gave the joint command with C. Trébönüs, of three legions cantoned in Gallia Belgica.

**Pleumösi** (4 syl.), orum, a people of Gallia

Belgica, supposed to have lived on Scäldis, the *Scheld*, near the place where the city *Tournay* now stands.

**Plötius** (Märcus), Märci Plöfi, a centurion in Caesar's army, who was wounded at the interview respecting peace, which took place between T. Labiénus and Vätinius, on different sides of Apus, the *Aspro*, a river of Illyricum, or, Mäcädöta.

**Pömpeius** (3 syl.) (Cneus, *v.* Cneius), Cnei Pömpeii, surnamed *Magnus*, on account of his splendid achievements, the son of Cneus Pömpeius Sträbo and Lúclia, was born 106, B. C.

**Pömpeius** (3 syl.) (Cneius, *v.* Cneus), Cnei Pömpeii, the elder son of Pompey the Great.

**Pömpeius** (3 syl.) (Sextus), Sëxti Pömpeii, the younger son of Pompey the Great.

**Pömpeius** (3 syl.) (Cneius), Cnei Pömpeii, a Roman who was well skilled in the language of the Gauls, and acted as interpreter to Quintus Titúrus.

**Pömponüs** (Märcus), Märci Pömponfi, one of Caesar's officers, who had the command of half his fleet, which, when lying at Mäsaäna, *Messina*, Cäsus, by sending fire-ships among them, burned.

**Pöstünus** (C. Fülvius), Cäi Fülvfi Pöstümi, one of Caesar's officers, whom he joined in command at Dyrrhächlum, *Durazzo*, with Léntilus Märcéllinus, on account of the latter being in an infirm state of health.

**Praeconius**, i, a lieutenant-general, who was himself killed, and his army defeated at Apöllöna, *Polina*.

**Praetor**, öris, *m.* a Praetor; in the early ages of the Roman State, this term is supposed by some to have been a general appellation of all the Roman magistrates, afterwards of the general of the army; and even the Emperors were ambitious to include it among their other titles. But the word, in its proper signification, denoted a Roman judge, who administered justice both among his fellow-citizens, and also among the foreigners who resided in Rome. In dignity the Praetor ranked next to the Consul. He had power to alter laws, repeal them, and enact new at pleasure.

**Praetörüm**, *i. n.* the place where the Praetor sat in judgment at Rome. It also frequently denoted a place without the city, where the Praetorian cohorts were lodged. In provinces, it signified the house, or palace of the governor, who most commonly had the title of Praetor.

**Pröpraetor**, öris, *m. saep.* *Pro praetore*, a propaetor, which title at first denoted a Praetor whose authority was continued to him after the legal term of its expiry. Afterwards, it was frequently used to signify a person whom the general of an army had left to command it in his absence.

**Präcläni**, orum, a people of Aquitänia, who are supposed to have lived at the foot of Pärenäi Möntes, the *Pyrenæes*, near Märo Cäntabrieum, the *Bay of Biscay*.

**Primöpius**, *seldom*, Primöpius, *i. m.* the

centurion of the first century of the first manipule of the Triarii, consequently the first centurion of the legion. He had authority over all the other centurions, gave the word of command in exercise, and in battles, by order of the tribunes, had the charge of Aquila, the eagle, or principal standard of the legion, and, in point of dignity, he ranked with the Equites.

**Prœtoria**, *m. f.* a large tract of country in Gallia, *France*, extending from Pyrænæus, the *Pyrenees*, to *Alpes*, the *Alps*. It comprehended *Languedoc*, *Provence*, and *Dauphiné*.

**Ptolœmaeus**, *i.*, surnamed *Aulêtes*, from his fondness of playing on the flute, a king of *Egypt*.

**Ptolœmaeus**, *i.*, a son of Ptolœmaeus Aulêtes, surnamed *Nôvus Dînysius*.

**Ptolœmæa**, *Idis. f.* anciently *Akê*, now *Acre*, a city of *Syria*, so called from Ptolemy, king of *Egypt*, who either founded or enlarged it.

**Pulſio** (Titus), Titî Pulſiônis, a Roman centurion of distinguished valour, who, to decide a dispute with L. Vârênus respecting superiority of courage, rushed forth from the camp, when attacked by the Nêrvîi, and displayed great bravery without the fortifications.

**Pûpius** (Lucius), Lucî Pûpî, a partisan of Pompey, the first centurion of a legion, who was taken at Igûvium, *Gubbio*, a town of *Umbria*, and brought to *Cæsar*.

**Pyrænæus**, *i. m. saep.* Môtês Pyrænæi (*y* doubtful), the *Pyrenees*, or *Pyrenæan Mountains*, extend from the *Mediterranean* to the *Bay of Biscay*, a distance of about 294 miles, and separate *Gallia, France*, from *Hispânia, Spain*. They are very steep, of difficult access, and only passable at five places: 1st, From *Languedoc* to *Catalonia*; 2d, From *Comminges* into *Aragon*; 3d, At *Tarassa*; 4th, At *Maya* and *Pampeluna* in *Navarre*; and 5th, At *Sebastian* in *Biscay*, which, of all the roads across these mountains, is reckoned the easiest.

Q.

**Quæſtîſſus** (Sextus) Q. Vârûs, Sêxti Quæſtîſſi Vârî, a quaestor of senatorian rank, who was at Cûſtîntum, *St. Perino*, at the time the gates of that city were opened to *Cæsar*.

R.

**Ravêna**, *m. f.* *Ravenna*, a town of *Gallia Cisalpina*, at the mouth of *Utis*, the *Montone*, with a very large harbour.

**Raurîci**, *orum*, a people of *Gallia, France*, on the N. extremity of mount *Jûra*. The chief town was, from its inhabitants, called *Rauricium*, afterwards *Augusta Rauracorum*, *Augst*, an inconsiderable village near the modern town of *Basîl*.

**Râbîlus** (Gaius Cênſolus), Caii Cênſolî Râbîlî, one of *Cæsar's* lieutenant-generals, who, with C. Antîſtîus Râgînus, commanded two legions which guarded a particular place near *Alêsia*, *Alise*, when that city was stormed.

**Râgînus** (C. Antîſtîus), Caii Antîſtî Râgînî, a lieutenant-general, who, in conjunction with M. Sîllânus and T. Sêxtîus, was ordered by *Cæsar* to levy troops, in consequence of his expecting greater commotions in *Gallia, France*.

**Rêmi**, *orum*, a people of *Gallia Belgica*, whose country lay to the N. of *Mâtrônæ*, the *Marne*. Their chief town was *Dûrbêdôrûm*, afterwards *Rêmi*, now *Rheims*.

**Rhâſcypôlis**, *i.*, a native of *Thrace*, *Romania*, was an officer of great merit, and, in the Civil war, commanded the Macedonian troops which joined *Pompey*.

**Rhêdônês**, *um*, a people of *Gallia Celtica*. The Rhêdônês were one of those nations reckoned *inter Armôrîcas civitatês*.

**Rhênus**, *i. m.* the *Rhine*, a celebrated river of *Europe*, which takes its rise in mount *Adûla*, *St. Gothard*, which some make *St. Bernard*, (*Rhâſticârûm Alpium inaccessus ac præceptî verticis ortus*. Tacit.), in the country of the *Grisons*, passes *Lacus Brigantînus*, *v. Lacus Vênêtus*, the *Lake of Constance*, afterwards through *Acronîus*, *Lake Inferior*, or, the *Lake of Zell*, and continues to run nearly W. until it reaches *Basîl*, when, taking a northern direction, it becomes the boundary between *Gallia, France*, and *Germânia, Germany*, then between the latter country and *Bêlgîum*, the *Netherlands*. At *Schenek*, or *Schenken Schans*, the *Rhine* sends off its left-hand branch, *Vâhâlis*, the *Wahal*, or, the *Waal*, and, after running a few miles farther north, it divides into two streams, of which the one to the right hand had the name of *Flevo*, *v. Flevus*, *v. Flevum*, the *Yssel*, and the other that of *Hellum*, the *Leck*. *Lacus Flevo*, the *Zuyder Zee*, was so called from *Fleves*, the *Yssel*, spreading into that sea or lake, before its waters are lost in *Océânus Germânîcus*, the *German Sea*. The *Yssel* and the *Leck*, or the *Wahal*, with the *German Sea*, formed *Bâtâvîa*, *v. Bâtâvîa*, rather, *Insûla Bâtâvôrûm*, the *United Provinces*, or, *Holland*.

**Rhênus**, *i. m.* the *Reno*, a small river of *Italia, Italy*, which rises in *Apênnînus*, the *Apennines*, and falls into the most southern channel of *Pâdus*, the *Po*.

**Rhêdânus**, *i. m.* the *Rhone*, a large and rapid river of *Europe*, which has its source in mount *la Fourche*, near *St. Gothard*, in the canton of *Uri*, not more than two leagues south from that of *Rhênus*, the *Rhine*, passes *Lacus Lêmânus*, the *Lake of Geneva*, five leagues below which it disappears between two rocks for a considerable way, rises again, flows with great rapidity in a southern direction, and discharges itself by three mouths into that part of the *Mediterranean*, formerly called *Gallîcus Sînus*, the *Gulf of Lyons*.

**Rhêdus**, *i. f.* *Rhodes* (one syl.), an island in the *Mediterranean*, about twenty miles distant from the coast of *Doris*, a district on the S. W. of *Asia Minor, Natolia*.

**Rôma**, *m. f.* *Rome*, one of the most celebrat-

ed cities of antiquity, stood on the banks of Tiberis, the *Tiber*, which, after Padus, the *Po*, is the largest river in Italy, about 15 miles (16,000 paces Plin.) from the sea. Sallust says, that the Trojans were the builders and first inhabitants of Rome; and Solinus, that the Greeks, after the Trojan war, by the advice of a noble captive, Rôme, founded this city, to which they gave her name. Livy, however, and most of the other historians who have given any account of Rome, inform us, that Rômûlus, from whom he derives the name, laid the foundation of this city on Mōns Palatius, 15th April, 753 B. C. Rôscillus, i. a son of Aduellus, who had long held the chief sway among the Allobroges.

Rôscius (Lucius), Lûci Rôscii, a lieutenant-general, to whom Caesar gave the command of the 3d legion, which he was to march into the territories of the Easûi.

Rûbrius (Lucius), Lûci Rûbri, a Roman of senatorian dignity, who was taken prisoner along with many others at Côrfinum, *Perino*.

Rûfus (Lucius Vibullius), Lûci Vibullii Rûfi, a Roman of senatorian dignity, a zealous friend of Pompey, who was first made prisoner at the taking of Côrfinum, and afterwards in Hispania, *Spain*.

Rûfus (Marcus), Mârci Rûfi, a quaestor, who attached himself to Caesar during the Civil war, and had the command of 12 ships at Aquilâria.

Rûfus (P. Sulpicius), Pûbli Sulpicii Rûfi, one of Caesar's lieutenant-generals, to whom he gave the charge of the port in Gallia, *France*, from which he sailed for Britannia, *Britain*, and a garrison sufficient to protect it during his absence.

Rûtilius, v. Rûtilius (Lupus), Rutilli Lûpi, a lieutenant-general of Pompey in Achæia, in *Greece*, who, to secure that province, resolved to fortify the Isthmus of Corinth.

Rûtilius (M. Sêmpronius), Mârci Sêmpronii Rûtilii, an officer of Cæsar, who had, with T. Labiënus, the joint command of the two legions which that general ordered to march into the territories of the Sêquani.

## S

Sâbinus (Caius Calvisius), Caii Calvisii Sâbini, an officer in Caesar's army, whom he sent into Etolia, in *Græcia*, *Greece*, with five cohorts and a few men.

Sâbinus (Quintus), Quinti Sâbini, an officer whom Cæsar sent into Achæia with part of his forces.

Sâbinus (Q. Titurius), Quinti Titurii Sâbini, a lieutenant-general in Caesar's army. He and L. Aurunculeius Cotta had the command of the troops which were stationed among the Mœtuli, and in other parts of Gallia Belgica.

Sâbia, i. e. the *Sambre*, a river of Gallia Belgica, which has its rise in what is now called *Pleurdy*, runs N. E. and after passing by *Lequidrey*, *Mambray*, *Thun*,

and *Charleroy*, falls into Mōse, the *Meuse*, near *Namur*.

Sâbura, s. a præfect of Jûba, king of Mauritania, *Morocco* and *Fex*.

Sâcrâtlvir (Marcus), Mârci Sâcrâtlviri, one of Caesar's officers, a native of Căpua, who was killed at Dyrrhăchium, *Durazzo*.

Sădăla, s. the son of Côtys, king of Thrăcia, *Romania*, who was sent at the head of 500 cavalry to Pompey.

Sălōna, s. v. Sălōnac, arum, f. a maritime town of Illyricum.

Sămărobriua, s. f. Amiens, a town of Gallia Belgica, on the south bank of the river Sămăra, the *Somme*.

Săntōnes, um, rar. Săntōni, orum, a people of Gallia Celtica, to the north of the river Carantōnus, the *Charente*. Their chief town was Mădiolănum, afterwards Săntōnes, now *Saintes*.

Sărdinia, s. f. Sardinia, an island in the Mediterranean, to the south of Căpua, about 140 miles in length, and 70 in breadth, which contains nearly 420,000 inhabitants.

Scaeva, s. a centurion, whose shield, at Dyrrhăchium, *Durazzo*, was pierced in 250 places in one day.

Scăldis, is, scc. im. v. in. s. the *Escaut*, oftener the *Scheldt*, or the *Scheldt*, a river of Gallia Belgica, which takes its rise about 15 miles south of Camerăcum, *Cambray*, in the province of *Picardy*, runs north, and dividing into two branches, *Wester Scheldt*, which separates *Flanders* from *Zealand*, and falls into the *German Sea* near the island *Walcheren*; and *Ooster*, or, *East Scheldt*, which passes *Bergen-op-Zoom*, and afterwards between the islands *Reveland* and *Schooten*, below which it is lost in the *German Sea*.

Scipio, ōnis. (Pûblius S. Născă), Pûbli Scipionis Născăe, adopted son of Quintus Mătăllus Pius, on which account he assumed the name of Q. Căcellius Mătăllus Pius Scipio, but commonly called Mătăllus Scipio, was Pompey's father-in-law, by whose interest he was elected consul.

Sădălmus, i. the prince and commander of the Lămōvices, who was slain at Alăsia, *Alise*.

Sădăni, orum, a nation on the south bank of Rhodănus, the *Rhone*, to the east of Lăcus Lămănus, the *Lake of Geneva*.

Sădăni, orum, a nation of *Germany*, on the N. E. bank of Rhănus, the *Rhine*. Their country was watered by Mănus, the *Maine*.

Săgni, orum, a people of Gallia Belgica, who lived in the vicinity of Silva Ardănna. A small town, *Sinet*, or, *Signet*, points out the place which they once inhabited.

Săgūnax, ōcis, one of the four kings who reigned in *Uatium*, *Kent*, at the time Cæsar invaded *Britain*.

Săgūllici, orum, a British nation who lived on the south of the river Tămăsis, the *Thames*. They appear to have been subject to Cassivănanus, at the time Cæ-

- ses attempted to add this island to the Roman empire. The scholar must not suppose that they were inhabitants of *Begōtium*, *Caernarvon*, opposite to *Anglesey*, on the strait which separates that island from the main land. Caesar did not penetrate so far into the country.
- Sēgōtini**, *orum*, a people of *Gallia Cēlūca*, to the W. of *Rhōdānus*, the *Rhone*. Their country was traversed by *Ligēris*, the *Loire*, towards the source of that river.
- Sējōnes**, *um*, a powerful and warlike nation of *Gallia Cēlūca*, who lived on *Sēquīna*, the *Seine*, about 70 miles above *Paris*.
- Sēptimius** (*Lūcius*), *Lūci* **Sēptimī**, a tribune of the soldiers, sent along with *Achillas*, by *Pūblius*, king of *Egypt*, to murder *Pompey*, in whose army, during the war against the pirates, he had been a centurion. (see *Pompeius*).
- Sēquīna**, *m. f.* the *Seine*, a river of *Gallia*, *France*, has its source in the province of *Burgundy*, runs in a N. W. direction, and falls into that part of the *Atlantic* called *Frētum Britannicū*, the *British Channel*, at *Havre de Grace*.
- Sēquīna**, *m. f.* a district of *Gallia*, *France*, bounded on the E. by *Mōns Jūra*, *Mount Jura*, which separated it from the country of the *Hēlvēti*, now *Swiss land*; on the N. by *Mount Vēgēsus*, *Vauges*, which divided it from that of the *Leuci*; on the W. by the country of the *Edūi* and *Lingones*; and on the S. by that of the *Ambrōi* and *Allobroges*.
- Sērapion**, *ōnis*, an Egyptian who had been ambassador at *Rome*, was sent by *Ptolemy* with a message to *Achillas*, when he was marching the king's forces against Caesar then in *Alexandria*.
- Sērtōrius** (*Lūcius*), *Lūci* **Sērtōri**, a Roman who carried on a war in *Celtiberia* against the Romans (*B. C. I. 61*).
- Sērtōrius** (*Quintus*), *Quinti* **Sērtōri**, a Roman general of distinguished merit and bravery, who served his first campaign under *Mārius* against the *Teutōnes* and *Cimbri*.
- Sērvīllus** (*Pūblius S. Isauricus*), *Pūbli* **Sērtōri** *Isaurici*, a Roman nobleman who was Caesar's colleague in the consulship in the 47th year, *B. C.*
- Sērvī**, *orum*, a people of *Gallia Cēlūca*, who, although not named inter *Armētīcas civitatē*, must either have been included under that denomination, or possessed an adjoining district (*B. G. II. 34*).
- Sērtius** (*Pūblius S. Bācilus*), *Pūbli* **Sērti** *Bācili*, a centurion of the first rank in Caesar's army, in the Gallic wars.
- Sērtius** (*Titus*), *Tit* **Sērti**, one of the three lieutenant-generals whom Caesar sent to augment his army, in the sixth year of the war in *Gallia*, *France*.
- Sēstātēs**, *um*, a people of *Aquītāna*, whose country lay along *Atur*, the *Adour*. Of their history nothing is known. Their capital, in the 8d or 4th century, bore their name, now *Sobessa*.
- Sicāle**, *et*, *Sicilia*, *m. f.* *Sicily*, an island in the *Mediterranean*, to the South of *Italy*, between  $36^{\circ} 40'$  and  $38^{\circ} 20'$  N. Lat. and  $12^{\circ} 13'$  and  $15^{\circ} 55'$  E. Long. It is of a triangular form, and in circumference about 471 miles.
- Sicōris**, *is*, *acc. im. m.* the *Segre*, a river of *Hispania*, *Spain*, which rises in the *Pyrenæes*, is joined by *Ciega*, the *Cinca*, near *Ilēda*, *Lerida*, and empties itself into *Ibērus*, the *Ebro*, after a course of 40 miles.
- Sigāmbri**, *orum*, a German nation, who lived on the E. bank of the *Rhine*, to the S. of the river *Rura*, the *Roar*.
- Siliānus** (*Mārcus*), *Mārci* **Siliā**, one of Caesar's lieutenant-generals whom he ordered to levy troops for the war in *Gallia*, *France*.
- Silius** (*Titus*), *Tit* **Sili**, an officer whom *P. Crāssus* sent to the *Vēnēti*, to procure grain and forage with *Vēllānus*. But the *Vēnēti* seized them in expectation of regaining their hostages by this measure.
- Siliātes**, *um*, a people of *Aquītāna*, whose country extended along *Gārdāna*, the *Garonne*, and whose chief town was *Sōlātum*, *Sos*. Their territories formed part of what was afterwards called *Nōvēmpōlīāna*, bounded by the *Garonne*, the *Pyrenæes*, and the *Bay of Biscay*.
- Spiāther** (*Lēntulus*), *Lēntuli* **Spīnthēria**, a Roman of senatorian dignity, who, with several others of the same rank was brought before Caesar, after he had fled from *Asclum Picēnum*, and set at liberty. He was killed during the civil wars.
- Stābērius** (*Lūcius*), *Lūci* **Stābēri**, the governor of *Apollōnia*, at the time Caesar advanced against that town.
- Sūessōnes**, *et*, *Suessōnes* (4 syl.), *um*, a people of *Gallia Bēlgica*, whose country was bounded on the S. by *Mārtōna*, the *Marne*. Their capital *Augusta*, afterwards *Suessōnes*, now *Soissons*, stands on *Axōna*, the *Aisne*.
- Sūēvi**, *v. Suevoi* (2 syl.), *orum*, a nation of *Germānia*, *Germany*, who inhabited large tract of country (*Suevia*, *et. f.*) lying between *Albis*, the *Elbe*, and *Vistula*, the *Vistula*, on the northern side of *Silva Hērcynia*.
- Sūlla** (*Lūcius Cōrnēlius*), *Lūci* **Cōrnēli** *Sūllae*, a Roman of Patrician rank. His activity and address contributed greatly to bring the *Jugurthan* war to a successful termination.
- Sūlmo**, *ōnis*, *f. Sulmona*, a town of the *Pāgnī*, on the east side of *Apollōnis*, the *Apennines*, of which *Ovid* was a native.
- Sūlpicius** (*Pūblius*), *Pūbli* **Sūlpici**, one of Caesar's lieutenant-generals.
- Sūlpicius** (*Sērvius*), *Sērvii* **Sūlpici**, a senator who attended *Juba* at his entry into *Utica*, after the destruction of *Cārtho* and his army.
- Syria**, *m. f.* a very extensive country of Asia, the boundaries of which are not precisely ascertained by ancient geographers. Taken in its largest sense, *Syria* was bounded by the *Mediterranean* on the W.; by *Arabia* on the S.; by *Euphrātes* on the E.; and by *mount Taurus*

on the N. It was divided into a number of districts, of which the most considerable were, *Palaestina*, *Judaea*, *Phoenicia*, *Babylonia*, and *Mesopotamia*, *Jezirah*. It was reduced to a Roman province by Pompey, *Inv. Syri. orum*. *Syria* is often used to signify a slave, from the number sent from Syria to Rome.

## T

*Tamēsis*, *v.* *Thāmēsis*, *is.* *m.* the *Thames*, one of the largest rivers of England, rises in *Cotswold hills*, in the western extremity of *Gloucestershire*, runs eastward, and, after passing through *London*, falls into the *German Sea*.

*Tarbēlli*, *orum*, a people of *Aquitània*, whose country extended along the sea-coast, to the territories of the *Cicōsates*, from *Pyrenaei Montes*, the *Pyrenees*.

*Tarcōndārius Cāstor*, *Tarcōndārī Cāstōris*, the grandson of *Dejōtārus*, king of *Gallio-Gracchia*, *v.* *Gālātia*, who, with *Donillāus*, sent 300 men to Pompey.

*Tarrācina*, *ae.* *f.* *Tarracina*, a town of the *Volsci*, in *Lātium*, a few miles distant from the sea, and S. of *Ufens*, the *Av-fante*.

*Tarrico*, *ōnis*, *f.* *Tarragona*, a large town and sea-port of *Spain*, about 30 miles N. of *Ibērus*, the *Ebro*.

*Tarūstēs*, *ium*, a people of *Aquitània*. The *Tarūstēs* were between them and the *Bay of Biscay*.

*Tarūstius*, *i.*, a nobleman of the nation of the *Quarites*, whose forefathers had possessed the sovereignty of that state.

*Taurōis*, *ētis*, *acc. ta.* *f.* *Caesar* calls it a fortress of the *Māssiliēses*, and as *Taurōstis pōrtus* occurs in ancient authors, it must have been a maritime town. It was about 12 miles from *Māssilia*, *Marseilles*, and nearly at the same distance from the modern town of *Toulon*.

*Taurinagulus*, *i.*, one of the four kings, or *Princes*, who reigned over *Cāntium*, *Kent*. They seem to have all been under the power of *Cassivelaunus*.

*Tectōsages*, *um. et.* *Tectōsāgi*, *orum*, a very valiant people of *Gallia*, *France*, a branch of the *Volscae*, near *Mōntes Pyrenaei*, the *Pyrenees*.

*Tēschēri*, *orum*, a people of *Germany* on the river *Rhēnus*, the *Rhine*. Their country was bounded on the N. by that of the *Sigambri*.

*Tērrasidius* (*Titus*), *Titi Tērrasidī*, one of *Caesar's* lieutenant-generals, whom he sent into the country of the *Esubi*.

*Teutōmātus*, *i.*, the son of *Olōvico*, king of the *Nidōbriges*, who joined *Vercingētōrix* in the *Gallio* war with a great number of his own cavalry, and those whom he had hired from *Aquitània*.

*Teutōni*, *orum. v.* *Tēntōnes*, *um*, a German nation, who inhabited *Zealand* and *Funen*, islands at the entrance of *Mare Sādvicum*, *v.* *Slaus Cōdānus*, the *Baltic*.

*Thēbae*, *arum. f.* *Thebes* (2 syl. English), the capital of *Boeōtia*, which stood on the banks of *Isēnus*.

*Thēphānes*, *is*, a native of *Mitylēnē*, who

wrote a history of *Pompey's* transactions, for which he was presented with the freedom of the state, and a large sum of money.

*Thērmas*, *i.*, a praetor, who, with five cohorts, fled from *Igūvium*, *Ugubio*, on the approach of *Cūrio*, with three cohorts, whom *Caesar* had sent to take possession of that town.

*Thēssālīa*, *ae. f.* *Thessaly*, a district of *Greece*, bounded on the N. and E. by *Euripus*, the *Strait of Negropent*; on the S. by *Mēgāris* and *Attica*; and on the W. by *Phōcis*.

*Thūrlī*, *orum*, *Thūrlae*, *arum. v.* *Thūrlum*, *i.*, n. anciently *Sybāris*, a sea-port town of *Lūcānia* in *Itālia*, *Italy*, on *Sinus Tārēntinus*, the *Gulf of Tarento*, built by a colony of the Athenians, among whom were *Hērōdōtus* and *Lysias*.

*Thūrtius* (*Lūcius*), *Lūci Thūrtī*, a centurion, who was wounded at the time *Lūbiānus* was conversing across *Apus*, the *Aspro*, to *Caesar's* men, who were speaking in favour of peace.

*Tigūstinus Pāgus*, one of the four cantons or districts, into which *Hēlvētīa*, *Switzerland*, was divided, according to *Caesar*, and comprehended the modern cantons of *Zurich*, *Schwitz*, *Schaffhausen*, and the lands of the *Abbey of St. Gal*.

*Titūrius* (*Quintus*, *T. Sābius*), *Quinti Titūrii Sābini*, one of *Caesar's* lieutenant-generals, often called simply *Titūrius*, killed by *Ambōrius*.

*Tōlōsa*, *ae.* *Thoulouse*, or *Toulouse*, a town of *Aquitània*, beautifully situated on the N. bank of *Gārūnna*, the *Garonne*.

*Torquātus* (*Lūcius*), *Lūci Torquātī*, an officer in *Pompey's* army during the *Civil war*. He was governor of *Oricum*, *Ric*, in which he had a guard of the *Parthini*.

*Trāllēs*, *ium. v.* *Trallīs*, *is. f.* *Sallan-hisar*, a town of *Lydīa*, on the north bank of *Macānder*, the *Meander*.

*Trānspādānus*, *a. um*, north of *Pādus*, the *Po*, because beyond the *Po*, with relation to *Rome*. *Trānspādāni*, *orum*, people who lived beyond, or north of, the *Po*.

*Trēbius* (*Marcus T. Gāllus*), *Marci Trēbī Galli*, an officer sent by *Caesar* to the *Chrēsolitēs*, to procure provisions.

*Trēbōnius* (*Caius*), *Caii Trēbōnī*, a tribune by whom the first triumvirate were enabled to get the law passed which granted *Gāllia* to *Caesar*, *Syria* to *Crassus*, and *Spain* and *Africa* to *Pompey*, for five years. He served as a lieutenant-general under *Caesar* in the *Gallio wars*.

*Trēvī*, *orum* (*eing.* *Trēvir*, *iri*), a nation of *Gāllia Belgica*, between *Mosella*, the *Moselle*, and *Silva Ardūenna*. Their chief city, *Augusta Trevirorum*, afterwards from its inhabitants, *Trēvir*, now *Triers* or *Treves*, stands on the E. bank of the *Moselle*, over which it has a large bridge.

*Triārius* (*Caius*), *Caii Triārii*, a noble Roman, who is said to have advised *Pompey* to order his men to receive *Caesar's* charge without moving out of their place.

*Tribōci*, *v.* *Tribīci*, *orum. et.* *Tribōces*, *um*

a people in the east of Gallia Belgica, near Rhénus, the Rhine.

Trinobantes, um, a nation of ancient Britain, inhabiting the counties now called Essex and Middlesex. Cassivelaunus was their king at the time Caesar invaded this island.

Tubéro, ois, a partisan of Pompey.

Tullingi, orum, a people of Gallia Belgica, whose territories were adjoining to those of the Helvetii and Latobrigi.

Tullius (Caius Volcatius), Caii Volcatii Tullii, an officer in Caesar's army in the Gallic wars.

Turones, um, v. i, orum, a people of Gallia Celtica, on the banks of Ligëris, the Loire, about 140 miles from the sea. Their name is perpetuated by the modern appellation of the country, *Touraine*, and their city *Tours*, anciently Turones.

Turpio (Antistius), Antistii Turpionis, a man of uncommon strength in Pompey's army.

Tuticæus (Felginas T. Gallus), Felginatius Tuticani Galli, some copies read Fulvius Tuticæus Gallus, a Roman knight who fell in the attack which Caesar made on Pompey's lines at Dyrrhæchium, *Durazzo*.

## V.

Vahalis, is, m. the *Wahal*, or, *Waal*, the left branch of Rhénus, the Rhine, which runs by *Nimeguen* and *Tiel*, and joins Mœsa, the *Meuse*, at the island of *Voorn*, and falls into the German Sea below the *Breil*.

Valerius (Caius V. Cabürus), Caii Valerii Cabüri, a chief man among the Gauls in Prövincia, *Languedoc*, *Provence*, and *Dauphiné*, whose original name appears to have been Cabürus. On being made a Roman citizen by C. Valerius Flaccus, he, as was usual, took the name of his patron.

Valerius (Caius Dönötaurus), Caii Dönötauri Valerii, a nobleman of the Helvetii, whose father Cabürus was at the head of the state.

Valerius (Caius, V. Flaccus), Caii Valerii Flacci, a noble Roman, who conferred the freedom of the city on C. Valerius Cabürus.

Valerius (Caius V. Præcönnus), Caii Valerii Præcönni, a Roman lieutenant-general, whose army was defeated and himself killed in Aquitania, before the invasion of Gallia, France, by Caesar.

Valerius (Lucius V. Præcönnus), Caii Valerii Præcönni, a Roman lieutenant-general, whose army was defeated and himself killed in Aquitania, before the invasion of Gallia, France, by Caesar.

Valerius, i, (B. C. I. 30.), a Roman, on whose appointment to the command of Sardinia, *Sardinia*, the Caralitani (i. e. the inhabitants of Caralis, *Cagliari*, the capital of that island) expelled from their city Ötta the governor, who fled to Africa. He was the person to whom Cicero addressed the XIII. book of his Letters.

Valeriacus, i, a nobleman of the nation of

the Æddi, who, after having enjoyed the supreme magistracy among his countrymen, appointed his brother, Cötus, to succeed him in that office.

Vangiones, um, a people of Gallia Belgica, on the W. bank of Rhénus, the Rhine. They were originally from Gërmanïa, Germany, and, at one time, had probably lands on both sides of that river. Their chief town was Borbetömagus, now Worms.

Varenus (Lucius), Lucii Varenii, a centurion in the legion, which was stationed among the Æddi, commanded by Q. Cicero.

Varro (Mærcus Terentius Varro), Mærci Terentii Varrönis, was, in the early part of his life, a lieutenant-general in Pompey's army, and served under him in the piratical war.

Varus (Publius Attius), Publii Attii Vari, the Praetor in Africa, at the commencement of the civil wars.

Varus, i, m. the *Var*, a rapid river of Itälia, Italy, which takes its rise in the Alps, runs south, and falls into the Mediterranean, a little to the west of Nicæa, *Nice*. It divided Ligüria from Prövincia, afterwards Gallia Narbonënsis.

Vatinius (Publius), Publii Vatiui, a lieutenant-general in Caesar's army.

Ubii, orum, a people of Germany, whose territories were on the bank of the Rhine, opposite to the Sigambri.

Valerius (Quintus), Quinti Valerii, sent by Caesar with Silius to procure corn from the Veneti, who detained them in order to recover the hostages whom they had given to that general.

Velauni, orum, a small tribe in Gallia Celtica, on the sources of Ligëris, the Loire. Their chief city was Anderitum, now Javoh, or, *Javoux*.

Vellaunodünum, i, n. *Beauvais*, a town of the Senönes, about 55 miles south of Lutetia, *Paris*.

Veneti, orum, a nation in the west part of Gallia Celtica, whose chief town was Venetia, *so. f.* Their country was bounded on the W. by that of the Corisöptæ by the sea on the S.; on the E. by the river Erius, the *Vilaine*, which separated them from the Nannètes; and on the N. by the territories of the Rhodönes, and Carisöllites.

Vërägrî, orum, a people who lived in that part of Prövincia, now called *Dauphiné*, on the south bank of Rhodöans, the Rhone, and Lacus Lemänus, the Lake of Geneva.

Vërbigënus, i, (sc. pëgus), v. Urbigënus, i, m. one of the four divisions of Helvëtia, *Switzerland*, including the cantons of *Friburgh* and *Bern*, with the districts of *Neuchâtel* and *Vallemgin*.

Vërcingëtörix, Igis, the son of Cëstillus, chief among the Arverni.

Vërgastillaunus, i, one of the Arverni, and a relation of Vërcingëtörix.

Vëromändii, orum, a people of Gallia Belgica, between the Nervii and Succönes. Their chief town was Augusta Veromandorurum, *St. Quentin*, on the right bank of

Sāpāra, the *Somme*. Like most of the other nations of Gallia Belgica, they were originally from Germania, Germany.

Vērtico, ōnis, a nobleman of the Nērvī, who was in Cīcero's camp, when attacked by the Ebūrōnes, and prevailed on a slave to carry a letter to Caesar, communicating information of that event.

Vērīdōctius, i., one of the Hēlvētīi.

Vēspīllo (Lucrētius), Lucrētī Vēspīllōnis. He and Minicius Rufus had, by an order of Laellus, the command of eighteen ships at Oricum, Ric, in the civil war.

Vētōnes, v. Vēctōnes, um, a nation of Hispania, Spain. The Lāstāni were between them and Mare Atlānticum, the Atlantic Ocean. Their country included Estremadura and part of Leon.

Vībo, ōnis, f. a city of the Brūtī, anciently Hippo, built, according to Strābo, by the Locrians, who called it Hippōnium, which the Romans took from the Brūtī, and gave it the name of Vībo Vālēntīa.

Vībūllius Rufus, Vībūllī Rfūs, an officer in Caesar's army, whom he sent to Pompey to negotiate a peace, which he was unable to accomplish.

Vīēna, æ. f. *Vienna* in *Dauphiné*, the capital of the Allōbrōges, on the east bank of Rhōdānus, the *Rhone*, and *Jera*, about thirteen miles south of Lūgdūnum, *Lyons*.

Vīnēs, arum, f. a mantelet or shed, used by the Romans for protecting the soldiers in besieging towns. It consisted of four upright posts, upon which was fixed a roof of hurdle or wickerwork. Above the hurdles were spread raw hides, a little earth, &c. to protect it from fire. It is probable, that strong beams would support the roof, otherwise stones and other heavy materials thrown from the walls would have destroyed the hurdles, and rendered it no protection to the soldiers at work under its cover. The size of the Vīnēs would differ according to circumstances. In general they were 16 feet long, 8 feet broad, and 7 feet high. The whole rested upon wheels, so that it might be easily moved. Plūtius did not materially differ in form from Vīnēs, and was used for the same purpose.

Vīrdmārus, v. Vīrdōmārus, i., one of the Ādūī, more distinguished by political influence, than by noble birth. Caesar, at the request of Divitiācus, raised him to the highest dignity in the state.

Vīrīdōrix, ōis, the leading man among the Unēlli, who headed a powerful army in an attack on Sābinus, one of Caesar's lieutenant-generals then stationed among them. But he defeated Vīrīdōrix by an artful stratagem.

Ulcīlles Hirrus, Ulcīllī Hirri, one of Pompey's officers. Flying from Cāmērinum, *Camerino*, he fell into the hands of Vi-

būllius, who joined his troops to the army which he was then raising for Caesar.

Unēlli, orum, a people of Gallia Ōstīca, on the N. W. of what is now called *Nor-mandy*. Their country was bounded on three sides by the sea. Their chief town was Corāllum, *Gowril*. Off the coast of the Unēlli, lay the islands of Caesārēa, *Jersey*, Sārnia, *Guernsey*, and Redūns, *Alderney*, which have long been in possession of the British.

Vōcātes, ium, a people of Aquitānia, supposed, by some, to be the same with Vāsates, whose territories lay on the south bank of Gārūma, the *Garonne*, about ninety miles from the mouth of that river.

Vōclo, ōnis, a king of the Nōrfci, to whose sister Ardōvistus was married.

Vōcūntī, orum, a nation of Gallia, *France*, on the banks of a small stream called Drūna, *Drome*, which falls into Rhōdānus, the *Rhone*, about 100 miles from the mouth of that river. Dia, *Die*, appears to have been their chief town, which is not very great, but the See of a bishop, under the archbishop of Vīēna, *Vienna*, and contains 3000 inhabitants. Others make Vāsto, v. Vāsjo, *Faison*, their capital. It was destroyed by the Saracens, in the sixth century.

Vōgēsus (also written Vōgēsus, v. Vōgētus), i, m. *Vouge*, or, *Voges*, is a branch of mount Jura, stretching in a northern direction, in which are the sources of Arar, the *Saone*, Mōsa, the *Meuse*, and *Moselle*.

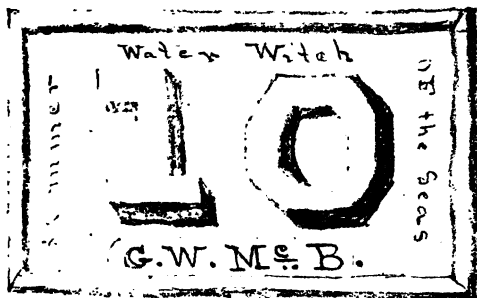
Vōlcae, arum, a numerous and powerful nation of Gallia, between Gārūma, the *Garonne*, and Rhōdānus, the *Rhone*, divided into the Arēōmīci and Tēctō-sages, q. v.

Vōlcānus Tāllus, Vōlcātī Tālli, an officer, who, according to Caesar, sustained, at Dyrrhāchium, *Durazzo*, with three cohorts the charge of a whole legion.

Vōlsēnus (Caius), Caii Vōlsēni, an officer whom Caesar sent with a galley to survey the coast of *Britain* opposite Gallia, and to acquire as correct information as he could, respecting the harbours and landing places, previous to his sailing against that island.

Uspētes, um, v. Uspīi, orum, a people of Gērmanīa, *Germany*, on the right bank of Rhēnus, the *Rhine*.

Utica, æ. f. an ancient and celebrated city of Africa Prōpria, *Tunis*, near the mouth of the river Bāgrāda, the *Megrada*, founded by a colony of Phœnicians, about 287 years before Carthage, from which it was only about seven miles distant. In greatness and magnificence, Utica was next to Carthage, and after the destruction of that city, was the capital of the country.



Pg





